

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

TÜRKİYE’DE SOSYAL DEMOKRASİNİN EVRİMİ: CHP ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
F.Orkunt CANYAŞ**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ**

Ankara – 2008

ONAY

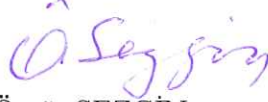
Fevzi Orkunt CANYAŞ tarafından hazırlanan “Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Evrimi: CHP Örneği” başlıklı bu çalışma, 17 KASIM 2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Sosyal Bilimler dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Eyüp İSBİR (Başkan)

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ (Danışman)

Prof. Dr. Ömür SEZGİN

Prof. Dr. Levent KÖKER

Prof. Dr. Atilla YAYLA

ÖNSÖZ

Tezin hazırlanması sürecinde engin hoşgörüsü ile, tezin şekillenmesinde ve düzenlenmesinde çok önemli uyarılarıyla yol gösteren ve her türlü desteği sağlayarak engin sabrıyla çalışmamın sonuna ulaşmamı sağlayan değerli hocalarım sayın Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ ve çalışmamın eksikliklerine işaret ederek son şeklini almasını sağlayan sayın Prof. Dr. Levent Köker ile öğrencisi olmaktan gurur duyduğum hocam sayın Prof. Dr. Kadir CANGIZBAY'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamı yürütürken bazı zamanlar içine girdiğim sıkıntılı devrelerde hem beni teşvik eden aileme ve hem de çalışma ortamım konusunda azami esnekliği gösteren bütün mesai arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç biliyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
TABLolar CETVELİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BATI AVRUPA'DA SOSYAL DEMOKRASİNİN TARİHSEL SÜRECİ VE KAVRAMLAŞMASI	4
1.1 Avrupa'da Sosyal Demokrasiyi Ortaya Çıkaran Dinamikler	6
1.2 Merkantilizm ve Burjuvazinin Güçlenmesi.....	11
1.3 Kapitalizme Geçiş: Burjuva Devrimleri	13
1.3.1 İngiliz Burjuva devrimi	18
1.3.2 Fransız Burjuva Devrimi	19
1.3.3 Alman Burjuva Devrimi.....	21
1.4 Liberal Toplumun Gelişimi	22
1.4.1 Ekonomik Felsefe Olarak Liberalizm	25
1.4.2 Siyasal Felsefe Olarak Liberalizm	30
1.5 Sanayi Devrimi ve İşçi Sınıfının Doğuşu	35
1.6 Sosyal Demokrasinin Doğuşu Ve İdeolojik Kökenleri	45
1.6.1 Alman Sosyal Demokrat Partisi	57
1.6.2 Bernstein, Revizyonizm ve Sosyal Demokrasi	63
1.6.3 Kautsky ve Sosyal Demokrasi.....	67
1.7 II. Dünya Savaşı'na kadar Almanya'da Sosyal Demokrasi Deneyimi	69
1.8 II. Dünya Savaşı'na kadar İngiltere'de Sosyal Demokrasi Deneyimi.....	79
1.9 II. Dünya Savaşı'na kadar İsveç'te Sosyal Demokrasi Deneyimi	79
1.10 Dünya Ekonomik Bunalımı ve Sosyal Demokrasi ile Keynesyen Ekonomik Görüşlerin Kesişimi	83

1.11 II. Dünya Savaşı Sonrası Sosyal Demokrasi, Sosyal Devlet ve Refah Devleti Kavramlarının Gelişimi	86
1.11.1 II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1980'lere kadar Almanya'da Sosyal Demokrasi Deneyimi.....	89
1.11.2 II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1980'lere kadar İsveç'te Sosyal Demokrasi Deneyimi.....	98
1.11.3 II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1980'lere kadar İngiltere'de Sosyal Demokrasi Deneyimi.....	100
1.12 1980'lerde Sosyal Demokrasinin Genel Özellikleri	107
1.13 Küreselleşme Sürecinde Sosyal Demokrasi	107
1.13.1 Küreselleşme Kavramı.....	107
1.13.2 Küreselleşme Sürecinde Sosyal Demokrasinin Dönüşümü ve Yeni Toplumsal Hareketler.....	109
1.14 Sosyal Demokrasinin Krizden Çıkış Süreci Ve Üçüncü Yol	113
1.14.1 Üçüncü Yol Düşüncesinin İngiltere'deki Uygulaması-Yeni İşçi Partisi	119
1.14.2 Üçüncü Yolun Almanya'daki Uygulaması-Yeni Merkez.....	126
1.14.3 Üçüncü Yolun İsveç'teki Uygulaması	129
1.15 Günümüzde Sosyal Demokrasi: Değerlendirme Ve Tartışmalar	134

İKİNCİ BÖLÜM

2. CHP BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE SOSYAL DEMOKRASİNİN KAVRAMLAŞTIRILMASI	138
2.1 Kemalizm'in Nitelikleri	139
2.1.1 Kemalizm'in Felsefi Tabanı	140
2.1.2 Kemalizm ve Milliyetçilik	142
2.1.3 Kemalizm ve Laiklik	144
2.1.4 Kemalizm ve Halkçılık.....	147
2.1.5 Kemalizm ve Cumhuriyetçilik	148
2.1.6 Kemalizm ve Devletçilik	149
2.1.7 Kemalizm ve İnkılapçılık.....	155

2.2 1960 Sonrası CHP ve Ortanın Solu.....	155
2.3 1971-1980: CHP ve Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasi Görünümü.....	181
2.4 1992-2007:CHP'nin Yeniden Kuruluşu Sonrasında Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler.....	211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOSYAL DEMOKRASİ VE CHP.....	237
3.1 1965- 1980 arası CHP ve Sosyal Demokrasi	237
3.2 1992-2007 arası CHP ve Sosyal Demokrasi.....	245
SONUÇ	254
KAYNAKÇA	260
EKLER	280
ÖZET.....	297
ABSTRACT	298

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
A-RMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
AÜSBFD	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
BTP	: Büyük Türkiye Partisi
C.	: Cilt
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKP	: Cumhuriyetçi Köylü Partisi
CP	: Cumhuriyetçi Parti
Çev.	: Çeviren
DEP	: Demokrasi ve Eşitlik Partisi
Der.	: Derleyen
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed.	: Editör
FP	: Fazilet Partisi
GP	: Güven Partisi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi

HEP	: Halkın Emek Partisi
HP	: Halkçı Parti
HÜİİBF	:Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İDP	: İslahatçı Demokrasi Partisi
İLP	: İngiltere Bağımsız İşçi Partisi
KPD	: Alman Komünist Partisi
Labour Party	: İngiltere İşçi Partisi
MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
MD.	: Madde
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MGP	: Milli Güven Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NJC	: İngiltere İşçi Partisi Konseyi
RP	: Refah Partisi
S.	: Sayı
SAP	: İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SDF	: İngiltere Sosyal Demokrasi Federasyonu
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrat Parti
SPD	: Alman Sosyal Demokrat Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TUC	: İngiliz İşçi Federasyonu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneği
Vd.	: Ve Diğerleri
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

TABLOLAR CETVELİ

Tablo:1 15 Ekim 1961 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	158
Tablo: 2 10 Ekim 1965 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	161
Tablo:3 12 Ekim 1969 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	175
Tablo:4 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	183
Tablo:5 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçlarının Yerleşim Yeri Büyüklüğüne Göre Dağılımı (Yüzde)	186
Tablo:6 1973 Milletvekili Seçiminin Sonuçlarının Kent Ve Kırsal Ayrımına Göre Dağılımı (Yüzde).....	187
Tablo:7 1973 Milletvekili Seçiminde Üç Büyük Kentlerdeki , Oyların Gecekondu ve Diğer Semtlerdeki Dağılımı.....	188
Tablo: 8 1973 Genel Seçimlerinde 100.000 Den Fazla Nüfuslu Kentlerdeki Oyların Bulundukları İllerdeki Gelişmişlik Düzeyine Göre Partiler Arasındaki Dağılımı	190
Tablo:9 5 Haziran 1977 Milletvekili Seçim Sonuçları	197
Tablo:10 6 Kasım 1983 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	201
Tablo:11 29 Kasım 1987 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	206
Tablo:12 20 Ekim 1991 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	209
Tablo:13 24 Aralık 1995 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	213
Tablo:14 1995 milletvekili seçiminde oy verme nedenleri(yüzde)	218
Tablo:15 CHP'nin nasıl bir parti olduğu (yüzde).....	220
Tablo:16 18 Nisan 1999 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	222
Tablo:17 1999'da Bir Partiye Oy Verenlerin 1995 Seçiminde Oy Verdikleri Partiler (Yüzde).....	224
Tablo:18 2002 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları	228
Tablo:19 CHP'nin Nasıl Bir Parti Olduğu (Yüzde).....	230
Tablo:20 22 Temmuz 2007 Milletvekili Seçimleri	235
Tablo:21 2007 Seçimlerinde CHP'nin Coğrafi Bölgeler Bazında Aldığı Oy Oranları.....	236

GİRİŞ

19. yüzyıl başından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönem, Batı’da, Sanayi Devrimi’nin bir sonucu olarak emeği ile hayatlarını kazanan kitlelerin karşı karşıya bulundukları olumsuz hayat koşullarının iyileştirilmesine yönelik mücadelelerin giderek yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Bu yeni düşünce hareketlerinin içeriğini oluşturan temel güdü, bireylerarası ekonomik eşitsizliğin nasıl giderilebileceği sorusunu yanıtlamaktır. İşte sosyal demokrasi düşüncesi de, bu ortamda, Batı Avrupa’nın sanayileşmiş toplumlarından kaynaklanan, temelde ekonomik tabanlı ancak toplumsal, siyasal ve kültürel boyutları da olan bir hareket olup Avrupa’da kapitalizmin doğuşu ile ortaya çıkan işçi sınıfının içinde bulunduğu olumsuz hayat koşullarının ortadan kaldırılarak kapitalist sistemin sürekliliğinin sağlanması için oluşturulmuş bir ideolojidir.

Günümüzdeki anlamıyla sosyal demokrat akımın; 19. yüzyıl sonlarında, İngiltere’nin Fabian hareketiyle ve o dönemde ihtilalci sosyalizmin temsilcisi olan Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin kendi içindeki düşünsel dönüşümle birlikte oluşmaya başladığı söylenebilir. Ancak aradan bu kadar uzun yıllar geçmesine rağmen sosyal demokrasinin halen tam anlamıyla bir tarifini yapmak zordur. Çünkü kavramın zaman içinde değişen içeriği bir yana, özellikle Avrupa’da kurulmuş olan sosyal demokrat nitelikli partilerin tarihi oluşumu ve düşünsel evrimleri de kendi aralarında farklılıklar göstermektedir. Nitekim Avrupa’da farklı ülkelerde kurulan sosyal demokrat partiler, programlarını oluştururken kendi tarihlerinden, halklarının yaşam biçimlerinden, ülkelerinin ekonomik ve toplumsal özellikleri ile siyasal gelişimlerinden etkilenerek sosyal demokrasi düşüncelerinin tanımlamalarını yapmışlardır. Ancak bütün yerel farklılıklarına rağmen yine de sosyal demokrasi düşüncesi; bütün sosyal demokrat nitelikli partilerin paylaştığı bir ortak mantığa ve bazı ortak paydalara dayanmıştır. Bu şekilde zaman içinde, deneyim kazanılarak ve güncel olaylardan etkilenilerek, karşılaşılan sorunlara değişik partilerin getirdiği çözümler birbirine eklenmek suretiyle sosyal

demokrasinin genel doktrini meydana getirilmiştir.

Türkiye’de ise sosyal demokrasi geleneği, Batı Avrupa ülkelerine göre henüz çok yenidir. Bu konuda ülkemizde Cumhuriyet Halk Partisi, kendisini 1960’ların ortalarından itibaren önce “ortanın solu”nda ve daha sonra 1970’lerin ortasından itibaren günümüze kadar da “demokratik sol bir parti” olarak tanımlamak suretiyle sosyal demokrat geleneğin temsilcisi olduğunu iddia etmektedir. Ancak CHP’nin bir işçi sınıfı partisi olarak örgütlenmemesi bir yana, Parti, Cumhuriyet’in kuruluş partisi olarak başka bir misyondan geldiğinden, bu iddianın, özellikle günümüzde, 1980’lerin sonundan itibaren etkisini gösteren küreselleşme ve post modernizm dalgası ile birlikte Batı Avrupa’da olduğu gibi ülkemizde de zaman zaman gündeme gelen “Sol’un eridiği” tartışmaları da dikkate alınmak suretiyle yeniden sorgulanması gerekmektedir.

Bu nedenle çalışmanın amacı; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bağlamında; Türkiye’de, eğer varsa, sosyal demokrasinin çıkışı, gelişimi ve geline noktanın incelenmesi ile konuya tarihsel bir bütünsellik çerçevesinden bakarak Avrupa’daki sosyal demokrasi ve CHP’nin temel ideolojisi olan Kemalizm ile CHP’nin program/tüzüğünde kendisini tanımladığı şekilde demokratik sol arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koyabilmek ve bu şekilde CHP örneğinde, günümüzde sosyal demokrasinin Türk siyasal yaşamındaki durumunu tespit etmeye çalışmak olacaktır.

Çalışma boyunca önce; Avrupa’nın sosyal, ekonomik ve siyasal yapısı içerisinde doğup gelişen sosyal demokrasi düşüncesi, Batılı sosyal demokrat partileri ortaya çıkaran temel toplumsal dinamikler temelinde saptanmaya çalışılacaktır. CHP içerisindeki sosyal demokrat düşüncenin hangi ihtiyaçtan ve nasıl ortaya çıktığıyla ilgili tartışmalara ise bir sonraki bölümde ve 1960’lardan günümüze kadar devam eden süreç içindeki Cumhuriyet dönemi Türk siyasal hayatına paralel bir şekilde değinilecektir. Bu noktada özellikle programında kendisini “demokratik sol bir siyasal

kuruluş” olarak niteleyen parti ile ilgili olarak; demokratik sol düşünce ve sosyal demokrasi bağlantısını kurmak açısından, demokratik sol felsefenin ne anlama geldiği de ortaya konulmaya çalışılacaktır. Zira CHP’de tanımlandığı şekliyle; demokratik sol düşüncenin meşruiyetini Kemalizme bağlamış olması ve kanaatimizce Kemalizm ile Doğu toplumlarının devlet yönetim gelenekleri arasında bir benzeşmenin ortaya çıkardığı “demokratik sol hareketin Türk işçi sınıfının bir ideolojisi olmaktan çok, siyasal sistem içerisinde sahip olduğu otonomiye koruyabilmek için ideolojisini dönemin şartlarına uyarlamakta olan yönetici elitin bir ideolojisi olduğu” yargısı, çalışma süresince üzerinde önemle durulacak ve açıklanmaya çalışılacak temel amaçlardan birini oluşturacaktır. Böylece Türkiye’de kendisini sosyal demokrat bir parti olarak tanımlanan CHP’nin, gerçekte bir parti olarak niteliğinin ne olduğu ile partinin kendisine yakıştırdığı bu kimlikle ne kadar örtüştüğü hususu, günümüze kadar olan Türk siyasal hayatındaki önemli dönüşümlerle birlikte açıklanmaya ve bu şekilde Türkiye’nin yakın siyasi tarihindeki tartışmalar esnasında ortaya çıkan “demokratik sol” söylem ile sosyal demokrasi arasında mevcut olduğuna inandığımız farklar tespit edilmeye ve bu suretle CHP örneğinde, ülkemizde eğer varsa sosyal demokrasinin geldiği aşama değerlendirilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BATI AVRUPA'DA SOSYAL DEMOKRASİNİN TARİHSEL SÜRECİ VE KAVRAMLAŞMASI

Tarihsel süreçte, iki uluslararası etkenin, sosyal demokratların refah devletinin kurulması ve geliştirilmesi amacına, dolaylı yoldan da olsa, olumlu katkı sağladığı görülmüştür. Bunlardan birincisi; büyük dünya bunalımı ve ikincisi Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'dir. Büyük dünya bunalımı sonrasında yaygınlıkla benimsenen Keynes'çi iktisat öğretisi, tam istihdam içinde ekonomik büyüme amacının yerleşmesi ve bu konuda devlete yüklediği işlevler bağlamında refah devletinin kurumsallaşmasına ciddi anlamda katkı sağlamıştır.¹ Sovyet devrimi ise, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren 1980'li yılların ikinci yarısına kadar geçen süre içinde, sosyalizmin, kapitalizme ciddi bir alternatif olarak gündemde tutulmasına yol açan uluslararası bir rekabet ortamı yaratarak, liberal kapitalizme çeki düzen verilmesini ve daha insancıl bir nitelik kazandırılmasını önerenlerin iddialarını oldukça güçlü bir biçimde dile getirmelerine olanak sağlamıştır. Çünkü yirminci yüzyılın başlarına değin liberal partilerin ana akımı ve kuramcıları özel mülkiyet yararını her şeyden üstün tutarak, kişisel ve siyasal özerkliğin eşitliği ilkelerinden yapılan tüm toplumsal ve siyasal çıkarımları görmezden gelmeye uğraşmışlar ve bu da mülkiyeti korumanın radikal biçimde savunulmasına yol açmıştı.

İşte sosyal demokrasinin çıkış noktası, kanımızca, toplumdaki bütün insanların özgürlüğü gerçeğe dönüştürmesi için, toplumsal gerçeklikte hangi ön koşulların var olması gerektiği sorusu etrafındaki tartışmalardır. Zira bu soruya verilecek yanıtlar, liberal demokrasiyi serbestlikçi/liberalist ve sosyal yön olmak üzere ikiye bölebilir. "Çünkü liberal demokrasi, özel mülkiyet

¹ Kemali Saybaşı, **Devletin Ekonomiye Müdahalesi: 1963-1985**, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1986

haklarını özgürlük hakkıyla eşit konuma sokarken, sosyal demokrasi ise, her kişinin özgür eylemi olanaklı kılan sosyal mallara sahip olma temel hakkına sahip olması koşuluyla, özgürlüğün ancak gerçek eylemde ve özerk/bağımsız yaşam planları yoluyla olanaklı olabileceği düşüncesinden yola çıkar. Bu bağlamda liberal demokrasi, özgürlüğü güvenceye alan temel hakların salt biçimsel geçerliliğiyle yetinirken; sosyal demokrasi ise bunun ötesinde, bütün insanlar için temel hakları pratikte gerçekleştirme hakkı talep eder.”² Böylece temel hakların biçimsel geçerliliği, kendisini bireysel özgürlüğü olanaklılaştıran bir hukuk alanıyla sınırlamasına karşın, temel hakların pratikte gerçekleştirilmesi, özgürlüğü gerçek bir eylem şansına dönüştüren kişisel ve sosyal mallar üzerindeki tasarruftan beslenebilmektedir. Nitekim liberal düşüncenin kurucularından Locke, liberalizm kuramında neredeyse mutlak bir özel mülkiyet hakkını koşul olarak görürken bu noktada eşit özgürlük ölçütü açısından bir açmaz doğmaktadır. Zira “Locke, mülkiyet kavramıyla üç ilişkiyi nitelendirirken bu ilişkilerden birincisini, bireyin kendi kişiliği üzerinde tasarruf hakkı (eylem özgürlüğü ve kişisel özerklik); ikincisini, bireyin kendi düşüncesi ve inancı üzerinde tasarruf özgürlüğü (fikir, din ve inanç özgürlüğü) ve üçüncüsünü ise bireyin hukuken kendisine ait olan nesneler/şeyler üzerinde tasarruf özgürlüğü”³ olarak sınıflandırmaktadır. Ancak birinci ve ikinci sırada belirtilen iki özgürlük, sadece insanın kişiliğiyle ilgili olmasına karşın, en son olarak belirtilen ekonomi ve toplum alanındaki özgürlüğün gerçekleştirilmesi, diğer insanların özgürlüğüyle de ilintilidir. İşte kanaatimizce, sosyal demokrasinin çıkış noktası da liberalizmin bu açmazı, yani özgürlük ile mülkiyet arasındaki açığa kavuşturulmamış bu ilişkidir. Başka bir deyişle liberal düşüncenin, mülksüz bir kişinin, yaşamını sürdürmeyi güvenceye almak için, özgürlüğünü bir üçüncü kişiye bırakmak zorunda kaldığında ortaya çıkan sorunu yadsıması neticesi Batı Avrupa toplumlarında ortaya çıkan sorunlar neticesinde gelişen sosyal demokrasi kuramı, Avrupa’da uzun yıllardan beri süren bir siyasal, ekonomik ve kültürel

²Thomas Meyer, **Sosyal Demokrasinin Geleceği**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2005, s.8

³Richard Peters, “John Locke”, **Batı Dünyasında Siyaset Felsefeleri**, Ed. Maurice Cranston, çev. Nejat Muallimoğlu, İstanbul, Avcıol Basım Yayın, 2000, s.68-73

birikimlerin yanı sıra özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şiddeti giderek artan bir toplumsal çatışmanın neticesinde ürün vermiştir.

1.1 Avrupa’da Sosyal Demokrasiyi Ortaya Çıkaran Dinamikler

“Avrupa coğrafyasında yeni ortaya çıkan her toplumsal kesim, bir diğeriyle güç mücadelesi içinde olmuş ve bir toplumsal kesimin güç kaybı veya aynı toplumsal kesimler arasında yaşanan siyasal ve ekonomik rekabet, diğer toplumsal kesimlerin gelişmesini açıklayıcı bir öneme sahip olmuştur.”⁴ Ancak yukarıda belirtilen toplumsal rekabetin oluşumunda bazı faktörler diğerlerine göre daha açıklayıcı öneme sahiptir.

14. yüzyıla değin, kentli orta sınıfların bağrından kopan ve onların ruhuyla canlanmış bir edebiyat ve sanat ortaya çıkmamıştı. O zamana değin bilim kesinlikle ruhban sınıfının tekeline olup, Latinceye başka bir dil kullanılmıyordu. Dolayısıyla kentlerin düşünsel kültürü, Rönesans dönemine değin, kiliseden bağımsız bir çabanın ortaya konulmasını engelleyen düşüncelerin egemenliği altındaydı. Ama daha en başında tam anlamıyla laik bir kültür olma özelliğini gösteriyordu. “12. yüzyıl ortalarına değin kent belediyeleri, tüccar çocukları için okullar yaptırıyorlardı ki, bunlar antik çağın sonundan bu yana açılan ilk laik okullardı. Okuma ve yazma ticaret için vazgeçilmez olduğundan, artık yalnızca din adamları sınıfının üyelerine özgü bir ayrıcalık olmaktan çıkmıştı. Bununla birlikte bu okullarda öğretim, Rönesans dönemine değin temel bilgilerin öğretimiyle sınırlıydı. Daha yüksek bir öğrenim isteyenler kilise kuruluşlarına başvurmak zorundaydılar.”⁵ Ancak genel eğitim, matbaanın bulunmasıyla desteklenince, İncil’i herkes kendi dilinde okumaya ve böylece din de kitleleşmeye başlamıştı. Bu gelişmeler olurken yaygın eğitimin ve yeni icat olunan matbaanın nimetlerinden en fazla

⁴ Mete Kaan Kaynar, **Türkiye’de Sosyal Demokrat Düşüncenin Temelleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997, s.15

⁵ Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, Dost Kitabevi, İstanbul, 1982, s.163

yararlanan ve zaten entelektüel bir potansiyele sahip olan İtalyan kent devletleri, Ortaçağ öncesi antik dönemi yeniden keşfetmeye başladı. Öte yandan “kentlerin mevcut siyasal ve sosyal yapıdan –feodalizmden- farklı bir yapıya bürünmüş olmaları ve bu yapının temelini; baskı altında olmama, yönlendirilmeme, kendi kararlarını kendi verme, konut dokunulmazlığı gibi “negatif” özgürlüklerle donatılmış olması sadece tüccarların değil, bilim adamı ve düşünürlerin de kentlere akın etmelerine neden olmuştu.”⁶

“Ayrıca daha 12. yüzyıl sonundan başlayarak kentin yazışma ve hesap işlerinin yanı sıra ticaret yaşamının gerekli kıldığı çeşitli yasaların yayımlanmasından sorumlu “yazmanlar” ortaya çıkmıştı. Bütün bu “yazmanlar” laik kimselerdi. Çünkü kentler, feodal yöneticilerin tersine, sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanarak kentlerin yargı yetkisi dışında kalabilmeleri ihtimalini göz önünde tutarak din adamları sınıfından hiç kimseyi işe almıyorlardı. Başlangıçta belediye yazmanlarının dili latinceydi. Ama 13. yüzyılın ortalarından itibaren ulusal diller gittikçe daha yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Böylece halk dilini ilk kez yönetimde kullananlar kentler olmuştur. Böylece kentler, ortaçağ uygarlığında, önde gelen temsilcileri oldukları laik ruha tam anlamıyla denk düşen bir girişimde bulunmuşlardır.”⁷

Öte yandan “Avrupa’da yaşanan ekonomik değişim ve uzun yıllar süren savaşlar, Avrupa içindeki uluslaşma bilincini başlatmış, bu bilinç kralların “eşitler arasında birinci” konumundan çıkararak mutlak bir güç olma yolundaki yürüyüşlerini hızlandırmıştı.”⁸ Siyasal gelişmeler “tanrı devletinden Kral devletine yani evrensel kiliseden ulus-devlete doğru bir dönüşümü işaret ederken”⁹, bunun ise, Kilise’nin gücünü yitirmesi anlamına geldiği açıktı. Avrupa’da Reform hareketi işte böyle bir sosyal ortam içinde gelişti.

⁶ Robin Winks, **Western Civilization**, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1979 s.315-330

⁷ Pirenne, a.g.e.,s.164

⁸ Kaynar, a.g.e.,s.17

⁹ Edward M. Burns, **Western Civilization: Their History and Their Culture**, W.W Norton and Company Inc., New York, 1958, s.439

Hareketin asıl itici gücünü, “Papalığın içinde bulunduğu otorite zaafı, bununla birlikte ekonomik olarak yükselişe geçen ve Kilise tarafından kendilerine empoze edilen davranış kalıplarından kurtulmaya çalışan Avrupa sosyal yapısı içindeki güçler oluşturdu.”¹⁰ İşte tüm bu gelişmeler neticesinde ortaya çıkan Reform hareketi ile “ortaçağın; “kilisenin evrenselliği” ve “Hıristiyanların kardeşliği” inancına dayanan inanışı yıkıldı”.¹¹ Buna göre eğer Kilise manevi alana ilişkin inananlar topluluğunu işaret ediyorsa, o takdirde Tanrısal bir suça ilişkin ceza da Tanrısal olmalıydı. Bu açıdan Kilise ruhani dünyayla ilgilenmeli, güç kullanma tekeli Krala bırakılmalıydı. Ancak reform hareketine özelliğini veren; bu hareketin teolojik bir değişme olması değildir. Reform hareketi sonunda ortaya çıkan protestanizm, tek başına dinsel taassuptan kurtuluşu vurgulayan bir hareket olmamıştır. Bu açıdan hareketin temel sonucu Protestan mezhebinin ortaya çıkışı değil, uluslaşma hareketlerinin hızlanması olmuştur. “Reform hareketi sonucunda evrensel kilise anlayışının yıkılması ve Kilise’nin görevlerinin dini alanla sınırlandırılma çalışılması da bu sonucun elde edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.”¹² Zira, Reform öncesi Avrupa kentlerinin entelektüel tartışmalarında, Roma Hukuku’na ve antik çağa ilişkin kavramlaştırmalar - kişi, kişisel erdem, iyimserlik, dünyevilik, hazcılık, doğallık gibi -ön plana çıkmış ve böylece Reform hareketi sonucu, öncesinde başlayan bu tartışmalar zihni bir değişimle sonuçlanmıştır. Bu bakış açısından “reform hareketi, öncesinde başlayan zihni değişimlerin dinsel anlayışlara uyarlanmasıdır.”¹³ “Bu yeni güç dengesinin uzak sonucu ise ulus devletin doğuşu olarak kendini göstermiştir.”¹⁴

Ancak nasıl ki Reform hareketleri, Avrupa’nın güç dengesini değiştiren siyasal ve düşünsel sonuçlara yol açıtıysa, bir dizi bilimsel, sanatsal ve düşünsel faaliyetin sonunda gelen Rönesans da sonradan ticaret ve

¹⁰ T.W. Wallbank, N.M Bailkey, **Civilization Past and Present**, Scott Foresman and Company Inc., Chiago, 1962, s.291

¹¹ Kaynar, a.g.e., s.17

¹² Burns, a.g.e., s.384

¹³ Kaynar, a.g.e., s.19

¹⁴ Kaynar, a.g.e., s.19

akabinde sanayi devriminde olacağı gibi Avrupa'nın yapısını kökten etkilemiş ve değiştirmiştir.

Kent yaşamı ilk önce deniz ticaretinin gerekleri doğrultusunda İtalya'da doğmuş, kendine özgü bir sosyal yapıyı ve yönetim biçimini beraberinde getirmişti. “Bu özgün sosyal, siyasal ve ekonomik yapının bir özelliğini de İtalyan toprak aristokrasisinin, dönemin Avrupa'sında yaygın olarak rastlananın tersine topraklarının başında değil, kentlerde yaşamaları ve gelirlerinin önemli bir kısmını toprak gelirlerinden ziyade, bankacılık ve ticaretten kazanmaları oluşturmaktaydı.”¹⁵ Bu gelişme toprak aristokrasisi ve üst sınıf burjuvazi arasındaki farkı ortadan kaldırmıştı. Bununla birlikte “bireyin, çalışmanın ve erdemin ön planda tutulduğu klasik gelenek tüm ortaçağ boyunca bile İtalya için önemli bir değer taşımış ve korunmuştu.”¹⁶ Bu gelişme hiç kuşkusuz ilk önce sanatta ve entelektüel düzeyde başlayan Rönesans hareketinin, refah düzeyinin Avrupa'nın diğer bölgeleriyle kıyaslanamayacak kadar iyi olan ve sanatsal ve entelektüel açıdan daha önde bulunan İtalyan kent devletlerinde yoğunlaşmasına ön ayak olmuştu. “Ancak özellikle Afrika ve Akdeniz kıyılarında Türk gemilerinin hakimiyet sağlaması ve Osmanlıların Avrupa içindeki önlenemeyen yükselişi, maksimum kar peşinde koşan İtalyan tacirlerini yeni ticaret yolları bulmak konusunda arayışlara girmeye zorlayacaktı.”¹⁷ Fakat dönemin mevcut teknolojik imkanlarıyla bu arayışın sonuçlanması imkansızdı. “Bu nedenle başlayan yeni arayışlar yeni teknolojik gelişmelerle desteklendi. Bu teknolojik gelişmelere paralel olarak bir yandan bilimsel anlayış ve kavrayışlar değişirken, diğer yandan da bilimsel gelişmelerin ekonomik yapıya “teknoloji” olarak aktarılması süreci hızlandı.”¹⁸ “Böylece önceleri ticaret yollarının değişmesi ve doğudan gelen tehditler sonucunda başlayan yeni arayışlar

¹⁵ Robert E. Lerner, Standish Meacham, Edward M. Burns, **Western Civilization**, 12.Basım, W.W. Norton and Company Inc. New York, 1993, s.405

¹⁶ Burns, a.g.e.,s. 387

¹⁷ Kaynar, a.g.e., s.21

¹⁸ Winks, a.g.e., s.300

yeni ekonomik şartların da habercisi oldu.”¹⁹ “Aden, Hürmüz Boğazı ve Doğu Afrika’da sürekli ticaret istasyonları kuran Avrupalılar, oradaki kabileleri tek tek etkisiz hale getirerek Avrupa’nın sömürgecilik deneyimlerini başlattılar.”²⁰ Yeni bölgeler, yeni hammaddeler demektir. Bu hammadde içinde en önemli kısmı ise değerli madenler, altın ve gümüş oluşturmuyordu. “Bu durum kısa dönemde fiyatların artmasına ve enflasyona sebep oldu. Bu enflasyonist ortamın ilk nedenini de artan Avrupa nüfusu oluşturmuyordu.”²¹ Çünkü nüfustaki bu artış tarım ürünleri talebini arttırıyor, mevcut teknoloji ile tarım üretiminin maksimum seviyeye ulaşmış olması ise artan tüketim talebinin fiyatlara yansımaya sebep oluyordu. “Yeni keşfedilen yerlerden getirilen değerli madenlerin yarattığı enflasyonun etkisi de bu eğilimi hızlandırıyordu.”²²

Ancak Rönesansla birlikte ortaya çıkan değişimin içeriği elbette sadece ekonomik ve teknolojik değildi. Rönesans günümüz bireyinin temelini oluşturan bir insan tipinin oluşumuna da kaynaklık etti. “Rönesansla evrimini tamamlayan bu insan tipi, evrensel Hristiyanlık anlayışından uzaklaşmış, kapitalizmin temelini oluşturan sıkı çalışmayı ve nefse hakimiyeti ön plana geçirmiş”²³ ve dini inançlarını kendi sosyal yaşamından çıkarttığı ekonomik sistemin verilerine uygun hale getirmiştir. Bu din temelli değişim, ekonomik gelişmeler ve rekabet anlayışıyla ve antik çağa özgü kavramlarla desteklenince ortaya kendi eylemleriyle kendini gerçekleştiren, kendi tarihini kendi icraatlarıyla oluşturan bir varlık, “birey” ortaya çıktı. Reform hareketi sonucunda ortaya çıkan “erdem, insan aklının toplumsal olaylara karşı yetkinliği, sıkı çalışma, nefse hakimiyet ve bireysel çaba ile Tanrısal inayete kavuşma” gibi değerler kapitalizmin ilerlemesine de yardımcı olmuştur. Yani başka bir deyişle; Reform ve Rönesans’ın nedeni olarak sayılabilecek

¹⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e**, İmge Yayınevi, Ankara, 1986, s.53

²⁰ Lerner, Meacham, Burns, a.g.e., s.442

²¹ Lerner, Meacham, Burns, a.g.e., s. 486

²² Kaynar, a.g.e., s.22

²³ Aydın Yalçın, **İktisadi Sistemler ve Doktrinler Tarihi**, A.Ü S.B.F Yayınları, Ankara, 1991 s.145

faktörler yukarıda belirtildiği gibi o dönemde kendini iyice hissettirmeye başlayan bireycilik, mevcut sosyal ve ekonomik şartlar ve sosyal yapıda burjuva toplumunun, ekonomik yapıda ise kapitalizmin gelişmesi gibi teknoloji ve güç mücadelesinin sonuçları olarak doğmuştur.

1.2 Merkantilizm ve Burjuvazinin Güçlenmesi

Yukarıda bahsetmeye çalıştığımız gibi, Rönesansın ortaya çıkarttığı ekonomik ve sosyal değişimler, siyasal değişimlerin de habercisi oldu. Enflasyonist ortam, savaşlar ve devletin artan giderleri, daha fazla gelire ihtiyaç duyulmasına yol açmıştı. Savaş teknolojisi; devletin savaş maliyetlerini arttırmış, bu nedenle artan savaş maliyetlerinin karşılanabilmesi ve azalan vergi gelirlerinin telafi edilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştı. Bu durum ise; devletin daha fazla vergi gelirine ihtiyaç duymasına neden olmuş, daha fazla vergi toplama ise, devletin, kişilerle ve onun geliri ile daha yakından ilgilenmesini, bunu gerçekleştirebilmesi için de daha geniş ve ayrıntılı bir örgütlenmeye gitmesini gerektirmiştir. Bununla birlikte “nüfus artışıyla denk düşen yeni yerlerin keşfi ve getirilen hammaddelerle oluşan enflasyonist ortam; sabit gelirli insanların alım güçlerini iyice düşürmüş, ticaret burjuvazisi de halkın alım gücünün düşmesiyle birlikte ortaya çıkan durgunlukta bir arz enflasyonu ile karşı karşıya kalarak eskisinden daha az kar etmeye başlamıştı.”²⁴ Ortaya çıkan bu ekonomik durum, devletin ve bürokrasinin diğer toplum kesimleri içerisinde daha ön plana çıkmasına, görev ve yetkilerini daha da arttırmasına neden oldu.²⁵ Öte yandan gittikçe güçlenen şehirli tüccarlar, feodal beylerin ayrıcalıklarından ve bu ayrıcalıklara dayanarak kendilerinden yöresel vergiler ve ayakbastı parası istenmesinden rahatsızdılar. Bu durum tüccarların faaliyetini zorlaştırıyor, ayrıca feodal beylerin köylülere angarya uygulamaya çalışmaları ve vergileri arttırmaları, köylüleri de rahatsız ediyordu. Tüm bu gelişmeler, feodal beyler ile güç

²⁴ Kaynar, a.g.e., s.23

²⁵ Sander, a.g.e., s.56

mücadelesinde olan ulusal monarşilerin, burjuva ve köylüler ile, feodal beyler ve soylulara karşı bir ittifak eğilimini kolaylaştıran nedenlerin başında geliyordu.²⁶ Bu nedenle burjuvazi ve köylülerin Avrupa güç dengesi içinde merkezi krallıkları desteklemesi, merkezi krallıkların güçleri arttırmasına ve mutlak monarşilerin kurulmasına zemin hazırladı.

Mutlak monarşilerin ortaya çıkması ise konumuz açısından iki önemli boyut taşımaktadır. Bunlardan ilki; öncelikle “Avrupa’nın mutlak monarşi döneminin, ilerde ulusal bir tek pazar içinde sanayileşmeye ve dolayısıyla işçi sınıfının doğuşuna giden yolda önemli bir aşama olması ve ikincisi ise; bu dönemde sınıfsal ittifakı belirleyen sürecin merkantilist ekonomiyi doğuran sebepler olmadan düşünülemeyeceğidir.”²⁷ Zira merkantilist ekonomi politikasının temelinde, Avrupa güç mücadelesini temelinden sarsan burjuvazi-Krallık işbirliğinin izleri derinden hissedilir. “Merkantilist ekonomik politikalar burjuvazi için; ihracatın serbest bırakılarak dışarıya mal satılmasının teşvik edildiği, ithalatın ise engellenerek, yerli burjuvazinin rekabetten korunduğu bir dönemi ifade etmektedir.”²⁸ Başka bir deyişle merkantilizm, “Orta Çağ sonlarında yavaş yavaş gelişerek ortaya çıkan tüccarlarla, devrin milli devletlerini şahıslarında temsil eden kralların işbirliği sistemi, dış ticaret ve korsanlık yoluyla zenginleşip kuvvetlenme ve mahiyeti ve gelişme koşulları itibariyle, devlet gücüne, özel imtiyazlara, muafıklara, tekellere, çeşitli himaye ve koruma tedbirlerine dayanan planlı ve programlı bir ekonomik güçlenme politikasıdır.”²⁹ Bu politikanın icabı olarak dış ticaret fazlalarına, ihracatı arttırmaya büyük önem verilmiştir. İhracatı devamlı bir biçimde arttırmak için, ucuz maliyetli ihraç malları üretimi hedef alınmıştır. Bu maksatla ucuz hammadde temini, bilgili ve düşük gündelikli, gerekinde zorla çalıştırılan bol işçi sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için de özellikle denizcilik alanında elde edilen ilerlemeler sayesinde keşfedilerek sömürgeleştirilmiş ülkelerin, pazar, hammadde ve işgücü kaynakları devreye sokulmuştur. Bu

²⁶ Yalçın, a.g.e, s.143

²⁷ Lerner, Meacham, Burns, a.g.e., s.569

²⁸ Ali Kaş, **Kentsoyluların Uzun Yürüyüşü**, Frankofoni, 1989, s.6

²⁹ Burhan Ulutan, **İktisadi Doktrinler Tarihi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1978, s.185

şekilde merkantilizm; bir yandan, sanayi devrimi öncesinde ileride sanayi burjuvazisine dönüşecek olan ticaret burjuvazisinin, gereksindiği sermaye birikimini temin etmesi sürecinin son halkasını oluştururken, diğer yandan; merkantilizmin gereklerinin bir sonucu olarak mutlak devletler, Avrupa tarihinde, milli kimliklerin belirlenmesinde ve milliyetçi duyguların yeşermesinde önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Bu dönemde “ortaya çıkan uzun savaşlar da hem milliyetçilik duygularını beslemiş, hem de devletin gerek gelire ve gerekse insan gücüne olan ihtiyacını arttırarak, daha iyi ve ayrıntılı örgütlenmesine zemin hazırlamıştır.”³⁰ Ancak mutlakiyet deneyimleri her ne kadar merkezi yönetimin güçlenmesi ve devlet egemenliğinin oluşturulması kavramlarıyla özetlense de; bu dönemin aynı zamanda parlamenter-liberal demokrasinin temellerini de bünyesinde taşımıştır. Zira yukarıda belirttiğimiz gibi bir ittifakın sonucunda oluşan bu yönetim biçiminde, merkezi yönetimin, desteğine ihtiyacı olduğu burjuvaziye siyasi hak ve sorumluluklar vermemesi beklenemeyeceği gibi, gücü artmakta olan kralların, soyluların nüfus ve otoritelerini bir anda ve tamamen ortadan kaldırması ve onları tarih sahnesinden silmesi de imkansızdı. Sonuçta, güçleri azalsa da, artsa da tüm toplumsal sınıflar hala belirli bir oranda siyasal güç ve nüfuzu ellerinde bulunduruyorlardı. Bu açıdan parlamentoların doğuşu ve etkinliklerini arttırmaları iki şeyi değiştirecekti; birinci olarak, artık en az soylular kadar zengin fakat siyasal sistemde onlar kadar etkili olamayan “burjuvazi” de siyasal kararlarda sesini yükseltmeye başlayacak, ikinci olarak, Avrupa tarihinin klasik güçler mücadelesinde kozların paylaşıldığı yer “parlamentolar” olacaktı.

1.3 Kapitalizme Geçiş: Burjuva Devrimleri

Tarihin, zamanı geldiğinde geçmişten ani bir kopuşu da içerip içermediği hususu önemlidir. Modern tarihin kopuş veya süreklilik

³⁰ Kaynar, a.g.e., s.26

tartışmalarının kaynağı Fransız Devrimi'dir.³¹ Devrimle birlikte ortaya çıkan “devrimciler” ve “muhafazakarlar” bu tartışmayı biçimlendirmişlerdir. “Devrimciler” tarihten ani bir “kopuş”u ileri sürerken “Evrinciler” tarihin sürekliliğini vurgulamışlardır. Evrimci tarih düşüncesini en kapsamlı inceleyen düşünürlerden biri Hegel'dir. Hegel'e göre; tarih, önbelirlenmiş bir hedefe doğru gelişen ve birbirine eklenmiş olaylar zinciri olarak tanımlanabilir.³² Hegel'deki bu amaçsallık diyalektik bir nitelik ortaya koyar ve tarih tez, antitez ve sentez olarak gelişir. Hegel'e göre tarih somut planda zamanla, soyut plandaysa insanın özgürleşimiyle alakalıdır. Hegel'in yöntembilimi idealist bir yaklaşım ve kurguya oturmuştur. Nihai hedef yani, tarihin erekselliği, ideal olanın sağlanmasının aracıdır.³³ Hegel'in düşüncelerinin “devrimci” bir anlayışa çevrilmesi ise ileride inceleyeceğimiz üzere Marx'ın çabalarının sonucu olacaktır. Buna göre “devrimler”, eğer yeni ve daha üst düzeyde bir zihinsel yapıyı öngörürse geçerlidir ve geriye dönüşsüzdür.³⁴ Bu nedenle bir toplumda “en köklü değişiklik, toplumda çok büyük bir karışıklık ve sert çatışma doğuran ve toplumun dayandığı temel yapıya yeni bir biçim veren değişikliktir. Bu durum mülkiyet biçiminin yerine bir başka mülkiyet biçiminin koyulması, mülkiyet ve servet dağılımında köklü değişiklikler yapılması, büyük bir dinsel ayaklanmanın olması, ya da ötedenberi korunan birtakım kültür değerlerine katı bir biçimde karşı çıkılması gibi eylemler sonucu meydana gelebilir. İşte böyle eylemler yerleşmiş, kökleşmiş, çıkarlara dokunur ve sert tepkiler doğurur. Bu türlü değişimler siyasal yankılar uyandırmadan çözümlenemezler.”³⁵ Bu durumda geçmişten ani bir kopuş gündeme gelebilir. Ama bu durum aynı zamanda geçmiş düzenin kalıntılarını da içinde barındıracaktır.

³¹ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.76

³² David Duquette, **Hegel's History of Philosophy: New Interpretations**, Albany, State University of New York Press, 2002

³³ Robert B. Pippin, **Hegel's Idealism: The Satisfactions of Self-Consciousness**, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, s.69-77

³⁴ Kahraman, a.g.e, s.81

³⁵ Leslie Lipson, **Politika Biliminin Temel Sorunları**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. 503

İşte yukarıdaki bölümde belirtildiği şekilde Avrupa’da bir dizi önemli ekonomik ve siyasal gelişmenin neticesinde ortaya çıkan parlamentolar, geçmişten bir kopuşu sembolize eden devrimler neticesinde oluşmuş ve bu şekilde Avrupa tarihinde feodalizmden kapitalizme geçişi burjuva devrimleri belirlemiştir. Bu geçiş sürecinin devrimle noktalanması, Batı Avrupa toplumlarının feodaliteyi yaşamalarından kaynaklanmıştır. Nitekim daha önceki bölümlerde incelediğimiz gibi; “On beşinci yüzyılda toprak sahipliği ve toprak ürünü çevresinde toplanmış olan feodalizmin yapısı ona aykırı düşen bir çıkarın gücü altında sarsılmaya başlamıştır. El işçiliği endüstrisinin genişlemesiyle iç ve dış ticaret artmıştır. Bu nitelikteki teşebbüslerin el işçiliği loncaları, tüccar birlikleri, kredi ve bankacılık müesseseleri üzerinde itici ve güçlendirici bir etkisi olmuştur. Bunlar da tarafların çıkarlarına daha uygun geldiği için üretim, dağıtım ve ulaşım sistemlerinin başlıca merkezi olan ticaret kentlerinde (Handelsstaadt) toplanmışlardır. Bu gibi kentler siyasal süreç üzerinde etkili olmaya başlamışlardır. Çatışmalar ticarete zarar verdiği için, bu kentler düzenin korunmasını istemişler, köy ve kırların üstünlüğünden kurtulmanın yolunu aramışlardır. Burjuva akımı, aralarındaki anlaşmazlıklarla toplumun barışını, düzenini bozan ve servetlerini topraktan sağlayan feodal aristokrasi ile her iki bakımdan da boy ölçüşmüştür. Soyluların doğal düşmanı olan monarşi, şehirlilerin (burjuvaların-burghers) doğal dostu olmuştur. İngiltere’deki gibi, kentlere kral buyruqlarıyla tüzel kişilik verilmesi, kentlerin kendi kendilerini yönetmelerini sağlamış başka deyişle onları köy ya da kırlar üzerinde üstünlük kurmuş olan soyluların feodal yönetiminden kurtarmıştır. Sonunda kargaşa ve düzensizlik içindeki feodal sistemin yerine Tacın çevresinde birleşerek, yeni bir egemenlik anlayışı ortaya koyan ve egemenliği Egemen bir kişide (yani kralda) toplayarak tek bir merkezci iktidarın kurulmasıyla yardım eden ve merkezden yürütülen merkantilist politikaların sağladığı ekonomik olanaklardan yararlanan sınıf da, işte bu “orta” sınıf olmuştur. İngiltere’de de Fransa’daki gibi monarşi mutlak bir biçim almıştır. Çünkü orada da örgütlenmiş çıkar toplulukları monarşinin kullandığı yetkileri

onaylamış, bunlara ses çıkarmamıştır.”³⁶

Bu şekilde merkantilist ekonomik politikalar ve bu ekonomik politikaların üzerinde yükselen merkezi krallıklar, burjuva devrimlerinden önce burjuvazinin ihtiyaç duyduğu şeyleri ona vermiş, yerli burjuvazinin merkantilizm aracılığıyla rekabetten (ithalatın önlenmesi, ihracatın teşviki ile) korunması, yeni dünyayla artan ticari ilişkiler, oradan getirilen hammadde ve özellikle insan gücünün ekonomik faaliyetlerde yarattığı canlanmayla birleşince burjuvazinin sermaye birikimi artmış ve yeni yeni oluşmaya başlayan parlamentolar da, ekonomik olarak güçlenen burjuvaziye siyasal temsil imkanı sağlamıştı. Fakat tüm bunlar olurken aynı sosyal süreçler, ulusal monarşilerin daha da güçlenmesine, güçleri arttıkça da Avrupa’yı saran milliyetçi duyguların eşliğinde, daha hırçın ve savaşçı, daha cüretkar ve hırslı politikalar izlemelerine de neden olmuştu. Bunun sonucunda da “merkezi krallıkların güçlenmesiyle; savurganlık, ihtişam saplantıları, hırslı ve savaşçı politikalar, merkantilist ekonomik politikaların güçlenmesiyle de; ekonominin bir cendere içine sokulması, kaynakların yanlış tahsis edilmesi ve üretimin düşmesi kaçınılmaz olarak gündeme geldi.”³⁷ Uzun süren savaşlar hem Avrupa’nın tarımsal üretimini, hem de demografik yapısını etkilemişti. “Fransa ve İngiltere’nin haricinde hiçbir ülke nüfusunun ihtiyaçları üzerinde tarım ürünü üretemiyordu. Tarımsal üretim sürekli düşüyordu.”³⁸ “Devletin artan harcamaları vergilerle finanse edilmeye çalışılıyor, cömert harcamalar ve hırslı savaşçı politikalar vergileri her geçen gün arttırıyor, burjuvazi ve köylüler yeni vergilerle tanışarak devlet giderlerini karşılamaya çalışıyorlardı.”³⁹ Ağır vergi yükü, mevcut sosyal ve ekonomik şartlar ve derebeylik ayrıcalıklarından bunalan halk da sık sık ayaklanmaktaydı. Artık mutlakiyet yönetiminin tavırları, burjuvazinin kazanımlarını alıp götürmeye

³⁶ Lipson, a.g.e., s. 289-290

³⁷ Max Beer, **Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi**, Çev. Galip Üstün, May Yayınları, İstanbul, 1941, s.434

³⁸ Norman Hampson, **Aydınlanma Çağı**, Çev. Jale Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991, s.34-35

³⁹ Lerner, Meacham, Burns, a.g.e., s.575

başlamıştı. Sonuçta, burjuvazinin merkezi krallıklarla yaptığı çıkar ittifakında dengeler bozulmaya başladı. “Bu yüzden siyasi iktidarı ele geçirme yönünde burjuvalar, zamanla parlamento durumuna gelen meclislerin yetkilerini, kralın yetkileri aleyhine arttırarak genişletme yoluyla ve seçme hakkının aristokratlardan kalabalık olan burjuva sınıfının ağır basmasını sağlayacak şekilde genişletilmesi ile, önce evrimci parlamenter demokratik yollarla mücadele etmişler ve bu yolun tıkandığı ülkelerde de devrimlerle ülkeyi ele geçirmeye çalışmışlardır.”⁴⁰

Bu nedenle Avrupa’da en aşırı değişmeler devrimler neticesinde ortaya çıkmıştır. “Son üç yüz yıl içinde meydana gelen devrimler bu biçimde ayrılabilirler. Nitekim, 1776’dan 1789’a kadar süren Amerikan Devrimi, hükümeti ve anayasayı değiştirmiş ama, toplumun dokusuna –ekonomik sistemine-el sürmemiş, onu eski biçimiyle korumaya çalışmıştır. 1640 ve 1688 tarihlerinde meydana gelen İngiliz Devrimi ise, hem anayasayı, hem de hükümeti değiştirmiştir, bu Devrim, Protestan-Katolik, kilise-devlet ilişkilerinden doğan sorunları çözmüş ve yeni bir şehirli sınıfın, ticaret burjuvazisinin üstünlüğünü pekiştirmiştir. 1789’da başlayan Fransız Devrimi, İngiliz Devriminden de ileri giderek –ekonomi, felsefe ve kültür- alanlarında bütün toplumu kaplayan bir kaynaşma doğurmuştur. Bu dört devrimin en köklüsü olan Komünist Devrimi, Rusya’da 1917 de başlamış ve tarihin yazdığı en etkili ve en geniş toplumsal düzen değişikliklerini meydana getirmiştir.”⁴¹

Ancak burjuva devrimlerinin model tip olarak sorgulanmaları doğru olmayacaktır. Çünkü daha önceki bölümlerde de göstermeye çalıştığımız üzere; her ülkenin farklı gelişme düzeyi ile kendi içindeki değişik siyasal ve ekonomik yapılanmasının ortaya farklı oluşumlar çıkarması kaçınılmazdır. Bu nedenle bahsettiğimiz bu farklılığı ortaya koyabilmek açısından aşağıdaki bölümlerde tarihsel sırasıyla İngiliz, Fransız ve Alman burjuva devrimlerini

⁴⁰ Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Verso Yayıncılık, Ankara 1990, s.368

⁴¹ Lipson, a.g.e., s. 504

incelemeye çalışacağız.

1.3.1 İngiliz Burjuva devrimi

İngiltere burjuva devrimini 17. yüzyılda, 1640 devrimiyle başlamış ve 1688 yılında noktalanmıştır. Devrimden önce, İngiltere’de büyük topraklar soylu sınıfın elindeydi ve her biri toprak rantiyesine dönüşmüştü. 1640 ile 1688 devrimleri sonucu bu soylu feodal kökenli sınıf, azgelişmiş ticaret burjuvazisine rağmen kapitalist sınıfına dönüşmüştür. Bu sınıf daha sonra İngiltere’de sanayiye kuracak olan burjuvaziyi oluşturacaklardır. Devrime, daha sonra sanayi burjuvazisine dönüşecek olan bu toprak rantiyeye sınıfı öncülük edecektir. Devrim sırasında soylu feodal sınıf, burjuvazinin devrimci rolünü oynayacaktır. “Bu soylu sınıfın en önemli rolü ise devrimle birlikte kırsal bölgelerde mevcut olan feodal üretim şekline kesin olarak son vermesidir. Böylece tarımsal alandaki küçük üreticiler tasfiye edilmiş ve feodalizmden kapitalizme geçişi feodal kökenli olan soylu sınıf gerçekleştirmiştir.”⁴²

İngiliz burjuva devriminin en önemli yanı, tarım alanlarındaki hızlı kapitalistleşmenin gerçekleşmesidir. Tarihsel açıdan üretim ilişkileri olarak feodalite, İngiltere’de toprağa bağlı olarak büyük mülkiyetleri, feodal düzene bağlı köylüleri ve tarım işçilerini ortaya çıkarmıştı. Devrim; feodal ilişkilerin yıkılmasıyla, feodal düzene bağlı bulunan köylüleri yok ediyordu. Burjuva devrimleri içinde bu özellik en belirgin şekilde İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Böylece bu tarihten itibaren köylü sınıfının İngiltere’de siyasal güç olma özelliği ortadan kalkmış ve kırsal alanda küçük mülkiyetin ortadan kalkması ile burjuvazinin önünü açılmıştır.⁴³ “Büyük toprakları elinde tutan soylu sınıf

⁴² Hasan Dilan, **Sosyal Demokrasi ve CHP**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995,s. 7

⁴³ İngiliz siyasal yaşamında kırsal kökenli küçük burjuvazinin yok olması burjuva devrimine dayanır. Burjuva devriminden sonra küçük kır burjuvazisi siyasal güç olarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Fransa’da ise bu tersine olmuştur. 1789 Fransız devriminin itici gücünü küçük burjuvazi oluşturmuştur.

rahatlıkla ticaret burjuvazisi aşamasını müteakip sanayi burjuvazisine dönüşmüştür. Sanayi ve finans burjuvazisi ekonomik ağırlığını hissettirmeye başlayınca, siyasal açıdan da söz hakkına kavuşmuş fakat bu hakkını kullanmak için soyluları öne sürmüştür.”⁴⁴ Toprak sahibi soylu sınıfın devrime öncülük etmesi nedeniyle feodaliteden kapitalizme geçişte ortaya çıkan mutlakıyetçi devlet uygulaması İngiltere’de yaşanmamıştır. Böylece 1640 burjuva devrimi hukuki açıdan feodal mülkiyetin statüsünü dönüştürmekle birlikte, siyasal açıdan monarşinin işlerliği devlete feodal görüntü vermeye devam etmiştir. “Devletin, soylu feodal kökenli toprak rantiyesinin sermaye birikimine arka çıkması ülkedeki sanayi devriminin, diğer ülkelere nazaran daha çabuk ve kesin şekilde gerçekleşmesine yol açmış ve bu şekilde 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve üretim tekniğinde çığır açan sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere, feodal devlet yapısını tasfiye ettikten sonra liberal devlet yapısına geçmiştir.”⁴⁵ Burjuvazi ancak 1832 Reform senedinin yürürlüğe girmesinden sonra iktidara gelmiş ve ordu ile bürokrasinin soylu sınıf tarafından yönlendirilmesi nedeniyle devletin feodal görüntüsü günümüze kadar devam etmiştir.

1.3.2 Fransız Burjuva Devrimi

Fransız burjuva devrimi, genellikle burjuva devrimlerine model olarak gösterilir. Çünkü Fransa’da feodal toplum gelişmesini tamamlamış, mutlakıyetçi devlet şekline dönüşmüş, ticaret ve sanayi burjuvazisi düzene ağırlığını koymak istemiştir. Bu nedenle burjuva sınıfı, 1789 devriminden sonra zaman kaybetmeden siyasal iktidarı ele geçirme mücadelesine girişmiştir. İktidarı kanlı bir biçimde ele geçiren burjuvazi devlet aygıtını yeniden yapılandırmaya başlamış, kapitalist devleti kurmayı başarmıştır. Ancak üretim ilişkileri olarak Fransa, İngiltere’ye göre farklılıklar gösterdiğinden; kapitalist üretim ilişkilerinde karşımıza İngiltere’dekinin aksine

⁴⁴ Dilan, a.g.e., s.8

⁴⁵ Dilan, a.g.e., s.8

küçük üretici çıkmaktadır. Zira tarım, Fransa'da İngiltere'den farklı olarak en önemli üretim faaliyeti idi. Son iki yüzyılda, İngiliz tarımında kaydedilen büyük çaplı ilerlemeye karşı, Fransa'da tarım ilerlememişti. "Merkantilist politika ile sanayileşme çabaları, tarımın büyük ölçüde zarar görmesine yol açmıştı. Köylüler ve kiracı çiftçiler ağır bir vergi yükü altındaydı. Orta derecede verimli topraklar üzerinde dahi, toprakvergisi geliri, tarım gelirinin % 80'ine varıyordu. Köylüler yollarda angaryaya koşuluyordu. Ayrıca Kilise'ye ve feodal lordlara vergi ödemek zorundaydılar Soylular, Kral ve Kilise vergilerden muaftı."⁴⁶ Bu nedenle dayanacağı ek sosyal sınıf açısından Fransız devrimi küçük üreticileri ve köylüleri desteklemiş ve arka çıkmıştır. Bu yüzden İngiltere'nin tersine Fransa mutlakiyetçi devlet sürecini yaşadığı için, devrim öncesinde Kral ile feodal soylular arasında iktidar çatışması olmuş, merkeziyetçi devlet iktidarını elinde tutmak isteyen kral, soyluların elinden toprak rantiyesini almış ve ilkel sermaye birikimini ticaret burjuvazisine, daha sonra da sanayi burjuvazisine aktarmıştır. Sermaye aktarımı devlet aracılığıyla ve merkantilist politikaların uygulanması ile meydana gelmiştir. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak burjuvazi, devrimden sonra Fransa'da soylu sınıfa karşı köylüleri savunmuş, dayanışmaya girmiştir. Devrim sırasında ise üretici köylüler hiçbir zaman topraklarından atılmamışlardır. Devrim sırasında da köylülerin tarımdaki feodal ilişkilere karşı ayaklanmaları üzerine küçük toprak sahibi üreticilere mülkiyet ve diğer hukuki hakları tanınmıştır. Böylece siyasal bir güç olarak Fransa'ya özgün küçük köylü üreticiler oluşmuştur. Diğer taraftan şehirlerde de bu küçük üreticiler, küçük burjuvazi ve ticaret burjuvazisinin desteğinde gelişmişlerdir.

Siyasal iktidar açısından ele alacak olursak, Fransız burjuvazisi, İngiltere'nin tersine iktidara hemen uzanmıştır. Fakat devrimdeki en önemli nokta burjuvazinin sosyal güç olarak küçük köylüye ve küçük burjuvaziye dayanmasıdır. Gelişmekte olan nüve halindeki işçi sınıfı ise o dönemin koşullarında ağırlığının görece hafifliği nedeniyle devrim dışı kalmıştır.

⁴⁶ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, s.51

Burjuvazi, devrim sırasında soylu sınıfı tasfiye etmiştir. İngiltere'deki gibi soylu sınıfla dayanışma halinde bir cephe kurmamıştır. Soylu sınıfın devrim dışı kalması ise Fransa'da karşı devrimleri ortaya çıkarmıştır. "Bu yüzden tarihsel süreç içinde Napolyon Bonapart'ın I. İmparatorluk dönemindeki kapitalist devlet şeklinin ortaya çıkışı, devrim kazanımlarını korumak isteyen burjuvazinin bulduğu bir yoldur. Devrimi yapan burjuvazi, 1789 devrim ilkelerini uygulamak ve karşı devrim tehlikesinden kurtulabilmek amacıyla siyasal iktidarı bir süre N.Bonapart'a bırakmış ve bu arada iktidarı küçük burjuvazi aracılığıyla kontrol etmiştir. Daha sonra siyasal iktidarın kontrolünü ise 1848 devrimiyle küçük burjuvazinin desteğinde ele geçirdikten sonra aynı yıl ekonomik iktidarını siyasal iktidarla tamamlamıştır."⁴⁷

1.3.3 Alman Burjuva Devrimi

Almanya'da burjuva devrimi, diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha geç gerçekleşmiştir. Bu durum Almanya'daki feodalitenin ve ilişkilerinin zor çözülmesinden kaynaklanmıştır. 1862 yılında, o zaman siyasal birlikten yoksun Alman prensliklerinin en güçlüsü olan Prusya devletinin başına Bismarck'ın geçmesiyle, feodal devlet yapısının ağır bastığı Prusya devleti, kapitalist devlet yapısına dönüşmeye başlamıştır. "Bismarck dönemindeki en önemli siyasal olgu ise, feodal devletin tepeden inme devrimle kapitalist devlet aygıtına dönüşmesi ve burjuvazinin kontrolüne girmesidir."⁴⁸ Almanya'da burjuvazinin ekonomik gelişmesi, sanayileşmesi 19. yüzyıl boyunca devam etmiş ve burjuvazi toprak rantiyесinden bağımsız olarak sermaye birikimine gitmesine rağmen Fransız burjuvazisinin tersine sınıf dayanışmasına feodal soylu sınıfla gitmiştir. Bu Almanya'nın devlet yapısındaki feodal ilişkilerin uzun sürmesinin nedenidir. Diğer önemli nokta ise Prusya devleti, mutlakıyetçi devlete geçişi sağlamadan Bismarck'ın devlet

⁴⁷ Kazgan, a.g.e., s. 9-12

⁴⁸ Bismarck 1862 yılında Prusya'ya başbakan olarak atanmış, uzun süreden beri başarısız olan Alman devletlerinin birliğini sağlamıştır. Bismarck Alman birliğini sağladıktan sonra, tepeden inme bir seri reformlarla kapitalist devletin temellerini atmaya başlamıştır.

yapısına geçmiş ve Birinci Dünya savaşı'nın sonuna kadar bu süreci yaşamıştır. Bu durum feodalitenin uzun, ağır şekilde ve geç çözülmesi ile açıklanabilir. Fransa'da yaşanan 1789 ve 1848 devrimlerinin etkisine rağmen Alman burjuvazisi soylu sınıfla çatışmaya girmemiş, tersine ülkenin siyasal iktidarını bu sınıfa bırakmıştır. Bunun sonucu olarak feodal yapılar Birinci Dünya savaşı'na kadar sürmüştür ve bunda soylu sınıfın büyük etkisi olmuştur. Tarihsel açıdan, feodalitenin hâkim sınıfı olan soyluların kuvvetli ve sayısal olarak çok olması, Alman devletlerinde, kapitalizmin, kırsal bölgelere geç girmesine sebep olmuştur. Soylu sınıfla burjuvazinin işbirliğine gitmeleri, küçük üretici köylüleri topraklarını terk etmeye zorlamıştır. "Fransa'nın tersine köylüler, Almanya'da, İngiltere'de olduğu gibi hiçbir zaman sosyal güç olmamıştır. Feodalitenin kapalı bir toplum sistemi olması sonucu, küçük burjuvazi, Alman büyük burjuvazisinden kopmamış, aksine yanında gelişmiş ve yaşamıştır. Büyük burjuvazinin de etkisiyle de her zaman işçi sınıfına karşı cephe almıştır."⁴⁹

1.4 Liberal Toplumun Gelişimi

Yukarıda incelendiği üzere; Rönesans ve Reform hareketleri Batı toplumlarının düşünsel yapılarında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Ortaçağın katı ve donmuş fikirsel kalıplarının kırılması, insan düşüncesinin rasyonel temellere dayanması, bu dönemin belirgin nitelikleri olmuş, toplumların önünde yeni ufuklar açma girişimlerinde, kilise kaçınılmaz biçimde hedef alınmıştır. Kimi zaman örtülü, kimi zamanda açıktan süren çatışma, Hristiyan inançlarının tümünden veya kısmen reddine kadar varmıştır. Doğanın ve insanlığın mutlak değerlerini bulup ortaya çıkarmayı amaç edinen Rönesans hareketi ve Reform ile insan beyni ve düşüncesi, onu tutsak eden kalıplardan kurtulma çabasını başlatmıştır. "Düşünce yapısındaki bu devrimlerle yeni bir insan tipi amaçlanmıştır. Bu sayede teknik alanda

⁴⁹ Dilan, a.g.e., s.12-15

sağlanan gelişmeler, yükselen bir uygarlığın temel felsefesiyle uyumlaştırılabilmiştir. Üretim tekniklerinde sağlanan gelişmeler ancak bu yeni “insan”ın benimsediği yeni dünya görüşü ile uygulama alanına aktarılabilmiştir. Sosyal ve politik alanda ise; devleti kiliseye bağlı kılmayan ve kişiyi laik devletin vatandaşı olarak ele alan Rönesans hareketlerinin etkisi ile dış dünyaya karşı ilgi artmış, bilimsel araştırmalar yoğunlaşmıştır.⁵⁰ Doğal felsefe sorunları tartışılmaya başlanmış ve bu uğraşı ile artık çalışmanın yalnız kendi zevki için olmayıp, aynı zamanda bilgili olmaktan sağlanacak çıkar amacına dönük olabileceği de kabul edilmiştir.”⁵¹

Bu nedenle bireyin günümüzdeki anlamda öne çıkışı Rönesans düşüncesi ve gelişmeleriyle yakından ilişkilidir. Ebenstein’e ⁵² göre; “entelektüel canlılık ve sanattaki gelişmeler yanında Rönesans’ın en önemli keşfi insanın keşfiydi. Böylece eskiden kollektivite içinde kaybolan insan artık bir aktör olarak öne çıkmaya başlamıştı. Bunda da, Stoacılığın, insanın ahlaken kendine yönelişi ve sorumluluk anlayışı ile Hristiyanlığın, insanın iç dünya gerçekliğinin ve ruhunun dünyevi otoritenin hükmü ve alanı dışında olduğu ve kurtuluşunun da kendi kararları ile çalışmalarına bağlı olduğu anlayışı önemli katkılarda bulunmuştur.”⁵³ Bir başka deyişle dinsel Reform ve XVII. Yüzyıl fikir akımları neticesinde, insan-tanrı ilişkisi ile din özel bir sorun olarak görülmüş ve bireycilik övülmeye başlanmıştır. Tanrının mükemmel fakat soyutlaştırılmış kimliği varsayımı ve insanın zaafları ile var olduğu gerçeğinin kabulü, düşünülen politik ve ekonomik düzene bir yön vermiştir. Buna göre; düzen insanı olduğu gibi kabul edecektir. Bu sonuç daha sonra liberalizmin temel alacağı insan tipi ile son derece uyumlu olacaktır. Ayrıca çalışıp başarılı olmuş bir kimsenin zenginleşerek günah işlemediği görüşü benimsenmiştir. Dinsel reformasyonla varılan bu nokta ticari sınıfın güç kazanmasına yol açmıştır. Yani dini reformasyonla şekillenen yeni dini değerler ve anlayış müteşebbis zihniyeti desteklemektedir. Ünlü Alman

⁵⁰ Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, 1995, s.210

⁵¹ Yüksel Ülken, **20.Y.Y’da Dünya Ekonomisi**, Filiz Yayınları, 1992, s.33

⁵² W. Ebenstein, **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, Çev. İ.Özel, İstanbul, 1996

⁵³ Aytekin Yılmaz, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, 2. Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 2003, s.28

sosyologu Max Weber'in işaret ettiği üzere Protestan ahlakı ile kapitalizmin ruhu ile büyük bir paralellik ve uygunluk bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle "rasyonelleşme ve iş disiplinine dayalı Protestan etik yeni dönemde yıldızı parlayan değer olarak öne çıkmaktadır."⁵⁴ Böylece Rönesans, insanı ruhu ve zihni yanında bir bütün olarak bedeniyle de ele alabilmiş ve sonuçta özerk ve etkin bir şekilde tanımlayarak adeta Tanrının yerine insanı kâinatın merkezi yapan yolu açmıştır.⁵⁵ Bu dönemde, değişen anlayışa paralel olarak bazı ilkeler ve özgürlüklerde ortaya çıkmıştır. Örneğin; düşünce, ifade, dernek kurma özgürlüğü, mülk güvenliği gibi hususlar bunlardan bazılarıdır. Ancak toplumsal değişimde her türlü düşünceden daha etkili olan şey ise 'yeni ticari ve sınaî orta sınıf'ın ortaya çıkışıdır. Bu yeni sınıf liberal özgürlük ve gelişmelerin öncüsü olmuştur. Ancak fikri ve dini hareketlerin rolünü unutmamak da gereklidir. Zira dini mezhepler kendi özgürlüklerini sağlarken siyasi liberalizmin ana çatısını da oluşturmuşlardır. Çünkü mezhepler dinsel özgürlüklerini ve siyasi haklarını güvence altına almak ve geliştirmek için çalışırken liberal gelişmeye de önemli katkı sağlamışlardır. "Bunun yanında din ve mezhep, bireycilik ve bencillik temeline dayalı yararcı ahlaka Hristiyan yardımseverliğini ve insan severliğini katarak liberalizmin insanileşmesine ve dolayısıyla toplumca kabulüne de katkı sağlamıştır."⁵⁶ Bu şekilde liberal özgürlükler toplumsal ve ekonomik gelişmelerle birlikte güçlenirken nasıl Rönesans hareketi mutlakıyetçi krallıklar ve yönetimlerden görece uzak Floransa, Venedik gibi ticaret ağırlıklı İtalyan şehir devletlerinde görülmüşse liberal hareketler de ticari ve sınaî orta sınıfın ortaya çıktığı bölgelerde güçlü olmuştur. Bu ortamda, sosyal hareketlilik ve özgürleşme yönündeki isteklerin ve imkânların arttığı görülmektedir. Şehrin ortaya çıkması ve öne geçmesi tarım ve köyün yerini sanayi ve fabrikanın almasıyla sosyal hareketlilik de artmakta, tarımda insanları disiplin içinde toprağa bağlı kılan eski yapı yıkılmaktadır. Bunun sonucunda da artık sadece "devlete ve yönetenlere karşı yönetilenlerin korunmasına yönelik klasik arayışın ötesine sosyolojik

⁵⁴ Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Gürata, 3. Baskı, Ayraç Yayınevi, 2002, s.133-4

⁵⁵ Ebenstein, a.g.e

⁵⁶ George Sabine, **Yakın Çağ Siyasi Düşünceler Tarihi**, Çev. Özer Ozankaya, Ankara, 1991, s.61-62

anlamda da toplumsal denetim zorlaşmakta, özgürlük ve hoşgörü ortamı gelişmiştir.”⁵⁷ Diğer bir ifadeyle, “şehrin ve kentin gelişmesi özgürlük ve hoşgörünün artmasını hızlandırmış ve bu toplumsal ve dini gelişmelerle birlikte fikri, dini, siyasi ve iktisadi alanda da yeni anlayışlar ortaya çıkmıştır. “Birey”in öne çıkmasıyla birlikte dini alanda da özgürlük ve toleransa giden yol açılırken, iktisadi alanda ‘laissez faire (serbest piyasa)’, siyasette de ‘antitörteriyenlik’ öne çıkmış”⁵⁸ ve böylece devlet yönetiminin bireyin rızasına dayanması yönündeki gelişmelerin de önü açılmıştır.

Görüldüğü üzere; liberalizm, feodalizmin çöküşünün ve kapitalizmin ortaya çıkışının bir ürünüdür. Ortaya çıktığı ilk yıllarda, mutlakıyetçiliğe ve feodal ayrıcalıklara muhalif bir ideoloji olan liberalizm, daha sonraki dönemlerde ise devletin piyasa üzerindeki müdahalesine karşı “laissez faire” kapitalizmin erdemlerine sahip bir sosyo-ekonomik düzeni savunmaya başlamıştır. Klasik liberalizmin en bariz özelliği bireye yaptığı vurgudur. Birey ve sahip olduğu özgürlükler karşısında her türlü devlet müdahalesi dışarıda tutulur. “Klasik liberalizmde devlet bir tür “gece bekçisi” gibi görülür, yani toplumsal yaşama müdahalesi güvenlik gibi konular dışında oldukça sınırlıdır.”⁵⁹

1.4.1 Ekonomik Felsefe Olarak Liberalizm

Feodal toplum düzeninin ekonomik sistemi iki temel üretime dayalı idi. Bunlar tarımsal üretim ve zanaatı. (lonca düzeni) Tarım üretimi yüzyıllar boyunca hiç değişmeyen statikleşmiş biçimi ile tamamen toprağa bağlı köylülere dayanıyordu. Bağımlı köylüler zorunlu olarak ücretin söz konusu olmadığı üretim sürecinde gerçekleşiyordu. Emek karşılığı ücretin söz konusu olmadığı feodalitede, köylülerin hukuki sorumlulukları ve bağları

⁵⁷ Pirenne, a.g.e., s.77

⁵⁸ Yılmaz, a.g.e., s.30

⁵⁹ Mümtaz’er Türköne, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, Eylül 2003, s.120-121

vardı. Bu hukuki ve sosyal bağımlılık tarımdaki üretimin artmasını, ilerlemesini imkansız hale getiriyordu.

Lonca sisteminin temeli ise; zanaat üretimine dayanıyordu. Zanaat tamamen el emeğine dayanan üretim şekliydi. Zanaatkârların hepsi bu sistem içinde yer alıyorlardı. Loncalara kayıtlı olmaları hukuki açıdan zorunlu idi. Ekonomik kararlar burada alınıyordu. Ayrıca lonca gerekirse zanaatkârlar üzerinde baskı yapabiliirdi. Hiçbir zanaatkâr loncanın belirlediği kurallara aykırı davranamazdı. Ayrıca loncalar toplumun ihtiyacına göre hangi branşta kaç zanaatkâr çalışacağını, ne kadar üretim yapılacağını, hangi türde üretime ihtiyaç olduğunu, hangi ücret ve fiyatın uygulanacağını tespit ediyorlardı. Feodal toplumun ekonomik sistemi katı kurallara, hukuk anlayışına ve geleneklere bağlı bulunuyordu. Egemen kuralların bağlayıcılığı, sosyal ve ekonomik alanda gelişmeyi önlüyordu. Ekonomik üretim ise tamamen engellenmekteydi, zira statik olmak durgun ve kapalı olan sistemin kısır döngüsüydü. Fakat bu durum geçmiş bölümlerde belirttiğimiz üzere; dönemin hakim ekonomik düşüncesi olan merkantilizm ile yavaş yavaş değişmeye başlamıştı. Zira imtiyazlı ihracat şirketlerinin, ihraç malları üretimini arttırmak için çevresel tüccarlar vasıtasıyla veya doğrudan doğruya geleneksel sanatkarlara veya evlerinde aileleri ile birlikte üretim yapan köylülere alet ve malzeme dağıtarak üretim yaptırımlarının yanı sıra geleneksel sanat ustalarından bir kısmı da yanlarındaki kalfa ve çırak sayısını arttırmak suretiyle işyerlerini yavaş yavaş birer toplu üretim yeri, imalathane haline getirmeye başlamışlardı. Bu imalathanelerde kalfa ve çıraklar ufak gruplar halinde belirli işleri paylaşarak yapmak suretiyle çalışır olmuşlardı. Kısa bir süre sonra da üretim işlemleri basit eylemlere bölünmek suretiyle derinliğine işbölümü gelişmeye başladı. Bu sayede köylerden kopan kaba emek gücü sahibi fakir köylüler, kısa birer eğitimden sonra bu atölyelerde çalışabilir hale geldiler. “Artık sanatkarlar serbestliklerini kaybederek bir imalathaneye bağlanmışlar ve toplu üretimin birer dişlisi haline gelmişlerdi. Fazla olarak bir malı üretmek için bütün bilgilere sahip bir usta olmaya ihtiyaç kalmamış, öteki işçilerle beraber topluca ürettikleri bir malın, üzerinde çalıştıkları kısmı ile ilgili

sorumluluklarını tam olarak yapmaları kafi gelir olmuştu.”⁶⁰ Öte yandan aynı atölyelerde güç olarak insan ve hayvanlar yerine su gücünden faydalanılması ve Orta Çağ sonlarından beri bilinen su buharının basit şekilde kullanılmaya başlaması bir taraftan da imalathanelerin büyümesine yol açmıştı. “Ancak üretim süreci, teknik gelişmeler sayesinde makine uygulama olanağı ile birleşince çağdaş anlamı ile bir piyasa sisteminin işlerliğe kavuşması için nedenler tamamlanmış duruma geldi.”⁶¹

Gerçekten de ekonomik faaliyet olarak tarıma ve ticarete dayalı bir toplumda gelişmiş makinelerin kullanılmaya başlamasının önemli etkileri olması kaçınılmazdı. Çünkü yeni teknikler ve organizasyon türleri daha önceleri birlikte olan üretim yeri ile konutu birbirinden ayırmış, üretim, fabrikalarda yapılmaya başlanmıştı. Bu şekilde endüstriye artık çok miktarda ham madde sevk edilecek, büyük sermayeler yatırılıp, alınan risk artacaktı. Üretim ve dağıtımın kesintisiz bir süreç olması gerekliliği ise bu sürecin rasyonelleşmesini de gündeme getirecekti. Böyle bir “üretim sürecinin başlayıp devam etmesi için yeni bir dünya görüşüne sahip, farklı değer yargılarıyla hareket eden bir insan tipi gerekliydi. Tarımsal toplumlardaki bireylerin motivasyonları böyle bir gereksinmeye yanıt vermiyordu. Öyleyse toplum üyelerinin temel dürtülerinde değişiklik yapmak gerekiyordu. Dinsel değer yargılarının açıklandığı gibi aşılmış olması bu konuda büyük bir kolaylık sağlıyordu. Bundan sonra yapılması gereken geçim güdüsü ile yapılan ekonomik faaliyetlerin artık kazanç güdüsü ile ikame edilmesi idi.”⁶² “Bu şekilde, tarım devriminin yarattığı ürün ve ürün çeşitliliği artışının ardından yavaş yavaş doğmaya başlayan ticaret sınıfı, teknolojik gelişmelerin ulaşımı kolaylaştırmasıyla etkinliğini ve sermaye birikimini arttırmış ve bu devrimin doğrudan sonucu; güçlü bir kapital birikimine sahip bir kapitalist sınıfın ortaya

⁶⁰ Ulutan, a.g.e., s.197-198

⁶¹ Heaton, a.g.e., s.210

⁶² Metin Sarfati, **Piyasa Ekonomisinin Evrimi ve Sosyal Demokrasi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993, s.20

çıkması olmuştur.⁶³ Böylece gerçekleşen ticaret devrimi merkantilist politikalar aracılığıyla bir yandan kapitalist sınıfın doğmasında rol oynarken, diğer yandan doğurduğu kapitalist sınıfın daha çeşitli ve daha fazla mal üretmesini ve ürettiği malı daha fazla insana satmasını teşvik ederek teknolojinin geliştirilmesini de motive etmiştir.

Bu şekilde tarımın makineleşmesi sadece hızla artan işgücünün sanayi ve imalat sektörüne kaymasına sebep olmasıyla sanayi devrimine giden yolu kolaylaştırmadı. Ayrıca gittikçe artan tarımsal olmayan üretimin desteklenmesine de yardım etti. “Gıda, insan yaşamının temel ögesi olmakla birlikte eğer tarımda makineleşmenin yarattığı verim artışı olmasaydı, maksimum karın tarımdan sanayi üretimine kaydığı bir ortamda, insanların çalışabilmeleri için gerekli besini sağlamaları imkansızlaşabilirdi.”⁶⁴ Ancak “tarımsal makineleşme ikinci yönüyle artan nüfusun şehre akmasına ve ucuz işgücü istihdam edilmesine yol açtı.”⁶⁵ Zira üretim sürecinin sanayi toplumunda kesintisiz yaşanabilmesi için işgücünün geleneksel çalışma düzeninden ayrılması ve pazarlanabilir bir mal olma niteliği kazanması gerekiyordu. Öte yandan teknolojik devrimin ticari bir topluma uyarlanması, düşünsel kalıpların kırılmasından sonra sanayileşme sürecinin ivme kazanması için tek engel işgücünün geleneksel çalışma düzeniydi. İşte bu şekilde 18. yüzyılda İngiltere’de endüstri devrimiyle beraber kullanımı yaygınlaşan buharlı makine, ardından mekanik sistemle çalışan dokuma tezgâhının icat edilmesiyle yeni bir devir başlıyordu. İcat edilen buharlı makine ve mekanik aletler, el emeğine dayanan lonca sistemini darmadağın ediyordu. Çünkü bu makineler, yüzlerce işçinin lonca sisteminde ürettiğini kısa sürede ürettiyordu. Fakat loncalar bu makinelere karşı çıkıyor ve topluma girmelerini önlemeye çalışıyorlardı. Bu gelişmeye engel olan lonca sistemi uzun süre makinelerin topluma girmelerini kabullenemediler. Ayrıca üretimin

⁶³ John A. Hobson, **The Evolution of Modern Capitalism**, George Allen and Unwin Ltd., London, 1965), s.4

⁶⁴ Jonathan Hughes, **Industrialization and Economic History: Thesis and Conjectures**, McGraw-Hill Book Company, New York, 1970, s.45

⁶⁵ Allan Thompson, **Dynamics of Industrial Revolution**, St. Martin’s Press, New York, 1973, s. 45

makine ile artması, bu üretim üzerinde karşılıksız söz sahibi olmak isteyen veya kendi çıkarlarının tehlikeye düşmesi nedeniyle karşı koyan feodal soyluların hukuki ve siyasal konumlarını da tartışma konusu yapmaya başlamış ve soyluların siyasal haklarının azaltılması da tartışılmaya başlanmıştı. Bu şekilde Avrupa’da 18. yüzyılda endüstri devriminin dinamiğiyle ortaya çıkan yeni ekonomik koşullar feodalite ve kalıntılarına ters düşmeye başlamıştı. Öte yandan merkantilist politikaların bazı uygulamalarının, bir müddet sonra uygulandığı toplumların kendi içlerinde de bazı eşitsizliklere sebep olduğu hissedilmeye başlandı. Hatta “laissez faire” düşüncesi ilk olarak merkantilizme bir tepki olarak Fransa’da ortaya çıkan Fیزیokratlar’ın ekonomik görüşlerinde şekillenmişti. “Her ne kadar politik görüşleri açısından Fیزیokratlar; toplumun, bütün üyelerin üstünde yer alan mutlak ve hakim bir otorite tarafından yönetilmesi gerektiğini ileri sürmüş iseler de; ekonomik açıdan, her türlü devlet müdahalesinden uzak, doğal kanunların rahatça hükümlerini yerine getirdiği tam bir serbestlik düzenini savunmuşlardı.”⁶⁶ Ama “Fیزیokratların, tabii kanun felsefesi, kolayca radikal-devrimci bir nitelik kazandı. Yeni yükselen burjuvazinin gelişmesini sağlayacak fikirleri savunmak suretiyle iktisadi ve politik iktidarın, tarihsel işlevi olan burjuva sınıfının eline geçmesini sağlayan bir öğretiyeye dönüştü.”⁶⁷

İşte feodal üretim ilişkilerine ve bu sosyal yapı üzerine kurulan mutlakiyetçi devlet sistemlerine karşı çıkan, temelinde ekonomik yönetim anlayışı olarak gelişen liberalizm daha sonra oluşturduğu ekonomik düzene uygun siyasal yönetim anlayışını da getirecekti. Bu yeni düşünce şeklinin temelinde, doğal yasa felsefesi yatmaktadır. Bu felsefeye göre; “insanlar doğuştan aynı haklara sahipti ve bu doğal haklar özel mülkiyet ve kişisel girişimdi. Daha sonraları bu iki ilke, kişinin temel hak ve özgürlükleri olarak topluma yansiyacaktır.”⁶⁸ Böylece bu yeni düşünce şekli, makinenin ivme kazandırdığı ekonomik düzenin, koşulsuz olarak kişilere bırakılmasını

⁶⁶ Ulutan, a.g.e., s.231

⁶⁷ Kazgan, a.g.e., s.51

⁶⁸ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s.124-125

savunuyordu. Bu nedenle klasik liberalizmin ekonomik boyutu serbest pazara duyulan derin inanca dayanmaktaydı. Buna göre “ekonomik azami fayda devlet müdahalesinin olmadığı bir pazar ortamında gerçekleşecek ve bu düzen aynı zamanda mülkiyetin ve özgürlüklerin de korunmasını sağlayacaktı.”⁶⁹ Bu ekonomik düzende bireysel kararları koordine edecek araç olarak da serbest rekabet ekonomik düzenin doğal yasası olarak ortaya çıkarken serbest rekabet şartlarını savunan sanayi kapitalizminin gelişebilmesi için iki engeli aşması gerekiyordu. Bunlardan ilki, “ticarete uygulanan koruyucu tedbirlerin kaldırılması, ikincisi ise sanayi burjuvazisinin ucuz işgücü bulmasını engelleyen lonca düzeniyle serfliğin yıkılması anlamına geliyordu ki,”⁷⁰ bu süreç, yerleşik toplumsal ekonomik ilişkileri zorlamaya başlamış, yeni düzenin oluşması için insanların yüzyıllardır oluşturdukları yaşam tarzlarının bozulması, geleneksel değerlerinden ve ailelerinden kopartılması gerekmiştir.

1.4.2 Siyasal Felsefe Olarak Liberalizm

18. yüzyıla kadar kaydedilen hızlı gelişme içinde, insan toplumları ile sosyal ve ekonomik olayların da aynı evrensel doğal kanunlar sisteminin bir sonucu olarak, kendilerine özgü doğal kanunlara göre oluştukları fikri, sosyal filozoflara ve iktisatçılara hakim olmaya başladı. Bu yeni düşüncelere göre; sosyal bilimlerin vazifesi, servet ve gelir üretim ve dağıtımını yöneten kanun ve kuralları keşfederek milletlerin zenginleşmelerini ve ekonomik kalkınmalarını sağlayacak esaslara ışık tutmaktır. Bu anlayışı işlerken de “gerek feodalizm ve Orta Çağ kalıntılarına ve gerek devrin merkantalist uygulamalarının sert müdahalelerine, imtiyaz ve tekellerine karşı beslenen tepki içinde düşünülen doğal kanunlara, insanların özgürlüklerine ve doğal haklarına bağlı ekonomik düzenin, “doğal bir özgürlük” ve tam serbest

⁶⁹ Türköne, a.g.e., s.121

⁷⁰ Dilan, a.g.e., s.19

rekabet sistemi olması gerektiği kavrayışı hakim bulunuyordu.”⁷¹ Bu nedenle Klasik liberalizmin siyasi boyutunu doğal hukuk ve insan hakları teorilerinin oluşturduğunu düşünürsek, klasik liberalizmin felsefi temellerinin çok eski dönemlere uzandığını görürüz. Doğal hukuk doktrinin ilk izleri, eski Mısır’a, Antik Yunan felsefesine ve Stoacılara kadar iner. Keza insan haklarının fikri temelleri de antik döneme kadar uzanır. İşte siyasal liberalizm, antik çağdan itibaren insanlık tarihinde yavaş yavaş biriken düşüncelerin dönemin toplumsal, ekonomik ve siyasal şartlarının olgunlaşmasıyla ortaya çıkmış bir düşünce sistemidir.

18. yüzyıla kadar olan felsefe akımları insanı doğaüstü kavramlara ve kuvvete karşı soyutlayamamıştı. Bu kavramlar içinde en kuvvetlisi; ilahi kuvvet olan Tanrı idi. 18. yüzyıla kadar olan felsefenin temelindeki mücadele; insan/tanrı ilişkisinin soyut kavram olarak çatışma sürecidir. Buna göre; ilahi kuvvet her şeye hâkimdir, hâkim otorite ilahi kuvvettir. Dinler ise bunların temsilcisi olduklarını savunurlarken egemen kuvvet olan ilahi kuvvet, aynı zamanda toplumlara ilahi adaleti de dağıtmaktadır. İlahi adalet de, hâkim otoritenin dokunulmazlığının sembolüdür. Bunun en güzel örneğini İngiliz Kralları ve Rus çarları vermiştir. Ancak bu iki ülkenin aksine diğer Avrupa ülkelerinde Hıristiyanlığın ruhban sınıfının varlığı ile dünyevi otoriteyi temsil eden hanedanlar olmak üzere toplumlarda çatışan iki kuvvet hâkimiyeti vardı. 18. yüzyıla kadarki çatışmaların temelinde bu iki kuvvetin çatışması yatmaktaydı. Bu iki kuvvet, düşünce akımlarını şekillendiriyordu. Liberalizmin bir siyasal ve ekonomik sistem olarak doğuşundan önce ilk defa Hobbes bu iki kuvveti birleştirme cesaretini göstermiş ve bu iki kuvveti birleştirmesinin temelinde hükümdarın iktidarını sınırlama getirme fikri yatmıştı. Bu şekilde sınırlanmış iktidarın karşısına yeni bir kuvvet çıkarmayı düşünmüştü. Bu kuvvet insandı, bireydi. İnsanların zaten doğuştan yani doğal yapısından gelen bir kuvveti vardı. Hobbes’teki felsefenin temel mantığı bu kuvvete dayanıyordu. Hükümdarın kuvveti varsa, insanın da doğasından kaynaklanan

⁷¹ Ulutan, a.g.e., s.236

bir kuvveti vardı. Diğer bir ünlü düşünür “Locke ise; insanın, bireyin doğal yapısından kaynaklanan kuvvetini kabul etmekle beraber insanın bir tek kuvvetini ele almıyor, insanı bir bütün yani vücut olarak ele alıyordu. İnsanın kuvvetinden başka aklı da vardı. Locke için önemli olan insanın aklıydı. İnsan aklının bu şekilde ortaya atılmasıyla modern felsefenin, modern çağın temelleri atılıyordu. Locke’a göre, en yüce varlık insan olup bu anlayışının temelinde insanı dış etkenlerden, baskılardan veya kuvvetlerden soyutlama amacı yatmaktaydı. Bu nedenle Locke, kilisesinin ilahi kuvvet tezlerine karşı çıkmış ve daha sonra bunları red etmişti.”⁷²

Görüldüğü gibi iktidarın sınırlanması yönündeki arayışlar siyasal liberal gelişmenin ana motifini oluştururken daha sonraları iktidarın bizzat halkın rızasına dayanması yönündeki talepler de güçlenmeye başlamıştır. Bu şekilde özgürlük yolundaki gelişmeler aynı zamanda sosyal, siyasi ve dini fikirler konusundaki değişimlerin de bir sonucu olmuş, neticesinde de; toplumda ilk olarak iktidara sınır konulması yönünde düşünceler ortaya çıkmıştır. Böylece Avrupa’da;

a- “Siyasi hak ve hürriyetlerin yöneticilere kabul ettirilmesi ve bunların ihlalinin vazife suiistimali sayılması ve bunlara uyulmaması halinde fiilen yönetime mukavemet ve isyanın kabulü ve,

b- İktidarın kullanımına engellerin oluşturulması, anayasa ile çerçevelenmesi ve yönetenlerin halkın menfaatlerini temsil ettiği varsayılan bir heyetin (meclis) muvafakatini alması, fikirleri tartışılarak yavaş yavaş benimsenmeye başlanmıştır.”⁷³

Ancak ilk dönemlerde Avrupa’da genelde yönetenlerin yetkilerinin sınırlanması daha yaygın, meclislerin kurulması ise daha seyrek rastlanan bir durumdu. Meclisle birlikte yönetenlerin halka dayanmasıyla birlikte önceleri

⁷² Atilla Yayla, **Liberalizm**, 3. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s.36-37

⁷³ Yılmaz, a.g.e., s.31

tebaa sayılan bireyler vatandaşa dönüşüyordu ve yönetimin dayanağı, vatandaşın rızası oluyordu. Bu şekilde yönetenlerin, yönetilenlerin menfaatlerine ters kişiler olmasının önlenildiği de düşünülüyordu. Böylece devletteki makam sahipleri istenildiği zaman azledilebilecek ücretli kişiler durumuna geliyordu. “Bu gelişmelerde, önceleri yönetenlerin yetkilerinin sınırlanmasına çok fazla önem verilmemekle birlikte meclislerin oluşmasıyla; halkla aynı olan yöneticilerin menfaatlerinin milletle aynı olduğu ve bunlardan bir tehlike gelmeyeceği ve halkın yetkisinin kendine karşı sınırlanmasına gerek olmadığı yolunda bir anlayış gelişmiştir. Yöneticiler artık seçimle geliyordu ve halka karşı sorumluydu. Uygulama ise, seçimin ve kendi kendini idarenin bireyin kendi kendini yönetmesi olmadığını, diğer kişiler tarafından yönetilmesi olduğunu gösteriyordu. Sonuçta da yönetim; çoğunluğun veya kendilerini çoğunluk diye kabul ettirebilenlerin yönetimi oldu. Ancak bu durum ise, uygulamada çoğunluğun istibdadı olarak toplumun karşısına çıkmaya başlamıştı.”⁷⁴ “Bu nedenle egemenliği kullanacak siyasal iktidar organlarını sınırlayacak siyasal kurumlarda bulunması gerektiği düşünölmeye başlandı.”⁷⁵

Yukarıda bahsedildiği gibi, “liberalizm, daha ilk klasik biçiminde bile, özgürlüğün eşitliğine ve bunu koruyan insan hakları düşüncesine dayanıyordu.”⁷⁶ Ama çağdaş devletin kurulmasıyla birlikte liberalizm, eşit yurttaşlık haklarının da oluş(turul)masına yol açtı. Bu eşit yurttaşlık hakları herkes için geçerliydi ve sonuçta devlet egemenliğinin sınırlarını belirliyordu. “Böylece siyasal liberalizm fikri, bütün kişilerin insanlık onurunun eşitliğini ve bütün kararlarda siyasal eşitliği gerektiriyordu. Nitekim Locke, anayasa devletinin yanı sıra, bu hakların güvencesi olarak özel mülkiyeti ve pazar ekonomisini görüyordu.”⁷⁷ Buna göre; “sadece mülkiyet özgürlüğü ve kendi kendini düzenleyen pazar, ekonomik alanda eylem özgürlüğünü güvence altına alırken, tek tek kişilerin davranışını, dış kısıtlamalardan uzak ekonomi

⁷⁴ J.S. Mill, **Hürriyet**, Çev. M. O. Dostel, İstanbul, 1997 , s.2-7

⁷⁵ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 9. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2000, s.246

⁷⁶ Yayla, a.g.e., s.35

⁷⁷ Yayla, a.g.e., s.35

kurumu, kamu yararına en iyi ölçüde yaklaşmayı güvence altına almak suretiyle toplumun mal ve hizmet gereksinmelerini en az harcamayla/giderle karşılayacaktı. Ancak özgürlüklerin somut olarak korunabilmesi için, her şeyden önce özgür bir sosyal temel üzerine oturmuş sosyal kurumlara ihtiyaç olduğundan daha sonra da siyasal kurumlarla yöneticilerin iktidarının sınırlandırılması gerekmektedir.”⁷⁸

Bu şekilde Batı liberal demokrasisi, siyasal egemenliğin şu özellikleri üzerinde yükseldi:

- “Eşit evrensel insan ve yurttaş hakları
- Hukuk devleti
- Siyasal iktidarın anayasayla bağlanması
- Çoğunluk ilkesi içerisinde örgütlü halk egemenliği.”⁷⁹

Görüldüğü üzere siyasal liberalizmin temel vurgusu özgürlük üzerineydi. “Liberal siyasal ideoloji; din ve inanç özgürlüğü, ifade özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, teşebbüs ve mülkiyet özgürlüğü gibi özgürlüklerin yasal güvenceye bağlandığı ve bu özgürlüklerin kullanımının anayasacılık ve kuvvetler ayrılığı mekanizmalarına dayandığı bir sistemdi.”⁸⁰

Ancak erken tarihsel süreçte ekonomik liberalizmle siyasal liberalizmin bütünleşmesi her şeyden önce yeni bir toplum anlayışı ve yapılanmasını ortaya çıkaracaktır. İlk etapta gerçekleştirilen burjuva devrimleriyle beraber eski düzenin tasfiyesi amaçlanırken ikinci etapta da, yeni bir toplumun ve devlet anlayışının kurulma çabaları sergilenmiştir. İşte özgürlük ve eşitlik felsefesiyle ortaya çıkan liberalizm, sosyal, ekonomik ve ideolojik dönüşümünü tamamlarken yeni bir toplum anlayışı olan burjuva liberal toplumunu da ortaya çıkarıyordu. Bu toplum 19. yüzyılda ortaya çıkacak olan

⁷⁸ Göze, a.g.e., s.246

⁷⁹ John Gray, **Liberalism**, 2. Baskı, Buckingham Open University Press, London, 1995, s.85

⁸⁰ Yayla, a.g.e., s.125-127

ve işçi sınıfını doğuracak olan liberal toplumdur.

1.5 Sanayi Devrimi ve İşçi Sınıfının Doğuşu

Batı Avrupa’da işçi sınıfının doğumunu incelemeye geçmeden önce, sınıflı toplumun incelenmesine dayanak teşkil edecek bir kuramsal hareket noktasına ihtiyaç vardır. Zira toplumsal sınıfların dinamiklerini, oluşumunu incelemeye kalkışmak için tutarlı ve berrak bir sınıf anatomisine sahip olmak gerekir. Boratav’a göre; “toplumsal sınıf çözümlemelerinde esas olarak iki farklı kuramsal yaklaşım kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi, Amerikan toplumsal bilim geleneğince izlenmekte olup buna göre toplumsal sınıflar esas olarak farklılaşma ile tanımlanır. Çoğu zaman, bu farklılaşma belli bir sıralamayı, hiyerarşiyi de içerebilir. Gelir veya servet düzeyi, statü farklılıkları, siyasi iktidara yakınlık-uzaklık durumu bu anlayışa göre tanımlanan sınıf veya tabakaların yerlerini belirler. Bu yaklaşımı en iyi yansıtan şema, bir ‘kişisel’ gelir dağılımı tablosunun en düşük gelirliden en yükseğe göre sıralanması sonunda oluşan % 20’lik ‘gelir grupları’dır. Bu ‘gruplar’ın her birinin içinde çok farklı toplumsal ve iktisadi özellikler taşıyan bireyler yer alır; ancak her grup-gelir düzeyi itibarıyla –kesin bir biçimde tanımlanabilmiştir ve grupların tümü nicel analize imkân verecek bir yapıda sunulabilmektedir. Bu çerçeve içinde bölüşüm ilişkileri bakımından ‘sınıf’ farklılıkları, bir eşitsizlik sorunu biçiminde ifade edilir. Aynı yaklaşımın bir başka örneği, genellikle içeriği belirlenmeden –ve nedense genellikle çoğul olarak kullanılan ‘orta sınıflar’ ifadesi ile ortaya çıkar. Bu, grubun kol emekçilerinden ayrıldığı anlaşılır; ancak bunların dışında kalan tüm kategorileri kapsayacak bir gevşeklikte kullanılan bu ‘orta’ sınıf(lar)ın ‘üstünde’ kimin olduğu kural olarak belli değildir.”⁸¹

⁸¹Korkut Boratav, **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2005, s.9-12.

Yine Boratav'a göre; toplumsal sınıf çözümlemelerinde izlenen ikinci yaklaşım ise tarihsel maddecilikte bulunur. "Maddeci tarih görüşünün temel bir önermesine göre, belli bir sınıf yapısı belirli üretim ilişkilerinden türer ve dolayısıyla bu ilişkilere tekabül eder. Sınıflı toplumlardaki çeşitli üretim ilişkileri ise dolaysız üreticiler tarafından yaratılan artı-ürüne el koymanın farklı mekanizmaları ile tanımlanır ve birbirinden ayrılır. Artığa el koymanın bu ilk kertes, temel (birincil) bölüşüm ilişkilerini oluşturur. Sınıf farklılıkları bu bağlamda eşitsizlik değil, sömürü sorunsalı içinde ortaya çıkar.⁸² Bu şekilde artığa el koymanın her belirli biçimi ve mekanizması belirli bir toplumsal sınıflar ikiliği/düallitesi yaratır. Bu diyalektik bir düallitedir ve bunun içinde her sınıf bir diğerine hem bağımlıdır; hem de onunla karşıtlık ilişkisi içindedir. Farklı bir ifadeyle, her sınıf, artı-ürüne el koymanın her belirli ve iyi tanımlanmış biçimi içinde, kendi diyalektik karşıtına bağlı olarak tanımlanabilir. Bu durumda yarı-feodal, 'Asyatik' üretim biçimleri ve küçük meta üretimi içinde de her biçimin kendine özgü sınıf düalliteleri doğacaktır."⁸³

İşte bu noktada üretim sorunu ortaya çıkmaktadır. Çünkü tarihsel süreç içinde "üretim" in sadece o üretimi yapan kişinin ihtiyaçlarından öte diğer başka kişilerin ihtiyaçlarının temini için yapılması, toplumsal yaşam içinde "üretim" fonksiyonunun öneminin hayli artmasına neden olmuştur. Bu nedenle eğer "üretim" işlevini tanımlarsak üretim; mevcut teknolojik düzeyin sunduğu imkânlarla, üretme için gerekli araçlara sahip olanların, insanların belli ihtiyaçlarını karşılamaya dönük faaliyetleridir diyebiliriz. Üretimi bu şekilde tanımladığımızda; belli teknolojik seviye üzerinden yapılan üretimde, bu araçlarla insanlar arasında, insan davranışını etkileyen ilişkilerin var olduğunu da kabul etmiş olmalıyız. Gerçekten de, geçen bölümlerde incelediğimiz gibi Ortaçağ'da toprak verimini artıran ağır saban, üzengi ve koşum takımları gibi teknolojik icatlar ile toprağa sahip olan feodal otoritenin bu dönemde güçlü ve nüfuzlu olmasının; ulaşım imkanlarının gelişmesiyle,

⁸² Boratav, a.g.e., s.13

⁸³ Boratav, a.g.e., s.14

ticaretin, yani mal alıp satmanın öneminin artmasına neden olan pusula, uzak denizlere açılabilme imkanı veren gemiler vb. teknolojik gelişmeler ile bu araçlara sahip olan ticaret burjuvazisinin yeni çağ'da güçlü ve nüfuzlu olmasının, sanayi devrimi sürecinde kaydedilen bir yığın teknolojik gelişme ile bu araçlara sahip olan kapitalistlerin güçlü ve nüfuzlu olması arasında doğrudan bir ilişki vardır. İşte bu nedenle sanayi devrimi sırasında teknolojik üretim düzeyi ve üretim araçlarının sahipliğinin insanlar arası sosyal ilişkilere yansımaları, siyasal güç mücadelesi faktörüyle bir arada düşünüldüğünde Avrupa'da kapitalizmi ve onun ürünleri olan burjuvaziyi ve akabinde işçi sınıfını ortaya çıkartabilmiştir.

Bu nedenle işçi sınıfının doğumunun öncesinde yatan gelişmeleri kavramlaştırmak; işçi sınıfının siyasal, sosyal ve ekonomik taleplerini yönelttikleri ve içinde doğdukları coğrafyada değişimin hangi dinamiklerle ve nasıl olduğunu anlayabilmek açısından önemlidir. Ancak bu analizi yapabildiğimizde ülkemizdeki işçi sınıfı ve onun talepleriyle, Batı Avrupalı benzerleri arasındaki farkların nedenleri hakkında fikir yürütebiliriz. Ancak yine de bütün bu açıklamalarımız sosyal demokrasinin doğuşu sırasında yeni oluşmaya başlayan işçi sınıfı açısından Avrupa'da nasıl yaşam koşulları olduğu açıklanmadan bir anlam ifade etmez.

Batı Avrupa'da genel olarak yaygınlık kazanmaya başlayan 1830'lardaki endüstriyel gelişme, bu tarihten altmış yıl öncesinde İngiltere'de ortaya çıkmış ve teknolojik ilerlemelerden faydalanılarak, hem tekstil alanında hem de ağır sanayide oldukça hızlanmıştır. "1768'de buhar makinesinin James Watt adlı İngiliz mühendis tarafından icat edilmesi ve bunu enerji kaynağı olarak kullanması ile başlayan Sanayi Devrimi insanlığın şimdiye kadar yaşadığı en büyük değişim dalgası olarak değerlendirilebilir."⁸⁴ Aslında Feodal bir üretim sisteminden, fabrikaların egemen olduğu bir üretim sistemine geçişin devrim olarak kabul edildiği süreç olan Sanayi Devrimi'nin

⁸⁴ Abdülkadir Şenkal, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.15

tam olarak ne zaman başladığı konusunda uzlaşma bulunmamaktadır. Buna karşılık “Toynbee, Rostow gibi tarihçiler 18. Yy. Sanayi Devrimi’nin başlangıç tarihi olarak almaktadırlar.”⁸⁵ Ancak genel olarak buhar makinesinin icadı devrimin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Buhar makinesinin icadı aynı zamanda I. Sanayi Devrimi olarak tanımlanan dönemde önemli öğelerinden biridir. Bu yüzden Sanayi Devrimi geçmişin olduğu gibi günümüzdeki gelişmelerin anlaşılmasına yol açtığı için ayrı bir önemi vardır. Sanayi Devrimi üretim miktarının sürekli artmasının ötesinde yeni sosyal sınıf ve kuramların ortaya çıkması açısından da önemlidir. “18. Yy. ikinci yarısından sonraki dönemde ortaya çıkan ve İngiltere’nin ekonomik yapısını tarımsal bir yapıdan, sınaî bir yapıya geçiren tüm değişikliklere Sanayi Devrimi adı verilmektedir.”⁸⁶ R. Heilbroner’in yaklaşımına göre ise, “Sanayi Devrimi üretimde meydana gelen değişimler ve makineleşmeye geçilmesi şeklindedir. Heilbroner’a göre, Sanayi Devrimi’nin en önemli özelliği fabrikaların ekonomik ve sosyal hayatta belirleyici olmalarıdır.”⁸⁷ Daha genel olarak, Sanayi Devrimi, 18. Yy.ın ikinci yarısıyla 19. Yy. ilk yılları arasında bir seri buluşun, enerji, tekstil, demir, çelik ve ulaştırma sektörlerini etkilemek yoluyla İngiltere’nin üretim karakterinde meydana getirdiği yapısal değişme olarak tanımlanabilir.

“Devrimin gelişmesi özellikle Rönesans ve Reform akımları, Fransız İhtilali ve uluslararası ticaretin hızlanma dönemine kadar uzanan bir birikimin sonucudur.”⁸⁸ “Devrimin bir diğer özelliği, insanlık tarihinde ilk defa insan gücü yerine başka bir gücün kullanılmasıdır ki, bu da makine gücüdür.”⁸⁹

Sanayi Devrimi kısa zamanda sosyal hayatın her alanında kendini hissettirmeye başladı. Telgrafın icadı ve ulaşım olanaklarının artması, haberleşmenin hızlanmasını ve haber malzemesinin zenginleşmesini

⁸⁵ Veysel Bozkurt, **Endüstriyel&Post Endüstriyel Dönüşüm**, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 5

⁸⁶ Doty Stewart, **The Industrial Revolution**, London, 1969,s 4

⁸⁷ Robert L. Heilbroner, **The Making of Economic Society**, New Jersey, 1985, s.78

⁸⁸ İlter Akat, **Endüstri Toplum Bilimi**, Ege Basım, İzmir, 1984, s.18

⁸⁹ Şenkal, a.g.e., s.16-17

sağlayan yeni buluşlar oldu. Küçük zanaat hayatının ve kasaba yaşamının değişimin bir parçası olmasıyla kitle üretimi ve şehirleşme kavramları yeni sistemin çerçevesini belirlemeye başlamıştı. Sanayi Devrimi'nden önce feodal yapının elinde bulunan ekonomik güç, aynı zamanda yasama, yürütme ve yargının da bu yapıya adapte olmuş bireylerin elinde bulunuşunun bir çeşit garantörü olmuştur. Ne zaman ki, ekonomik gücün el değiştirme süreci hareketlilik kazanmış, hemen sonrasında siyasal ve sosyal yapılarda da değişimin kaçınılmazlığı belirlemiştir. Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı işçi sınıfı ve kapitalist sınıf, ekonomik gücün belli bir sınıfın eline geçişinin sonuçlarını simgeler nitelikteki belirleyicilerdendir.

Öte yandan Sanayi Devrimi ile birlikte sayıları artan fabrikaların ihtiyaç duydukları personel açığı kırsal kesimden kente göçen çiftçiler tarafından karşılanmış, bu durum aynı zamanda hızlı bir kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Köylerden kentlere nüfus hareketi oldukça hızlanmış ve şehirlerde fakir işçi mahalleleri teşekkül etmiştir. Bu süreçte yeni bir toplumsal grup olarak işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfı, kapitalist üretim sistemi içinde müthiş bir gelişme ve kalkınmanın temel unsuru olmuştur. Ekonomik alışkanlıklar, hayat tarzları, toplumsal değerler ve diğer unsurlar hızlı bir değişimin içine girmiştir. İşçiler, ekonomik üretimi akıl almaz bir şekilde arttırırken, diğer yandan, ağır çalışma koşullarına rağmen elde ettikleri ücret seviyesi altında ekonomik bunalıma da maruz kalmaktaydılar. “Bu sürecin başlarında sadece erkeklerin çalıştıkları bu mekânlara, toplumda meydana gelen değişimlerle işçi erkeklerden çok daha düşük ücretlerle çalışmaları nedeniyle ve var olan ekonomik bunalımın yarattığı geçim sıkıntısının etkisiyle, kadınlar da istihdam edilerek onların da çalışma hayatına katılması sağlandı. Maliyetlerin düşük olması sebebiyle kadın ve çocuk işçiler zamanla sayılarını ekonomik üretim sisteminde arttırmaya başladılar.”⁹⁰ Böylece

⁹⁰ Robert Hoffmann, Geschichte Der Deutschen Partien, von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart, München, Clausen&Bosse, Leck, 1993, s.34-35'den aktaran İbrahim Sarıtaş, **Sosyal Demokrasi**, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s.16-17

Sanayi Devrimi, orta çağlardan beri süregelen, ekonomik ve sosyal hayatı düzenleyen sistemin yok olmasına ve yeni kuralları ortaya çıkmasına yol açtı. Bu gelişme karşısında kırsal kesimden büyük şehirlere göç eden emekçiler, geleneksel yaşam tarzlarını değiştirmek zorunda kaldıkları gibi ayrıca emek piyasasının da bir parçası haline geldiler. “Bu şekilde 18.Yüzyıl sonu ve 19.Yüzyıl ilk yarısında sanayi devriminin gerçekleştiği tarihin bu kesitinde üretim, buharlı makine ile dev bir ilerlemeyi başarırken, hemen tüm Avrupa’da işçi sınıfı inanılmaz bir sefalet içinde yaşam kavgası veriyordu. 1848 senesini izleyen senelerde bir yanda İngiltere ve Fransa’da Liberal partiler güçlenirken öte yandan da endüstri işçileri hem sayıca hem de toplum içindeki oranları bakımından büyük bir artış içine girdiler. Eski tarım toplumları tam birer endüstri toplumu şekline dönüşmekteydiler.”⁹¹

Böylece sanayi devriminin üretim biçiminde yaptığı köklü değişiklikler bir müddet sonra siyasal sistemi de etkilemeye başladı. Zira; “Endüstrileşme ile değişimin ortaya çıkardıkları olayların bir çoğu doğrudan doğruya siyaseti (politikayı) ilgilendirmektedir. Nitekim, üretim teknolojisi daha karışık makinaları insanoğlunun hizmetine sununca, gittikçe artan iş gücünde nitelik (vasıf) aranmaya başlanmıştır. İmalat sürecinin çeşitli safhalarında bu karışık makinaları işletecek, onaracak ve bunların bakımını yapacak; yazılı ya da sözlü olarak verilen ayrıntılı işletme ve çalıştırma yönergelerini anlayabilecek; matematik işlemlerini ve bunlara benzer işleri yapabilecek insanlara ihtiyac duyulmuştur. Kısaca, endüstrileşme eğitimi gerektirmiş; ve seri halinde üretim de kütlenin eğitimini zorunlu kılmıştır. Endüstrileşmenin yol açtığı bir başka büyük değişiklik de insanların coğrafi bakımından yeniden dağılımlarında görülmüştür. Çünkü endüstri devriminin tam etkisi altında kalmış ülkelerin tarihlerinde ilk kez şehirlerin nüfusu köylerin nüfusunu aşmış, genellikle fabrikalarda ve şehirlerdeki işlerde çalışan işçilerin sayısı tarım alanındaki işçilerin sayısını geçmiş ve metre kareye düşen nüfus yoğunluğu artmıştır. Bu değişiklikler sonunda her tarafa yayılan kötü, elverişsiz durumlar

⁹¹ Toktamış Ateş, **Demokrasi Kavramı, Tarihi Süreç, İlkeler**, Eser Matbaası, İstanbul, 1976,s. 81

doğmuştur: Gecekondu, kirli sokaklar, yüksek ölüm oranları, çocuk suçluluğu, ücret azlığı ve bilgisizlik, bunun örnekleridir. Gerçi kötülükleri, elverişsiz koşulları çoğaltan bu aşırı kalabalık olmuştur ama, bundan zarar görenleri buna bir çözüm bulmak için gene bu aşırı kalabalık birleştirmiştir. Böylece endüstrileşmenin bir ikinci etkisi de yığınları geniş ölçüde birleştirmeye, toplaşmaya itmesi olmuştur. Bunun için, Laissez-faire doktrini bireyciliğin erdemlerine önem verdiği halde, endüstri toplumunun gelişmesiyle aynı felsefe ortadan kalkmaya yüz tutmuştur. Endüstri toplumunda kütle örgütlerine ihtiyaç başgösterdiği için, endüstri önce özel, sonra genel nitelikte bir kolektivizme yol açmıştır.”⁹²

Yukarıda belirtildiği gibi Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan yeni istihdam koşulları bir takım sorunları da beraberinde getirdi. En önemli sorun, fabrikaların gelişmesi ile birlikte işsiz kalan lonca mensubu ve zanaatkarların büyük sanayi şehirlerine akın etmeleri sonucu ortaya çıkan sosyal sefalettir. Ayrıca şehirdeki çalışma şartlarının oldukça ağır olması da bir başka problem olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle çalışma sürelerinin uzun, ücretlerin ise düşük olması, kadın ve çocukların kötü çalışma şartlarına maruz bırakılmaları, iş kazalarında görülen artışlar, iş güvenliği konusunda yasal düzenleme eksiklikleri vb. gibi konular bu dönem sonrasında çalışma hayatı ile ilgili ortaya çıkan belli başlı problemlerdi. “Yeni sistemin temel düşüncesi olan liberalizmle birlikte yeni makinelerin üretim hayatına girmesi, lonca düzeninin sona ermesine sebep oldu. Bu dönemde ortaya çıkan sanayileşme hareketi, ihtiyacı olan vasıflı emeği küçük zanaatkarlardan, vasıfsız emeği de kırsal kesimden şehirlere göç eden kişilerden temin ederek, yeni bir emekçi sınıfı ortaya çıkardı.”⁹³ Loncaların yok olmasıyla birlikte usta ve kalfalar da yeni sosyo-ekonomik sistemde birer emekçi durumuna geldiler.

Görüldüğü gibi Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkardığı en önemli değişimlerden biri, Marx’ın değişiyile ‘Proletarya’ denen işçi sınıfıdır.

⁹² Lipson, a.g.e, s. 226-227

⁹³ Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri**, Beta Basım Yayım Dağıtım, 6. Baskı, İstanbul, 1994, s.10

“Yaşamını sürdürmek için emeğinden başka bir geliri olmayan kişilerden oluşan bu yeni sosyal sınıf, ileride incelenecek olan Sanayi Devrimi’nin en önemli sonuçlarından biridir. Yeni düzende oluşan bu yeni sınıfın en önemli özelliği üretici bir yapıya sahip olmasıydı.”⁹⁴ “Bu dönemde işçi sayısı artarken, dönemin egemen doktrini kapitalizmin etkisiyle çalışma şartları kötüleşmiş ve sömürü had safhaya ulaşmıştı.”⁹⁵ İnsanın gücünü aşan ve insanlıkla bağdaşmayan çalışma koşulları, kadın ve çocukların zor çalışma şartlarına maruz kalmaları, dönemin temel özellikleri olarak ortaya çıkmıştı. “Aslında işçi sınıfı bilincinin ortaya çıkması, Sanayi Devrimi’nden uzun bir süre sonra ancak belirmeye başlamıştı. Yani Sanayi Devrimi’nden hemen sonra böyle bir bilinç olmadığı gibi Fransız Devrimi boyunca da yoktu. Ancak işçinin ücretini asgari düzeyde tutma ve zengine sermayesini arttırma olanağı sağlayan emek sömürüsü, kısa zamanda işçi sınıfının tepkisini çekmeye başlamıştı.”⁹⁶ Nitekim “endüstrileşme insanların etkinlikte bulundukları fiziki çevreyi değiştirir, onların günlük yaşayış ve çalışma alışkanlıklarını yeni biçime sokar ve hele planlama ve düzenlemenin az olduğu yerlerde bu değişme daha sert ve zorlayıcı sonuçlar doğurur. On dokuzuncu yüzyılda İngiltere ve Birleşik Devletlerde inşasına başlanılan imar faaliyetleri, fabrikalar, madenler, demiryolları ve bunlarda ilgili bütün hizmetler için öne sürülen insangücü istekleri, insan yığınlarının üst üste yaşadıkları, çok çalıştırıldıkları, az ücret aldıkları ve kötü beslendikleri büyük ve geniş şehirleri ortaya çıkarmıştır. Bu şehirler doğanın görünümünü dumana, ise, pasa ve kire boğmuş, insanları gecekonduarda çürütmüş, hastalık ve yoksulluk saçmıştır. Bu durum şehirli nüfusunun çoğunluğunu, özellikle onların yoksul olanlarını sıkıntılı, çekilmez, ağır hayat koşulları içine düşürmüştü, onlarda bir çaresizlik duygusu, kişi gözetmeyen koskoca bir mekanizmanın içine hapsedildikleri duygusu uyandırmıştır. Oysa, büyük ve zengin ülkelerde laissez-faire’in belki de en çelişkili sonucu, onun bazı önemli ekonomi

⁹⁴ Greg Pauline, **A Social and Economic History of Britain 1760-1965**, George Harap&Co Ltd., 1965, s. 14

⁹⁵ Oya Sencer, **Türkiye’de İşçi Sınıfı**, Habora Kitabevi, İstanbul, s.14

⁹⁶ Eric Hobbbsbawn, **Devrim Çağı 1789-1848**, Çev. B. Sina Şener, 2. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s.48

kesimlerinde kendi ilkelerine erişmeyi başaramaması olmuştur. Sistemin övündüğü bu tam özgürlük (serbesti) durumu, elverişli koşullar altında işe başlayan insafsız yollardan yararlanan ya da talihi yar olan bir kimseye, onu kendi meslektaşlarından daha zengin ve güçlü yapacak büyük fırsatlar vermiştir. İyi niyetine rağmen, bu özgürlük (serbesti) doktrini ayrıcalık yolunu açmıştır. Çok zenginle çok yoksulun yanyana bulunması; servetin toplum içinde kişiye güç ve etki sağlaması; tröstlerin, kartellerin ve tekellilerin kurulması; holding şirketlerinin ve birbiri içine karışmış yönetim kurullarının doğması; bu gibi uygulamaların geçerli olduğu yerlerde eşit bireyler arasındaki özgür yarışma (serbest rekabet) ülküsünü ortadan kaldırmıştır.”⁹⁷

Bu gelişmeler ise ileride sosyal sınıflar arasında çıkacak olan çatışmaya zemin oluşturdu. Fabrikaların hızlı bir şekilde artışı, emek sahiplerinin sayısında da artışlara neden oldu. İşçilerin bu artışlardan faydalanarak kurdukları sendika tipi örgütlenmeler ise yasa koyucu tarafından kesin bir şekilde yasaklanmıştı. Bu dönem işçiler için zordu. Sermayedar kesimin baskısıyla bütün meslek kuruluşları yasaklanmıştı. Çünkü işçilerin işveren kesimine karşı birleşmeleri ve mücadeleye girişmeleri, iktidarı elinde bulunduran burjuva sınıfını endişelendirmişti. Bütün bunlara rağmen, “işçiler önceleri mesleki teşekkül şeklinde kurdukları ve daha sonra geliştirdikleri örgütlerini geliştirmeye büyük çaba göstermişlerdir.”⁹⁸ Zira bu durum aynı zamanda bir zorunluluk sonucu da doğmuştu. Çünkü Sanayi Devrimi’nin en önemli sonucu; öncelikle üretimde mekansal değişiklik yaparak, üretiminin fiziksel mekanını küçük dükkanlardan veya üreticinin kendi evinden ileride sınıf bilincini kazanacak olan işçilerin çalışacağı fabrikalara taşıması olmuştur. Bu nedenle üretim tekniklerinin gelişmesi sonucu fabrikalaşma sürecinin hızla sürdüğü toplumlarda işçilerin günlük yaşamlarını fabrika yaşamlarından soyutlamak imkânsız hale gelmiştir. Görüldüğü gibi “Sanayi Devrimi’yle teknik alanda muazzam gelişmeler yaşanırken, sosyal konular ihmal edilmişti. Zira “doğal kanunlar ile insanların doğal hakları ve

⁹⁷ Lipson, a.g.e., s. 222

⁹⁸ Şenkal, a.g.e., s.25

özgürlükleri fikirlerinden hareketle geliştirilmiş bulunan ve insanlar arasındaki ilişkilerin ve sözleşmelerin serbest bırakılması şeklindeki liberalizm uygulaması, kapitalistlerin ve zengin toprak sahiplerinin fakir işçi kitlelerini Orta Çağ'dakinden daha ağır bir şekilde ezmelerine ve sömürmelerine yol açmıştı.”⁹⁹

Böylece Batı Avrupa'nın her tarafında endüstriyel bunalımın ortaya çıkardığı sorunlar, başta işçi sınıfı olmak üzere toplumun geniş kesimlerinde büyük kaygılar yarattı. Böylece sanayileşme sürecinde Avrupa'da, işçilerin günlük yaşamlarında dört önemli sorunları ortaya çıkmıştı. Bu sorunları; çalışma saatleri, düşük ücret, lojman ve sağlık sorunları olarak özetleyebiliriz.

Öncelikle; “Avrupa'daki sanayileşme sürecinde günlük çalışma saatleri; genel olarak 10 ile 15 saat arasında değişmekteydi. Bu süreler sanayi sektörlerine göre değişmekle birlikte işçiler fabrikanın disiplin ve kurallarına tartışmasız uymak zorundaydılar. Düşük ücret; cinsiyet, bölge, yaş, sağlık ve işe göre değişmekte ve ücreti tamamen işverenler belirlemekte, bu da genellikle sözlü olmakla birlikte işçiler bütün yıl çalışmamakta, iş kazaları, hastalık ve ekonomik kriz işsizliği getirmekteydi. Ekonomik kriz ise genellikle tarımdan kaynaklanmakta ve temel tüketim maddeleri olan buğday ve patatesten hastalık ve kuraklık sonucu ürün alınamaması sonucu baş göstermekte ve bu krizler beraberinde açlık ve sefaleti daha sonra da salgın hastalıkları beraberinde getirmektedir. Lojman sorunu; çözümlenemeyen bir problem olup ilk yerleşim birimleri fabrikaların bulunduğu şehirlerin çevresinde veya dış mahallerinde barakalar olarak ortaya çıkmış ve sonuç olarak işçi barakaları sanayileşmenin getirdiği bir sosyal olguya dönüşmüştü. Ağır çalışma şartlarına, yetersiz beslenme ve lojman sorunu da eklenince işçilerin sağlık sorunu da ortaya çıkmaktaydı. İlk işçiler sağlık açısından olumsuz şartlarda uzun süreyle düşük ücrette çalışıyor ve sağlıksız evlerde yaşıyorlardı. Kadın ve çocuklar da bu sağlıksız

⁹⁹ Ulutan, a.g.e., s.324

çalışma ortamından en fazla nasibini alan kesimi oluştuyorlardı. Böylece tüm bu olumsuz gibi görünen gelişmelere rağmen, nicel olarak büyüyen bu sınıf, zamanla haklarını aramaya ve örgütlü bir kitle halini almaya başladı.”¹⁰⁰

1.6 Sosyal Demokrasinin Doğuşu Ve İdeolojik Kökenleri

Sanayileşmenin en önemli özelliği hemen hemen her ülkede benzer sosyoekonomik yapısal değişimlere yol açması olmuştur. Bu yüzden sanayileşmeyi açıklarken sadece sanayi ya da ticaretin gelişmesi şeklinde yapılacak bir açıklama eksik olacaktır. Yukarıda değinildiği gibi 18. Yy. da makineleşme ile ortaya çıkan ekonomik ve sosyal düzende en önemli sorun, yeni sisteme toplumun adaptasyonunun nasıl sağlanacağıydı. Bu yeni sosyal sistemin temelini makine ve fabrika oluştuyordu. “Yeni makinelerin icadı, fabrikaları, fabrikaların icadı da yeni üretim tekniklerini, yeni işletmeleri ve kitle üretimini ve bu durumun neticesinde ise toplumsal yeni sınıfların ortaya çıkması da beraberinde şimdiye kadar rastlanmayan yeni sosyal sorunları ortaya çıkardı.”¹⁰¹

Bu nedenle Sanayi Devrimi’nin ekonomik büyüme ve refah artışı sağlamanın yanında özellikle çalışan kesimi ağır çalışma ve yaşam koşullarına maruz bırakması en çok eleştirildiği konular olmaya başlamıştır. Hayat şartlarının kötülüğü; mevcut düzenin sorgulanmasını da beraberinde getirmişti. Özellikle kapitalist üretim ilişkilerinin gelişkin olduğu Batı Avrupa’da, toplum iki büyük sınıf ekseninde bölünmüştü.

Bu gelişmeler sonucunda 19. yy’ın sonuna doğru işçi sınıfının liberalizme duyduğu inanç zayıfladı. Eşit vatandaş sayılmanın yeterli olmadığı, sosyal ve ekonomik olarak zayıf durumdaki işçilerin toplumda

¹⁰⁰ İbrahim Sarıtaş, **Sosyal Demokrasi**, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s.18

¹⁰¹ Şenkal, a.g.e., s.21

yeterli düzeyde yer bulamadığı görüldü. İşçiler liberalizmin sorunlarını çözemediğini gördüler. Demek ki, hayalleri, fikirsel yapısı ve mantığı itibarıyla çok çekici görünen bu yeni sistemin bir yerinde aksayan bir arıza veya aksaklık vardı. Böylece liberalizm, çalışan kesimlerden aldığı desteği kaybetmeye başladı. Bunun sonucunda “işsizlik, hastalık güvencesi, fabrika çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çocuk işçilerin çalışmasının yasaklanması ve çalışma saatlerinin düzenlenmesi gibi konularda hükümet düzenlemesinin gereği ortaya çıktı.”¹⁰²

Öte yandan, işçi sınıfı açısından tüm bu olumsuz gelişmelerle birlikte sınıf bilincinin giderek artmasıyla, sadece işçilerin mevcut siyasi ve ekonomik yaşam koşullarını daha adil bir şekilde düzenlemeyi, işçilerin durumunu iyileştirmeyi amaçlayan değil, bu amaçlara varmak için toplumsal düzeni tamamıyla ortadan kaldırarak sınıfsız bir toplum yaratmayı öngörenlere kadar çok çeşitli görüşler ortaya atılırken devletin nasıl olması gerektiği ve insanlar arasında eşitlik kavramı tekrar tartışılmaya başlanıyordu. Böylece “sanayileşme sürecinde sermayenin lehine, işçilerin aleyhine oluşmuş bir gelir dağılımının yaşanması ile düşük ücretler, kötü çalışma koşulları ve uzun çalışma süreleri, işçi hareketlerini etkin politik bir güç haline getirmekle beraber emeğin ilk zamanlarda yaşadığı bu ağır koşullar, emeğin gücünü birleştirerek yeni bir siyasi ve toplumsal güç eksenini oluşturulmasını zorunlu kıldı.”¹⁰³ Bu anlamda Yazıcı’ya göre, “sendikaların bir talep ve mücadele örgütü olarak varlık sebebini, işçilerin mevcut koşulları oluşturmuştur.”¹⁰⁴ Tuna ve Yalçıntaş’a göre ise, “ücretlerin çok düşük olması, iş saatlerinin fazlalığı, iş emniyetinin birçok işletmede yok denecek kadar az olması, kadın ve çocukların ağır işlerde çalıştırılması, işsizlik, işyerlerinde sağlık ve hijyen kurallarına uyulmaması, sanayi ihtilaliyle beraber ortaya sefil bir proleter kütle çıkarmış ve böylece ‘vasat sosyalizm’i doğurmuştur.”¹⁰⁵ Bu sosyolojik

¹⁰² Yılmaz, a.g.e., s.58

¹⁰³ Sarıtaş, a.g.e., s.18

¹⁰⁴ Erdinç Yazıcı, **Sendikal Hareket ve Yeni Misyon Arayışları**, Şeker-İş Yayınları, Ankara, 1999, s.13

¹⁰⁵ Tuna Orhan, Nevzat Yalçıntaş, **Sosyal Siyaset**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1991, s.174

dönüşüm, işçi örgütlemesinin de temelini oluşturuyordu. Bir başka deyişle, sanayileşme süreci içinde kapitalizmin çalışan sınıflar açısından yarattığı bu güvensiz ortamda toplumun bütün kurumlarını yenileme ihtiyacı doğuyordu.

Ancak bütün bu gelişmelere rağmen “Örgütlü emeğin inişli ve çıkışlı bir tarihi olmuştur. Daha dün denecek kadar yakın bir geçmişte –bugün çağdaş ekonomi sahnesinin baş oyuncusu durumunda olan-sendikaya yan gözle bakılmış ve kanunlar sendikayı saldırgan, haksız bir kuruluş saymışlardır. On dokuzuncu yüzyılın başlangıcında İngiliz hukuku, işçilerin işverenlerle tek tek sözleşme yapmalarına izin vermiş ve böyle sözleşmelerde her iki tarafı da özgür ve eşit tutmuştur. Oysa, gerçekte bir işçinin tek başına pazarlık yapma gücü, işverenin pazarlık gücünden çok az olduğu için, işçi işverenle toplu halde pazarlığa girilerek bu eşitsizliği kaldırmaya uğraşmış ve pazarlık sırasında daha iyi koşullar elde edebilmek amacıyla işveren karşısında birleşik bir cephe kurmuştur. Bunun üzerine, işverenler devletten duruma müdahale ederek böyle kuruluşları yasaklamasını istemişlerdir. İşverenlerin bu isteği parlamentodan geçirilen 1800 ve 1825 tarihli birleşmeleri önleyici Kanunlarla (Combination Acts) yerine getirilmiştir. Söz konusu kanunlar işverenle toplu pazarlığa girişmeyi işe engel olan bir birleşme saymışlar ve bu amaçla kurulmuş bir sendikanın da kanuna aykırı olacağını açıklamışlardır. Mahkemeler de kanunların çiğnenmesini önlemek üzere sendikalara karşı gelenek ve görenek (örf ve adet) hukukundaki fesat suçu doktrininden yararlanmışlar ve kanunların etkisi bununla pekleştirmişlerdir. Sendikalar üzerindeki gelenek ve görenek hukuku (common-law) ile kanundan doğan yasakların kalkması ve sendikaların hukuka uygun bir duruma sokulması için işçiler, Liberal Parti hükümetinin 1871 tarihli Sendikalar Kanununu çıkarmasını ve Muhafazakar Hükümetin de 1875 tarihli Birleşme Kanununu (Combination Act) değiştirmesini beklemek zorunda kalmışlardır. Hatta bir vakitler Fransa’da devletin sendikalar için koyduğu ceza müeyyidesi, İngiltere’deki ceza müeyyidesinden ağır olmuştur. Fransa’da sendikalar kargaşa ve karışıklık çıkaran örgütler olarak nitelendirilmiş-bu da vatana hiyanet suçundan ancak bir derece hafif bir suç sayılmıştır. Üçüncü

Cumhuriyet döneminin sendikaları 1884 yılına, yani Ferry Hükümetinin liberal nitelikteki kanunları çıkarılıncaya kadar tam anlamıyla geçerli, kanuna uygun örgütler haline gelememişlerdir.”¹⁰⁶

İşte 19. yy. başlarında kapitalist düzenin aksaklıkları, sosyal, ekonomik düzendeki bozukluklar, ekonomik krizler, çalışan insanların koyu bir yoksulluk içinde yaşamak zorunda kalmaları, bazı düşünürleri bir yandan tüm bu kötülüklerin nedeni olarak kabul edilen kapitalist düzenin eleştirisini yapmaya, öte yandan da bu olumsuzlukların bulunmayacağı sosyal ekonomik bir düzen arayışına itmiştir.

Bu ortamda yeni bir yaklaşım güç ve destek bulmaya başladı. Bu hareket sosyalizmdi. Bu akım liberalizmin vurgulandığı; tüm kişilerin eşit olduğu, devlet karşısında eşit muamele görme haklarına sahip bulunduğu ve bireylerin kendini geliştirme hakkı olduğunu kabul ediyordu. Ancak bu hakların gerçekleşmesinin liberalizmin varsayıldığı gibi bireysel olarak ve devletin nötr kalmasıyla sağlanamayacağını devletin ve iktidarın aktif ve pozitif kullanımının gerektiğini vurguluyordu. Çünkü sosyalistlere göre “siyasetin temel aktörleri, bireyler değil, sınıflardı ve liberallerin birey üzerindeki vurgulamaları, sınıflar arası egemenlik ilişkilerinin, yani sermaye sınıfının çalışanlar (emekçiler) üzerindeki hakimiyetinin kasıtlı olarak gizlenmesine veya safça gözden kaçırılmasına hizmet etmekteydi.”¹⁰⁷ Esasen bu arayış içinde olan Marksizm öncesi sosyalist düşünürlerden “Saint-Simon’un “Teknik Devleti”, Fourier’in “Falanj”ları, Owen’in çeşitli girişimleri hep bozuk ve kötü gelişen kapitalist sistemin yerini alacak olan ideal mükemmel düzen örnekleri olarak düşünülmüştür.”¹⁰⁸ Hatta Marks ve Engels’in görüşlerinden çok daha önceki bir tarihte, yani 19. yy’ın başlarında, Robert Owen kapitalist bir örnek fabrika kurmuş ve buradan devlet politikalarına etki yapabilecek bir örnek model oluşturmaya çalışmıştı.

¹⁰⁶ Lipson, a.g.e, s. 228-229

¹⁰⁷ Atilla Yayla, **Siyaset Teorisine Giriş**, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s.49

¹⁰⁸ Göze, a.g.e., s.258

“Radikal bir öneri ile komünlerin kurulmasını ve burada insanların tamamen eşit çalışma ve yaşam koşullarında olmalarını öneren Owen, oluşturmuş olduğu bu modelde işçilere dolgun ücretler ödemedenin dışında, işçi çocukları için kurulan okulları, işçi evlerini, sağlık merkezi gibi kurumları içine alan ve sosyal yardım sağlayan minyatür bir ‘refah devleti’ni ve İngiltere’de ilk ciddi İşçi Birliği’ni kurmuştu.”¹⁰⁹ “Owen, diğer sosyalistlerin aksine mülkiyet hakkının kaldırılıp üretim araçlarının devlete, topluma mal edilmesini düşünmemiştir.”¹¹⁰ Daha çok hükümetin müdahalesi üzerinde durmuştur. “Hükümetin işçi sınıfının yaşantısını düzenleyebilmek için nasıl bir yöntem izlemesi gerektiğini kendi fabrikalarında kurduğu yeni çalışma düzeni ile ortaya koymaya çaba göstermiştir.”¹¹¹ Zira sanayi üretiminde büyük ölçeklere varan büyüme ve vasıfsız işçilerin reel ücretlerinin hızlı bir şekilde artmasına neden olan makineler, büyük ölçekli fabrikaların kurulmasına yol açarken diğer yandan bu gelişmelerin çalışanları yeni endüstriyel üretim sisteminin birer kölesi haline getirdiği de fark edilmişti. Böylece başlayan “sendika hareketleri işçiler için hak aramaya çalışırken, bir tarafta sermaye ve emek arasında belirledikleri kuralları uygulamaya koymaya çalıştılar. Bu kurallar ekonomik düşünceler veya işçilerin öncelikleri temel alınarak belirlenmişti.”¹¹²

Ancak işçi sınıfının gerçek bir politik aktör olarak toplum hayatına girmesi ve bu sınıfa bütün toplumsal değişimlerin motoru görevinin verilmesi şüphesiz Marks ve Engels ile başlar. Bu nedenle son yüzyılda belki de üzerinde en çok konuşulan isimlerden Marks ve Engels, bahsedilen bu toplumsal değişim sürecinde işçi sınıfı üzerinden yeni bir toplumsal düzen kurmayı hedefleyen düşünürlerdendir. Bir başka deyişle Marksizm, modern çağın, ağır sanayi devriminin dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır.

¹⁰⁹ John Vaizey, **Çağımızın Devrimleri: Sosyal Demokrasi**, Çev. Ahmet Gazioğlu, Efes Yayınları, İstanbul, 1974, s.19

¹¹⁰ Mesut Gülmez, **Uluslararası Sosyal Politika**, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000, s. 13

¹¹¹ Cahit Talas, **Toplumsal Politikaya Giriş**, S Yayınları, Ankara, 1981, s.80

¹¹² Gunnar Eliasson, “**The New Economy and The New Labor Market- Perspectives on a new Europe**”, KTH, Paper to be presented at the conference; Economic Integration in Europe, New Directions in Swedish Research, Grand Hotel Molle, May 23-26 2000, Stockholm, s. 3

Gerçekten Marks'ın yaşadığı devir, teknik alanda büyük ilerlemelerin kaydedildiği, insanın bir çok alanlarda doğa güçlerine hakim olmayı başarabildiği, toplumların zenginleştiği bir devirdir. Ne varki, bu olumlu gelişmelerin, kısa bir süre sonra bireyler açısından bir takım olumsuz sonuçlarının olduğu, çalışan kitlelerin her geçen gün biraz daha yoksullaşarak özgürlüklerini yitirdikleri görülmüştür. İşte Marks, bu durumu inceleyerek ve eleştirisini yaparak bir çözüm getirmeye çalışmıştır. Liberal devlet düzeni içinde ağır sanayi proletaryasının doğması ile ortaya çıkan Marksizm, bu çağın sorunlarını ve çelişkilerini dile getiren ve bunlara bir çözüm yolu bulan bir dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştır.

“Marx'ın sistemi, birbirine dayanan beş kuramdan oluşur. En altta, diyalektik materyalizm denilen felsefe ve yöntem anlayışı vardır. Tarihin materyalist (ya da ekonomik) yorumu, bir başka deyişle “maddi temel-üst yapı” ilişkisi, bunun üstünde yükselir. Ondan sonra, iktisatla ilgili artık-değer kuramı gelir. Buna bağlı olarak, Marx'ın toplumsal sınıf savaşı görüşü vardır. En sonunda da, bütün bu teorik açıklamalar, sosyalist devrimci eylemi temellendirir. Aslında Marx, sosyalizme “bilimsel bir temel” vermek, böylelikle insanlığın yaşamına yeni ve daha iyi bir düzen getirmek istemiştir.”¹¹³

Görüldüğü gibi “Marx'ın görüşlerinin felsefi temeli diyalektik materyalizmdir.”¹¹⁴ Diyalektik materyalizm, evrenin sürekli bir değişme ve gelişme içerisinde olduğunu, bu değişme ve gelişmenin sert ve ani olarak kendisini gösterdiğini ve bu değişiklik ve gelişmelerin maddenin özünde var olan çelişik güçler nedeniyle meydana geldiğini savunur. Öte yandan Marksizm'e göre tüm sosyal ilişkiler içinde ekonomik ilişkiler temel yapı ilişkileridir. “Bir toplumun ekonomik temeli, insanların psikolojileri de dahil olmak üzere, o toplumun sosyal yapısını tayin eder. Siyasal, dinsel ve hukuki kurumlar ile insanların içinde yaşadıkları dünyayı, bu dünya içindeki yerlerini ve kendilerini anlamalarına yarayan fikirler, tasavvurlar ve ideolojiler

¹¹³ Mete Tunçay, **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi** 3, Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.94

¹¹⁴ Göze, a.g.e., s.273

toplumun ekonomik temelini yansıtır. Bu önerme Marx'ın maddeci toplum tipindeki en önemli düşüncesine dayanır: (Ekonomik üretim biçimi, alt yapı, ekonomik temel gibi adlar da verilen) toplumun ekonomik temeli (üst yapı ya da kurumsal, ya da ideolojik biçimler diye adlandırılan), toplumun diğer kısmından ayrılır.”¹¹⁵ Üretim ilişkilerinin tümü toplumun ekonomik yapısını oluşturur ve bu temel üzerine hukuki, siyasi ve entelektüel yapı kurulur. Toplumun siyasal düzeni, din, hukuk, ahlak, edebiyat, güzel sanatlar, felsefe üst yapı kurumlarıdır. Bu bakımdan üst yapı kurumları dayandıkları belli bir temel yapıyı yani ekonomik temeli aksettirirler. Çeşitli sosyal teoriler, siyasal kurumlar hepsi temeldeki sosyal ekonomik ilişkilerin aynasıdır.¹¹⁶

Diyalektik felsefeyi insanlık tarihine uygulayan Marks, insanlık tarihini sosyal sınıflar arasındaki mücadelenin tarihi olarak görür. Birbirleriyle çelişen sosyal sınıflar arasındaki mücadele geçmiş ile gelecek arasındaki mücadeleyi ifade eder. Bu mücadele, teknik alanda kaydedilen ilerlemeler sonucunda eskiyen bir üretim gücü ile tarihsel gelişmenin ortaya çıkarttığı yeni üretim gücü ve bunların doğurduğu üretim ilişkileri arasındaki çatışmadır. Nitekim Marx'a göre; “Ezilen bir sınıf, sınıf çatışmasına dayanan her toplum için canalcı önemde bir koşuldur. Bu yüzden, ezilen sınıfın kölelikten kurtulması, zorunlu olarak yeni bir toplumun yaratılmasını gerektirir. Çünkü ezilen bir sınıfın kendisini kölelikten kurtarabilmesi için, varolan üretim güçleriyle varolan toplumsal ilişkilerin yanyana varolmaya devam edemeyecekleri bir duruma gelmeleri elzemdir. Bütün üretim araçlarından en büyük üretici güç, devrimci sınıfın kendisidir. Devrimci ögelerin bir sınıf olarak örgütlenmesi ise, toplumun içinde gelişebilecek bütün üretici güçlerin varolmasını önceden gerektirir.”¹¹⁷ Böylece eski üretim gücüne bağlı tutucu sınıf ile yeni üretim tekniğinin gereklerinin uygulanmasını isteyen ilerici sınıf arasındaki mücadele ilerici sınıf lehine sonuçlanacaktır. Bu düşünceye göre;

¹¹⁵ Wright Mills, **Marksistler**, Çev. T. Hasan, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 53

¹¹⁶ Göze, a.g.e., s.272-286

¹¹⁷ Karl Marx, “Misere de la philosophie” Marx Engels Gesamtausgabe I/6 dan aktaran Mete Tunçay, **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi 3**, Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.113

insanı ve insan topluluklarını yaratan unsur iştir, çalışmadır ve maddi değerler üretimi aynı zamanda sosyal evrimin de temelidir. Maddi değerler üretirken insanların doğa ile ve diğer insanlarla ilişkileri söz konusu olur. İnsanların doğa ile ilişkileri “üretim güçleri” ile belirlenir, üretim süreci içinde insanların karşılıklı ilişkileri ise “üretim ilişkilerini” oluşturur. Eğer üretim araçları, toplumda bir grup insanın elinde ise, insanlar arasındaki ilişkiler iktidar ve tabiiyet biçiminde, buna karşılık eğer üretim araçları üzerinde kolektif bir mülkiyet söz konusu ise, bu durumda da insanlar arası ilişkiler karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği biçiminde gelişir. Nitekim bir toplumun üretim biçiminin o toplumun sosyal yapısını belirlediğini ve üretim mekanizmasının geçirdiği evrim içinde, önce üretim araçlarında bir değişme olacağını ve bunun da sosyal ilişkilerin değişmesine yol açacağını belirten Marx’a göre insanlığın sırasıyla ilkel toplumdan, köleci düzene, feodalizme ve en son da kapitalist üretim biçimine geçtiği ifade edilmiştir. Ancak bu düzendeki temel çelişkinin, kapitalist dönemde üretimin kolektif olmasına rağmen, üretilen değerlerin özel mülkiyet konusu olduğunu belirten Marks, bu çelişkiyi çözümlemenin yolunun üretim araçlarının özel mülkiyetine son vermeyi gerektirdiğini ve bunun yolunun da devrim olduğunu iddia eder. Zira “Kapitalist toplumda işçiler hukuki ya da siyasi haklar ve imtiyazlar elde etmekle sömürdükleri şartlardan ve ihtilalci kaderlerinden kurtulamazlar; sendikalar ve işçi partileri ihtilali olgunlaştırmada faydalıdırlar ama sosyalizm için bir teminat değildirler. Orta sınıf demokrasisi her zaman ekonomik eşitsizliklere ve sömürüye dayanır. Onun için Marx durmadan reform hayallerine karşı uyarımda bulunur ve bu hayalleri üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki nesnel çelişmeyi hatırlatarak ortaya koyar. Yalnız tek bir çözüm yolu vardı: Emekçiler varlıksız sınıf olarak, mülk sahibi sınıfa karşı yapacakları başarılı savaşıla bu nesnel çelişmeyi kendileri çözümlemelidirler.”¹¹⁸ Görüldüğü gibi çözüm devrimdir. “devrim –varolan egemen erkin devrilmesi ve var olan toplumsal ilişkilerin çözülmesi- siyasal bir eylemdir. Devrim olmadan sosyalizm gelişemez. Devirme ve çözmeyi

¹¹⁸ Mills, a.g.e., s. 56

gerektirdiği gibi bu siyasal eylemi de gerektirir.”¹¹⁹

Marksist düşünceye göre; üretim araçları üzerinde kollektif mülkiyet sosyalist üretim biçiminin temeli olduğundan yeni kurulacak düzende hem üretim ve hem de tüketim kollektif olacaktır. “Kapitalizm sonrası toplum önce bir geçiş devresinden geçecektir ve bu proletarya sınıfının diktatörlüğü olacaktır. Ondan sonra toplum gerçek komünizmin yerleşeceği, daha yüksek bir düzeye geçecektir. Geçiş devresine ihtilal devresi de denebilir. Mülk sahibi olan sınıfın elinden hakları alınacak, kapital sahiplerinin devleti yıkılacak, ekonominin rasyonel bir şekilde planlanabilmesi için üretim araçları topluma devredilecek. Bu ilk devrede toplumun yönetiminden ve düşmanlara karşı savunmasından bir ihtilalci proletarya diktatörlüğü sorumlu olacaktır. Fakat tarih o noktada bitmeyecek. Daha yüksek bir düzeye komünizm toplumuna geçecek; bu toplumun ortaya çıkan ilk özelliği, ihtilalci sınıf olan proletaryanın (sadece bir ücretliler topluluğu değil), nüfusun “ezici bir çoğunluğu” kapsamı olacak. Proletarya sınıfı ulus haline geleceğinden ulus içinde sınıf ayrılıkları ve kavgaları olmayacak. Bundan başka kapitalist düzendeki şekliyle insanları şekilsizleştiren emeğin ihtisaslaşması da ortadan kalkacak. Beden ve fikir emeği arasında eskiden kalma zıtlık, şehir ve köy arasındaki çatışma kalmayacak. İkinci olarak, devlet ortadan kalkacak, çünkü devletin tek görevi sömürülen sınıfı baskı altında tutmaktır. Proletarya sınıfı pratikte bütün nüfusu içine alacaktır. Böylece proletarya artık bir sınıf olarak kalmayacak ve devlete ihtiyaç olmayacaktır. Üretimdeki anarşinin yerini bütünü kapsayan rasyonel ve düzenli bir planlama alacak, ancak bu ikinci devre kapitalist düzenin son izlerini de ortadan kaldırıp kendi ekonomik temelini kurduktan sonradır ki, toplum kapitalist düzendeki ilkelerden apayrı ilkelere yönelmeye başlayacaktır. Ancak ondan sonra insanın insana hükmetmesi son bulacak. İnsan tabiatı yönetecek. Devlet kuvvetinin yerini halkın otoritesi alacak; Komünist toplumun “herkes kabiliyeti kadar çalışacak,

¹¹⁹ Karl Marx, “Kritische Randglossen zu dem Artikel Der König Von Preussen und die Sozialreform. Von einem Preussen.” II, Vorwärts, Marx Engels Gesamtausgabe, s. 22-23den aktaran Mete Tunçay, **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi 3**, Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.113

herkese ihtiyacı kadar verilecek” ilkesi ancak ondan sonra uygulanabilecektir.¹²⁰

Böylece “Bireyin iş-bölümüne kölece bağlanmasının ve onunla birlikte zihin ve beden emekleri arasındaki karşıtlığın (çelişkinin) ortadan kalktığı, emeğin artık yalnızca bir yaşam aracı olmaktan çıkıp da yaşamın başlıca gereksinmesi olduğu, bireyin her yandan gelişmesiyle birlikte üretici güçlerin de çoğaldığı ve işbirliğine dayanan bütün zenginlik kaynaklarının daha bol aktığı komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında –ancak o zaman burjuva hakkının dar görüşünü tamamıyla aşmak mümkün olacak ve toplum ancak o zaman bayraklarına, “herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmelerine göre” diye yazabilecektir.”¹²¹

Görüldüğü gibi Marx’a göre “devlet, özü itibarıyla sadece ekonomik olarak hâkim sınıfın elindeki bir araçtan ibaretti ve temel yapıdaki evrim sonucu yıkılmaya mahkum bir üst yapı kurumu olduğundan bir an önce devrimle ele geçirilmeli ve baştan aşağı yeniden yapılandırılmalıydı. Devlet sadece egemen sınıfın gücünü kullanma aracı olduğundan dolayı ve tarihin hareket yasası karşı konulmaz bir güçle tamamlandığından, sosyalist toplumun kuruluşu ancak ve ancak devrimci sınıfın bilinçli olarak yapacağı sınıf mücadelesi ile gerçekleşecekti. Devrim ise, kapitalist ilişkileri tamamıyla ortadan kaldıracak bir araçtı.”¹²² Marksizm’e göre devlet, nihai olarak ortadan kalkacak bir şey olarak görülmesine rağmen, belli bir dönem proletarya diktatörlüğünün elinde bulunacak ve bu aşamada bir çeşit sosyalist dönüşümden geçecekti. Bu sosyalist dönüşümde ise en temel unsurlar olarak; iş güvenliği yasası, çalışma günlerinin toplumsal olarak sınırlandırılması, işçi çocukların eğitilmesi zorunluluğu, kooperatif kurumların oluşturulması gibi hedefler öngörülmekteydi. Ancak böyle bir şekilde devlet,

¹²⁰ Mills, a.g.e. s. 61-62

¹²¹ Karl Marx, “Gotha Programının Eleştirisi”, Çev. Mete Tunçay, **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi 3**, Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.127

¹²² Adam Ulam, **Bitmemiş Devrim**, Çev. Erdoğan Güçbilmez, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1965, s.109

sosyalist toplumun oluşturulmasında yararlanılacak bir araca dönüştürülebilirdi. Sosyalist yeniden yapılanma süreci başarılı olduğu sürece ve sınıflar ortadan kalktıkça devlette yok olacaktı. Devletin yerine ise, “Engels’e göre, tüm toplumsal ilişkileri düzenleyen kendiliğinden bir iradi durum geçecekti. Yine O’na göre siyasal gücün kullanılması ve işçi sınıfı aracılığıyla sosyalist yeniden yapılanmanın sağlanması için en uygun devlet biçimi Demokratik Cumhuriyet idi. Bu cumhuriyet, proletarya diktatörlüğünün gerçek biçimiydi. Sosyalist parti, toplumun yeniden yapılanması için çoğunluğu sağladığı vakit, ekonomik olarak egemen sınıfın siyasal demokrasiyi ortadan kaldırmayı deneyeceğinden de şüphe yoktu. Böyle bir durumda işçi sınıfının devrimde şiddet kullanması da, demokrasinin yeniden kurulması ve garanti altına alınmasına yönelik olacaktı.”¹²³

İleride ayrıntılı olarak değinileceği üzere; bu şekilde ivmelenen tarihsel işçi hareketi, 20. yüzyıl başlarında ikiye bölünecek ve Demokratizm ve Parlamentarizm tercihini yapan partiler, zaman içinde düşünsel açıdan bir evrim geçirerek bugünkü özgün anlamıyla “Sosyal Demokrat nitelikli” kuruluşlara dönüşecek, geçmişteki devrimci özlerine ve yöntemlerine bağlı kalanlar da, “komünist” tanımını zaman içinde alacaklardır. Ancak ilk dönemdeki işçi partilerinin kuruluş yıllarındaki ve özellikle İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan süreçte isimlerinde bulunan “sosyal demokrat” tanımı Marksist öğretinin temel ideolojik şablon olduğu siyasal yapılanmaları ifade etmektedir.

Görüldüğü üzere; 19. yüzyıl içinde işçi hareketi, Marksist öğretinin etkisiyle kendisini toplumun bütününden ayrı görmüş, ulusal bütünün kendi dışında, kendisine karşı ve sermaye sınıfının güdümünde oluştuğuna inanmıştır. Bu yüzden işçi hareketinin 19. yüzyıldaki teorisyenleri açısından, işçi sınıfının bütüne katılması diye bir mesele yoktur. Ancak tarihsel süreç içindeki gelişmelerle toplumun bütününden ayrı, hatta kopuk görünen işçi

¹²³ Thomas Meyer, **Demokratik Sosyalizm/Sosyal Demokrasi**, Çev. Yonca Özkaya, Yorum Matbaası, 1991, s.37

hareketi, demokrasiyle beraber, her alandaki bütünde var olmaya başlayacaktır. Demokrasi tercihinin getirdiği bu “bütüne katılım” olayı, işçi hareketinin tartışmalarında önemli bir yer tutmuştur. Klasik tezlerin devamçıları, ulusal bütüne entegre olmuş bir işçi sınıfının, kimliğinden, kişiliğinden ve gücünden kaybedeceğini, özerkliğinin sona ereceğini, giderek yumuşayıp düzenin çarkındaki uyumlu bir dişliye dönüşeceğini savunmuşlardır. Demokrasi tercihinin benimseyenler ise, bu tercihin uzantısındaki katılımın, toplumu değiştirmek yolunda ek imkanlar sağladığını belirtmişlerdir. Ayrıca, ulusal bütüne katılmak kararlılığı, demokrasiyi benimseyen işçi hareketinin önüne zorlu tercihler getirmekte gecikmemiştir. Bu açıdan, sosyal demokrat partiler, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, yani Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında en zor dönemlerini yaşamışlardır. Her partinin içinde bir kanat “ulusal bütünlüğün gerektirdiği” ulusal dayanışmayı savunurken, bir başka kanat “ işçinin, başka ulustan işçiye kurşun sıkamayacağını” savunmuştur. İlerde görüleceği üzere; çoğu partide bu konudan dolayı, kopmalar ve bölünmeler yaşanmıştır. Bu açıdan; “sosyal demokrasinin tarihi, bir bakıma işçi sınıfına ait partilerin, demokrasi karşısında aldıkları tavırdan başlatılabilir. İşçinin, çalışanların partisi niteliğini her zaman korumuş bu partilerin demokrasi tercihinin yaparak demokrasi içinde bulunmaları, aynı zamanda bizzat bu partileri stratejik ve daha sonra da ideolojik değişimlere götürmüştür. Bu şekilde, işçi sınıfını temsil eden sosyal demokrat partinin demokrasi tercihiyle, hem demokrasi ve hem de sosyal demokrat partiler de “nitel” bir değişime uğramıştır. Çünkü bu yeni çerçevedeki temsili demokrasi, sınıfsal mücadelenin barışçı bir ifadesi olmakta ve meşruiyet kazanmaktadır. Ayrıca bu durum, tarihsel süreçte mücadelelerin barışçı yöntemlerle yapılmasını mümkün kılarak, kaba kuvvetin de siyaset sahnesinden giderek silinmesini sağlayacaktır. Önce Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin içinde gelişen bu “yeni düşünce”, kendi çağında hem büyük bir dönüşüm niteliğindedir, hem de günümüzdeki anlamıyla sosyal demokrasiye ilk kişiliğini bu anlam vermiştir.”¹²⁴ Bu yüzden

¹²⁴ İsmail Cem, **Sosyal Demokrasi, Nedir, Ne Değildir**, Can Yayınları, İstanbul, s.142

Alman sosyal demokratları, 19. yy. sonlarıyla 20. yy başlarında Avrupa işçi sınıfı hareketinin ağırlık merkezini oluşturmuştur. Güçlü ve geniş örgütlenmesi ve Bernstein ve Kautsky gibi pek çok ünlü düşünürüyle sosyal demokrasinin gelişmesinde Alman deneyimi çok önemlidir. Nitekim “Birinci Dünya Savaşı’na değin Alman sosyal demokrat partisi SPD Almanya kadar Avrupa kıtasının da ana sosyal demokrat partisidir. Sosyal demokrat partilerin başlangıç döneminde ortaya çıkan ihtilalci-merkez-reformcu kanatlar rekabeti de en açık ve en keskin ifadesini bu parti içinde bulmuştur. Bu hareketin gelişmesi ve içindeki tartışmalar diğer ülkelerdeki hareketlerce de yakından izlenmiş ve takip edilmiştir.”¹²⁵

1.6.1 Alman Sosyal Demokrat Partisi

Alman sosyal demokrasisinin tarihi, mevcut toplumsal düzeni kökünden değiştirmeyi hedefleyen temel taleplerle yola çıkmış bir işçi sınıfı partisinin süreç içinde evrimcileşerek reformist bir halk partisine dönüşümünün tarihidir. “Sosyal demokrasi” kavramı Alman siyasi tarihinde 19. yüzyılın ortalarından günümüze kadar uzanan dönemde kimi zaman birbirleriyle de çelişen farklı ideolojik/siyasi akım ve yapılanmaları ifade etmek için kullanılan bir kavram olmuştur. Almanya Sosyal Demokrat Partisi yaklaşık 130 yıllık tarihinde bu ideolojik/siyasi farklılıkları ve çelişkileri yaşamış bir siyasi örgüt olarak Batı’daki benzerlerine göre ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Bugün Avrupa’da sosyal demokrasi genel olarak “işçi hareketi adına burjuvaziyle gerçekleştirilen ‘şartlı’ bir ‘bir arada yaşama’ uzlaşması” olarak anlaşılmaktadır.”¹²⁶ Bu nedenle sosyal demokrasi düşüncesindeki değişimin en açık biçimde izlenebileceği örnek Alman Sosyal Demokrat Partisi’dir. Zira Parti, Birinci Dünya Savaşı’na değin Almanya kadar Avrupa kıtasının da ana sosyal demokrat partisidir. “1870’lerde Alman

¹²⁵ Haluk Özdalga, **Çağdaş Sosyal Demokrasinin Oluşumu**, İstanbul, 1984, s.45

¹²⁶ Deniz Kavukçuoğlu, **Sosyal Demokraside Temel Eğilimler**, Cumhuriyet Kitapları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s.9

halkının yüzde 65'i tarımdan geçiniyordu. Yirmi yıl içinde doğudan batıya, kırsal kesimlerden kentlere iç göçler gerçekleşti. Kentlere ve sanayi bölgelerine çekilen göçmenler madenlerde, ağır sanayide, demiryolu ve kanal inşaatlarında ve genellikle yapı sanayinde çalıştırılıyordu. Kentleşme ve nüfus artışı (...) konut yetersizliğini ciddi boyutlara taşıdı; kiraların ve gıda maddeleri fiyatlarının artışına yol açtı. Sanayileşme, ekonomik yapıyı olduğu kadar sosyal yapıyı da değiştirdi. Sanayi işçisi sınıfı genişledi. 1887-1914 yılları arasında sayısı birkaç kat arttı. (...) Sanayi işçisi sınıfı giderek, kendi çıkarlarını temsil ettiğine ve kendilerine bir tür dayanışma duygusu ve umut aşıladığına inandığı Sosyal Demokrat Parti'ye yakınlaşmaya başladı. Böylece 1890'dan sonra SPD bir kitle partisine dönüştü. Yasaklı yıllarda partinin gördüğünden daha fazla zarar gören ve işçi sınıfının siyasal kanadına dayanmak zorunda kalan sendikalar giderek canlandılar. Bu canlanma başlangıçta etkin değildi, ama üye sayıları ve gelirleri partinin gelirlerini ve üye sayısını arttıkça etkileri de arttı.”¹²⁷

“Alman sosyal demokrat partisinin çekirdeği iki oluşuma dayanmaktadır. Bunlardan biri öncülüğünü Ferdinand Lassalle'nin yaptığı, sosyalizm ve demokrasinin ayrılmazlığını vurgulayan ve demokratik kurumlar eliyle sosyalizmin güçlenmesini öngören Alman işçileri Genel Birliği Hareketi'dir.”¹²⁸ Bu harekette Marks'ın etkisi çok azdır. Harekete göre; Sosyalizm; devlet denetimindeki üretici kooperatifleri eliyle kurulacaktır. “Oluşumlardan diğeri ise, August Bebel'in yöneticiliğini yaptığı, Marksist sosyalistlerin örgütü Sosyal Demokrat İşçi Parti'sidir.”¹²⁹ Marksist retoriği kullanan hareket, sosyalizm, demokrasi kavramları yanında ihtilal kavramını da önemle vurgulamaktadır. “Bu iki hareket 1871'de meclisin açılmasıyla giderek yakınlaşarak 1875'de Gotha'da kabul edilen parti programı doğrultusunda Alman sosyalist işçi partisi adıyla birleşmiş ve yeni partide

¹²⁷ **Batı Avrupa'da Sosyal Demokrasi**, İstanbul, 1991, s. 16-17

¹²⁸ Ek-1 Alman işçileri Genel Birliği Hareketi Programı

¹²⁹ Ek-2 Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1869 programı

genelde ılımlı Lassalle'cilerin yaklaşımı hakim olmuştur.”¹³⁰

Ancak tarihsel açıdan “Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından kaleme alınan ve ilk kez 1848’de Londra’da yayımlanan “Komünist Manifesto”, Almanya Sosyal Demokrat Partisinin tarihsel programatik belgeleri arasında ilk sırayı almaktadır.”¹³¹ Diğer bir deyişle, “Alman sosyal demokrasisinin “resmi tarihi” sosyalizmin bu en büyük iki kuramcısının “temel” tarihsel yapıtı ile başlamaktadır.”¹³² “Karl Marx, mevcut devleti sınıf egemenliğinin bir aracı olarak tanımlar ve bu egemenliğin ancak sınıfsız toplumda ortadan kalkacağını söylerken, Lassalle’ın devlete bakışı farklıdır. O, “devletin ikna edilebileceğine” inanmakta ve işçi sınıfı için öngördüğü değişimlerin devletin katkısıyla gerçekleşebileceğini ummaktadır. Bu görüşleri Lassalle’ı, giderek Bismarck’la pazarlığa oturmaya, hatta bir “sosyal krallık” projesi üretmeye kadar götürmüştür. Lassalle’ın siyasi mücadelede başlıca amacı, daha önce de belirtildiği gibi, gerici Prusya Devleti’ne genel, eşit ve tek dereceli seçim”i benimsetmek, böylece işçi sınıfına siyasi iktidar yolunu açmaktır. İkinci aşamada ise işçilerin siyasi bir güç olarak ağırlığını hissedecek olan devlet, kurulacak üretim kooperatiflerine ucuz krediler sağlayacak ve kapitalistlerin “tunçtan ücret yasası” kırıları işçilerin “emek ürünlerinin tümü yeniden işçilere dönecektir” Ferdinand Lassalle bu düşünceleriyle Alman işçi sınıfı üzerinde uzunca bir süre etkili olmuş, 1864’te ölümünden sonra da düşünceleri 1880’li yıllara kadar işçi kitleleri içinde kendisine yandaş bulabilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda Marx’ın düşüncelerinin yaygınlaşmasıyla birlikte ideolojik olarak silinmiştir.”¹³³

Alman sosyal demokratlarının ilk programı olan Gotha Programı¹³⁴, emeği bütün zenginliklerin ve kültürün kaynağı olarak görmüştür. Emek,

¹³⁰ Haluk Özdalga, **Sosyal Demokrasi’nin Kuruluşu**, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 49

¹³¹ Dieter Dowe ve Kurt Klotzbach: Programmatische Dokumente Der Deutschen Sozialdemokratie, Berlin, Bad Godesberg, 1973, s. 51’den aktaran Deniz Kavukçuoğlu, **Sosyal Demokraside Temel Eğilimler**, Cumhuriyet Kitapları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s.10

¹³² Kavukçuoğlu, a.g.e., s.10

¹³³ Kavukçuoğlu, a.g.e., s.15

¹³⁴ Ek-3 Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1875 Gotha Programı

toplum tarafından meydana getirildiği için, yine eşit çalışma yükümlülük ve hakları altında, tümüyle herkesin makul gereksinmelerine göre pay aldığı tüm toplum üyelerine aittir. Emeğin kurtuluşu, kapitalistlerin elinde olan iş araçlarının mülkiyetini toplumun ortak mülkiyetine dönüştürmek, kollektif emeğin kooperatif esasına göre düzenlenerek toplum yararına işletilmesini ve bunun neticesinde çıkacak getirinin adil dağıtımını sağlamakla mümkündür. Emek, ancak ve ancak, böylece her türlü sefaletten ve boyunduruktan kurtulabilir. Bu amaçla Gotha Programı, emekçi halkın demokratik denetimi altında, devlet yardımı ile sosyalist üretim kooperatiflerinin kurulmasını önermektedir. Bu kooperatifler özellikle sanayi ve tarım alanında faaliyet göstereceklerdir.¹³⁵

Programda ayrıca, “halkı ekonomik olarak yıpratın dolaylı vergilerin yerine artan oranlı gelir vergisine geçilmesi, Pazar günleri çalışma yasağının getirilmesi, çocuk işçi çalıştırılmasının önlenmesi, kadın işçi çalıştırırken sağlığı ve anneliği engelleyecek her türlü kurumsal düzenlemelerin yasaklanması, işçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesi için bir koruma kanununun çıkartılması, fabrikaların, maden ocaklarının, tamirhanelerin ve ev işletmelerinin işçilerce seçilen görevliler tarafından denetlenmesinin sağlanması ve mahkûm işçilere yönelik düzenlemeler yapılması gibi konular da gündeme getirilmiştir.”¹³⁶ Bu şekilde sosyalizm devletçilikle özdeşleştirilmiş; işçi sınıfının nihai kurtuluşu reformlar aracılığı ile devletin demokratikleştirilmesine bağlanmıştı. Kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılması yerine devlet aracılığı ile planlanması savunulmuştu. Başka bir deyişle, Marksist kuramın öngörülerinin aksine programda işçi sınıfının kurtuluşu kendi bilinçli eyleminden kopartılıp, Marksist kuram sanayileşmenin ideolojisi haline getirilmiş, sınıf mücadelesinin belirleyiciliği yerini üretici güçlerin gelişmesi anlayışına bırakmıştı.

¹³⁵ Ek-3 Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1875 Gotha Programı

¹³⁶ Dieter Dowe ve Kurt Klotzbach, “Program und Organisationsstatuten der Sozialistischen Arbeiter Partei Deutschlands”, Beschlossen auf dem Vereinigungskongress in Gotha, s. 177, aktaran İbrahim Sarıtaş, **Sosyal Demokrasi**, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s. 66-67

Marx ve Engels, kendi tarih ve toplumsal gelişme anlayışlarına uymadığı için bu programı çok sert biçimde eleştirmişlerdir. Ancak 1878'de Bismarck'ın anti sosyalist yasası ile sosyal demokrat faaliyetler yeraltına indiğinden teorik tartışmalar açıktan yapılamamıştır. 12 yıl aradan sonra 1890'da yasa yürürlükten kalkınca Alman Sosyal Demokrat Partisi Erfurt'ta benimsenen parti programı ile kurulmuştur. "İki bölümden oluşan Erfurt programının birinci ve kuramsal bölümünde uzun dönem için genel tahlillere yer verilmiş, ikinci bölümünde ise kısa dönem için somut talepler dile getirilmiştir. İlham kaynağı Marks ve Engels'in komünist manifestosu olan birinci bölümde kapitalist toplumun evrimi ve kaçınılmaz çöküşü anlatılırken, programın ikinci kısmında 8 saatlik iş günü, temsili sistem, genel ve gizli oy, demokratik reformlar ücretli tatil gibi somut talepler yer almaktadır."¹³⁷ Bu açıdan Erfurt programı SPD'nin o yıllarda içinde bulunduğu ideolojik çıkmazları berrak bir şekilde temsil eden bir belgedir. Zira o yıllarda "SPD içinde radikal, merkez ve reformcu kanatların oluşturduğu üç hizip vardı. Bu mücadelede partinin revizyoncu kanadında Edward Bernstein başı çekerken, radikal tarafta Rosa Lüksemburg kalıyordu. Karl Kautsky gibi parti programını hazırlayanlar ise merkezde bir aradalığı sürdürmeye çalışıyordu."¹³⁸ "Bu şekilde teorik açıdan yeni parti, öncekine göre Marks'ın görüşüne daha yakın olmuştur."¹³⁹ Ancak parti reformcu yaklaşımlara da programında yer vermiştir. Bu haliyle iki yaklaşımı da barındıran partide revizyonistler ve radikaller arası mücadeleler baş göstermiştir.

İleride inceleneceği üzere İsveç'teki ve İngiltere'deki gelişmelerin aksine, Alman sosyal demokrasisinin kuruluş yıllarında işçi sendikaları ön planda görülmemektedir. 1860'larda kurulan sendikalar, milli değil yerel örgütlenme modeline sahipti ve Parti'ye dışardan maddi destek ve üye sağlıyordu. Ama hareketin yürütücü merkezi sosyal demokrat parti, siyasi liderlik otoritesini sendikalarla paylaşmıyordu. Ancak Almanya çapında milli

¹³⁷ Özdalga, "Sosyal Demokrasi'nin ..." a.g.e., s. 49-50

¹³⁸ Özdalga, "Sosyal Demokrasi'nin ..." a.g.e., s.50

¹³⁹ Kavukçuoğlu, a.g.e., s.40

örgütlenmenin tamamlanması, üye sayısının artması ve ellerinde önemli maddi fonların oluşmasıyla beraber sendikalar, parti siyasetini etkileyecek bir güç olarak ortaya çıkmış ve 20. yüzyılın ilk yıllarında birden alevlenen radikallerin ihtilalci taktiklerine karşı, ağırlıklarını parti içindeki reformculardan yana koymuşlardır.

“Sendikaların Almanya’da milli örgütlenmeye başlaması 1890’da Hamburg işverenler kuruluşunun lokavtı sonucu pek çok işçinin işten atılmasıyla hızlanmış, örgütlenme modelinin merkeziyetçi ve yerel birimlere dayalı olması tartışmasının merkeziyetçi modelin yerleşmesiyle sonuçlanması, radikallerin sendikal mücadeledeki ilk önemli yenilgisi olmuştur.”¹⁴⁰ Ayrıca ilk kez “1896’da bir sendikanın işverenle sözleşme yapması ve bu tür sözleşmelerin ihtilalci mücadele şevkini kıracağından endişe eden radikaller tarafından o sendikanın birliğinden kovulmasına yol açmış, ancak kısa bir süre sonra sendika genel kurulunda işverenlerle sözleşme yapılması kabul edilmiştir.”¹⁴¹ “Bu şekilde Parti-sendika ilişkileri görüş ayrılığının su yüzüne çıktığı başka bir konu olmuş ve sendikaların görevinin yalnızca sosyal demokrat değil siyasal tercihi ne olursa olsun mümkün olan en çok sayıda işçiyi örgütlemek olduğunu savunan sendikacılar, partiden bağımsız bir sendikal hareket önermişler, buna karşılık partinin radikalleri, sosyal demokrat hareketin bir bütün olduğunu ve üye sayısından çok bilinçli işçi kazanılmasının önemini ileri sürmüşlerdir. Sonuçta daha çok sendikacıların görüşü doğrultusunda, sendika ve Parti’nin sosyal demokrat hareketin iki ayağını oluşturduğu ve sendikanın partiden bağımsız ve özerk bir kuruluş olduğu kabul edilmiştir.”¹⁴²

“1.Dünya Savaşı’na kadar geçen dönemde Almanya Sosyal Demokrat Partisi ve Alman sendikacılığı gerek II. Enternasyonal’in gerekse Enternasyonal Sendika Sekreteryası’nın gözünde örnek alınacak mükemmel

¹⁴⁰ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s.53

¹⁴¹ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 54

¹⁴² Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 54-55

örgütlerdir. Hem partinin, hem de sendikaların üye sayılarında büyük artışlar görülmektedir. 1912’de “özgür sendikalar”ın üye sayısı 2 milyon 553 bindir. Parti ise savaşın arifesinde 1 milyon 86 bin üyeye ve ülkedeki toplam seçmen sayısının yüzde 34’ünü oluşturan 4 milyon 250 bin seçmene sahiptir ve parlamentoda 110 milletvekili ile temsil edilmektedir. SPD’nin irili ufaklı tüm kentlerde birer gazetesi, birer tüketim kooperatifi, çok sayıda spor ve kültür derneği bulunmaktadır. Dönemin en önde gelen kitle önderleri ve sosyalist düşünürleri partinin hizmetindedir.”¹⁴³

1.6.2 Bernstein, Revizyonizm ve Sosyal Demokrasi

Sözcük anlamı gözden geçirip düzeltmek olan revizyonizm sözcüğünün Marksist gelenek içindeki kullanımı Marksist öğretiden yola çıkan fakat zamanla bu öğretinin önemli bazı unsurlarının, özellikle kapitalist toplumun geleceğiyle ilgili kehanetlerinin doğrulanmadığını görerek kuramda değişiklikler yapmak isteyen kişiler olarak tanımlanabilir.

Günümüzdeki anlamıyla sosyal demokrasinin köklerini, Almanya’da kurulmuş Sosyal Demokrat Parti’de Marksistlerle daha ılımlı sosyalistler arasında vuku bulan ideolojik çatışmaya kadar uzatmak mümkündür. Bu partinin ideolojik programı olarak hazırlanan Gotha Programı’nın, Marx tarafından Gotha Programı’nın eleştirisi (1875) adlı kitabında şiddetle eleştirilmesi, Yayla’ya göre; “Marksistlerle sosyal demokratlar arasındaki ayrılışın başlangıç noktasını oluşturmuştur.”¹⁴⁴ Daha önce belirttiğimiz üzere Gotha Programı, toplumsal değişikliklerin, barışçıl yollarla yapılabileceğini ifade ederek, evrensel oy hakkına, sivil haklara, doğrudan yasamaya dayanan bir devlet modeli öngörmekteydi. Oysa Marx, şiddete dayanan bir devrim istemekte ve devrimden sonra oluşturulacak ve komünizme geçişin alt yapısını hazırlayacak sosyalist devletin (proletarya diktatörlüğünün) ülkenin

¹⁴³ Kavukçuoğlu, a.g.e., s.57-58

¹⁴⁴ Atilla Yayla, “Siyaset Teorisine...”, a.g.e., s. 69-70

sosyalistleştirilmesi için kullanılmasının şart olduğunu düşünmekteydi. Bir diğer ihtilaf konusu, sosyalizmin tanımında ortaya çıkmaktaydı. Zira Gotha Programı'nda sosyalizm, adalet ve hakkaniyet, işçilerin üretimlerinin adil dağıtımı gibi unsurlarla ilişkilendirilmekteydi. Oysa bu yaklaşım Marx'a göre anlamsızdı, çünkü adalet ve hakkaniyet gibi değerler sınıflar arası egemenlik ilişkilerinin dışında düşünülemezdi. Marx'a göre moral değerler, ideolojik üst yapının parçasıydı ve toplumsal yapının dönüştürülmesinde bağımsız siyasi unsurlar olarak işleyemezdi.

İşte Bernstein'in "revizyonizm" düşüncesi bu noktada ortaya çıkmıştır. "Eduard Bernstein, Karl Kautsky ile birlikte Alman sosyal demokrasisinin tarihinde iki temel program kuramcısından biridir. 1891 Erfurt Programı'nın "Talepler Bölümü"nü kaleme aldığı gibi, revizyonist" düşüncelerini geliştirmeye başlamış ve bu görüşleri partisinin yayın organlarında yayımlanmıştır. 1903 Dresden Kongresi'nde ise "revizyonizm" yoğun bir eleştiri kampanyası sonucu delegelerin büyük çoğunluğu tarafından "resmen" mahkum edilmiştir."¹⁴⁵ Bernstein temel olarak Marxsızma atıfta bulunmakla birlikte pek çok açıdan Marxsist teoriye düzeltmeler getirmektedir. Revizyonistlerin ilki sayılan Edward Bernstein, 1875 Gotha Kongre'sinde delege olarak bulunmuş, 1878'de Almanya'da anti-sosyalist yasa yürürlüğe girince İsveç'e gitmiş, Bismarck'ın İsveç hükümetine uyguladığı baskı sonucunda kendisini sınırdışı ettirmesi üzerine 1888'de İngiltere'ye göç ettiğinde, bu ülkede Fabianlarla ilişki kurmuş, onların etkisi altında kapitalist toplumun şiddet ve ihtilal yoluyla değiştirilmesine olan bağlılığı zayıflamaya başlamıştır. "Bernstein, bir yandan sosyalist harekete ve onun ideolojisine bağlı kalırken diğer yandan Marx'ın çözümlerinden ve öngörülerinden bazılarını geçersiz kılan tarihi ve ekonomik gelişmelere dikkat çekmiştir."¹⁴⁶ Bernstein'e göre; "Marxsızm'ın özellikle kapitalizmin evrimine ilişkin yaptığı önermeler yanlış çıkmıştır. Bernstein Marx'ın belirttiği şekilde, servetin giderek az sayıdaki kişi ve şirket elinde yoğunlaşmadığını, mülk sahipleriyle,

¹⁴⁵ Kavukçuoğlu, a.g.e, s.45-47

¹⁴⁶ Eduard Bernstein, **Evrimsel Sosyalizm**, Kavram Yayınları, 1991, s.7-8

küçük ve orta boy işletme sayılarının azalmadığını, sosyal sınıflar arası kutuplaşmanın artmadığını ve hatta proleteryanın durumunun dayanılmaz bir yoksulluğu gitmek yerine iyileştiğini, yani fakirleşmek yerine zenginleştiklerini, orta sınıfın da ortadan kalkmadığını belirtiyordu. Bernstein bu sonuca teorik çıkarımlar yerine Almanya ve diğer kapitalist ülkelerden topladığı istatistiki verilerle ulaşmaktaydı. Bu nedenle Bernstein, Marxs'ın kapitalizm analizini ve sosyalizmle ilgili öngörülerini radikal bir eleştiriye tabi tutmuştur. Bu oluşumlarda sosyalist düşünce geleneğindeki revizyonizm olarak tabir edilen oluşuma temel teşkil etmiştir.”¹⁴⁷ “Böylece “Bernstein, sosyal demokrat harekete kıtanın iki ucundan yön veren Almanya ve İngiltere’de gelişen farklı sosyalizm anlayışı ve yorumları arasında bir köprü işlevini görmüştür.”¹⁴⁸

Bernstein sosyalizmin gelişmesi için iki husus üzerinde durmaktadır. İlki üretim araçlarının gelişip toplumsallaşması iken ikincisi proleteryanın örgütlenerek iktidara hazırlanmasıdır. Bu yaklaşımıyla Bernstein ekonomik yapı kadar bilincin ve düşüncenin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bernstein, proleteryanın oy çokluğuna dayanarak ve seçim yoluyla mı veya şiddete dayanan ihtilal yoluyla mı iktidara gelmesi gerektiği konusunda Ortodoks yaklaşıma karşı çıkmakta ve ılımlı bir yol izlemektedir. Çünkü Bernstein, sınıf diktatörlüğünün daha aşağı düzeydeki uygarlıklara ait olduğunu, sosyal demokrasinin mevcut toplum yapısını parçalayıp herkesi proleter yapmayı değil tersine işçiye proleter konumundan eşit haklara sahip yurttaşlar konumuna getirmeyi amaçladığını ve sivil toplumu geliştirme çabasında olduğunu belirtmekte ve bu yüzden liberalizme karşı da acımasız olmak yerine ılımlı bir tavır almaktadır. Böylece ihtilalci bir parti yerine demokratik sosyalist bir reform partisi gündeme gelmektedir.¹⁴⁹ Dolayısıyla sosyal demokratların da sendikaların ve kooperatiflerin geliştirilmesine, belediyelerin kuvvetlendirilmesine çalışmaları gerektiğini ve bunun ihtilal için

¹⁴⁷Peter Gay, **The Dilemma of Democratic Socialism-Bernstein Challenges to Marks**, Columbia University Press, New York, 1952

¹⁴⁸ Sadun Emrealp, **Sosyal Demokrasiden Sosyal Demokrasiye**, Afa Yayınları, İstanbul, 1991, s. 46-47

¹⁴⁹ Eduard Bernstein, **Evolutionary Socialism**, Schocken Books, New York 1972,s. 197

işbirliği değil demokrasinin ve toplumsal özgürlüğün gereği olarak algılanmasını istemektedir.¹⁵⁰

Bernstein'a göre "demokrasi, sınıf tahakkümünün yokluğudur, yani hiçbir sınıfın siyasal imtiyaza tek başına sahip olmadığı bir sosyal durumdur. Çağdaş demokrasi insan topluluğunun her üyesi için halk eşitliği anlayışı üzerinde yükselir. Bireyin haklarını belirleyecek olan, yasaların ortadan kalkması değil, hukuki eşitlikle bağdaşmayan yasaların yok olmasıdır. Demokrasi Bernstein'a bir araç olmaktan ziyade sosyalizmin içinde gerçekleşebilecek bir amaçtır. Demokratik süreci hızlandırmak için sosyal demokrasinin en iyi aracı, doktrin ve pratik olarak genel oy alanında yer almak ve bunun taktik açısından getireceği bütün sonuçlarını kabullenmektir."¹⁵¹

Bu nedenle, Bernstein, Fejtö'ye¹⁵² göre; Avrupa sosyal demokrasisinin atası ve yol göstericisi, Marxizm'i de 20. yüzyıl gerçeklerine açan kişidir. Şüphesiz bu görüşlerde Bernstein'ın İngiltere'ye gidişi ve orada toplumsal değişimin ılımlılığını görmesi ile Fabiancı sosyalistlerle ilişki kurması önemli rol oynamıştır. Nitekim Bernstein; kapitalist toplumun şiddet ve ihtilal yoluyla değiştirilebileceği görüşüne şüphe duyarken tedrici reformlar ve demokratik yollarla değişimin gerçekleşebileceğini savunmuştur. Bu düşünceleri de zaman içinde Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin "devrim" düşüncesinden vazgeçerek temsil ettikleri sınıfların haklarını demokratik sınırlar içinde arama düşüncesine doğru evrilmeleriyle sonuçlanmıştır.

¹⁵⁰ Özdalga, "Sosyal Demokrasi'nin ..." a.g.e., s.60

¹⁵¹ Cem, a.g.e., s. 95

¹⁵² F. Fejtö, **Her Şeye Rağmen Sosyal Demokrasi**, Çev. Turan-Nermin Güneş, Ankara, V Yayınları, 1989

1.6.3 Kautsky ve Sosyal Demokrasi

Sosyal Demokrasinin ideolojik kaynağındaki ikinci önemli isim Kautsky'dir. Kautsky şiddetten uzaklaşacak olan proleteryanın siyasal ve ekonomik olgunluğuna ulaşmasıyla belediyelerde ve parlamentolarda giderek daha çok sandalye elde ederek şiddetten uzak bir şekilde sosyalizme ulaşacağını öngörmekle; işçi sınıfının kurtuluşunun giderek yoksullaşmada değil tam aksine, kendi yaşam koşullarının giderek düzeltilmesinde olduğunu savunurken işçi hareketinin ancak demokrasi yoluyla iktidara gelirse teröre başvurmak tuzağından kendini kurtarabileceğini belirtiyordu.¹⁵³ Bu şekilde çağdaş sosyal demokrasi'nin önemli bir ideolojik kaynağı olan "Kautsky, şiddetin geçmişteki burjuva hareketlerine özgü bir yöntem olduğunu ve bu nedenle şiddete başvurmuş bir solun kalıcı ve köklü bir başarı sağlayamayacağını düşüncesini ortaya atmıştır."¹⁵⁴ Kautsky'e göre; "Şu halde bizim için, demokrasinin olmadığı (bir) sosyalizm düşünmek imkansızdır. Çağdaş Sosyalizmden sadece üretimin sosyal örgütlenmesini değil, toplumun demokratik örgütlenmesini de anlıyoruz. Dolayısıyla, sosyalizm bizim için ayrılmaz bir biçimde demokrasiye bağlıdır. Demokrasisiz Sosyalizm olamaz. Ama bu önermenin tersi doğru değildir. Sosyalizm olmadan demokrasi gerçekten olabilir. Sosyalizmden ayrı olarak saf demokrasi gerçekten olabilir. Sosyalizmden ayrı olarak saf demokrasi, örneğin, üretim araçlarının özel mülkiyeti esas üzerinde herkes için tam bir iktisadi eşitliğin olduğu küçük köylü topluluklarında, anlaşılır bir şeydir. Şüphesiz, demokratik bir Devlet'te, proleteryanın iktidara gelmesi halinde, hakim sınıfların yükselen sınıfın demokrasiyi gerçekleştirmesini şiddet kullanarak önleme teşebbüslerini hesaba katmak gerekir. Ancak bu, proletarya için demokrasinin değersizliğini kanıtlamaz."¹⁵⁵

¹⁵³ Vaizey, a.g.e., s. 47

¹⁵⁴ E.T. Riva, "Personalities, Ideologies and Circumstances", **Social Democracy in Central America**, Edited by Menno Vellinga, Westuer Press, 1993, s.241

¹⁵⁵ Karl Kautsky, "The Dictatorship of Proletariat", Çev. Ahmet Evrim, **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi**, Der. Mete Tunçay, Cilt II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 544-545

Bu şekilde “temsili ve parlamenter” demokrasiyi benimseyen Kautsky, uzun vadede işçi sınıfının parlamentoda da çoğunluğu elde ederek devrimi demokrasi içerisinde gerçekleştirmesini önermektedir.¹⁵⁶ “Demokraside proletaryanın devrimci olmaktan çıktığını, öfke ve acılarını kamuya anlatmakla yetindiğini ve toplumsal ve siyasal devrim fikrinden vazgeçtiğini söylemek yanlıştır. Demokrasi kapitalist toplumdaki sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldıramaz ve kapitalist toplumun kaçınılmaz devrilişini engelleyemez. Ama demokrasi devrimi engelleyemese bile, düşüncesiz ve erken devrim girişimlerini engeller ve birçok devrimci hareketi gereksiz kılabilir. Demokrasi sınıfların ve partilerin göreceli gücünü açıkça gösterir; ne aralarındaki zıtlığı ortadan kaldırır ne de mücadelelerinin nihai sonucunu değiştirir. Demokrasi yükselen sınıfların başaramayacakları işlere kalkışmalarına engel olur ve hakim sınıfların reddedecek güçleri olmadığı halde taviz vermeyi reddetmelerini önler. Dolayısıyla evrimin yönü değiştirilmez, fakat daha düzenli ve sürekli adımlarla ilerlemesi sağlanır. Demokratik yönetimin bir ölçüde bulunduğu bir Devlet’te, proletaryanın ön plana çıkması, ne orta sınıfların devrimci döneminde karşılaştıkları gibi parlak bir zaferle olacaktır, ne de şiddetli bir devirme hareketine maruz kalacaktır.”¹⁵⁷

Öte yandan Kautsky’nin kendisinden önceki anlayışlardan farkı, sadece işçi değil “aydın için” de yaptığı tanımlamadır. “Kautsky’ye göre günümüzün gerçeklerinde aydınlar tek tek bireyler olarak değil, bir kitle olarak işçi hareketine gereklidirler.”¹⁵⁸ Sadece iktidar mücadelesinde işçilerin sahip bulunmadığı bazı bilgilere aydınların sahip olması nedeni ile değil, daha önemlisi iktidar sonrasında rollerinden ötürü aydınlar gereklidir. Ayrıca “Kautsky, Bernstein’in savunduğu, sosyal demokrat partinin herkesin partisi olması fikrine katılmamaktadır. O’na göre; işçi sınıfı; üretim araçlarına sahip olmayanlardır. Bu nedenle teknisyenler, memurlar, aydınlar ve benzer nitelikli

¹⁵⁶ J. Adams, **Political Ideology Today**, Manchester University Press, 1993, s.136

¹⁵⁷ Kautsky, “The Dictatorship”, a.g.m, s. 552

¹⁵⁸ Cem, a.g.e., s. 104

toplum katmanları işçi sınıfının tanımına girmemektedir.”¹⁵⁹ Kautsky’e göre; sosyal demokrat partiler sadece işçi sınıfının partisi olduğundan eğer paylaşılmış bir iktidar söz konusu olursa partinin programı tam olarak uygulanamayacağından bir süre sonra kimliğini kaybedecektir.

1.7 II. Dünya Savaşı’na kadar Almanya’da Sosyal Demokrasi Deneyimi

Bernstein’in görüşlerinin Alman sosyal demokrasi partisi olan SPD içinde genel kabul görmeye başlaması için oldukça uzun bir süre geçmesi gerekmiştir. Zira Parti’nin aydınları ve profesyonel yönetim kadroları arasında ihtilalci radikaller daha güçlüydü ve temsil oranları daha yüksekti. Reformcu eğilimler ise Parti tabanını oluşturan sıradan üyelere, özellikle sendikalardan destek buluyordu.¹⁶⁰ Bu arada Alman kapitalizmi Birinci Dünya Savaşı öncesinde eşi görülmemiş bir gelişme içindeydi. “1870-1910 arası yaklaşık 40 yıllık dönem içinde toplam demiryolu uzunluğu üç kat, kömür üretimi 7 kat ve demir üretimi 10 kat artmıştı.”¹⁶¹ Öte yandan “SPD, 1914 yılında 1 milyon 85 bin üyeye sahipken 1912 yılı genel seçimlerinde ortaya çıkardığı adaylar 4 milyonun üzerinde oy toplamayı başarmış ve Parti’nin bu yıllarda yayımladığı 90 gazetede 300 işçi çalışırken 2886 belediye başkanı Parti’yi temsil ediyordu.”¹⁶² Ancak 1914-1918 yılları arasında devam eden I. Dünya Savaşı SPD içinde de çeşitli çalkantılara yol açmıştır. Böylece SPD I. Dünya Savaşı sona erip yeni cumhuriyet kurulduktan sonra siyasetini yeniden belirleme ihtiyacı hissederek kendisini Bolşevik devrimine sıcak bakan diğer gruplardan ayırmak için yeni bir program hazırlamıştır.

¹⁵⁹ Cem, a.g.e., s. 82

¹⁶⁰ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 76

¹⁶¹ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 79

¹⁶² İlker Aktükün, “Türkiye’de Sosyal Demokrasi”, İktisat Dergisi, Ağustos-Eylül 1999, s. 21

Bu amaçla hazırlanan SPD'nin 1921 tarihli Görlitz Programı; sosyal demokrasi için tarihi gelişme sonucu ortaya çıkan demokratik cumhuriyetin vazgeçilmezliğinden bahsetmekte ve kendisine yöneltilecek her türlü saldırının parti tarafından halkın yaşam hakkına yapılmış bir saldırı olarak algılanacağını belirtmektedir.¹⁶³ Programa göre SPD kentte ve kırdaki çalışan halkın partisidir. Parti tüm kafa ve kol emekçilerini ortak düşünce ve hedefler doğrultusunda demokrasi ve sosyalizm adına mücadele için bir araya toplamayı amaçlamaktadır. Parti, emekçi kitlelerin mücadelesini şekillendirmeyi kendisine bir görev olarak addetmektedir. Parti özel mülkiyete izin vermekle birlikte, büyük ekonomik işletmelerin kamuya devrini ve üretim faktörlerinin toplum yararına bir ekonomik faaliyete dönüştürülmesini; emekçi halkı sermaye egemenliğinin zincirlerinden kurtarmak, üretim gelirlerini arttırmak ve insanlığı daha ileri bir ekonomik modele ve de ahlaki bir topluma yükseltmek için zorunlu bir yol olarak görülür. Bu amaçla özel mülkiyetteki üretim araçlarına, çıkar birliklerine, kartel ve tröstlere devlet denetimi getirilmesi istenmektedir. Programın sosyal politika bölümünde, herkes için geçerli bir iş hukuku ve örgütlenme hakkının güvence altına alınması önerilmektedir. Ayrıca ücretsiz yıllık izin hakkı, haftada en az 42 saatlik ve kesintisiz tatil, sosyal sigortanın genel halk sigortasına dönüştürülmesi ve kadınlara yönelik genel çalışma hakkının sağlanmasından bahsedilmektedir.¹⁶⁴ Görüldüğü gibi Görlitz Programı, “değişen bir siyasi düzende, değişen bir sosyalist söylemi” yansıtmaktadır.”¹⁶⁵ “Sosyal Demokrasinin Dünya Savaşı'nda takındığı ulusal tavır, demokratik özgürlüklere ve demokratik ilkelere sınıksız tutunarak Bolşevik Devrimi'nin düşün dünyasını kesin olarak ret, sınırsız bir demokrasiye geçişin imparatorluk düzeyinde ve eyaletlerde hükümet sorumluluğunun devralınmasına sağladığı olanaklar geleneksel sosyal devrim kavramını

¹⁶³ Emrealp, a.g.e., s. 87

¹⁶⁴ Dieter Dowe ve Kurt Klotzbach, “Program der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, beschlossen auf dem Parteitag der SPD in Görlitz 1921”den aktaran İbrahim Sarıtaş, Sosyal Demokrasi, Orion Yayınevi, Ankara, 2006., s.77

¹⁶⁵ Albrecht Langner, Karl Kautsky: Texte zu den Programmen der deutschen Sozialdemokratie: 1891-1925, Köln, 1968, s.14'den aktaran Deniz Kavukcuoğlu, **Sosyal Demokraside Temel Eğilimler**, Cumhuriyet Kitapları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s. 34

değiştirdiği gibi (SPD'nin) devlete karşı pratikteki tutumunu da değiştirmiştir.”¹⁶⁶ “Programa da yansıtacağı gibi, sosyal demokrasi için “tarihi gelişme sonucu ortaya çıkmış bir devlet biçimi olan demokratik cumhuriyet” artık vazgeçilmez olduğu gibi, “kendisine yapılacak her türlü saldırı, halkın yaşam hakkına yapılmış” bir saldırı olarak değerlendirilecektir. Artık SPD, “sosyalist birliktelik ruhuyla toplumu değiştirmek yolunda, özgür halk devletinde örgütlenen halkın iradesini ekonomi üzerinde de egelen kılmak için mücadele etmektedir. “Sosyalist topluma geçiş, “Bolşevik Devriminin araçlarıyla değil, demokratik temelde ve demokratik çoğunluk yoluyla” gerçekleşecektir, “demokrasi, sosyalist toplumlar için de bağlayıcıdır.”¹⁶⁷ Görlitz Programı, bu yaklaşımlar altında değerlendirildiğinde Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin ilk “revizyonist” programıdır.

Ancak Görlitz Programı'nın kabulünden hemen birkaç yıl sonra programla ilgili tartışmalar başlamış ve Heidelberg programı hazırlanarak parti tarafından kabul edilmiştir. Marksist anlayışın tekrar gündeme geldiği bu program, Bernstein'in partiyi bir halk partisine dönüştürme düşüncesinden de bir sapma anlamına gelmektedir ve parti işçi sınıfı üzerinden siyasete geri dönmektedir.¹⁶⁸

Heidelberg programına göre kapitalist düzenin, yalnızca proletaryayı değil, aynı zamanda orta tabakaları da, gelişen üretim güçlerinin sağladığı maddi ve kültürel gelişmelerden yeterli payı almaktan yoksun bırakmakta olduğu belirtilmekle¹⁶⁹ işçilerin kendilerini, giderek artan aşağılamalara karşı korumaları ve durumlarını düzeltmeleri ancak sürekli bir mücadele ile mümkün olduğu belirtilmektedir. “Bu noktada kendi kurtuluşu için mücadele

¹⁶⁶ Albrecht Langner: a.g.e., s. 14'den aktaran Deniz Kavukçuoğlu, **Sosyal Demokraside Temel Eğilimler**, Cumhuriyet Kitapları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s. 34

¹⁶⁷ Albrecht Langner, a.g.e., s.14'den aktaran Deniz Kavukçuoğlu, **Sosyal Demokraside Temel Eğilimler**, Cumhuriyet Kitapları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s. 35

¹⁶⁸ Sarıtaş, a.g.e., s. 80

¹⁶⁹ Dieter Dowe ve Kurt Klotzbach, “Program der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, beschlossen auf dem Parteitag der SPD in Heidelberg 1925”, aktaran İbrahim Sarıtaş, **Sosyal Demokrasi**, Orion Yayınevi, Ankara, 2006., s.80

eden işçi sınıfının, aynı zamanda, kapitalist tekellere karşı tüm toplumun çıkarlarını da temsil ettiği tespiti yapılmakla, hedefin, ancak üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin toplumsal mülkiyete dönüştürülmesiyle gerçekleştirileceği açıklanmakta ve kapitalist sömürüye karşı işçi sınıfının mücadelesini yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda zorunlu bir siyasi mücadele olduğunun altı çizilmektedir.”¹⁷⁰ Bu açıdan Heidelberg Programı; “işçi sınıfının ekonominin örgütlenmesinde söz sahibi olabilmesi ve karar alabilmesi için bir ekonomik konsey sistemini öngörmektedir.”¹⁷¹

Heidelberg programının önemi, 1959 Bad Godesberg programına kadar tam 34 yıl SPD’nin resmi programı olarak yürürlükte kalmış olmasıdır. “Bu programın bu kadar uzun süre yürürlükte kalmasının en önemli sebeplerinden birisi yaşanan II. Dünya Savaşı’dır.”¹⁷² Bu dönemdeki ağır koşullar, Parti yöneticilerinin ülke dışına sürgüne gitmelerine ve partinin bir dağılma tehlikesi geçirmesine neden olmuştur. “Programın yürürlükte kaldığı süre içerisinde Parti bir ara devrimci görüşlere yönelmiş, ancak II. Dünya Savaşı’nın hemen ardından mevcut devrimci politikasından vazgeçmiştir.”¹⁷³ Ancak bu gelişmelerden önce 1928 seçimlerinde SPD, oyların % 29,8’ini¹⁷⁴ alarak ülkede en büyük parti konumuna yükselmesine rağmen Avrupa’da sosyalizmin en güçlü kesimi olan Alman Sosyal Demokrasisi, ekonomik bunalımın üstesinden gelemediğinden “kötüleme politikasını” uygulayan komünist partilerince prestiji iyice zayıflatıldıktan sonra Nazizm karşısında mağlup olmuştur. “1933 seçimlerinde % 43,9 oyla iktidara gelen Hitler, “yetki yasası”na dayanarak SPD’yi yasaklamış ve partiye mensup milletvekillerinin üyeliklerini düşürmüştür.”¹⁷⁵ 1934 yılından itibaren II. Dünya Savaşı’nın bitimine kadar da parti mensuplarının çoğu için sürgün yılları başlamıştır.

¹⁷⁰ Sarıtaş, a.g.e., s. 80

¹⁷¹ Dieter Dowe ve Kurt Klotzbach, “Program der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, beschlossen auf dem Parteitag der SPD in Heidelberg 1925”, aktaran İbrahim Sarıtaş, **Sosyal Demokrasi**, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s. 81

¹⁷² Sarıtaş, a.g.e., s. 81

¹⁷³ Sarıtaş, a.g.e., s. 81

¹⁷⁴ İlker Aktükün, a.g.m., s.21

¹⁷⁵ Hamdi Turşucu, **Totalitarizm, Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler**, Ankara, 2006, s. 248

1.8 II. Dünya Savaşı'na kadar İngiltere'de Sosyal Demokrasi Deneyimi

“İngiltere’de işçi partisinin ve sosyal demokrat hareketin ortaya çıkışının kökeninde, Fabianizm’den etkilenen ve parlamentoya temsilciler sokma amaçlı sendikal hareket yatmaktadır. Başlangıçta hareket oy hakkının genişletilerek parlamentoya işçilerin sokulması, konut ve iş şartlarının geliştirilmesi talepleriyle ortaya çıkarak sistemde temel değişimler istemek yerine bazı reform ve düzeltmelerin yapılmasını istiyordu ve ihtilalci bir nitelik taşımıyordu. Hatta daha da ötesi, işçi sendikası liderleri, liberal partiye olumlu bakıyorlardı. Ancak parlamentoya işçi temsilcileri sokulması yönündeki çabalara rağmen 1880’lere kadar işçilerin kazandıkları haklar parlamentodaki temsilcilerinden dolayı değil, sendikalar aracılığıyla pazarlıklarla ya da işçi oylarını kapmak için rekabete giren muhafazakar veya liberal partilerin uygulamalarıyla gerçekleşmiştir.”¹⁷⁶ Zira “19. Yüzyıla bakıldığında, İngiltere’de “laissez-faire” kapitalizminin öncülerinin aklında endüstriyel gelişme ve İngiliz İmparatorluğu’nun devamından başka bir şey yoktu. Birçok işveren ve politikacı için serbest piyasa ekonomisi, çalışan sınıfların refahını arttırabilecek en etkili yöntemdi. Bu nedenle işçi birliklerinin çalışma saatlerini azaltma ve işçilerin daha insani koşullarda çalışmasının kanunla düzenlenmesi talepleri, anılan kesimler açısından ekonomik büyümeyi yavaşlatabilecek gelişmelerdi.”¹⁷⁷ Bu anlamda İngiltere’de sosyalist hareketin gelişmesi, işçilerin sendika örgütlenmeleriyle başlamıştır denilebilir. “İngiltere’de örgütlenme kanunu 1824’de çıkarılmıştır ve değişik sanayi dallarındaki meslek grupları 1824’den itibaren “birlikler” olarak örgütlenmeye başlamışlardır. 1851 yılında ilk ulusal birlik kuruluşu olan “Amalgamated Engineers” örgütlenmiştir. Bu birlikler 1860’a kadar aynı ekonomik sektör içindeki değişik meslekleri bir araya getirmiştir. Nihayet 1868 yılında meslek birliklerinin ilk resmi kongresi toplanarak “Trades Union Congress” (TUC)

¹⁷⁶ A. Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara, 1997, s.4

¹⁷⁷ Cliff Alcock, Sarah Payne, Michael Sullivan, **Introducing Social Policy**, Pearson Education Ltd., Tottenham, 2000, s.17

adını almıştır. Böylece resmen 1868’de işçi sendikası olan “Trades-Union” ortaya çıkmıştır.”¹⁷⁸

Sendikaların kurulması, hızlı sanayileşmenin sonucu olmuş, bu örgütlenmeyle beraber İşçi Partisi (Labour Party) ortaya çıkmış ve sonucunda mücadelenin başından itibaren uzun bir süre sendikalarla, temsilcisi olan parti arasında bir ortaklık ilişkisi gündeme gelmiştir. “1880 yılına kadar TUC’un belirli bir politik programına rastlanmaz, amacı yalnızca sendikal hakların korunması için mücadele etmektir. Fakat 1880’lerden sonra Enternasyonal’in etkisiyle, ülkede sosyalist eğilimli siyasi gruplar kurulmaya başlanmış ve bu dönem TUC’un dönüşümünü, yani partileşme sürecini hızlandırmıştır. Bu arada 1893’de İskoçyalı sosyalistler tarafından TUC’un da bir grubunu alarak kurulan “İndependent Labour Party” (İLP) 1890’lı yıllarda ilk sosyalist milletvekilini parlamentoya sokmayı başarmıştır.”¹⁷⁹ “1900 yılında İLP’nin girişimiyle tüm sosyalist, reformist ve işçi gruplarının bir araya gelmesiyle gerçekleşen konferans sonucu “Labour Representation Committee” (İşçi Temsilciler Komitesi) kurulmuştur. Kurulan bu komiteye çoğunluktaki TUC’u temsilen yedi üye, İLP’yi temsilen iki üye, Fabian’ı temsilen bir üye ve SDF’yi temsilen iki üye seçilmiştir.”¹⁸⁰ 1906’da bu komite “Labour Party”ye dönüşmüş ve Parti resmen kurulmuştur. “İşçi Parti’sinde çoğunluk TUC’un elinde olmakla beraber, Parti, işçi hareketinin değişik eğilimlerini yapısında toplamıştır. Çoğunluğu temsil eden TUC’a ise egemen olan meslek grupları ise, teknisyenler, ulaşımçılar ve madencilerdir. 1913’de sendikalara üyelerinden aidat alma izni verilince, Parti hızla tabanını genişletmeye başlamış ve 1914 yılında toplam bir milyon üyeye sahip olmuştur.”¹⁸¹ “İşçi Partisi’nin bütçesinin oluşumunda asıl katkı, sendikaların üyelerinden kestikleri siyasal aidatlardan sağlanmıştır. 1913 tarihli Sendikalar Yasası’na göre, sendikalar, üyelerinden topladıkları aidatın bir bölümünü siyasal aidat olarak Partiye aktarırken üyelerinin tek tek ve önceden onayını

¹⁷⁸ Dilan, a.g.e., s.116

¹⁷⁹ Dilan, a.g.e., s. 117

¹⁸⁰ Toktamış Ateş, **Demokrasi**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s.18

¹⁸¹ Dilan, a.g.e., s.118

almak zorunda değillerdi. Ancak, yazılı beyanla itirazda bulunan üye veya üyelere siyasi aidat kesilmesi yasaklanmıştı. Buna contracting out (menfi irade beyanı mükellefiyeti) denilmekteydi.”¹⁸²

Sendikal kitle hareketi olarak ortaya çıkan Trades-Union (TUC), temelinde tüm ideolojik ve teorik içerikli sosyalist fikirlerden kendini soyutlamıştır. Dolayısıyla Labour Party, 1918 yılına kadar sosyalizmden bahsetmemiş, başta Marksizm olmak üzere tüm dogma ve Ortodoks teorilere karşı çıkmıştır. Böylece İngiliz işçi hareketi çok uzun bir süre boyunca tüm yabancı teorilere ve ideolojilere uzak kalmıştır. Ancak bu noktada İngiltere’deki sosyalizm düşüncesine yön veren “Fabianizm” düşüncesini incelemek İngiliz sosyal demokrasisini anlamak açısından önemli olacaktır.

Fabianizm’e göre; “amaç, rejimi devirmek değil, sosyalizmi toplumun kurumlarına sızdırmaktır. Kapitalizmden sosyalizme geçiş devrimle değil, evrimle olacaktır.”¹⁸³ Fabian’cılara göre “sosyal çatışma işçi işveren arasında değil, tüm toplumla mülkiyeti elinde bulunduran azınlık arasında idi.”¹⁸⁴ Fabian’cılar bu nedenle Marksizmin ihtilal görüşüne karşı çıkmakta, işçilere daha çok hak ve hizmet verilerek devlet faaliyetinin her alanda artması gerektiğini savunmaktaydılar. “Somut önerileri arasında ise, çok kazananın daha çok vergi almak, günde sekiz saat çalışma, eğitim hakkı, ilkokulların ücretsiz olması, yaşlılık sigortası, her yetişkinin oy kullanması” gibi çözümler yer almaktaydı.”¹⁸⁵ “Fabianci sosyalistler; kapitalist düzenin birdenbire ve tek hamlede değil, yavaş yavaş ve tedrici olarak ve birbirinin peşi sıra gelen çok sayıdaki darbe, adım ve atılımla tasfiye edileceği ve düzenin bu yolla sosyalistleştirilebileceğini öngörmekteydiler.”¹⁸⁶

¹⁸² Alparslan Işıklı, “İngiliz İşçi Partisine Ne Oluyor”, www.mulkiyelidergi.org, Erişim Tarihi, 01.03.2008

¹⁸³ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, Ankara, 1993, s.118

¹⁸⁴ Ateş, “Demokrasi”, a.g.e., s. 18

¹⁸⁵ Kışlalı, a.g.e., s. 119

¹⁸⁶ Rodney Barker, “Fabianism”, **The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought**, s.146

Ayrıca, Fabian akımı “sosyalist doktrinde mevcut olan işçi sınıfının tarihi belirleyici rolüne, yani determinizmine karşı çıkarak bunun yerine sosyal dönüşümü, sosyal reformlarla etap etap ve zamanı en iyi şekilde kullanarak ilerleme düşüncesini kabul etmişti.”¹⁸⁷ Buna göre; “millileştirme” modeli uygulayarak, devletin ekonomik alanda kuvvetlenmesi ilkesini benimsemişlerdi. Bu uygulamaları benimseme, Fabiancı entelektüellerin işçi sınıfını devrimci sınıf olarak görmemelerinden ve toplumdaki tüm değerlerin işçi sınıfından yaratıldığına dair düşüncelere karşı çıkmalarından kaynaklanmaktadır. “Onların görüşüne göre toplumsal değerler, doğal evrim sonucu oluştuğuna göre, bunların devlet aracılığıyla yeniden topluma geri verilmesi kaçınılmazdır. Böylece Labour’u düşünsel olarak etkileyen Fabian’cılar, artı değer kavramı yerine de, gelir dağılımı kavramını geliştirerek, bunun devlet aracılığıyla doğrudan halka aktarılması ilkesini ortaya atarak, bu düşüncüyü Parti’ye kabul ettirmişlerdir. Bu şekilde Labour Parti artık sosyal devlet ilkesini savunmaya başlamış ve gelir dağılımının eşit şekilde paylaşılmasını Parti programına almış ve bu amacı sağlamak için de ekonomide devlet müdahalesinin etkin duruma getirilmesini savunmuştur. Fabian’cılar, Marksist devrimci anlayışın tamamen dışında tedrici düzeltmelerle durumun iyileşmesini istiyorlar ve bunu liberalizmin doğal sonucu görüyorlardı. Bu açıdan Fabian’lar, yoksulların durumunu düzeltmek için devletin müdahale etmesini savunurken, günde sekiz saat çalışma, yaşlılık aylığı, fakirlere iyi konut ve eğitim hakkı sağlanması gibi pratik önerilerde bulunuyorlardı.”¹⁸⁸

Öte yandan “Fabian sosyalistlerini şiddete dayalı devrimcilikten vazgeçmeye iten başlıca faktör ise, yaşadıkları dönemde oy verme hakkının sürekli genişlemekte olmasıydı. Bu süreç, Fabian sosyalistlerini büyük bir iyimserliğe itti, zira toplumda emeğiyle geçinen işçilerin sayısı artmaktaydı ve işçilerin bir süre sonra sayı üstünlüğüne ve oy mekanizmasına dayanarak

¹⁸⁷ Dilan, a.g.e., s. 125

¹⁸⁸ Thomas E. Skidmore, “The Future of Democracy, An Analytical Summary”, **Democracy in America**, Ed. R. A. Pastor, New York, 1989), s.97

iktidarı ele geçirmesi pek de zayıf bir ihtimal değildi. Dolayısıyla, artık şiddete ve zora dayalı bir devrim ihtiyacının yerini demokratik yöntemlere dayalı bir devrim alabilecekti.”¹⁸⁹ Nitekim 1880’lerden itibaren Avrupa’da kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak, sanayi işçisi sayısı da sürekli artıyordu. Şöyle ki; “19. yüzyılın sonlarında, Almanya’da yaklaşık 10 milyon, İngiltere’de 8,5 milyon, Fransa’da ise 4 milyona yakın sanayi işçisi vardı.”¹⁹⁰ İşçi sınıfında bu sayısal artışa paralel olarak yapısal değişimler de meydana geliyordu. Sanayideki merkezileşmeyle birlikte, binlerce işçinin aynı bölgede, hatta aynı fabrikada çalışmaya başlaması, işçilere ortak bir davranış bilinci ve güven kazandırmış ve teknolojiye ki gelişmeler ve buluşlar sonucunda, yeni çalışma ve sanayi dalları ortaya çıktığından orta sınıf ve aydın kesimlerinden işçi sınıfına doğru akış hızlanmıştı. Parti “kurulduğunda gerçek kişilerin bireysel olarak doğrudan üyeliğine hiçbir olanak tanınmamıştı. Çeşitli tarihlerdeki tüzük değişiklikleriyle bu yapı bazı tadillere uğramıştır. 1914’te yerel parti örgütlerinin, 1927’de kooperatif örgütlerinin partiye üyeliği sağlanmıştır. Bu arada konumuz açısından asıl önem taşıyan değişiklik 1919’da yapılmış; bu tarihten itibaren partiye sendikaların ve bazı örgütlerin yanı sıra, gerçek kişilerin bireysel olarak doğrudan üye olmalarına da olanak sağlanmıştır. Bu değişikliğe rağmen, İşçi Partisi’nin üye bileşiminde, sendikalar aracılığıyla üye olanların sayısı, %80’i aşan bir ağırlık taşısa da; zamanla Parti’nin ideolojik yapısı, önemli bir değişikliğe uğramaya başlamıştır. Zira “Bir zamanlar iki büyük partiden biri olan Liberal Parti’den kopan bazı aydınlar bu değişiklikten yararlanarak İşçi Partisi’ne girmişler ve bu katılımların, nicel bakımdan ifade ettikleri önemi çok aşan ölçülerde, Liberal Parti’nin ideolojisinin yeni doğmakta olan İşçi Partisi’nin yapısında dirilmesi yönünde bir sonuç doğurdıkları görülmüştür. İşçi Partisi’nin, zamanla, gövdesi sendikalardan, beyni liberallerden oluşan bir parti olmaya yüz tutmasında bu değişikliğin rolü olmuştur.”¹⁹¹

¹⁸⁹ Yayla, “Siyaset ...”, a.g.e., s. 65-66

¹⁹⁰ Özdağ, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 53-61

¹⁹¹ Alparslan Işıklı, a.g.m.

Bu gelişimler sonucu “İngiliz İşçi Partisi koyu bir liberal eğilime sahip olmuş, dolayısıyla şiddete ve devrime yönelik Marksist düşünce ve yöntemler hiçbir zaman çok etkili olmamıştır.”¹⁹² İlimli İngiliz parlamenter geleneği ile iki partili yapı da bu süreci desteklemiştir. Bu tedrici toplumsal gelişmeyle işçi partisi ile liberal partinin konumları değişmiş ve işçi partisi iki partili sistemin ana aktörlerinden biri olmuştur. “Nitekim liberal ve ılımlı geleneğin katkısıyla İngiliz işçi partisi 1924’de liberallerin desteğiyle iktidara gelmiş ve herhangi bir sorun olmadan, devrime ve şiddete başvurmadan sistemle bütünleşmiştir.”¹⁹³

“1918 yılında Labour, sosyalist içerikli bir program yayınlamıştır. Bu program Sydney Webb tarafından hazırlanan “Emek ve Yeni Sosyal Düzen” programı olup temelinde sosyalizasyon düşüncesine dayanırken programda, üretim araçlarının mülkiyetinin, gelir dağılımı ve mübadelenin sosyalizasyonu istenmektedir.”¹⁹⁴

“Ancak 1924 yılında iktidara bir azınlık hükümetiyle gelebilen Labour, liberallerin desteğini aldığı için bu programını uygulamaya koyamamıştır. 1929 yılında İşçi partisi hükümeti yine liberal milletvekillerinin muhalefetiyle karşılaşmışlar ve artan işsizliğe karşı deflasyonist politika uygulayarak, işsizlik sigortasını sonuna kadar desteklemişler ancak 1931 yılındaki İşçi Partisi’nin başkanlığındaki “Ulusal Birlik” hükümeti, TUC’un, hükümetin uygulamakta olduğu maliye politikasına muhalif kalması ve sendikaların hükümetten desteğini çekmesi nedeniyle düşürülmekle beraber TUC’a bağlı olan 170 sendikanın yaklaşık yarısı partinin üyesi olmuşlardır.”¹⁹⁵

¹⁹² Yılmaz, a.g.e., s. 62

¹⁹³ Fejtö, a.g.e., s. 60

¹⁹⁴ Dilan, a.g.e., s. 126

¹⁹⁵ Dilan, a.g.e., s. 122

1.9 II. Dünya Savaşı'na kadar İsveç'te Sosyal Demokrasi Deneyimi

İsveç'in tarihsel gelişiminde dikkati çeken noktalar, küçük mülkiyete dayanan köylülüğün çok erken tarihte siyasal ve etkin bir güç olabilmesi ile zayıf bir aristokrasi ile zayıf bir burjuvazinin 20. yüzyıl öncesindeki varlığı ve işçi sınıfının, örgütlü ve ekonomik bir sosyal güce erken tarihlerde dönüşmesidir.¹⁹⁶

İsveç'te sosyal demokrat modelin gelişmesini kolaylaştıran tarihsel özellikler arasında halkçı "temsil" geleneğinin yeri vardır. Daha ortaçağdan itibaren, orta-zengin köylüler, ayrı bir siyasal kategori olarak tanınmış ve kendi siyasal temsilcilerine sahip olmuşlardır. Köylüler, kendi yerel yönetim birimlerini ve kendi polis örgütünü kurmuşlardır. "Merkez"e egemen olan kralcılar ve aristokrasi, merkez dışındaki bu güç odağına saygılı kalmayı bilmiştir. Devletin, 1900'lerde gelişen işçi hareketine karşı olması, bu hareketi baskı ve şiddet yoluyla engellemek noktasına varmamıştır. Gelişen işçi sınıfına karşı bu nispeten anlayışlı tavır, bir bakıma, köylü muhalefetine hoşgörü geleneğinin uzantısı olmuştur. Öte yandan "İsveç'in tarihinde ihtilal yoktur, son iç savaş örnekleri, 16. yüzyılın köylü isyanlarında yaşanmıştır. Ülkenin geçirdiği hukuksal yapı değişimleri de, genel oy'un ve parlamentarizmin gerçekleşmesi de barışçı bir mücadele ortamında ve kurumsal-anayasal bir süreklilik içinde gerçekleşmiştir. Ayrıca İsveç'in gecikmiş sanayi hızlı gelişmiş, beraberinde işçi sınıfını da geliştirmiştir. Nitekim 1870'de nüfusun, % 75'i tarımda, % 9'u sanayide çalışırken 1920'de sanayi işçileri % 20 oranına ulaşmıştır."¹⁹⁷ Bu oluşum çerçevesinde İsveç işçi sınıfı ekonomik ve siyasal örgütlenmesini hem hızlı hem de İsveç'e özgü güçsüzlüğü nedeniyle devrimci ve büyük boyutta kavgalara gerek kalmaksızın gerçekleştirmiştir. Sendikalarla organik bağları bulunan Sosyal Demokrat Parti, aristokrasinin güçsüzlüğü ve burjuvazinin köksüzlüğü

¹⁹⁶ Cem, a.g.e., s. 163

¹⁹⁷ Cem, a.g.e., s. 164

oranında, hızla bir siyasal odak olabilmıştır. “İsveç solunun 1930’larda bir sosyal demokrat modeli kurmasında, İsveç burjuvazisinin taşıdığı niteliklerin de payı olmuştur. Burjuvazi orman ürünlerinin işlenmesine dayalı sanayiden ve demir-çelik sektöründen gelişmiş ve giderek ileri teknoloji uygulayan alanlarda uzmanlaşmıştır. Bu süreç içinde, dinamik, verimliliği ve dış rekabeti ön planda tutan, teknoloji üreten bir anlayış sanayide egemen olmuştur. Avrupa’daki benzerlerinden çok erken bir tarihte, 1900’lerde İsveç burjuvazisi bir profesyonel yönetici zümresini yaratmış ve şirketlerini bu yöneticilere teslim etmiştir.”¹⁹⁸

Ancak sosyal demokratların mücadeleye başladığı yıllarda “İsveç demokratik haklar yönünden Avrupa’nın en geri kalmış ülkelerinden biriydi. Beş milyona yakın nüfusun yalnızca 300.000’ni, yani yaklaşık % 6’sı oy hakkına sahipti. İki milyondan fazla ergin vatandaş, yıllık geliri 800 kronun altında olduğu için seçimlerde oy kullanamıyordu. 1880’lerde yapılan bir araştırmaya göre bu oran Fransa’da % 27, Almanya’da % 21, Amerika’da % 20 ve İngiltere’de % 16 idi.”¹⁹⁹

İşte bu koşullar altında İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi SAP, 1889 yılında Sosyal Demokrasi Derneği’nin yaptığı çağrı üzerine toplanan kongreyle kurulmuştur. “İlk kongrede parti başkanı seçilmemiş, yerine yedi kişilik bir yürütme kurulu üst düzeyde parti yöneticiliğine getirilmiştir. “İlkede ihtilalcilik” çizgisinin ağır bastığı kurucu kongrede belirli ve kısa vadede elde edilebilecek hedeflere ulaşmak için, seçimlerde veya oy hakkının elde edilmesi için yapılacak çalışmalarda diğer parti ve gruplarla işbirliği yolu açık tutulmuştur.”²⁰⁰ “Ancak parlamentoda temsil edilen diğer partilerle işbirliğini reddeden SAP’ın Marksist kanadı, yalnız ilkelerinden asla taviz vermeyen bir siyaseti değil, aynı zamanda yeni ihtilalci partinin mevcut burjuva partilerinden daha farklı çalışma ve özellikle daha farklı iktidara gelme

¹⁹⁸ Cem, a.g.e., s.164

¹⁹⁹ J. Lindhagen, “Socialdemokratins Program”, Stockholm, 1972’den aktaran Haluk Özdalga “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 39

²⁰⁰ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 21

yöntemleri izlemesi gerektiğini de savunmaktaydı. Ama kurucu kongre aldığı kararla, bu radikal tutumu reddetmiştir. Fakat bu karara rağmen parti içindeki radikal çizgi, 1891'deki ikinci kongrede ağırlığını koymuştur.”²⁰¹ “Bu kongrede; sosyal demokrat işçi partisi'nin mevcut burjuva toplum düzenini temelden değiştirmeyi amaçlayan ihtilalci bir parti olduğunu, örgütlü şiddet eylemlerinin işçi sınıfının son kurtarıcısı olabileceğini ancak işçilerin güncel talepleri uğruna burjuva partilerine karşı ilkesel muhalefetten vazgeçilemeyeceğini karara bağlamış ve Marksist felsefeye bağlılık açıkça vurgulanmıştır.”²⁰²

“1896 yılında yapılan seçimlerde bir milletvekilini meclise sokan partinin ilk programına 1897'de yapılan kongreyle kavuşmuştur.”²⁰³ İlk programda katı Marksist yorumdan ayrılan en önemli özellikler, işçi sendikalarına verilen önem ve toplumsal zenginliğin giderek az sayıdaki kapitalistin elinde toplanıp küçük köylüler, zanaatkarlar, sınıflar gibi ara tabakaların yavaş yavaş kaybolmasına karşılık, yeni ara tabakaların doğduğunun vurgulanmasıdır. “SAP'ın ilk parti programında yer alan diğer yaklaşımlar özetle şöyledir:

- “Sosyal demokratlar burjuva toplumunun iktisadi yapısını kökten değiştirmek istediği ve işçi sınıfının toplumsal kurtuluşunu amaçladığı için, diğer siyasal partilerden tamamen farklı bir kuruluştur.

-Kapitalist düzende gerçek üreticiler, ücretli emekçilerden oluşan bir sınıf haline dönüşmektedir. Bu sınıfın toplumsal özelliği mülkiyetten yoksun oluşu ve baskı altında olmasıdır.

-İşçi sınıfının kurtuluşu ancak kapitalistlerin üretim araçları üzerinde sürdürdüğü tekelin son bulması, üretim araçlarının tüm toplumun ortak

²⁰¹ Özdalga, “Sosyal Demokrasi'nin ...” a.g.e., s. 23

²⁰² K. B. Hackstörn, c.1, 1971, s. 209-210'dan aktaran Haluk Özdalga, “Sosyal Demokrasi'nin ...” a.g.e., s. 23

²⁰³ Özdalga, “Sosyal Demokrasi'nin ...” a.g.e., s. 27

mülkiyeti haline dönüştürülmesiyle mümkündür. İktidara gelindikten sonra tüm üretim araçlarının mülkiyeti kamuya ait olacaktır.”²⁰⁴

“Siyasal program başlığı altındaki bölümdeyse evrensel, eşit, tek dereceli oy hakkı, dinin kişilerin özel yaşamını ilgilendiren bir konu olduğunun ilanı, laik okul, servet ve veraset vergisi, kredilerin devlet tarafından denetimi, sekiz saatlik iş günü, gerekli olduğu durumlar dışında, gece çalışmalarının ve 14 yaşından küçük çocukların sanayide çalışmasının yasaklanması gibi somut taleplere yer verilmiştir.”²⁰⁵

“1914 seçimlerinde 86 milletvekili çıkaran SAP, İsveç’in en büyük partisi olmuş ancak o yıl başlayan Birinci Dünya Savaşı nedeniyle SAP ile, savaş nedeniyle iktidar değişikliğine sıcak bakmayan kralın desteklediği Liberal Parti arasında koalisyon hükümeti kurulmuştur.”²⁰⁶

Birinci Dünya Savaşı’nın son bulması, sosyal demokratlarla diğer sağ partiler arasındaki iktidar mücadelesini öne çıkarmış ve gittikçe güçlenen ve her seçimde oylarını artıran SAP’a karşı, diğer sağ partiler kendi aralarında işbirliği yaparak SAP’ı iktidardan uzak tutmaya çalışmışlardır. “1920-1932 yılları arasında bunalım ve istikrarsızlıklarla dolu olan İsveç iç siyasetinde 8 defa hükümet değişikliği olmuş ve bunlardan üçünde sosyal demokratlar azınlık olarak hükümet olmuşlardır. Bu azınlık hükümetleri döneminde SAP, radikal program taleplerinin gerçekleştirilmesi yerine diğer partilerle anlaşmaya çalışarak kendi ilkelerine göre mümkün olan en olumlu yasaları meclislerden çıkarmaya gayret göstermiştir.”²⁰⁷

Öte yandan Marksist varsayım, SAP tarafından 20. yüzyılın başlarında terk edilmiştir. Böyle bir çizgi SAP’ın gözünde bir yandan bu sınıflara

²⁰⁴ Fran Pall, “Till Palme, Den Svenska Socialdemokratins Program 1882-1960”, Raben Sjögren, Stockholm, 1972, s.144-145’den aktaran Haluk Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 29

²⁰⁵ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s.30

²⁰⁶ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s.147

²⁰⁷ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s.148-149

meşruiyet kazandırırken memurlar, köylüler, esnaf, küçük girişimciler gibi sanayi işçileri dışında kalan kesimlere karşı partinin alacağı tavrı da olumlu etkilerken diğer yandan da toplumun en örgütlü, dinamik sınıfı işçilere dayanmakla birlikte toplumsal adaletsizliklerden payını alan diğer bütün kesimlere karşı partinin öteden beri izlediği yakınlık ve bütünleşme siyasetinin sindirilmesini kolaylaştırmıştır. Böylece sosyalizmin demokrasiden hiçbir zaman ayrı olamayacağı, hem sosyalist hem demokratik bir toplumun ancak demokratik ülküler doğrultusunda, gücünü beşeri iradede alan kararlı mücadelelerle kazanılabileceği, İsveç sosyal demokratlarının genel olarak siyasal davranışlarını belirleyen en önemli çıkış noktalarından biri olmuştur.

“SAP, 1932 seçimlerinde meclis’te 90 olan sandalye sayısını 104’e çıkarmış ve Köylü Partisi ile koalisyon hükümetini kurmuştur.”²⁰⁸ “1936’da yapılan seçimlerde oylarını % 46’ya çıkaran SAP, İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine tek parti olarak iktidar olabilmesine rağmen meclis’teki diğer partilerle ulusal koalisyon hükümetini tercih etmiş ve 1940 seçimlerinde oylarını % 54’e çıkarmasına rağmen bu durum savaşın sonuna kadar devam etmiştir.”²⁰⁹

1.10 Dünya Ekonomik Bunalımı ve Sosyal Demokrasi ile Keynesyen Ekonomik Görüşlerin Kesişimi

1929’un büyük ekonomik bunalımı ve onu izleyen yıllar, Batı toplumlarında sistemden kaynaklanan mevcut ekonomik sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Ancak “dönemin sosyal demokratları, ekonomik program olarak salt sosyalleştirmeye dayanan önerileriyle, ne inandırıcı ne de güçlü olabilmişler, bu dönemde hükümet kurabilmiş ya da hükümete katılabilmiş olan sosyal demokrat partiler söylemsel olarak sosyalleştirmeyi savunurken, uygulamada liberal ekonominin ötesine geçmeyen uygulamalarla çaresiz

²⁰⁸ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s.165

²⁰⁹ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s.173

görünmüşlerdir.”²¹⁰ Ancak sosyal demokrat partiler açısından bu olumsuz gelişmeler rağmen ekonomik alanda, sosyal demokrasi adına bazı yeni uygulamalar da ortaya çıkmaya başlayacaktır. Bunların en önemlisi plancılık ve Keynes’in görüşlerinin sosyal demokrat partiler tarafından uyarlanmasıdır.

“1920’ler boyunca Neo-Klasik okula mensup iktisatçılar büyük bir iyimserlikle liberalizmin savunuculuğunu yapmaktaydılar. Birinci Dünya Savaşı sonrası devrenin ekonomik sıkıntılarını geçici piyasa aksaklıklarına, faiz hadleri ile ücretlerde yeterli esneklik sağlanamamasına bağlıyorlar ve sorunu daha ziyade savaşın bozduğu para sisteminde arıyorlardı. Bu inançla girilen para reformları ise karşılaşılan güçlükleri arttırmaktan başka bir şeye yaramamıştı. 1929 buhranından sonra, tam aksine, belli başlı ülkelerin para devalüe etmeleri ve altın esasından ayrılmaları ise krizi daha da derinleştirmiş ve dünya ticaretini büsbütün daraltarak, işsizlik ve sefaletin yayılmasını hızlandırmıştı.”²¹¹

İşte bu şekilde 1929-1930 buhranının dünyayı sürüklediği iktisadi yıkılışın bütün iktisatçıları şaşırttığı devrede, J. M. Keynes, yeni bir teori geliştirmek ve kendisinin de mensubu olduğu Klasik İktisat Okulu’nun hatalarını ortaya koyarak, ekonomik sıkıntılara çare aramak için çalışmalara koyuldu. “Keynes’e göre; serbest piyasa rekabeti altında fiat ve faiz dalgalanmaları yoluyla, kapitalist ekonomilerin kendiliğinden ve otomatik olarak dengelerini bulamayacakları görülmüştü. O halde, zaman zaman tüketim ve yatırım daralmalarından dolayı ekonominin gerilemesini, daha çok düşük bir gelir ve yatırım seviyesinde işsizlik ve fakirliğe sürüklenmesini önlemek üzere bir dış etkenin ortaya çıkması, düzeltici bir elin ekonomiyi desteklemesi ve tekrar yukarı doğru bir itiş hızı kazandırması icap etmekteydi. Keynes, bu noktada, devlete görevler düştüğünü, ekonomik gerileme zamanlarında, devletin geniş bayındırlık hizmetleri, kamu yatırımları, hatta bütçe açığı harcamaları ile özel tüketim ve yatırımlardaki

²¹⁰ Cem, a.g.e., s.151

²¹¹ Ulutan, a.g.e., s.468

yetersizlikleri karşılamak gerektiğini, hükümetlerin para, kredi, vergi ve maliye politikaları uygulamak suretiyle milli ekonomi üzerinde düzeltici hizmetlerde bulunmalarının lazım geldiğini ortaya koymuş, himaye ve teşvik tedbirlerini faydalı bulmuştur.”²¹²

Bu arada sosyal demokrat ekonomi politikasının 1900-1930 dönemindeki belirsizlikleri ve başarısızlıklarından sonra, bir “karma ekonomi” içeren modeller de tanımlanmaya başlanmıştı. “Sosyal demokrasinin mülkiyet yaklaşımı ve “karma ekonomi” anlayışı, Belçika işçi partisi liderlerinden Henri De Mann’ın geliştirdiği bir planlama kavramının çerçevesinde gelişmiştir. Nitekim kavramı ortaya atan De Mann, geleneksel sosyalist reformculuğu”, “maddeten ve kültürel olarak burjuvalaşmış” diye nitelemekte, bu tür reformculuğun, kapitalist toplumda bir baskı grubu yaratmanın ötesine geçemeyeceğini söylemekteydi.”²¹³ “1930’larda gelişen planlama anlayışı, sadece ekonominin değil, toplumsal ilişkilerin ve kurumlarında yeniden düzenlenmesini öngörmektedir. Bu niteliğiyle radikal olmak iddiasındadır. Söz konusu yaklaşım, geleceğin sosyal demokrat programlarında yer alacak ortak planlama anlayışının temellerini atmıştır.”²¹⁴ Bu şekilde plancılık her ne kadar sosyal demokrasinin tüm evrelerinde ekonomi politikalarının oluşmasında etkili bir araç oluşturmuşsa da bu önerileriyle anılan dönemde sosyal demokrasinin ekonomik doktrini haline geldiği söylenemez. Fakat plancılıkla oluşan "karma ekonomi" fikri ileride 2. Dünya Savaşı ertesinde Keynesyen görüşlerle bir kombinasyon içinde giderek yaygınlaşıp yoğunluk kazanacak, sosyal demokrasinin temel tezlerinden birini oluşturacaktır.

Bu şekilde ilerideki bölümlerde inceleneceği üzere; sosyal demokrasinin ekonomiye yaklaşımında bir yandan yapısal değişikliklere gitmek ve ekonominin yönetiminde plandan yararlanmak ve diğer yandan ise Keynes'çil tekniklerin yoğun kullanımı ve "refah devleti"ni gerçekleştirmek,

²¹² Ulutan, a.g.e., s.482

²¹³ Cem, a.g.e., s. 156

²¹⁴ Cem, a.g.e., s.157

2.Dünya Savaşı ertesesi sosyal demokrat ekonomi politikalarının temel çizgilerini oluşturacaktır. Bu açıdan II. Dünya Savaşı'ndan sonra genel olarak bütün sosyal demokrat iktidarlar Keynesçi yaklaşımdan esinlenmiştir.

1.11 II. Dünya Savaşı Sonrası Sosyal Demokrasi, Sosyal Devlet ve Refah Devleti Kavramlarının Gelişimi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan hızlı ekonomik büyüme refah devletinin harcamalarına maddi kaynak teşkil ederken, büyüyen ve güçlenen işçi sınıfının desteklediği siyasal partilerin iktidara gelmesi veya sendikaları aracılığıyla güçlü bir baskı grubu olarak ortaya çıkması devlet gelirlerinin yeniden bölüşümü üzerinde etkin bir rol oynamıştı. Gerçekten II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Batı Avrupa'da, hem refah devleti gelişmiş, hem işçi sınıfı açısından toplumsal uzlaşmanın koşulları sağlanmıştır. "II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa toplumları açısından ortak özellikler taşıyan bu dönem, uygulanan ekonomi politikası nedeniyle, 'Keynesyen Refah Devleti' ve 'Keynesyen Uzlaşma' terimiyle de adlandırılmaktadır.²¹⁵ Ulusal bir yaşam standardının oluşturulması refah devletinin önemini arttırmış ve bu anlayış II. Dünya Savaşı sırasında, teknolojik gelişmenin sonucu olarak emeğin verimliliğinde sağlanan artışla, gelişmiş ülkelerin çalışanlarına yüksek ücret ödenmesi sonucunu doğurmuştur."²¹⁶ Böylece bu dönemde yüksek bir istihdam düzeyi sağlandığı gibi ücret ve çalışma koşulları yükselmiş, sosyal güvenlik uygulamaları genişlemiş ve "Refah Devleti" kavramı gündeme gelmiştir. Bu nedenle refah devleti kavramı genellikle sosyal devlet ve sosyal demokrasiyle beraber tanımlanmakta, hatta bu iki kavramın aynı anlamda kullanıldığı sık sık görülmektedir.

²¹⁵ Susan Strange, "The Erosion of The State", *Current History*, Vol: 613, 1997, s.366

²¹⁶ Terry Boswell ve Dimitris Stevis, "Globalization and International Labor Organizing", *Work&Occupations*, Vol: 24, Issue 3, 1997, s.289

“Refah devleti kavramı ilk kez Almanya’da 18. Yy.in sonunda sosyal güvenlik alanında alınan önlemler nedeniyle kullanılmaya başlanmıştır. Ancak kavramın gerek gelişimi, gerek yaygın anlamda kullanımı II. Dünya Savaşı’ndan sonraki döneme denk gelmektedir. Bu çerçevede refah devleti kavramı, kapitalist ekonomilerde sanayileşme ile ortaya çıkan sorunlar, artan eşitsizlik ve güvensizlik karşısında siyasal hakların gelişmesiyle devletin seyirci kalamayacağı düşüncesinden hareketle gelişen bir kavramdır. Gerisinde devletin toplumsal güçler arasında dayanışmayı güçlendirmek üzere oynaması gereken bir rolü olduğu düşüncesi yer alır. Bu bağlamda refah devletini sosyal devletten ayrı olarak şu şekilde tanımlamak mümkündür; Refah devleti şahıslara ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan, sosyal güvenlik olanağı sağlayan, toplumsal konumları ne olursa olsun tüm yurttaşlara eğitim, sağlık, barınma gibi sosyal hizmetler alanında belli bir standart getiren devlettir.”²¹⁷ Asa Briggs ise, refah devletini; “piyasa aktörlerinin işleyişini değiştirmeyi çabalayan (politika ve yönetim açısından) organize bir güç olarak tanımlamaktadır.”²¹⁸

“Refah devleti yaşlılık, işsizlik, hastalık gibi belli sosyal gerçekler karşısında aile ve bireyleri destekleyerek riskleri minimize etmektedir. Böylece refah devleti, sınıflar ve statüler arasında ayrım olmaksızın tüm halkın eşit haklara sahip olmasını hizmetleri düzenleyen anlaşmalarla sağlamaktadır.”²¹⁹ Böylece Batı toplumlarında devlet, yalnız bireysel ve siyasal hakları hayata geçiren ‘liberal’ bir nitelik değil, aynı zamanda sosyal sorunlara önem veren, onlar için bazı sorumluluklar yüklenen sosyal bir nitelik kazanma noktasına gelmiştir. “Bu nedenle 20. Yy.da devletin sosyal niteliğini geliştiren etmenleri, sürdürülen ekonomik gelişmede, bu ekonomik gelişmeden adil bir pay almak isteyen işçi sınıfı ve onun örgütsel

²¹⁷P. Flora ve A.J. Heidenheimer, **The Development of Welfare States in Europe and America**, News Brunswick, N J, Transaction Books, 1981, s. 50

²¹⁸ Asa Briggs, “The Welfare State in the Historical Perspective”, Ed. C. Pierson, and F. Castles, **The Welfare States Reader**, Cambridge Polity Press, s.17

²¹⁹ Asa Briggs, a.g.m., s.18

mücadelesinde ve ekonomik-sosyal hakların kurumsallaşmasında bulmak mümkündür.”²²⁰

Başlangıçta daha sınırlı bir hedef ve kapsamı olan refah devleti zamanla yaygınlaşıp genişlemiştir. “Bu nedenle refah devletinin gelişiminde başlıca dört aşamadan söz edilebilir. 1870’lerde başlayan ilk dönem, bir başlangıç ve deneyim kazanma dönemidir. Bu dönemde işçi sınıfı ve işçi hareketi büyüme sürecine girmekte, güçlenen ve hak arayan işçi sınıfı ile birlikte toplumsal çözülme ve tikanıklıklar yaşanmaktadır. Bunlara çözüm aramak üzere siyasal haklar üzerinde durulmakta, sınıf ve kitle partileri güç kazanmaktadır. Bu nedenle de işçi sınıfı ve yoksullar üzerine odaklanan sosyal güvenlik gibi politikalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu politikaların arkasındaki ideoloji, özgürlük, eşitlik ve güvenlik kavramlarını bir araya getirmek ve bunlar arasında toplumsal bir uzlaşma sağlamaktadır. 1930’lardan 1940’ların sonlarına dek uzanan ikinci aşama, getirilen uygulamaları pekiştirme-sağlamlaştırma aşamasıdır. Bu dönemde yaşanan I. ve II. Dünya Savaşları nedeniyle ekonomik sorunlar ağırlaşmış, ancak yine savaşlar nedeniyle toplumsal güçler arasında uzlaşma ve dayanışmanın önemi ön plana çıkmıştır. Bu dönemde bütün hükümetler tarafından toplumsal uzlaşma yönündeki politikalar sürdürülmüştür. Yine bu dönemde, daha önceki aşamada olduğu gibi eşitlik, özgürlük ve güvenlik kavramını bir arada tutmak ve uzlaştırmak isteyen anlayış önemini korumuştur. Üçüncü aşama 1950’lerden 1960 sonlarına veya 1970’lerin ortalarına dek uzanan, büyüme ve yayılma dönemidir. Bu dönem ekonomik büyüme ve Keynesyen politikalarla refah devletinin gelişmesi için koşulların uygun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde toplumdaki her sınıf ve grup ekonomik büyümeden daha çok pay alma mücadelesi vermiş ve bundan da kazançlı çıkmıştır. Ancak 1970’lerin ortalarından itibaren yukarıda belirtilen bu parlak tablo bir duraklama dönemine girmiş ve refah devletinin en önemli dayanağı olan sosyal demokrasi düşüncesinde bazı değişimler başlamıştır. 1970’lerden

²²⁰ Meryem Koray, **Sosyal Politika**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000, s. 40

sonra yaklaşık 20 yıl boyunca refah devleti açısından ortaya çıkan en önemli gelişme sosyal harcamalarda görülen artıştır.”²²¹ “1960’larda gelişmiş ülkelerde sosyal harcamalar GSMH’nin % 7,5’ine denk gelirken, 1980’lerde bu oran iki katına çıkmıştır. 1980’lerde ABD sosyal harcamalarının GSMH içindeki payı % 9,75 iken, İsveç’de % 17’nin üzerine çıkmıştır.”²²² Böylece sosyal demokrasi düşüncesinde dönüşümlerin yaşandığı dördüncü aşama ortaya çıkmıştır.

Yukarıda belirtilen açıklamaların ışığı altında aşağıdaki bölümde sırasıyla Almanya, İsveç ve İngiltere’de sosyal demokrasinin II. Dünya savaşıdan itibaren 1980’lerin sonuna kadar olan dördüncü aşamaya girmeden hemen önceki gelişimi incelenmeye çalışılacaktır.

1.11.1 II. Dünya Savaşı’ndan sonra 1980’lere kadar Almanya’da Sosyal Demokrasi Deneyimi

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere; Alman Sosyal Demokrat Partisi, II. Dünya Savaşı öncesinde Nazilerce kapatılınca üyelerinin büyük bir kısmı örgüt olarak yer altına inmiş, parti çalışmaları gizli bir yönetim tarafından sürdürülmüş ve bu arada tekrar ihtilalci anlayışlar ve söylemler partiye egemen olmuştu. Zira “Faşizmin iktidara gelişinin sosyalistler üzerinde yarattığı şokla ve bu rejimin bir an önce çökeceği beklentisiyle sürgün sosyal demokrasisinde önceleri Marksist geleneğe bir “geri dönüş” görülmüştür.”²²³ “1945 sonrasında SPD, hammadde endüstrisinin, enerji sektörünün, ulaşım ağlarının, sigorta ve bankaların “derhal kamulaştırılmasını” ve ekonomide “plan uygulamasını” öngörmektedir. SPD için kamulaştırma/toplumsallaştırma ve planlı ekonomi, Almanya’da

²²¹ Şenkal, a.g.e., s. 275

²²² John Myles ve Jill Quadagno, “Political Theories of the Welfare State”, **Social Service Review**, Vol: 76, March 2002

²²³ Kavukçuoğlu, a.g.e., s.184

kurulması düşünölen “demokratik ve sosyalist” düzenin temel koşuludur.”²²⁴

“Savaşın hemen ertesinde SPD’nin savaş sonrası siyasetinin temelini toplumsallaştırma, kamulaştırma, orta sınıfların kazanılması, ağır sanayi ve dev finans güçlerinin büyük toprak mülkiyetine, devlet üzerindeki egemenliğine son verme arzusu oluşturmuştur. SPD, bu nedenle, hammadde endüstrisinin, enerji sektörünün, ulaşım ağlarının, sigorta şirketlerinin ve bankaların derhal kamulaştırılmasını ve ekonomide planlı uygulamaya geçilmesini öngörmekteydi.”²²⁵ Fakat “Kamulaştırma çabalarının 1947 sonu ve 1948 başlarında kesin bir başarısızlığa uğramaları, parti üst kadrolarının programatik söylemlerinde neredeyse tek bir sözcüğün dahi değiştirilmemiş olmasına rağmen demokratik sosyalizmin inandırıcılığını yitirmesine ve hızla gözden düşmesine yol açmıştır.”²²⁶

Nitekim SPD, bütün çabalarına rağmen “14 Ağustos 1949 günü yapılan seçimlerde Hristiyan Demokratlar karşısında yenilmiş ve yalnızca % 29,2 oy alabilmiştir.”²²⁷ Bu oran orta sınıfa açılmayı hedefleyen SPD’nin umduğundan oldukça az olmuş”²²⁸ ve böylece “seçim sonuçları, sosyal demokrasinin politikasını yeni orta sınıfın çıkarlarına yönelik olarak ayarlamasına rağmen, profiliyle ve programıyla onlara seslenemediğini ortaya çıkarmıştır.”²²⁹ Bu şekilde SPD’nin yürüttüğü siyasetini dayandığı başlıca temel olan “kamulaştırmalar” tıkanınca demokratik sosyalizmde mevcut olan “sosyalizm ve demokrasi arasındaki denge”de ağırlık hızla demokrasiden yana kaymaya başlamıştır.

²²⁴ Kavukçuoğlu, a.g.e., s.219

²²⁵ Kavukçuoğlu, a.g.e., s. 153

²²⁶ Kavukçuoğlu, a.g.e., s. 228

²²⁷ Sarıtaş, a.g.e., s. 86

²²⁸ Robert Hoffmann, Geschichte Der Deutschen Parteien, von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart, München, Clausen&Bosse, Leck, (1993),’den aktaran İbrahim Sarıtaş, **Sosyal Demokrasi**, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s. 86

²²⁹ Meyer, “Sosyal Demokrasinin...”, a.g.e., s. 88

Böylece “olumsuz koşulların dayatması ve sosyalist ilkeleri içeren bağlayıcı bir programdan yoksunluğun yol açtığı siyasi ve ideolojik kopukluklar, giderek güçlenen uzlaşmacı, teslimiyetçi eğilimler ve sonuçta işçi sınıfıyla “devrimci” bağların kurulamayışı gibi nedenlerle SPD parlamentolar içinde hızla pasifleşmeye başlamış ve giderek “Almanya’da demokrasinin, ancak sosyalist koşulların yaratılmasıyla mümkün olacağı” düşüncesinden çark edileme sürecine girilmiştir. Bu süreç ise, demokrasi kavramının sonunda tümüyle “parlamentar demokrasi” içine hapsedilmesiyle noktalanmıştır. Artık bundan böyle sosyal demokrat siyasetin ve sosyalist örgüt çalışmasının başarılarının tek ölçüsü seçimlerde elde edilecek oylardır. Bu anlayışın parti içinde yerleşip genel siyasetini belirleyen bir nitelik kazanması SPD’yi emekçi kitlelerine öncülük edecek bir örgüt kimliğinden sıyırmış ve artık mücadele alanı salt parlamenter mücadele ile sınırlanan sosyal demokrasi yeni kimlik arayışlarına girmiştir. Bu dönemde iyice belirginleşmeye başlayan kapitalist yapılanmaların çekim alanlarına girmekte olan bilinçsiz seçmen kitlelerinin genel eğilimleri ve SPD’nin oy kaygısıyla kendisini bu eğilimlere uyarlayarak seçmenlerin gözüne girme çabaları, onlarca yıllık devrimci bir gelenekten gelen Almanya Sosyal Demokrat Partisi’ni “popülist” bir siyasi örgüte dönüştürmüştür.”²³⁰

Dolayısıyla savaş sonrası dönemde ortaya çıkan devrimci Marksist anlayışlar yerini yeniden kapitalist toplumsal yapı içindeki uzlaşmacı anlayışa bırakmış, seçimlerle iktidara gelip kapitalist toplumsal yapıyı yönetme iddiası belirginleşerek işçi sınıfı ile diğer ezilen kesimler lehine reformlarla yetinme anlayışı iyice yerleşmiştir. Sonuçta SPD, “Marksizmi sosyalizmin tek kaynağı” olarak görmekten vazgeçecek, sosyalizmi felsefeden ahlaka, ahlaktan dine kadar çok geniş bir yelpazede yer alan kaynaklarla gerekçelendirmeye başlayacaktır.

²³⁰ Kavukcuoğlu, a.g.e., s.228

Öte yandan bütün bu gelişmelerle birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada bölünmeler kamplaşmalar olurken, ortaya çıkan siyasi konjonktür Avrupa ve Avrupa sosyal demokrasileri üzerinde baskı yapmaya başlamıştır. Savaş sonrası ABD, Avrupa'nın yeniden fiziki yapılanması için Marshall yardım planı ile ortaya çıkarken, yıkılan ekonomilerin yeniden işler hale getirilmesi ve Avrupa'nın dünya kapitalist sistemine yeniden entegre olmasını amaçlamaktaydı. SSCB ise, Doğu Avrupa ülkelerini hegemonya altına almaya çalışırken "Stanilizm" uygulamasıyla kendine yeni bir sistem kurma peşindeydi. Stalin'in yayılmacı ve hegemonyacı tutumu üzerine İngiliz İşçi Partisi'nin girişimiyle Avrupa ülkelerinin sosyal demokrat partileri 1951 yılında Frankfurt'ta toplanmışlardır. Toplantıya 34 ülkeye ait sosyal demokrat partiler katılmış ve toplantı sonunda bir bildirge yayınlamışlardır. 1951'de yapılan Sosyalist Enternasyonal'in Frankfurt Deklerasyonu olarak yayınlanan bildirgesi, Demokratik Sosyalizmin bildirgesi olarak kabul edilmiştir. Kongrede ortaya çıkan bildirge, giriş bölümü, siyasal demokrasi ve ekonomik demokrasi olarak bölümler halindedir. Bu bölümlerin önemli noktalarına göz atarsak;

"1.Giriş bölümünde, demokratik sosyalizmin hedef ve ödevleri anlatılmakta ve demokratik sosyalizmin tanımı verilirken kapitalizme ve komünizme karşı sınırlar çizilmektedir. Sosyal demokrasiye yeni bir yön verilerek, sosyal adaletin, daha yüksek bir yaşam düzeyinin, özgürlüğün ve dünya barışının egemen olduğu yeni bir toplum düzeni tanımlanmaktadır.

2.Siyasal demokrasi bölümünde, sosyalizmle demokrasinin birbirini tamamlayıcı unsurlar olduğu vurgulanmaktadır. Siyasi demokrasinin savunulmasının halk için hayati olduğu, ayrıca ekonomik ve sosyal demokrasinin gerçekleşmesi için de kaçınılmazlığını anlatılmaktadır.

3.Ekonomik Demokrasi kavramı ise, bildirgenin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Buna göre; sosyal demokrasi, toplum çıkarını özel çıkar üstünde tutan ekonomik bir düzen istemekle birlikte ekonomik amaç olarak, herkese iş, üretimin artması, refahın sürekli gelişmesi, sosyal güvenlik

sisteminin topluma yayılması ve gelirle servetin adaletli olarak dağıtılması öngörülmektedir.”²³¹

Görüldüğü şekilde deklarasyon; ekonominin demokratikleştirilmesini hem planlamayla, hem de pazar ekonomisiyle bütünleştirmektedir. Devlet ise üretimin artmasına ve halkın refahının artmasına hizmet etmelidir. Sosyalist planlama için üretim araçlarının kollektifleştirilmesinin artık şart olmadığı vurgulanmakla sosyal demokrasiye yeni bir yön verilmektedir.

“SPD, 1952 Dortmund Eylem Programı’nda izleyeceği ekonomi politikasının hedefini, “kişiliğin ekonomik kurtuluşu” olarak belirlemiştir. Her türlü sömürünün ortadan kalkması insanlara tüm haklarını almasını ve gerçek bir rekabet içinde kişisel değerlerini geliştirme olanakları sağlayacaktı. SPD bu hedeflere, üretkenliğin artırılması ve tam istihdam yoluyla halkın yaşam düzeyini yükseltmek ve bunu güvence altına almakla ulaşacaktı. Ekonomik planlama ve özel girişimler arasındaki bağlara dayanacak olan “ekonomik yeni düzen”, “hammadde endüstrisinin kamulaştırılması” ve “ulusal ekonominin yarattığı toplumsal ürünün adil dağılımı” bu yolda gerçekleştirilecek aşamalardı. Programda oldukça soyut olarak tanımlanan “kişiliğin ekonomik kurtuluşu” için yaşam düzeyinin yükseltilip güvence altına alınması, neredeyse tek başına yeterli görülüyordu. Bunun için gerekli olan ekonomik büyüme, yani toplumsal ürünün arttırılması, izlenecek etkin bir konjonktür politikasıyla işgücü, sermaye ve hammadde gibi istihdamın sağlanması, gerekli sermayenin oluşturulabilmesi ve yönlendirilebilmesi için ulusal bütçenin ekonomik planlamaya bağlanması, endüstri için gerekli hammaddelerin eşit ve yeterli dağılımı için hammadde kaynaklarının kamulaştırılması ve tüm bunlara ayak uydurabilecek bir dış ticaret politikası uygulanması gerekiyordu. Doğal olarak bu önlemlerin toplumsal ürünün adil dağılımını ve dolayısıyla hedeflenen “tüm halkın refah düzeyinin yükselmesi”ni sağlamaya tek başına yeterli olamayacağı bilindiği için daha

²³¹ Dilan, a.g.e., s. 179

adil bir gelir dağılımına giden yolun sosyal içerikli vergi ve fiyat politikaları ile pazarın yeterli yoğunlukta tüketim mallarıyla donatılmasından geçtiği düşünülüyordu. Programda ifade edilen şekliyle, “kişiliğin tutsaklığı”nın nedeni işsizlik ve düşük yaşam düzeyi idi. Yine programda görüleceği gibi bu iki noktada yoğunlaşan hedefler, SPD’ye göre, konjonktür politikası, ulusal bütçe, para ve sermaye piyasası politikası, sosyal içerikli bir vergi ve fiyat politikası gibi “devlet” tarafından dolaylı olarak yönlendirilecek önlemlerle ve mevcut toplumsal düzenin temellerine dokunmaya gerek kalmaksızın gerçekleştirilebilecekti.”²³²

“1950’li yılların ikinci yarısında hızlanan yeniden yapılanma sürecinde sosyal demokrasinin tanımlanmasında da önemli değişiklikler görülmektedir. SPD kendisini artık, “bir sosyal sınıfı ve onun çıkarlarını savunan” bir siyasi parti olarak değil, “mevcut kapitalist sistemdeki tüm toplumsal, siyasal ve ekonomik çelişkileri dengeleyen, entegre eden ve sonuçta bunları bütün olarak toplumun çıkarlarına (uygun olarak) biçimlendiren” bir örgüt olarak algılamaya başlamıştır. Buna göre artık işçi sınıfının temelde sisteme ters düşen çıkarları, sistemin bizzat kendisi sorgulanmadan “savunulacaktır.” Bu ise onarılan toplumsal ve ekonomik düzenin benimsenmesi anlamına gelecek, fakat bu tür yönelimler SPD’yi hala sosyalist bir parti olarak gören üye tabanının kimlik tanımlaması ile çelişecekti. SPD’nin bir “halk partisi”ne doğru gelişimi toplumsal gelişmeye ve toplumsal düzene geleneksel bakışı da temelinden değiştirmiş ve dünyadaki diğer halk partisi örneklerinde de görülen yaklaşımlarla üzerinde durulan toplumsal zeminin antagonist niteliği yadsınmaya, var olan çıkar çelişkileri dengelenebilir olarak görülmeye başlanmıştır. SPD artık “sınıflardan bağımsız” bir toplumsal refahın savunucusudur.”²³³

²³² Kavukçuoğlu, a.g.e., s.294-295

²³³ Kavukçuoğlu, a.g.e., s.304-305

Avrupa'daki sosyal demokrat partiler için 1951 Frankfurt Bildirgesi kararları geçerliliğini sürdürürken, Almanya'nın Doğu ve Batı Almanya olarak bölünmesi nedeniyle ülke komünizme tavır almaya zorlanmış ve bu zorlamaya karşı yeni fikrinsel dönüşümler aynen sosyal demokrasi düşüncesinin ilk ortaya çıkışında olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı ertesinde Batı Almanya'da ortaya çıkmıştır. Bu süreçte önce Berlin Kongresi'nde SPD içinde gittikçe güçlenen bir grup partinin üzerindeki Marksizm kaynaklı ideolojik yükü üstünden atması gerektiğinden bahisle Parti programının 'Planlama ve Rekabet' bölümünde piyasa ekonomisi ve kapitalist ekonomi düzeninin kabul edildiği bir değişikliğin gerekliliğinden bahsetmekteydi. Bu düşünceler üzerine Berlin toplantısında bir komisyon oluşturularak yeni bir temel program oluşturulması kararlaştırıldı. Böylece 1954 yılından itibaren partide süren uzun ve yoğun çalışmalardan sonra 1959'da Bad Godesberg Programı büyük bir çoğunlukla kabul edilmiştir.

"1959 Bad Godesberg Programı, Almanya Sosyal Demokrat Partisinin 1950'li yıllarla birlikte benimsemiş olduğu "halkın partisi" kimliğinin siyasal-ideolojik tanımlamasıydı. Partinin temel siyasi-ideolojik anlayışındaki değişiklikler Bad Godesberg Programı'nın daha ilk satırlarında göze çarpıyordu. Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin 1869 yılından bu yana kabul ettiği İlkeler Programlarından farklı olarak, ilk kez bu programda sosyal demokrat programatiğin temeli ve çıkış noktası "Alman toplumunun gelişmesinin Marksist analizi"ne dayandırılıyordu. Programda belirtilen "demokratik sosyalizm"in kökleri, "Hristiyan ahlakına, hümanizme ve klasik felsefeye" uzatılıyor, fakat "işçi" kavramı gibi, "Marksizm" kavramı da Alman sosyal demokrasisinin programatiğinden kesin olarak çıkartılıyordu. Programa göre, ancak demokrasi içinde gerçekleşebileceği vurgulanan demokratik sosyalizme, programın ilgili bölümleri gerek "demokrasi", gerekse "sosyalizm" kavramlarını ele alarak ayrı ayrı açıklık getirmektedir. SPD'nin "demokrasi"den anladığı "parlamentar demokrasi"dir. Bu anlayışa göre, sosyalizm, ancak seçimlerde kazanılacak başarıların sonucunda, yani "devlet eli" ile kurulacaktır. Program, sosyal demokrat ekonomi politikasının hedefi

olarak, sürekli artan refah düzeyini ve ulusal ekonominin gelirine toplumun adil katılımını göstermektedir. SPD bu hedef doğrultusunda, paranın istikrarı, tam istihdam, üretkenliğin ve refah düzeyinin yükselmesi için çaba gösterecektir. Bunun için dolaylı önlemlerle ve ulusal bütçenin desteği ile planlı bir yapısal ve konjonktürel uyum politikası öngörülmüştür. SPD böylece izleyeceği siyasetin temelini tarihinde ilk kez, ilkesel programatığı bağlamında, “Pazar ekonomisinin öğelerine” dayandırmış olmaktadır. “Serbest rekabet ve serbest girişimcilik” bundan böyle sosyal demokrat ekonomi politikasının temel dayanaklarıdır. Üretim araçlarının özel mülkiyeti, hacmine bakılmaksızın, artık sosyal demokrasi tarafından da koruma altına alınmaktadır. Özel mülkiyet yalnızca, ekonomi dışı yaşama, yani siyasete ve sosyal gelişmelere doğrudan müdahale edecek boyutlarda bir egemenlik kurma eğilimi gösterdiği takdirde, “kamu kuruluşlarının rekabeti”, “yatırımların yönlendirilmesi” ve “medya aracılığıyla” denetim altına alınacaktır.”²³⁴

“Bad Godesberg Programı’nın özü; özgür hukuk devletinin, sosyal pazar ekonomisinin ve insanın özgür iradesinin tanınması olarak özetlenebilmekle birlikte programda piyasa ekonomisi kural; planlama ise istisna haline getirilmiş ve istisna olan bu müdahale ise sadece ekonominin genel değerlerini ve hatta özgür rekabeti sağlamak için öngörülmüştür.”²³⁵ Godesberg programı neticesinde; “Alman Sosyal Demokrat Parti’si artık bu tarihten sonra pazar ekonomisini kural olarak kabul etmekle, planlamanın ise gerekli görüldüğü zaman uygulamaya konulacağını savunurken yine de devletin müdahalesini göz ardı etmemekte, zira kapitalist sistemin ancak devlet müdahalesiyle sistemin çarpıklığını düzeltmeye, dengeleri kurmaya ve gerçek rekabet ortamını sağlayacağına muktedir olduğunu beyan etmektedirler.”²³⁶ Böylelikle SPD tarihinde ilk kez, programını piyasa ekonomisinin temel öğelerine dayandırmıştır. “Serbest rekabet ve serbest girişimcilik bu tarihten itibaren sosyal demokrasi ekonomi politikasının temel

²³⁴Kavukçuoğlu, a.g.e., s. 335-337

²³⁵Fritjof Capra, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992), s. 236-238

²³⁶ Kavukçuoğlu, a.g.e., s. 238

dayanağı halini almıştır. Üretim araçlarının hacmine bakılmaksızın özel mülkiyet artık sosyal demokrasi tarafından koruma altına alınmıştır.”²³⁷

Bad Godesberg ile birlikte parti, kiliselere ve onun toplumsal hedeflerine duyduğu saygıyı da dile getirmiştir. Böylece sosyal demokrasi ile kilise arasındaki uzun bir dönem süren karşıtlık sona ermiştir.²³⁸ “Bad Godesberg, ile Parti, bir anlamda programını siyasi söylemi ile birleştirmiş, böylece artık uygulaması mümkün olmayan fikirleri parti programlarından çıkararak kendisini yenilemiştir. Programın belirlenmesinden sonra en önemli hedef olarak farklı sosyal ve siyasal gruplarla yeni program tartışılmaya başlanmıştır. Bu durum özellikle kilise ile ilişkilerde söz konusu olmuştur. Kısa sürede bu çaba başarılı olmuştur. İşçi hareketinin başlangıcından beri kötü olan ilişkiler yumuşamış ve seçimden seçime kilisenin desteği artmıştır.”²³⁹ Bad Godesberg, toplumsal alanda yeni bir barış metni olmakla birlikte, Kahraman’a göre bu durum “tamamıyla yeni bir sol dayanak oluşturma girişimiydi ve SPD’nin bu metnine göre solun dayanağı artık Marksizm değil, klasik felsefe, Hristiyan ahlakı ve hümanizmdi.”²⁴⁰

“Bad Godesberg programı, 1969 seçimlerinde SPD’nin % 42,7 oy alarak iktidar olmasında büyük avantaj sağlamıştır.”²⁴¹ “SPD, Godesberg’den on yıl sonra kendisini sınıf partisinden sol bir halk partisine dönüştürmüştür.”²⁴² “1969 yılında SPD üyelerinin % 76’sı ücretlilerden ve maaşlılardan oluşmuştur. Serbest meslek sahipleri ve diğerlerinin oranı ancak % 24’dür.”²⁴³ “1972 seçimlerinde orta sınıf oylarının % 23’ü, Almanya genelindeki işçi sınıfı oylarının % 66’sı SPD’ye gitmiştir. 1976 seçimlerinde ise, işçi sınıfı oylarının sadece % 52’si SPD’ye yönelirken orta sınıf oylarının

²³⁷ Sarıtaş, a.g.e., s. 94

²³⁸ Meyer, “Sosyal Demokrasinin...”, a.g.e., s.101

²³⁹ Meyer, “Sosyal Demokrasinin...”, a.g.e., s.90

²⁴⁰ Hasan Bülent Kahraman, **Sosyal Demokrasi Düşüncesi ve Türkiye Pratiği**, SODEV Yayınları, İstanbul, 2002), s. 21

²⁴¹ Meyer, “Sosyal Demokrasinin...”, a.g.e., s. 90

²⁴² Heinrich Oberreuter, *Die Politischen Parteien in Deutschland*, Bonn, 2000, s. 177’den aktaran İbrahim Sarıtaş, *Sosyal Demokrasi*, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s.101

²⁴³ Cem, a.g.e., s. 185

% 30'a çıktığı görülmektedir.”²⁴⁴

Ancak SPD, II. Dünya Savaşı'ndan sonra uzun bir süre seçimlerde başarılı sonuçlar almakla beraber 1973-74 petrol krizi ve bununla bağlantılı dünya çapındaki ekonomik durgunluk nedeniyle enerjisini çevre sorunlarından çok işsizlik, yükselen fiyatlar ve ekonomik büyüme konuları üzerinde yoğunlaştırdığından 1960'ların sonundan itibaren gelişen çevreci seçmen kitlesi ile bütünleşememiş ve Parti içerisinde yeni toplumsal hareketlerle birlikte gündeme gelen ekolojik-politik sorunlar yeni bir tartışma konusu olarak ortaya atılmıştır. “Parti liderleri çevre sorunlarına ağırlık vermeye başlamış ve bu kapsamda yapılan çalışmalar sonucu 1975 Mannheim toplantısında hazırlanan rapor ile mesleki eğitimde reform, iş dünyasının insanileştirilmesi, sağlıkta reform, şehir planlaması ve şehir gelişimi ile kadınlara eşitlik konularına önem verilmesine karar verilmiştir.”²⁴⁵ Böylece ilerideki bölümlerde incelenmeye çalışılacak yeni toplumsal hareketlerin sosyal demokrasi düşüncesine nasıl eklemlenebileceği hususu bu tarihlerden itibaren SPD içerisinde teorik tartışmalara girmeye başlamıştır.

1.11.2 II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1980'lere kadar İsveç'te Sosyal Demokrasi Deneyimi

II. Dünya Savaşı sonrası yıllar İsveç'te sosyal demokrasi için güçlenme ve bulunduğu konuma sağlam bir şekilde yerleşme dönemi olmuştur. Bu güçlenme ve yerleşme bir taraftan çağdaş sosyal demokrasi ideolojisinin parti içinde pekişmesi, diğer taraftan da iktidarda elde edilen başarıların bir sonucu olarak partinin ülke yönetiminde adeta süreklilik kazanması ile diğer partilere karşı kıyaslanamayacak bir üstünlük sağlaması şeklinde kendini göstermiştir. Bu üstünlük, arka arkaya kazanılan seçim

²⁴⁴ Sarıtaş, a.g.e., s. 101

²⁴⁵ Robert Hoffmann, Geschichte Der Deutschen Parteien, von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart, München, Clausen&Bosse, Leck, (1993),’den aktaran İbrahim Sarıtaş, **Sosyal Demokrasi**, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s. 104

başarılarını, hiç kaybedilmeyen en büyük parti konumunu ve uzun iktidarı getirmiştir.

“İkinci Dünya Savaşı’nın sonunun yaklaşmasıyla beraber, sosyal demokratlar, savaş sonrasında ve 1950’ler boyunca izleyecekleri iktisadi politikanın temel doğrultularını içeren İşçi Hareketi’nin temel programını 1944’de toplanan Parti kurultayına sunmuştur. 1944’de yapılan seçimlerde meclis’teki sandalyelerden bir kısmını kaybetmesine rağmen tek başına hükümet kurabilen SAP’ın kurultayda onayladığı bu program, seçimlerden sonra hükümet programı olarak kabul edilmiştir.”²⁴⁶ İsveç sosyal demokratlarının savaş sonrası bu programı, genel çizgileri bakımından 1930’larda uygulanan politikaların devamı niteliğindedir. “Programın ana doğrultuları ekonomik açıdan tam istihdamı, üretimin ve verimliliğin artırılmasını, savaş sırasında gerçek ücretlerde meydana gelen düşmenin telafi edilmesini ve daha sonra da arttırılması ile daha hakça bir dağıtımı öngörmektedir.”²⁴⁷ “Sosyal demokratların dayanışmacı ücret politikası olarak adlandırdıkları ve ülkedeki toplu sözleşme sisteminin de kolaylaştırdığı bu uygulamada ücretler, işçilerin çalıştığı işletmelerin kar durumlarını dikkate almaksızın merkezi toplu sözleşmelerle belirlendiği bir durumu belirtmekle beraber, bu uygulama yüksek ücretlerle birleşince, başlangıçta hiç hesaplanmamakla beraber, sosyal demokratların ekonomide rasyonalizasyon ve verimliliğin arttırılması hedefleriyle uyumlu sonuçlar doğurmuştur.”²⁴⁸ “Böylece 1950’ler İsveç’te ulusal zenginliğin ve milli gelirin düzenli şekilde arttığı yıllar olmuştur. Kişi başına düşen gelir 1939’da 1890 kron iken, 1950’de 4160 ve 1953’de 7090 krona yükselmiştir.”²⁴⁹ Bir başka ifadeyle, kişi başına düşen gelir, 14 yıl gibi kısa sürede hemen hemen 4 kat artmıştır. “Bu şekilde yoksulluk ülkesi olan İsveç, 1960’lara gelindiğinde İsviçre ile beraber Avrupa’nın en yüksek yaşam standartlarına ulaşmış, refah toplumu İsveç

²⁴⁶ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 176

²⁴⁷ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 176

²⁴⁸ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 178

²⁴⁹ L. Lewin, “Planhushallningsdebatten”, Almqvist-Wiksell, Stockholm, 1970, s.69-371’den aktaran Haluk Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 184

olmuştur.”²⁵⁰

“Böylece sosyal demokrasiyi, son aşamada tarihle yapılacak bir hesaplaşmadan öte, insanlığın ortak kültür zenginliğinin bir taşıyıcısı, onun sürekliliğinin bir ifadesi olarak gören ve bu düşüncesini de 1944’de parti programına alan SAP, bu düşüncesini aynen 1960 ve 1975’de yapılan program değişikliklerinde de korumuş, sosyal demokrasinin en soyut plandaki taleplerinin insan değerine olan inanın bir ürünü olduğu belirtilerek her bireyi bir araç değil, kendi başına bir amaç olarak kabul eden Kantçı etiği benimsemiş ve 1975 programında ise, 1970’lerde tekrar ön plana çıkan ekonomik demokrasi ve yönetime katılma taleplerinin gerçekleştirilmesine önem vereceğini belirtmiştir. Bu gelişmelerin neticesinde 1975’de İsveç, OECD uzmanları tarafından istihdam durumu ile makul bir büyüme oranını başarı ile sürdüren nadir ülkeler arasında sayılmıştır. Ancak 1970’lerin ortalarından itibaren ülke içerisinde sosyal demokratların özellikle eğitim sisteminin düzeltimine yansıyan eşitlik tutkularını, özel teşebbüsü fazla ezen korumayı ve vergilendirmeyi, bürokratlaşma eğilimlerini bir çeşit “yumuşak totalitarizm”in yerleşmesi olarak gören sesler yükselmiş ve bunun sonucunda 1976 seçimlerini, SAP’ın ideolojik olarak tam karşısında olan ve vergilerin indirimi üzerine yaptığı programla öne geçen Muhafazakar Parti’nin kazanması bile İsveç’te SAP ile başlayan temel çizgiyi değiştirmemiş ve SAP, 1980 yılından önce en son yapılan 1979 seçimlerinde oyların % 43,5’ünü alarak mecliste 154 sandalye kazanarak yeniden iktidara gelmiştir.”²⁵¹

1.11.3 II. Dünya Savaşı’ndan sonra 1980’lere kadar İngiltere’de Sosyal Demokrasi Deneyimi

1945 yılında iktidara gelen İşçi Parti’si hükümeti, daha ılımlı bir program hazırlamış ve TUC’un da desteğini almıştır. Bu programın da

²⁵⁰ Özdalga, “Sosyal Demokrasi’nin ...” a.g.e., s. 185

²⁵¹ Fejtö, a.g.e., s. 66

temelini millileştirme politikası oluşturmakla beraber, II. Dünya Savaşı sonu koşulları altında büyük çoğunluk tarafından destek gören bu programa göre, millileştirilen sanayi kollarını sendikalar kontrol edeceklerdir. 1935 yılından beri Parti'de yaşama geçirilmek istenen bu programa göre;

“Madenlerin, elektrik ve gaz endüstrisinin, demiryolu ve otoyolların ve demir-çelik gibi sektörlerin millileştirilmesi, buna karşılık zanaat ve küçük endüstrinin, hava ulaşımının ve deniz ticaretinin özel sektörde kalması,

Merkez bankasının millileştirilmesi ve diğer bankaların kontrol altına alınması,

Asgari ücret politikasıyla tam istihdamın sağlanması, ayrıca büyük inşaat ve bayındırlık işlerinin devlet tarafından başlatılması,

Zorunlu eğitimin on altı yaşına yükseltilmesi,

Sosyal güvenlik ağı ve ulusal sağlık hizmetinin kurulması hedeflenmiştir.”²⁵²

“1951’de muhalefete geçmesi ile başlayan uzun bir dönemden sonra 1964 seçimleri sonucunda yeniden kurulan İşçi Partisi hükümeti’nin 1967 yılındaki icraatı özel sektörün bazı birimlerin kontrol altına almak olmuştur.”²⁵³ “1964 yılında işbaşına gelen İşçi Partisi hükümetinin sosyal politikası, 1945 yılında hükümeti bırakırken yarım kalan gündem maddelerinin genişletilmiş bir şekliydi. Bu politikanın anahatları ise 1920 ile 1930’lara kadar gitmekteydi. Ancak yine de; 1960’ların sosyal politikaları ile 1930 ve 1940’ların sosyal politikaları arasında bazı farklılıklar göze çarpıyordu.

²⁵² Dilan, a.g.e., s. 127

²⁵³ Dilan, a.g.e., s. 128

1- 1960'ların İşçi Partisi, 1930 ve 1940'ların İşçi Partisi'ne nazaran sosyal politikalarını belirlerken siyasal yelpazenin ortasına daha yakın duruyordu.

2-1960'ların İşçi Partisi, 1930 ve 1940'ların İşçi Partisi'ne nazaran, bireyler arasındaki mutlak eşitlik fikrinden ziyade kamu hizmetlerine erişimdeki eşitlik fikri üzerinde yoğunlaşmaktaydı.

3-1960'ların İşçi Partisi, 1930 ve 1940'ların İşçi Partisi'ne nazaran, sağ partilerin herhangi bir şekilde değinme gereğini duymadıkları konularda da geleneksel ideolojiye karşı çıkıyordu. Sadece ekonomik konularda değil, ayrıca daha önceki dönemlerde söz konusu edilmeyen kadınlara cinsel baskılar ve her alanda cinsiyetler arası ayırım, kürtaj hakkı ve bireylerin kültürel açıdan kimliklerini geliştirebilme hakları gibi konularda da birtakım düzenlemelere gitmeyi hedefliyordu.”²⁵⁴

“1974 yılında yapılan seçimlerde, parti programı olarak “Yeni Millileştirmeler, Ekonominin Kontrolü ve Düzenlenmesi” üzerinde durulmuştur. 1976'da Wilson'un istifasıyla yerine geçen J. Callaghan, Parti'nin sol kanadının desteğini alarak Hava yolları ve Deniz işletmelerinin (tersaneler) millileştirmesine girişmiş, fakat parlamento çoğunluğunu sağlayamaması üzerine başarısız olmuştur. Daha sonra Parti'nin sol liderlerinden Tony Benn tarafından, millileştirilen sanayinin topluma demokratik olarak yayılması şeklinde açıkladığı ve siyasal ve sosyal demokrasinin bir etabı olarak belirttiği sanayi demokrasisi konusu ortaya atılmıştır.”²⁵⁵ Zira İngiltere'de 1940'dan 1976'ya kadar olan yıllarda ünlü Beveridge sistemi kurulmuş ve pekiştirilmişti. “İngiltere'de 1942 yılından itibaren uygulanmaya başlayan “Beveridge” sistemi işçi merkezli bir sosyal güvenlik projesi idi. Oluşturulan geniş çaplı sağlık hizmetleri ile hem işçilerin

²⁵⁴ Howard Glennester, **British Social Policy since 1945**, Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 1995, s. 95-97

²⁵⁵ Dilan, a.g.e., s.128

ailelerini de kapsayacak bir güvenlik ağı yaratılırken ayrıca, ileride geçici sürelerle çalışamayacak durumda kalabilecek işçilere açısından bir nevi işsizlik sigortası işlevini de sağlamaktaydı.”²⁵⁶ Bu sistem II. Dünya Savaşı yıllarında geliştirilen ve üç bileşeni kapsayan bir plana dayanmakta olup bunlar; devlet tarafından organize edilecek ve herkes için geçerli olacak bir asgari geçim sigortasının yürürlüğe konulması, ulusal sağlık hizmetinin başlatılması ve ulusal tam istihdam politikasının uygulamaya konmasıydı. “Hangi partiden olursa olsun İngiliz hükümetlerinin çoğu da 1975’e kadar Keynesçi temele dayanan bir tam istihdam politikası yürütme çabası içindeydi. Bu politika tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi açık pazar koşulları altında 1970’lerden itibaren daralan sınırlarına varmış ve bu durumda 1970’lerdeki petrol krizinin ardından, enflasyon ve ekonomik durgunluk karışımı bir duruma yol açmıştır. Bunu 1979’da Margaret Thatcher yönetiminde ortaya konan yeni ekonomik ve sosyal-politik bir yönelim izlemiş ve bu dönemde para politikası ve hazine bakımından sınırlayıcı ve kolektif risklerin özelleştirilmesine dayalı bir politika ile ekonominin toparlanmasına başlanmıştır. Ancak Thatcher iktidarı dönemindeki reformlar bir bütün olarak İngiliz sosyal yardım devletinin güçlü bir biçimde liberal model yönünde gelişmesini beraberinde getirmekle beraber, İngiltere’nin siyasal kültüründe liberal değerler yaygın bir biçimde yerleşmiş olduğu için, halk neo-liberal yapısal değişimleri diğer ülkelere göre daha kolayca kabullenmiştir.”²⁵⁷

1.12 1980’lerde Sosyal Demokrasinin Genel Özellikleri

Daha önceki bölümlerde incelediğimiz üzere sosyal demokrasi kendisini, ilk ortaya çıkışından itibaren ekonomik olarak liberalizmin aşılmasının sosyal projesi olarak tanımlamaktaydı. Nitekim “işçi önderi Ferdinand Lassale, 1864’de yazdığı, “Bilim ve İşçiler “ adlı yazısında bu temel düşüncüyü belirlemişti. Buna göre; mülkiyet durumundaki ve insanların

²⁵⁶ Cliff Alcock, Sarah Payne ve Michael Sullivan, a.g.e., s.19

²⁵⁷ Meyer, “Sosyal Demokrasinin...”, a.g.e., s. 193

yeteneklerindeki farklar sosyal eşitsizliğe yol açtığından, ahlaki olarak düzenlenmiş bir kamu düzeni/devlet bunları düzeltmek zorundaydı.”²⁵⁸

“Aynı şekilde İngiltere’de Fabian Society kuramcıları da liberalizmin açmazını sosyal reform politikasının çıkış noktası yapmak suretiyle liberalizmin öncelikle evrensel temel hakların zedelenmesine neden olan üç çelişkisini de açığa çıkarmıştı. Bunlardan birincisi; belli bir eşiğin üstündeki sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin, toplumsal alanda kişilerin onurlarını zedeleyen bağımlılık ve tabi olma ilişkilerinin oluşmasına yol açması, ikincisi; başkaları tarafından yaptırılan insan onuruna yakışmayan iş ilişkilerinin insanın özerklik iddiasını zedelediği durumlarda, üçüncü kişilerin yol açtığı temel haklara ters bir dış etki söz konusu olması ve üçüncüsü ise; sosyal, ekonomik ve eğitime bağlı eşitsizliklerin, bu eşitsizliğe uğrayanların siyasal yurttaşlık haklarını etken olarak kullanabilmelerini engellemesiydi.”²⁵⁹ Bu nedenle “liberal demokrasi ile sosyal demokrasi karşıtlığı, sosyal demokrasinin iki temel isteminde anlatımını bulmuştur: Bunlar;

1. Olumsuz özgürlük kavramının, olumlu ve olumsuz özgürlüğün eşit düzeyliliğini talep eden evrensel özgürlük kavramı adına aşılması.

2. Özgürlük ve mülkiyetin özdeşleştirilmesinin ilgili kişilerin tümünün özgürlüğünün eşit düzeyde olduğunu değerlendiren evrensel özgürlük kavramı adına aşılması dır.”²⁶⁰

Bu yüzden günümüz sosyal demokrasisi bu iki yaklaşım çerçevesinde şekillenmiştir. Nihai anlamda devletin ve toplumun, devrim veya çelişkilerin arttırılması yoluyla değil halkın rızasıyla, yani tedricen ve demokratik yoldan dönüştürülmesini savunmaktadır. Amacı kapitalizmi ve adil olmayan

²⁵⁸Lassalle Ferdinand, Die Wissenschaft und die Arbeiter, Berlin, 1864, s. 22’den aktaran Thomas Meyer, **Sosyal Demokrasinin Geleceği**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 10-11

²⁵⁹ Georg Shaw, **Fabian Essays**, London, 1962

²⁶⁰ Meyer, “Sosyal Demokrasinin...”, a.g.e., s. 11-12

sonuçlarını düzeltmek ve daha insani bir yapı oluşturmaktır. Bu süreçte bazı sosyal demokrat partilerin ideolojisi Marksizmin etkisi altında şekillenirken (Almanya) bazıları Marksizmden çok az (İngiltere) etkilenmişlerdir. Öte yandan sosyal demokrat hareketlerin ortaya çıkışında işçiler yanında entelektüellerin katkılarının da olduğu görülmektedir. İngiliz işçi hareketi işçilerin örgütlenmesi ve Fabiancı düşünürlerin etkisiyle pragmatik yönde gelişirken, Almanya'daki harekette entelektüeller daha önde olmuş ve hareket İngiltere'ye göre daha radikal olduğu gibi yoğun teorik tartışmalar da yapılmıştır. İşçilerin etkinliğinin artması ılımlılaştırma yönünde etki yapmıştır. İsveç'te ise Almanya'daki tartışmalar izlenmekle beraber genelde işçi ağırlıklı ve ılımlı bir yapı oluşmuştur. Bu bağlamda 1980'lere kadar sosyal demokrasiyi sosyal liberallerle sosyalizmin demokratik eğiliminin bir bileşimi olarak ifade edebiliriz. Ama bu durumun nedeni ise sosyal demokrasinin özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1980'lere kadar gelen çoğulcu ideolojisini, gelişme süreci boyunca determinist, tekçi ve bilimsel öğretilerden ayırmak ve bu dogmalara karşıtlığını vurgulayarak gelmesidir. Sosyal demokrasinin sosyalizmi, bilimselci bir kuram değildir. Yüzyılımızın özellikle ilk otuz yılının gelişmeleri, sosyal demokratların, bütün determinist unsurlarıyla beraber bilimselci sosyalist kuramın insan, tarih, toplumsal gelişme yorumlarını fırlatıp atması sonucunu doğurmuştur. Sosyal demokrasi inancı, bilimselci bir kuramın yasalarından değil, temel değer yargılarından kaynaklanan arayışlardan güç almakta olup, bu değer yargılarının en önemlileri, özgürlük, adalet ve eşitlik talepleridir.

Bu şekilde teorik tartışmaların yanında sosyal demokrat düşüncüyü uygulamalarıyla pratiğe geçirmeye çalışan sosyal demokrat partileri incelediğimizde bilhassa ideolojik özellikler, demokrasi tercihi, sınıfsal yapının önemi ve ekonomik uygulamalar açılarından olmak üzere 3 ana unsurun ayırıcı nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Bunları sırasıyla özetlersek;

Öncelikle; ideolojik açıdan, sosyal demokrasi, genel yaklaşım ve tahlillerinde Marksizm'den etkilenmesine ve öncelikle bir işçi hareketi

olmasına rağmen, ideolojisi, Marksizm'in ideolojisine ve pratiğine, işçi sınıfı adına getirdiği eleştirilerde ve revizyonda kendi özgün kimliğini yaratmıştır. Demokrasi tercihi açısından ise, geçmişte hemen tümü, -Alman sosyal Demokrat Partisi örneğinde olduğu gibi-, “sosyal demokrat” ismini taşımış ve ihtilalci tezler benimsemiş bu partilerde ifadesini bulan işçi hareketi, temellerindeki teorik anlayışa olduğu gibi sahip çıkanlarla, demokrasi tercihinin yapanlar arasında bölünmüştür. Kimi durumda eski parti yeni bir konuma geçerken devrimci kanat ayrılmış ve kendi partisini kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonunda açıklık kazanan bu bölünme sonucunda “komünist partisi” adını alan ve devrimci stratejisini koruyan partilerle, genellikle “sosyal demokrat”, “sosyalist”, “işçi” benzeri tanımlar alan ve çoğulcu tercihinin yapmış “sosyal demokrat nitelikli” partiler, bölünmenin iki ayrı yolunda ilerlemiştir. Kendi farklı doğrultusunda gelişen sosyal demokrasi, sosyal değişimin süreç içerisinde “evrim yoluyla” gerçekleşmesini ve “karşıt” sınıfın bütün demokratik haklarına sahip olarak sürekliliğini öngörmüştür.

Öte yandan, demokrasi tercihinin yapmış sosyal demokrat partilerin ayırt edici ve en önemli niteliği, onun sınıfsal yapısıdır. Bu partilerin hepsinin hem sosyolojik yapısı, hem de öncelikler sıralaması, temellerindeki sınıfsal tercihin bir yansımasıdır. Zira sosyal demokrat partiler, aynı sınıfsal özelliği paylaşmaktan, aynı sosyal sınıfa, yani işçi sınıfına ait olmaktan öncelikle kaynaklanmış bir beraberliğin ifadesidir. Bu nedenle sosyal demokrat partiler, işçi sendikalarıyla çok yakın ilişkiler içinde gelişmiştir. Sendikalarla, doğrudan, organik bağlantı içinde bulunmak ve sendikaların, işçilerin beraberliğinde yürümek, sosyal demokrat partilerin evrensel bir özelliğidir.

Son olarak; sosyal demokrasinin iktidar deneyleri, “ekonomik mülkiyet” sorununun önceliğinden zaman içinde uzaklaşarak “gelir paylaşımındaki ve iktidarın sahipliğindeki eşitsizliklere karşı mücadele” şeklinde gelişmiştir. Bu bağlamda, sosyal demokrasinin ekonomi politikasında, kapitalist ekonominin genel çerçevesi kural olarak reddedilmemekte, bu çerçeve içinde kalarak, ekonomiyi ve siyasal iktidarı öncelikle işçi hareketinin etkisine sokacak, onun

yararlarına öncelik tanıyacak değişimler öngörülmektedir.

1.13 Küreselleşme Sürecinde Sosyal Demokrasi

1.13.1 Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme terimi genelde günümüzde yaşanan bütün değişimlerin bir simgesi olarak kullanılmaktadır. Siyasal ve ekonomik bağlamda ise; küreselleşmenin; bir yandan devlet ağırlıklı uluslararası ilişkilerden birtakım devlet dışı örgütlerin, en az devletler kadar dünya siyasetinde önem kazandıkları bir süreci ve bir yandan da üretim süreçlerinin değişmesi ile iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeye paralel olarak sermayenin artık global bir nitelik taşıdığı bir süreci yansıttığı söylenebilir.

Genelde küreselleşme sürecinin hızlanması ile eski Sovyetler Birliği'nin yıkılış tarihi arasında bağlantı kurulmaktadır. Örneğin Çeçen'e göre; "Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile gündeme gelen küreselleşme süreci dünyanın iki kutuplu yapıdan tek merkezli bir yapıya yönelmesini de beraberinde getirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın en büyük süper gücü olarak merkezinde yer aldığı ve yönlendirdiği küreselleşme süreci bir anlamda da Amerikan tipi yaşam tarzı ile siyasal, ekonomik ve sosyal modelin bütün dünya ülkelerine empoze edilmesini beraberinde getirmiştir."²⁶¹ "Ekonomik olarak uluslararası sermayenin egemenliği bir yandan günlük yaşam açısından dünyayı "bir örnekletirken" öte yandan, ekonomik verimliliğin, yani üretim verimliliğinin, dünya ekonomisindeki en belirleyici ölçüt olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece uluslararası şirketler geleneksel üretim anlayışlarını terk etmeye başlamış, mal ve

²⁶¹ Anıl Çeçen, "Küreselleşme Karşısında Türk Aydınlanma Devrimi", www.hakimiyetimilliy.org, Erişim Tarihi, 15.03.2004

hizmetlerin üretiminde mahalli önem azalmıştır.”²⁶² Ancak üretimde bu süreç yaşanırken siyasette bir yerelleşme hareketi gözlemlenmiştir. “Sermayenin uluslararası alanda serbest dolaşımı, ulus devlet yöneticilerinin yerel ekonomiler üzerindeki hakimiyetinin azalmasına, ulusal politikaların ulus-ötesi unsurların davranışlarına karşı hassaslaşmasına yol açmıştır. Aynı şekilde küreselleşme, bir yandan ulus devletlere ekonomi politikalarının finansmanında büyük kolaylıklar sağlarken, diğer yandan da ülke kaynaklı olmayan krizlere karşı ulusal ekonomileri kırılgan hale getirmiştir. Ulus devlet merkezli planlamacı iktisat politikaları ise yaşanan krizlere karşı işlevsiz kalmıştır.”²⁶³

“Küreselleşme emek- sermaye ilişkisini de ulusal ortamdan alarak uluslararası ortama taşımıştır.”²⁶⁴ Böylece sendikalar ve sosyal demokrat partiler küreselleşmeye ve onun doğurduğu sonuçlara yönelik bir politika oluşturmada güçlük çekmiş ve bu partilerin savunduğu fikirler anlamını yitirdiğinden yürütülen sosyo-ekonomik politikaların yeniden gözden geçirilmesi zorunlu olmuştur.

Öte yandan küreselleşmeyle birlikte ulus devletler, uluslararası güç dengelerindeki konumlarını yitirmiş, ulusal ekonomilerin başarı kriterleri standartlaşmış, iletişim teknolojisi ilerlemiş ve bunun sonucu olarak iletişim olağanüstü hızlanmış ve ucuzlamıştır. Sermaye hareketlerinin uluslararası kurum ve değişimlere karşı duyarlılıkları artmış, bireysel beklenti ve tüketim kalıpları hızla değişerek gittikçe karmaşık bir hal almıştır. Görsel, yazılı ve işitsel medyanın ve internet teknolojisinin hızlı gelişimi, yeni ürün, yeni mal ve yeni piyasa oluşturmada büyük kolaylık sağlamıştır. Hızlı haberleşme ve

²⁶² Guido Felhölter ve Ronald Noppe, “Germany after the Millenium: Discourses and Strategies of Restructing-Redefining the Role of the State”, *Tijdschrift voor Econmische en Sociele Geografie*, 2000, vol. 91, N.3, s. 242’den, aktaran İbrahim Sarıtaş, **Sosyal Demokrasi**, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s. 114

²⁶³ Ömer Demir, **Küresel Rekabette Etkin Devlet**, Nobel Yayınları, Ankara, 2003, s. 73

²⁶⁴ Yurdakul Fincancıoğlu, “Küreselleşme Olgusu, Yeni Evrensel Sermaye ve Üçüncü Yol Doktrini”, **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu?**, Ed. M.C. Yalçınan, Aydoğan Matbaacılık, İstanbul, Kasım 2000, s. 166

iletişim, uluslararası piyasaların birbirine olan duyarlılığını ve esnekliğini arttırmıştır. Devletler artık yerel oldukları kadar, birbirleriyle bağlantılı, ekonomik, askeri, kültürel ve siyasi örgüt ağları nedeniyle küresel bir görüntü arz etmektedirler. Ulus-devletlerin yapısını değiştiren gelişmeler küresel ve ekonomik değişimlerdir. Aynı şekilde medyanın etkinliği ve kültürel ilişkiler de küreselleşmiştir. Çevre sorunları yoğunlaşmış, ulus devletler ise bu alanda tek başlarına etkin bir şekilde mücadele edemez olmuşlardır. Uluslararası hukuktaki gelişmeler, bireyleri olduğu kadar, hükümetleri ve hükümet dışı örgütleri de ulusal hukukun dışında yeni bir yasal düzene dahil etmiştir. “Bu şekilde küreselleşme sonucunda yaşanan değişim beş ana ekseninde toplanabilir; İlk olarak etkin siyasi otorite tek başına ulusal hükümetler tarafından üstlenilmez. İkinci olarak; self-determinasyon ilkesi artık tek ulus devletin sınırlarıyla sınırlı sayılmaz. Üçüncüsü bir devletin resmi otoritesiyle fiili uygulamalar arasında giderek büyüyen bir uçurum vardır. Dördüncü olarak küreselleşme egemenliğin sınırlanamaz, bölünemez ve kamuya ait bir otorite olduğu yönündeki inancı değiştirmiştir. Son olarak devletin faaliyetleri, yöresel ve kültürel sistemler çerçevesinde giderek artan bir şekilde, ulusal egemenliği karmaşık bir yetkiler yumağı haline getirmiştir.”²⁶⁵

1.13.2 Küreselleşme Sürecinde Sosyal Demokrasinin Dönüşümü ve Yeni Toplumsal Hareketler

II. Dünya Savaşı sonrası yıllardan yetmişli yılların başına kadar ki dönemde, Batı Avrupa politikasının gündemini ekonomik büyüme, refah dağılımı ve güvenlik işgal etmişti. 1940’lı yılların sonları ve 1950’lerin başlarında benimsenen sosyal, ekonomik ve politik düzen, daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi hayli kuşatıcı liberal-demokratik refah toplumu uzlaşısı temelinde inşa edilmiş ve bunların hepsi büyümeyi ve güvenliği getirmeleri açısından savunulmuştu.

²⁶⁵ E. Fuat Keyman, “Küreselleşme, Modernite ve Devlet Sorunu”, **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu**, Ed. M. C. Tan, Aydoğan Matbaacılık, İstanbul, 2000, s. 232

Bu şekilde 1970’li yılların ortalarında özellikle ekonomik alanlarında ortaya çıkan gerilemeye kadar, sosyal demokrasi dünyanın her ülkesinde yukarıda belirtildiği şekilde ‘sosyal devlet’ uygulamalarını takip etmek suretiyle doğrusal bir modernleşme yolu izledi. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemin başlarında sosyal demokrat politikalarla bütünleşen sosyal devlet uygulamalarının, ekonomik gelişmeyi sosyal haklarla bütünleştirmek suretiyle gelişimin yaygınlaşacağı ve sürekli olacağı bekleniyordu. Ancak 1970’lerin sonundan itibaren başlayan değişim beklendiği gibi olmadı ve sosyal demokrasi düşüncesi özellikle ekonomik alandaki başarısızlıkları nedeniyle 1990’ların ortalarından itibaren küreselleşme hegemonyasının baskınlık kazanmasıyla köklü bir değişim geçirmeye başladı. Zira küreselleşme süreçleri ile yükselen liberal hegemonya ile beraber eski tip sosyal demokrasi düşüncesinin, toplumdaki genel rahatsızlıkların kaynağı olduğuna dair o kadar kuvvetli bir inanış oluşmuştu ki, tam bu noktada yeni sosyal demokrasi de bu inanışları karşılayacak çıkarımları bünyesine dahil etmek zorunda kalmıştır. Fakat dönüşüm sadece ekonomik başarısızlık temelli değildi ve altında endüstri sonrası bir duruma ulaşan toplumların değer yargılarındaki ve beklentilerindeki değişiklikler de vardı. İşte bu nedenle ileride postmodernizmin düşünsel temelini oluşturacak olan ve sosyal demokrasinin Batılı toplumlarda dönüşüme uğramasına sebep olan yeni sosyal hareketlere de değinmek gerekmektedir. Zira bu tartışmalardan çıkan sonuçlar, küreselleşmenin diğer hegomonik öğeleri ile birlikte aşağıda inceleneceği üzere; sosyal demokrasi düşüncesinin bugünkü dönüşümünün kaynağını oluşturan üçüncü yol düşüncesinin doğumuna da sebep olmuşlardır.

“1970’lerdeki yeni toplumsal hareketler birçok kuramcı tarafından ‘toplumsal, insanı iktisadi yeniden üretim alanına hitap eden; yeniden üretime ilişkin çelişkilerden kaynaklanan hareketler’ olarak tanımlandı.”²⁶⁶ “Bu yeni

²⁶⁶ Tanıl Bora, “Yeni Toplumsal Hareketlere Dair Notlar”, **Birikim Dergisi**, Mayıs 1990, sayı 13, s.

muhalafet hareketlerinin iki önemli sonuç ürettikleri söylenebilir ki, bu sonuçlar; 1) 1970'lerin kapitalist sisteminde, emek-sermaye çelişkisi veya üretim alanı dışında, yeniden üretim alanında konumlanan çelişkilerin çıkarılması, siyasallaştırılması ve 2) bu çelişkilerin siyasallaştırılması sürecinde, geniş kitleleri etkinleştiren, seferber eden doğrudan demokrasiye (veya taban demokrasisine) zemin hazırlayan alternatif bir siyaset tarzının ipuçlarının yakalanmasıdır. Böylece yeni toplumsal hareketler, 70'li yıllarda metropollerdeki toplumsal muhalafetin en dinamik ve sürükleyici unsurları oldular. Yalnızca kitlesellikleri ile değil; siyasetçiliğin meslekleşmesine karşı duran, anti-hiyerarşik, anti-otoriter, anti-bürokratik yapılarıyla yerleşik sosyalist partilerin tıkanıklığının açığa çıkmasına katkıda bulundular.”²⁶⁷

Yeni sosyal hareketler paradigması ile klasik sosyal demokrasi düşüncesinde en önemli yer işgal eden sınıf kavramının içeriği değişirken, kavramın kapsama alanına endüstri sonrası toplumun yeni oluşan ve kimlik/değer temelli konulara öncelik veren aktörler ve çatışma kavramı yer almaya başlamaktadır. Böyle bir gelişmenin ise; sosyal demokrasi düşüncesinde önemli ideolojik ve edimsel dönüşümlere yol açmaması düşünülemez. Nitekim daha önceden incelediğimiz üzere; “eski tip sosyal demokrasi, serbest piyasa kapitalizmini Marx’ın ileri sürdüğü sorunlara yol açan etkilerin pek çoğunun kaynağı olarak görmekle beraber bu sorunların devletin piyasaya müdahalesiyle üstesinden gelinebileceğine de inanmaktaydı. Buna göre; devlet piyasaların gerçekleştiremeyeceği ya da sadece kısmen yerine getirebileceği kamu hizmetlerini vermekle yükümlü olduğundan ve demokratik bir toplumda kamu gücü kolektif isteği temsil ettiğinden, toplumun diğer sektörlerinde olduğu gibi ekonomide de güçlü bir hükümetin varlığı son derece doğal ve arzu edilebilir bir durumdu. Buna göre; hükümetin, iş çevrelerinin ve sendikaların da içerisinde yer aldığı kolektif karar mekanizması, kısmen piyasa mekanizmalarının yerine geçmekteydi.”²⁶⁸

51

²⁶⁷ Bora, a.g.m., s. 51²⁶⁸ Anthony Giddens, *Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, Birey Yayınları, İstanbul,

Bu nedenle eski tip sosyal demokrasinin ortaklaşmacı vurgusu, tam zamanlı işe odaklanması ve sosyal devlet üzerindeki karşı konulamaz baskısı ekolojik konularda sistematik bir yaklaşım sergilenmesine de engel olmaktaydı.

Ancak 1980'lerle beraber küreselleşme süreçleri ile birlikte hızla canlanan yeni liberalizm düşüncesi etnik kimlik talepleri, yerel değerlerin öne çıkarılması, feminizm ve çevreci hareketler ile birleşerek Batılı toplumlarda standart bir yaşam biçiminin savunucusu durumunda kalan ve klasik sosyal demokrasi düşüncesini savunmaya devam eden partiler karşısında seçim zaferleri kazanmaya başladı. Zira “klasik sosyal demokrasinin aksine 1980'lerden itibaren canlanan yeni liberalizm küreselleşmekte olan bir teoriydi ve küreselleştirici güçlere doğrudan katkısı bulunmaktaydı. Yeni liberaller dünya çapında kendilerinin daha yerel birlikteliklerle iş birliğine girmelerini sağlayan bir felsefi yaklaşım izlemekteydiler. Yeni liberallerin düşüncesine göre; piyasalara çok az müdahale edildiği ya da hiçbir müdahalenin söz konusu olmadığı takdirde dünya daha iyi bir konuma gelecekti. Bu nedenle yeni liberaller, rekabetin ve zenginliğin üretilmesini gündemin ön sıralara yerleştirmişlerdir. Öte yandan yeni liberaller, özellikle aile ulus gibi geleneksel kurumların savunulmasıyla, kısıtlanmamış piyasa güçleri arasında bağlantı kurmaktadırlar.”²⁶⁹ Onların düşüncesine göre; bireysel inisiyatif ekonomi içerisinde gelişir, fakat yaptırımlar ve sorumluklar diğer alanlarda geliştirilmelidir. Geleneksel ulus gibi geleneksel ailede toplum düzeni için işlevsel bir zorunluluk arz etmektedir. Ancak devlet, özellikle “sosyal devlet uygulamaları gerçekleştiren devlet, sivil düzenin bozulmasına sebebiyet verirken, piyasalar bireysel inisiyatifin gelişmesine yol açtıklarından dolayı böyle bir sonuca neden olmamaktadırlar.”²⁷⁰ “Sivil düzen gibi, piyasalar da kendi başlarına bırakılırsa toplum için daha büyük yararlar sağlayabilirler. Piyasalar kesintiye uğramamış bir büyümenin gerçekleştirilmesi için yasal bir zemine ve devlet müdahalesinin bulunmadığı

2000, s. 20

²⁶⁹ Giddens, “Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin...” a.g.e., s. 23

²⁷⁰ Giddens, a.g.e., s. 23

bir düzene ihtiyaç duyan, sürekli hareket halindeki makinelerdir.”²⁷¹ Öte yandan “nükleer enerji, yeni iletişim teknolojileri, esnek çalışma şartlarının yaygınlaşması gibi yeni sorunlar, sağ ve solun kendi geleneksel çizgileriyle uyumlu çözümler üretmelerine izin vermemektedir ve dolayısıyla da klasik sağ-sol polarizasyonu anlamını yitirmektedir.”²⁷² Bu düşüncelerin etkisiyle 80’li yıllarda, bürokratik merkezîyetçiliğin ve planlı ekonominin meydana getirdiği olumsuzlukların giderilmesinin, çoğulculuk, liberallik ve demokratlığın eş zamanlı olarak uygulanmasıyla mümkün olacağı fikri yayılmaya başlamıştır. “Ekonomik sistemin yeniden yapılandırılması için, piyasa ekonomisinin benimsenmesi, devlet mülkiyetinin geriletilmesi, merkezîyetçiliğin ortadan kaldırılması ve özgür sendikalaşmanın gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Kültürel yaşamın özgürleşmesinin ön koşulu olarak da, sosyal demokrasinin mevcut dünya anlayışının sona erdirilerek, liberalleşmenin ve çoğulculuğun toplumsal hayatta benimsenmesi ve savunulması öngörülmüştür.”²⁷³

Görüldüğü gibi küreselleşmenin sosyal demokrat siyasete etkileri hakkında bir çok görüş mevcuttur. Meyer’e göre; küreselleşme ve medya toplumu, 90’lı yıllarda sağ ve sol ideolojileri çok derinden etkilemiştir. Böylece özellikle “sosyal demokrasi düşüncesi de bir dönüşüm içerisine girmiştir.”²⁷⁴

1.14 Sosyal Demokrasinin Krizden Çıkış Süreci Ve Üçüncü Yol

Tüm yukarıda anlatılanlara ek olarak özellikle “iki uluslararası etken, 1980’li yıllardan itibaren, sosyal demokratların refah devletine ilişkin projelerinin eski çekiciliğini yitirmesine neden olmuştur. Bunlardan biri, tam istihdam kaygısının yerini, enflasyon sorununun alması sonucunda, Keynesçi

²⁷¹ Robert Worcester, “Introduction”, **Beyond Left and Right**, Blundell and Gosschalk, s. 3

²⁷² Meyer, “Sosyal Demokrasinin...”, a.g.e., s. 52-53

²⁷³ Meyer, “Sosyal Demokrasinin...”, a.g.e., s.146-148

²⁷⁴Thomas Meyer, “Modernity, Beyond Left and Right”, European Social Democracy /Transformation in Progress, Social Democratic Think Tanks Explore the Magical Return of Social Democracy, Amsterdam, Friedrich Ebert Stiftung, 1998, s. 51

iktisat öğretisi yerine, parasalcı öğreti ile yeni sağın liberal değerlerinin etki kazanması; öteki de, başarısızlıkla biten yeniden yapılanma (prestroika) ve açıklık (glasnost) politikalarının, Sovyet devriminin, sonuçlarıyla birlikte tasfiye edilmesine yol açmış olmasıdır.”²⁷⁵

Bu gelişmelerle beraber duraklayan ekonomiler, artan işsizlik, hızlı enflasyonu engellemenin acı reçeteleri, alım gücü düşen ücretler, yeni toplumsal hareketlerin etkileri ve yeni değer yargılarının gelişmesi sonucu “refah devleti”, “toplumsal uzlaşma”, “uygar siyaset” gibi kurum ve kavramlar gerilerken sosyal devlet ve refah devleti politikalarının uygulayıcısı olan sosyal demokrasi düşüncesi, Soğuk Savaş’ın bitimine kadar önce bir duraklama ve daha sonra da bir düşme sürecine girmiş, buna bir de ideolojilerin bittiğine dair söylem de eklemlenince iyice açmaza girmişti. Ancak bu açmaza cevap olacak olan üçüncü yol düşüncesi önce Amerika’dan çıkmıştır. “İşte sosyal demokrasinin küreselleşme sürecinde karşı atak olarak geliştirdiği üçüncü yol düşüncesi, 90’lı yıllarda Amerika’da Demokrat Parti’nin siyasi değişimini anlatmak için Bill Clinton’un danışmanları tarafından ortaya atılmıştır.”²⁷⁶ Ancak kavramın güncel hale gelmesi 1997 seçimleri ile 18 yıllık Muhafazakar Parti iktidarını deviren İngiliz İşçi Partisi’nin iktidarı ile olmuştur. “Bu şekilde önce İngiliz İşçi Partisi’nin, daha sonra da Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin değişimi ve yeni politikaları ile Giddens’in çabaları üçüncü yol teorik tartışmalarını da hızlandırmıştır. Bu nedenle “Üçüncü Yol”un fikir babası olarak İngiliz sosyolog Anthony Giddens gösterilmektedir.”²⁷⁷

Giddens’in “Üçüncü Yol” düşüncesi, küreselleşme gerçeğini olumlu ve olumsuz yönleriyle kabul eder.²⁷⁸ O’na göre; “eski sosyal demokrat yöntem

²⁷⁵ Kemali Saybaşı, **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993

²⁷⁶ Yonn Dierwechter, “Clinton’un Üçüncü Yol’u: Sol ve Sağ: Hepsi Tepeden Tırnağa Amerikan”, **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu**, Ed. M.C. Yalçıntan, İstanbul, Aydoğan Matbaacılık, Kasım 2000, s. 335

²⁷⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 87

²⁷⁸ Anthony Giddens, “Üçüncü Yol Politikaları”, **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu**, Ed. Murat Cemal Yalçıntan, İstanbul: Aydoğan Matbaacılık, Kasım 2006, s. 16

artık kullanılamaz hale gelirken sınıf temelli bir siyaset yapmanın modası geçmiştir ve artık sağ ve sol arasında politik bir ayrım da kalmamıştır. Bunda, 1970’li yılların sonlarına kadar endüstrileşmiş ülkelerde hakim olan refah devleti mutakabatının sona erışı, Marksizmin itibarını yitirmesi ve önemli toplumsal, ekonomik ve teknolojik yenilikler etkili olmuştur.”²⁷⁹ Bu şekilde üçüncü yol düşüncesi, “dünyadaki değişimlere yanıt verebilme uğraşısı olarak, merkez sol değerlerin bu değişimlere uyarlanması olarak değerlendirilebilir.”²⁸⁰ Nitekim “Üçüncü Yol” projesi, “geleneksel ve modern olanı bir siyasal projede buluşturmayı amaç edinmiştir.”²⁸¹ Giddens’a göre; “Üçüncü Yol” düşüncesi, beş temel konu üzerine kuruludur. Bunlar; “küreselleşme, bireyselleşme, sağ ve solun mevcut durumu, politikacılar ve ekolojik konulardır.”²⁸² Giddens, toplumsal gelişimin bu beş önemli alanda değişimlere neden olurken, sosyal demokrat siyasetin bu değişimlere uymakta zorlandığını ve yavaş kalarak veya hiç değişmeyerek bu dönüşümlerin birer sorun halesine gelmesine sebep olduğunu söyler. Giddens, politikacıların içinde bulunduğu ikilemin de yönetim modeliyle çözülebileceğine inanmaktadır.²⁸³

Giddens’in açıkladığı Üçüncü Yol anlayışının beş değişim alanı şunları kapsamaktadır:²⁸⁴

1. Yeni liberal anlayışın neredeyse yok ettiği toplumsal dayanışmayı yeniden inşa etmek: Toplumsal dayanışmanın yeniden inşası, kendinden menkul bencil birey anlayışının yerine toplumsal sorumluluğu olan bireyin yaratılmasıyla mümkün olabilir. Üçüncü Yol, refah devletinin radikal reformlara gereksinimi olduğu gerçeğini kabul etmesine karşılık, sistemin bir

²⁷⁹ Giddens, “Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin”, a.g.e., s. 9

²⁸⁰ Murat Cemal Yalçın, “Anthony Giddens ile Söyleşi”, **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu ?**, Ed. Murat Cemal Yalçın, Aydoğan Matbaacılık, İstanbul, 2006, s. 31

²⁸¹ Ayhan Kaya, “21.Yüzyıl Başında Yeni Dünya Düzeni, Farklılıklar ve Sosyal Demokrasi”, www.sodev.org.tr, Erişim Tarihi 12.02.2005

²⁸² Giddens, “Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin”, a.g.e., s. 39

²⁸³ Giddens, “Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin”, a.g.e., s. 39

²⁸⁴ Kaya, a.g.m.

güvenlik boyutuna indirgenmesine karşıdır. “Bu nedenle, refah devleti, mümkün olduğu kadar bireysel inisiyatif ve sorumluluğu teşvik eden bir sosyal yatırım devleti olmalıdır.”²⁸⁵ Giddens’in bu müdahalesi “bireyselliğin ve toplumsallığın içiçe olduğuna dair bir vurgudur.”²⁸⁶

2. Etkin bireylerin oluşumuna katkıda bulunmak: Siyasetin sadece profesyonel siyasetçilerin tekelinde olmaması gerektiğini anımsatan Giddens, çevresindeki her türlü gelişme karşısında pozisyon alabilen bireylerin sorgulayan, eleştiren ve proje geliştiren tavırlarıyla siyasete daha geniş bir anlam kazandıracağını düşünmektedir. “Yeni toplumsal hareketlerin savunduğu politikalar geleneksel sol söylemi aşmaktadır ve bu bağlamda sosyal demokrasinin söylemi yeniden düzenlenmelidir.”²⁸⁷ “Bu nedenle yaşam siyasetinin hayata geçirilebilmesi, bireylerin kendi yerel çevreleri içerisinde gelişen sosyal, siyasal, ekonomik, çevresel ve benzeri sorunlara karşı çözüm arayışında olmalarını gerektirdiğinden mahalle örgütlenmeleri, yerel bazlı sivil toplum örgütlenmeleri, kentsel örgütlenmeler ve belirli sorunlar etrafında ortaya çıkan örgütlenmeler bu çerçevede desteklenmelidir.”²⁸⁸ Bu nedenle üçüncü yol politikalarının temel öğelerinden birini aktif bir sivil toplumun oluşturulması teşkil etmektedir.”²⁸⁹ “Hükümet bu bağlamda toplumsal hareketlerden, toplumsal gruptan, sivil toplum örgütlerinden ve diğer yurttaş inisiyatiflerinden sürekli bir şekilde yararlanmalıdır. Sivil toplumun yeniden canlandırılması bir anlamda hükümet ile sivil toplum arasında işbirliğini, yerel girişimlerin güçlendirilmesini, üçüncü sektörün katılımını, yerel kamusal alanın korunmasını, topluluk temelli olarak suçların önlenmesini ve demokratik aileyi içerir.”²⁹⁰ Bu nedenle “devlet sivil kültürün

²⁸⁵ Anthony Giddens “Eşitsizlik ve Sosyal Demokrasi”, Çev. M. C. Yalçınan, **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu ?**, Ed. Murat Cemal Yalçınan, İstanbul, Aydoğan Matbaacılık, 2000, s. 28

²⁸⁶ Kaya, a.g.m.

²⁸⁷ Sarıtaş, a.g.e., s. 135

²⁸⁸ Kaya, a.g.m.

²⁸⁹ Giddens, “Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin”, a.g.e., s. 92

²⁹⁰ Giddens, “Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin”, a.g.e., s. 139

yenilenmesinde önemli bir rol oynamalıdır.”²⁹¹

3. Güven kurumunun yeniden inşası için üretken siyaseti yaygınlaştırmak. Üretken siyaset, bir önceki maddede de dile getirildiği gibi etken bireyin varlığını gerekli kılar. “Etken birey, vesayeti altında bulunduğu gücün belirlediği gündemden öte kendi belirlediği gündem etrafında örgütlenen ve bu gündemi yerel ve ulusal ölçekte kabul ettirmeyi amaç edinebilen bireydir.”²⁹² Böylece; üçüncü yol anlamında siyaset; “bireyin sadece haklarının değil, sorumluluklarının da olduğunu vurgular. İnsanlar sorumluluk yüklenerek bir anlamda yeni bir dayanışma zemini oluşturmalıdırlar.”²⁹³

4. İletişimsel demokrasi projesi çerçevesinde toplumsal diyalogu arttırmak: Çoğu toplumsal sorunların ardında yatan en önemli neden bireyler arası ve gruplar arası iletişimde yaşanan eksikliklerdir. Toplumsal diyalogun olmadığı yapılarda insanları ve grupları rahatsız eden ve çoğunlukla etnik, kültürel ve dinsel nitelikli olduğuna inanılan sorunların tartışılmaksızın bilinçaltına itildiği düşünülmektedir. Giddens’e göre; “sosyal demokrasinin modernizasyonu bağlamında yapılması gerekenler daha çok sivil toplum alanında olduğundan hükümetler sivil toplum örgütlerinden ve diğer yurttaş inisiyatiflerinden sürekli bir şekilde yararlanmalıdırlar.”²⁹⁴ Bu nedenle “sosyal demokrasi, devleti, demokratik ve farklı toplumsal kesimlerle diyalog içinde bir yönetim aygıtına dönüştürmeyi amaçlamalıdır.”²⁹⁵ Böylece Üçüncü Yol anlayışı, “gruplararası ve bireyler arası sürekli diyalogun gerekli olduğunu iddia ederken özellikle yerel siyasal örgütlenmeler üzerinden doğrudan siyasal katılım sürecine katkıda bulunmanın önemine vurgu yapar.”²⁹⁶

²⁹¹ Giddens, “Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin”, a.g.e., s. 92

²⁹² Kaya, a.g.m.

²⁹³ Sarıtaş, a.g.e., s. 137

²⁹⁴ Giddens, “Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin....”, a.g.e., s.139

²⁹⁵ E. Fuat Keyman, “Sosyal Demokrasi ve Türkiye”, **Doğu Batı**, Yıl:7, S.29, Ağustos-Eylül-Ekim 2004, s. 138

²⁹⁶ Kaya, a.g.m.

5. Refah devletinin yeniden inşası gerekir: Yeni Sağ'ın, 1970'li yıllarda yaşanan dünya ekonomik krizinden çıkış yolu olarak refah devleti uygulamalarından doğan maliyetleri kısmayı önermesinden farklı olarak "Üçüncü Yol, bu çözümün büyük bir toplumsal maliyeti beraberinde getirdiğini düşündüğünden refah devletinin bir yeniden yapılandırma içerisinde kurumsallaştırılması gerektiğini iddia eder."²⁹⁷ Buna göre; "Devlet, insan kaynaklarına ve girişimci kültürün gelişmesi için ihtiyaç duyulan altyapının oluşturulmasında önemli bir role sahiptir."²⁹⁸ Zira Giddens'e göre; "devlet, güçlü, kapsayıcı ve müdahaleci değil, aksine toplumsal değişime, ilerlemeye ve modernleşmeye katkıda bulunan ve bu değişimin demokratik bir zeminde oluşmasını garanti altına alan etkili bir yönetim aygıtıdır."²⁹⁹ Üçüncü Yol düşüncesi, her şeye karışan büyük bir yönetimin aksine, "dinamik bir yönetim anlayışından yana olup, bu bağlamda girişim özgürlüğünü destekleyen bir sosyo-ekonomik iklim yaratılmasından ve küçük/orta boy işletmeler için kendi ayakları üzerinde durabilecekleri bir ortam hazırlanmasından yanadır."³⁰⁰ Buna göre; Üçüncü Yol düşüncesinde, "devletin, bir yeniden dağıtım programını somutlaştırmadaki sorumluluğu ortadan kalkmaz, ancak bu program bireysel inisiyatif ve özgürlükle bağdaşır olmalıdır."³⁰¹

Görüldüğü üzere; Üçüncü Yol, "geleneksel soldan, özellikle refah devletinin geçmiş deneyimlerine bir eleştiri getirmek suretiyle farklılık arz etmektedir."³⁰² Daha öncede belirttiğimiz üzere Giddens'in, yurttaşın tüketiciye, özgürlüğün pazarda satın almaya veya satmaya indirgenemeyeceği ile pazarın etik değerler yaratamayacağını ancak yine de yurttaşlığın oluşmasında katkı sağlayacağını belirtirken haklar kadar sorumlulukların da önemli olduğunu ve sorumluluk olmadan hak da olamayacağını vurgulaması, serbest pazarın sorunlar yaratacağını ve

²⁹⁷ Kaya, a.g.m.

²⁹⁸ Giddens, "Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin...", a.g.e., s.113

²⁹⁹ Giddens, "Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin...", a.g.e., s.113

³⁰⁰ Giddens, "Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin...", a.g.e., s.70

³⁰¹ Giddens, "Üçüncü Yol Politikaları" a.g.m, s. 18

³⁰² Giddens, "Üçüncü Yol Politikaları" a.g.m, s. 16

hükümetin düzenleyici bir rol oynaması gerektiği tespitini yanında getirirken devlete de önemli roller vermek suretiyle devletin güçlü ve dinamik olmasını gerektirmektedir.

1.14.1 Üçüncü Yol Düşüncesinin İngiltere'deki Uygulaması-Yeni İşçi Partisi

İngiliz İşçi Partisi, “İngiltere’nin tarihsel gelişme sürecine özgü tartışmaların yanı sıra, özellikle son yıllarda, Parti’nin programında ve ideolojik doğrultusunda gerçekleştirilen köklü değişiklikler nedeniyle, Batı Avrupa sosyal demokrat partilerinin yaşamakta olduğu dönüşüm süreci açısından da ilginç gözlemler yapma olanağı veren bir örnek olaydır.”³⁰³

Bilindiği üzere 1930’lar ve sonrasında bütün Batı Avrupa sosyal demokrat partilerinde Keynesçi iktisat politikaları popüler hale gelip devletçi bir ekonomik anlayış öne çıkmıştı. Özellikle 1945’lerde İngiliz İşçi Partisi, diğer partileri de etkileyen temel programın sahibiydi. Ancak “1976 yılından sonra İngiltere’deki refah devletine karşı ideolojik saldırılar yoğunlaşmaya başladı. 1974 yılında seçimleri kazanan İşçi Partisi’ne bir çok ekonomik kriz miras kalmıştı ve hükümet, IMF ile yürütülen kredi görüşmeleri sonucunda kamu harcamalarından 2 milyar sterlin kesinti yapmayı kabul etti. Bu önlem ekonomiyi kısmen rahatlatmakla beraber bedeli İşçi Partisi’nin 1979 seçimlerini kaybetmesi ve yerine Muhafazakar Parti’nin hükümete gelmesiyle sonuçlandı.”³⁰⁴ Bu şekilde 1979’a gelindiğinde bu politikaların başarısızlığı açıkça belli oluyordu. Daha önceden belirttiğimiz üzere; “İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerde kurulan refah devletlerinde, sistemin iki önemli dayanağı vardı ki; bunlar bir yandan ücretsiz sağlık ve eğitim harcamaları, diğeri ise; asgari bir ücret ve iş güvenliği garantisiydi. 1980’lerde İngiltere’de

³⁰³ Galip Yalman, “Avrupa Sosyal Demokrat Partilerinin Siyasal ve İdeolojik Yönelimlerindeki Değişimler: İngiliz İşçi Partisi Örneği”, **İktisat Dergisi**, Ağustos-Eylül 1999, s.56

³⁰⁴ Lowe, a.g.e, s. 304

Muhafazakar Parti hükümetlerinin işbaşına gelişiyle sistemin iki ayağından özellikle iş güvenliği konusunda büyük oranda işsizlik pahasına yeni düzenlemeler yapılarak bu konuda refah devleti kazanımları tırpanlandı. Bunun dolaylı etkisi ise “beveridge” sistemiyle finanse edilen kamu harcamalarında görüldü.”³⁰⁵ “Thatcher refah devleti uygulamaları ve Keynesyen ekonomik politikaların başarısızlığı nedeniyle seçimi kazanmıştı. Thatcher özellikle iki dünya savaşının getirdiği yıkımın ardından bir toplumsal uzlaşma olarak köklenen refah devletine büyük darbeler indirmiş, sosyal güvenlik ödemelerinin kısılması için adımlar atmıştı. Bunun sonucunda emeklilere, işsizlere, çocuklara, tek başına çocuk büyütenlere, özörlörlere, yaşlılara, mültecilere kısacası en zayıf durumdaki kesimlere yönelik sosyal güvenlik ödemeleri azaltılırken sürekli işsizlerin oranı ücretlerdeki genel düşüş nedeniyle artmıştı. Thatcher ve sonrasında Muhafazakârlar, çalışanların haklarını düzenleyen Avrupa Birliği Sosyal Sözleşmesini dahi sanayiye zarar vereceği gerekçesiyle imzalamadılar. Kamu harcamaları kısıılırken vergiler ve buna bağlı olarak yoksulluk, işsizlik ve sefalet artarken toplumsal uçurumlar büyümüşü.”³⁰⁶

Bu nedenle Muhafazakar Parti’de Thatcher yerine John Major 1990 yılında partinin başına getirildi. “Major, Thatcher’in sert politikalarını yumuşatarak toplumsal desteği yeniden kazanmaya çalıştı. Geleneksel sol, Thatcher’in politikalarını işçilere, feministlere ve homoseksöellere savaş açan ve baskıyı hedefleyen politikalar olarak görüyor ve bu politikaların toplumsal destekle iktidara geldiğini ve fonksiyon gördüğünü anlamakta zorlanıyor ve geleneksel sol politikalara dönölmesini savunuyordu.”³⁰⁷ Ancak “Muhafazakar Parti’nin Thatcher’den sonraki lideri olan John Major’un sınıfsız toplum sloganı, liberal bireyci yaklaşımın, toplumsal gerçeklerden kopuk, kişisel çıkar hesaplarından ibaret bir dünyada yaşayan soyut bireylerden oluşacak bir toplumun idealize edilmesi işlevini görüyordu. Bu ortamda İngiliz iki parti

³⁰⁵ Steven Pinch, “Labour Flexibility and the Changing Welfare State”, **Towards a Post Fordist Welfare State**, Roger Burrows&Brian Loader, Routledge, London, 1994, s. 203

³⁰⁶ Meyer, “Modernity, Beyond ...”, a.g.m., s.191

³⁰⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 73

sisteminden şüpheler ifade edilmeye ve değiştiği belirtilmeye başlandı. Adeta tek parti sistemi gibi bir yapı ortaya çıktı ve Muhafazakar Parti 1979-1997 arasında 18 yıl iktidarda kaldı. Ayrıca 1950'den 1979'a kadar öndeki parti ile ikinci parti arasındaki fark % 7'den fazla değilken bu fark 1983'de % 14, 1987'de % 11 olmuş ve 1964'den 1997'ye kadar İşçi Partisi'nin oyları da % 44'den % 31'e düşmüştü.³⁰⁸ Öte yandan sendikalar kamuoyunun gözünde meşrû ve demokrasinin olmazsa olmaz parçalarından biri iken, toplumsal huzursuzluğun, partizanlığın, hattâ ekonomik krizlerin baş müsebbibi ilân edilmişlerdi. Ancak bütün olumsuz görüşlere rağmen "Muhafazakar Parti iktidarının sonuna doğru İngiltere'de sosyolojik açıdan yapısal bir değişim yaşanmış ve uygulanan politikaların da etkisiyle ev sahiplerinin oranı 1950'de % 29 iken 1990'da % 67'ye ulaşırken beden işçilerinin oranı da 1950'de işgücünün % 16'sı iken 1990'de % 4'e inmiştir."³⁰⁹ Bu emek ağırlıklı çalışan kesimin toplumda azınlık durumuna inmesi demekti. "1979-1990 arasında sendika üyesi çalışanların oranı da % 50'den % 36'ya inmiştir."³¹⁰ Ayrıca işçilerin çoğu belediyelerin kiracısı olmak yerine kendi evlerinin sahibi olmuştu. Böylece özelleştirme ve hisse senetlerinin de yaygınlaşması dikkate alındığında en genel anlamda tarihte bir toplumun ilk defa yaygın bir şekilde kapitalistleşmesi yaşanıyordu. Şüphesiz oy her zaman sosyal durum tarafından belirlenmemekle beraber bu durum, "muhafazakar oy kesiminin artması ve işçi partisinin tabanının zayıflaması anlamına gelmekteydi."³¹¹ Sosyolojik olarak bakıldığında ise durum; mavi yakalıların sayısının azalması ve beyaz yakalıların sayısının artması ile daha öte de pembe yakalıları denilen yeni bir hizmet sektörü grubunun doğması ve yaygınlaşmasına işaret etmekteydi.

Böylece İşçi Partisi başarı kazanmak için uygulanmakta olan muhafazakar politikalar yönünde tavır değişikliğine gitmek zorunda kaldı. Nitekim "1987'de Parti, serbest pazara daha olumlu bakan, kamu mülkiyeti

³⁰⁸ D. Buttler, Dennis Kavanagh, *The British General Election of 1992*, London, 1992, s. 2-3

³⁰⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 72

³¹⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 72

³¹¹ Buttler, Kavanagh, a.g.e., s. 2-3

konusunda daha esnek, kamusal mülkiyete dönmeyeceğini açıklayan ve düşük gelir vergisi ile konsey evlerinin satılması yönünde bir tavır aldı. Buna rağmen kamuoyu gözünde hala yüksek vergiye taraftar, enflasyon politikaları güvenilir olmayan, sendikaların denetiminde ve savunma konularında güvenilmez bir konumdaydı.”³¹² Bu arada Muhafazakar Parti’nin sert politikalarının olumsuz sonuçlarına da kamuoyunda tepkiler artmaya başlamıştı. “Her ne kadar Muhafazakar Parti’nin devam etmekte olan ekonomik krizi sonlandırmak için almış olduğu liberal ekonomi ağırlıklı önlemler 1982 yılına kadar pek bir gelişme sağlayamasa da anılan tarihten itibaren ekonomik büyüme yeniden yoluna girdi. 1984-1989 arasında İngiliz ekonomisi, diğer Avrupa ülkelerinin aksine hızlı ekonomik büyüme oranları yakaladı.”³¹³ “İngiltere’de, 1983 ile 1990 yılları arasında yoksulluk sınırında olanların sayısında %50 oranında bir artış yaşanmış olup, 1990 yılında, nüfusun %20’si, yani yaklaşık 11 milyon kişi yoksulluk sınırında yaşarken, bunlardan 5 milyonu yeterli beslenme olanaklarına sahip olmayıp, 7 milyon kişi de giyecek temini gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek ödeme olanaklarına sahip değildi.”³¹⁴

Bu ortamda gidilen “1992 seçimlerini de Muhafazakar Parti % 42 oyla kazandı ve parlamentodaki sandalyelerin % 60’ını aldı.”³¹⁵ Ama “1989 kamuoyu yoklamalarında çoğunluk, bireyin kendi kendine bakması yerine kamu güvenliği açısından devletin müdahalesine olumlu bakıyordu ve ekonominin sadece pazar mekanizmasına bırakılmasına karşı çıkıyordu. İş ve eşitlik için pazar yerine hükümete güveniliyordu. Ayrıca çoğunluk vergi kesintisi yerine sosyal hizmet için daha çok vergi alınmasına taraftardı. Ancak her ne kadar İşçi Partisi girilen seçimlerde yenilgiye uğrasa da 1988’deki bir araştırmada da toplumun % 54’ünün sosyal ve dayanışmacı değerleri desteklerken sadece % 39’unun Thatcherçi değerleri desteklediği

³¹² Buttler, Kavanagh, a.g.e., s. 43-44

³¹³ Lowe, a.g.e, s.304

³¹⁴ Alcock, Payne, Sullivan, a.g.e., s.160

³¹⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 73

görülyordu.”³¹⁶ Bu nedenle İşçi Parti’sinin yeni lideri “Neil Kinnock, seçimlerde uğranılan yenilgiyi, Parti’nin sol kanadı ile özdeşleştirilen kamulaştırma, sendikal haklar ve nükleer silahsızlanma politikalarına bağlayarak, bu politikalardaki değişikliği Parti’nin yeniden itibar kazanması için gerekli görüyor ve değişim gereğini, kapitalist dünyadaki yapısal değişiklikleri ve Thatcher hükümetinin uygulamalarını veri olarak savunuyordu.”³¹⁷ Nitekim “Neil Kinnock bu amaçla partide bir değişim başlattı. Bu yeni değişim hareketleriyle ilk olarak İngiliz İşçi Partisi’nin sendikaların ve aktivistlerin denetiminden kurtarılması ve halka açılması sağlanmaya çalışıldı. Bu şekilde İngiliz İşçi Partisi, geleneksel işçi sendikası ve işçi hareketi partisi olmaktan çıkarak İsveç ve Alman sosyal demokrat hareketlerine benzemeye başlarken sendikalardan ziyade işçilere hak tanıma sürecine giriliyordu.”³¹⁸ Böylece sendikalardan ziyade işçilere hak tanıma ve “bir üye bir oy” politikasıyla partinin seçmene yönelmesi öne çıktı. Liderliğe de adayları belirlemede daha çok insiyatif verildi ve sendikaların parti kongresindeki oy oranı düşürüldü. Bireysel üye sayısı artırılarak aşırı sol kanadın etkisi azaltılmaya çalışıldı. “1989’da 267.000 olan bireysel üye sayısının bir milyona çıkarılması hedeflendi ama üye sayısının 320.000 civarında kalmasına rağmen daha sonraları İşçi Partisi’nin başına seçilen Tony Blair, Kinnock’un bu çabalarını sürdürdü ve 1996’larda bu rakamı 420.000’lere çıkardı.”³¹⁹ “Bu süreçte bireysel üyeler artınca Blair, bu noktadan sonra sendikaların özel destek göremeyeceklerini ilan etti. Ayrıca parti zengin işadamlarını da bünyesine kattı. Geleneksel olarak Parti’de liderin gücünü sınırlayan kurumlar lidere alternatif olmaktan çıkarıldı ve güçlü liderlik oluşturularak parti sadakati sağlanmaya çalışıldı. Bu şekilde de adeta geleneksel işçi partisi ötesinde yeni bir parti ortaya çıkmış oldu. Diğer açıdan bu gelişmelerle İngiliz İşçi Partisi sendika denetiminden kurtularak İsveç ve Alman sosyal demokrasi çizgisine gelmiş bulunuyordu.”³²⁰ Bu süreçte orta

³¹⁶ Buttler, Kavanagh, a.g.e., s. 47

³¹⁷ Yalman, a.g.m., s. 56

³¹⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 87

³¹⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 76

³²⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 78

sınıflarla zengin çalışan kesimlerin de desteğini almaya başlayan İşçi Partisi sendikaların partisi olmaktan çıkarak toplumsal tabanını genişletmeye başlamıştı. Nitekim Blair bu değişimi, “bireyleri üretim sürecindeki konumlarına göre kategorilere ayıran bir “sınıf” kavramının geçerli olmadığını savunarak vurgularken ayrıca sağ ve sol terimlerini red edip merkezin partisi olduğunu söylüyordu.”³²¹ Son olarak parti tüzüğündeki kamu mülkiyetine taraftar olduğu ibaresini kaldırınca Parti, artık serbest pazar ekonomisini savunmaya başlamıştı.

Görüldüğü üzere tüm bu gelişmeler İşçi Partisi açısından klasik sol yaklaşımının ötesinde yeni bir anlayışa işaret etmekte ve Yeni İşçi Partisi’nin oluşmasına etki etmiş gözükmektedir. Bunlar arasında en göze çarpan hususlar, çelişkiyi artırmak yerine topluma çıkış yolu sunmak, işçi sınıfı ötesinde toplumun tümüne hitap etmek ve demokratikliğe önem vermek, harcama politikası yerine üretim politikaları geliştirmek, temel amaç olarak insanı esas almak ve dayanışmayı arttırmak yönündeki uygulamalardır. Nitekim İşçi Partisi bu reformları gerçekleştirip büyük bir oy patlamasıyla iktidara geldi. “1997 seçiminde Muhafazakar Parti’nin oyu 1992’deki % 41.9’dan % 30.7’ye düşerken 1992’den 1997’ye kadar oyların ¼’ünü kaybetmişti.”³²² “Muhafazakarlar 1906’dan bu tarafa 165 milletvekili ile en düşük milletvekili sayısını çıkarmışlardı. İşçi partisi ise, 419 milletvekili ile en yüksek oy oranına ulaşmasa bile tarihindeki en fazla milletvekilini çıkarmıştı. İktidar için yeterli sayıdan 179 fazla milletvekili elde etmişti. Bu 1935’den sonra İngiltere’deki en yüksek çoğunluk sayısı idi.”³²³ Bu sonuç partideki ve politikalarındaki değişim yanında Blair’in sol ile dini ve kiliseyi de barıştırmasının da bir neticesiydi. Çünkü Blair’in yaklaşımı, “toplumda dayanışmanın artırılması, toplumun aile gibi geleneksel kurumlarının güçlendirilmesi ve toplumla gençler arasında diyalog kurulması ile yöresel kimlik ve dayanışmanın artırılması gibi hususları içermekte, bireyci yaklaşım

³²¹ Yalman, a.g.m., s. 61

³²² Pippa Norris, “Anatomy of a Landslide”, *Parliamentary Affairs*, Vol.50 No:4, 1997, s. 509-510

³²³ Norris, a.g.m., s. 509-510

adeta komüniteryan bir üslup ihtiva etmekteydi.”³²⁴ “Blair, yalnızlık, anlamsızlık ve suç gibi unsurlarla başa çıkmada devlet yanında topluluk ve dayanışma duygusu ile insanların birbirleriyle diyalogunun artırılmasını savunuyordu. Bunun içinde sağlam ailenin önemi üzerinde duruyordu.”³²⁵ “Böylece seçim kampanyası esnasında yer verilen tüm bu hususlar İşçi Partisi açısından 1997 seçim zaferini getirmiştir.”³²⁶

Böylece 1997 yılından itibaren Tony Blair’in liderliğinde başlayan İşçi Partisi iktidarı, 2007 yılına gelindiğinde uzun süren iktidar yıllarında yapılan çeşitli uygulamalar nedeniyle erimiş ve en son 2005 yılı genel seçimlerinde 1997 yılına nazaran 4,5 milyon seçmenin oyunu kaybeden, üyelerinin yarısını yitiren ve 2007 Mayıs’ında yapılan yerel seçimlerde de oyları % 26 civarında³²⁷ bulunan Parti’nin başında 2007 yılından itibaren Gordon Brown bulunmakta beraber halen yönetimdeki İşçi Partisi’ne desteğin azalmaya devam ettiği ve partinin Muhafazakarların 11 puan gerisine düştüğü ortaya çıktığı ve Muhafazakar Partisi’nin oylarının Nisan 2008’e göre 1 puan artarak yüzde 40’a yükselirken, İşçi Partisi’nin oylarının aynı dönemde 4 puan azalarak yüzde 29’a düştüğü belirtilmektedir.³²⁸

Böylece Yeni İşçi Partisi’yle İngiltere’de sosyal demokrat hareket yeni bir dönemece girmiş ve sosyal demokrasi düşüncesi sanayi toplumu şartlarından sanayi sonrası toplumunun şartlarına uyarlanmakla birlikte, düşüncenin dayandığı taban işçi sınıfından tüm topluma açılmıştır.

³²⁴ Mandelson, Liddle, a.g.m., s. 81-83

³²⁵ Mandelson, Liddle, a.g.m., s. 63-64

³²⁶ Yılmaz, a.g.e., s.80

³²⁷ Bora Balci, “İngiltere İşçi Parti’sinde Lider”, www.sodev.org.tr, Erişim Tarihi, 18.05.2006

³²⁸ “İngilterede İsci Partisi Kan Kaybediyor”, www.lisem.net, Erişim Tarihi, 07.05.2008

1.14.2 Üçüncü Yolun Almanya'daki Uygulaması-Yeni Merkez

1970'li ve 1980'li yıllardaki gelişmeler, Avrupa'da teknolojik-endüstriyel üretimin sınırsız gelişmesine dayanan geleneksel ekonomik büyüme modelinin tüm olumsuz yönlerini en açık bir biçimde ortaya çıkartmıştı. “İnsanın mutluluğu için vazgeçilmezliğine inanılan ekonomik büyüme uğruna doğa ve çevre yıkıma uğratılıyor, bunun sonucunda “refah toplumu” bir “risk toplumu”na dönüşüyordu. Bu sorunlar, tüm diğer gelişmiş sanayi ülkelerinde olduğu gibi Federal Almanya'da da “siyasal sol”un içinde yeni yönelimlere yol açmıştı. Sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren işçi sendikaları, savundukları geleneksel “ilerleme modeli”nde yeni koşullara uygun düşecek belli düzeltmelere kısıtlı ölçülerde rıza gösterirlerken, endüstriyel üretim sürecinin dışında kalan orta kesimler, özellikle kültür ve sosyal hizmet alanlarında çalışan aydınlar ekonomik büyüme hızının “derhal” düşürülmesini ve geleneksel modelden “kesin olarak” vazgeçilmesini savunmaya başlamışlardı. Alman toplumunun radikal ve “endüstriyalizm”e eleştirisel bakan sol güçlerinin bir bölümü 1981'de kurulan “Yeşiller Partisi”nde bir araya gelmişlerdi. Bu sol güçlerin diğer bölümü ise sosyal demokrasi ve sendikalar içinde “ilerleme kavramının yeniden belirlenmesi” görüşünü dayatıyorlardı. İnsanlığın ayakta kalma koşullarına ve ilerlemenin geleceğine ilişkin tartışmalar 1980'li yıllarda Alman solunun gündeminde en üst sıraya yerleşmişti. Bu tartışmaların kaynağı olan sorunlar artık sol güçler içinde “marjinal” bir azınlığın sorunu olmaktan çıkmış, sol çoğunluğun ortak sorunu haline gelmişti. Aynı dönemde Avrupa sosyal demokrasisinin ya da demokratik sosyalizminin ortak görüşü, SPD'nin Bad Godesberg Programı da dahil olmak üzere, yürürlükteki ilkesel parti programlarının politikadan, ekonomiden, sosyal ve kültürel yaşamdan kaynaklanan sorulara artık yanıt veremeyecekleri yönündeydi.”³²⁹

³²⁹ Kavukçuoğlu, a.g.e., s. 361-363

Bu nedenlerle Alman Sosyal Demokrat Partisi küreselleşme sürecinde yaşadığı kimlik krizinden yeni bir reform paketi ile kurtulacağını düşünmüş ve kendisini İngiliz Üçüncü Yol’una entegre ederek bu entegrasyonun adını da Yeni Merkez koymuştur. “Ancak SPD’nin 1959 yılında hazırladığı Bad Godesberg programı da bir anlamda Üçüncü Yol düşüncesinin temel kavramlarını kullanmaktadır. Yani aslında İngiliz İşçi Partisi’nin 90’lı yıllarda geçirdiği bu dönüşüm 60’lı yıllarda SPD tarafından ideolojik açıdan çoktan gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kullanılan Yeni Merkez kavramı da yeni bir kavram olmayıp 1969’da Willy Brandt tarafından demokrasiyi ve devleti vatandaş açısından gerekli bir işlevsellik bağlamında yeniden tanımlamak amacıyla başlatılan demokratikleşme hareketinde kullanılmıştır.”³³⁰

Alman Sosyal Demokrat Partisi SPD, Oscar Lafontaine’nin parti başkanlığını yürüttüğü dönemde, parti programında reform yapma çerçevesinde, daha çok çevreci bir politikaya ağırlık vermiştir. Sermaye ve işçi sınıfı arasındaki çatışmanın sona erdiğinden ve sosyal demokrasinin ilgilenmesi gereken meselenin artık üretim ve çevre arasındaki bir ilişki olduğunu belirten Lafontaine,³³¹ “1980’li yıllarda küresel dünya düzeninde SPD’nin amacını, sosyal demokrasinin temel değerlerini yeniden tanımlamak yerine, ekolojik ve sosyal sorunlar arasında köprü kurmak olarak görmüş ve bu anlamda SPD’nin çevreci bir siyaset izlemesi kararlaştırılmıştı.”³³² Ancak Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesine rağmen SPD’nin oy oranında fazla bir artış olmadı. “Aralık 1990’da yapılan seçimlerde SPD sadece %35 oy alabildi ve böylece 1950’lerdeki eski durumuna geriledi.”³³³ “Bu süreçte Oscar Lafontaine’nin parti başkanlığını bırakmasıyla 12 Nisan 1999’da Gerhard Schröder partinin başına geçti.”³³⁴ İşte bu şekilde Yeni Merkez kavramının

³³⁰ Sarıtaş, a.g.e., s. 144

³³¹ Heinrich Oberreuter, “Die Politischen Parteien in Deutschland”, Bonn, 2000’den aktaran İbrahim Sarıtaş, a.g.e., s.144

³³² Jörg Michael Dostal, “From Moderniser to Traditionalist: Oscar Lafontaine and German Social Democracy in the 1990’s”, *Debatte*, Volume 8, No: 1, 2000’den aktaran İbrahim Sarıtaş, a.g.e., s.145

³³³ Sarıtaş, a.g.e., s. 147

³³⁴ Heinrich Oberreuter, “Die Politischen Parteien in Deutschland”, Bonn, Olzog, 2000, aktaran İbrahim Sarıtaş, a.g.e., 147

İngiliz Üçüncü Yol'una entegre olmak üzere kullanılması Gerhard Schröder zamanına rastlar.

Yeni Merkez politikasında bir hükümetin rolü, aynı İngiltere'de Üçüncü Yol teorisyenlerinin ileri sürdüğü gibi topluma yaratıcılığı aşılayarak insanların yeteneklerine odaklanmalarını sağlarken³³⁵ “devlet, ekonomik ve bilimsel yaratıcılıkta katalizör görevi üstlenmeli ve yaşam şansı veren işyerleri yaratmalıdır.”³³⁶

Bu şekilde “Schröder yönetimi altında hazırlanan 2002- 2006 yılı için düzenlenmiş “Yenilik ve Dayanışma” adlı hükümet programında da Yeni merkez’in reformcu izleri doğrultusunda “eşitlik”, “adalet” ve “dayanışma” arasında bir bağ kurulmaktadır.”³³⁷ Program, “Yeni Merkez politikasının temel hedefleri olarak, herkese fırsat eşitliğinin sağlanmasının dışında, insanların çok farklı yeteneklerine ve isteklerine odaklı bir politika izlenmesini de savunmuş,”³³⁸ “SPD’nin 2003 parti kongresinde de “Gündem 2010” adı altında bu politikaların devamı niteliğinde bir başka metin oluşturulmuştur. Bu program; sağlık harcamalarının kısılması ve emeklilik yaşının yükseltilmesi gibi önlemler içermektedir.”³³⁹ Ancak bu politikalar doğrultusunda yapılan uygulamaların neticesinde SPD, 2005 yılında yapılan genel seçimden iki dönemdir sürdürdüğü iktidarını yitirerek çıkmış ve ülkede SPD ile Hristiyan Demokratik/Birlik partileri arasında bir koalisyon kurulmuştur. 2007 yılı içinde ise yeniden hazırlanan Almanya Sosyal Demokrat Partisi’nin Temel İlkeler Programı Hamburg Federal Kurultay’ında kabul edilmiştir.

³³⁵ Bodo Hombach, “Aufbruch die Politik der Neuen Mitte”, München, Econ Verlag, 1998’den aktaran İbrahim Sarıtaş, a.g.e., s.154

³³⁶ Sarıtaş, a.g.e., s.152

³³⁷ Sarıtaş, a.g.e., s.156

³³⁸ Erneuerung und Zusammenhalt, Regierungprogramm 2002-2006, SPD Parteivorstand, Berlin, 2002, s. 18’den aktaran İbrahim Sarıtaş, a.g.e., s. 156

³³⁹ Sarıtaş, a.g.e., s. 157

1.14.3 Üçüncü Yolun İsveç'teki Uygulaması

Endüstriyel ve ekonomik gelişmelerin tam istihdam durumunun korunmasına yönelik olarak oluşturulduğu İsveç, resmi işsizlik sayısının düşüklüğü ile bu durumunu diğer Avrupa ekonomilerindeki durgunluğuna rağmen 1970-1990 yılları arasındaki sürede sürdürmeyi başarmış ve sosyal demokrat politika tabanlı refah devletinin parlak bir temsilcisi olmuştur.

Bazı yazarlar³⁴⁰ İsveç'in, dolayısıyla Sosyal Demokrat Parti'nin, sosyal demokrasiyi ülkede kurma alanındaki başarısını, ülkenin işçi sınıfı ağırlıklı sınıf yapısına bağlarken bazı yazarlar³⁴¹ tarafından bu başarı iktidarda uzun süre kalan (SAP)'ın toplumu, zaman içinde istenilen amaçlar çerçevesinde değiştirmeyi başarma yeteneği ile açıklamaktadırlar.

1960'lara kadar hiç kimse, gelecek otuz yıl içerisinde İsveç'in, refah devletini kurmaktaki başarısını hayal dahi edemiyordu. Zira 1960'larda ülkede yapılan sosyal harcamalar GSMH'nin %16'sı kadar olup OECD ülkelerinin ortalamasının çok az üzerinde iken 1981'de bu oran yükselen GSMH'nin %34'ü civarındaydı. Diğer kapitalist ekonomiler 1970'lerdeki durgunluktan etkilenirken İsveç ekonomisi, durgunluk bir yana gelişimini sürdürmüştü ve özellikle 1975-1981 yılları arasında sosyal harcamalardaki artış hızı, önceki döneme oranla dört kat artış göstermişti.³⁴²

İsveç refah devleti, diğer Avrupa ülkelerine kıyasen son derece yüksek gelir ve kurumlar vergisi oranları ile finanse edilebilmekteydi. Gelir vergisi oranları, kişinin gelirinin yüksekliği ile doğru orantılı olarak çok yüksek yüzdelere çıkarken, bu oran 1970'lerde kişisel gelirin %50'sinin üzerinde ve 1980'lerin sonunda ise %40'lar civarındaydı. Öte yandan, İsveç refah

³⁴⁰ G. Andersen, “**The Three Worlds of Welfare Capitalism**”, Cambridge Polity Press,

³⁴¹ H. Heclö, H. Madsen, **Policy and Politics in Sweden**, Philadelphia, Temple University Press, 1987, s.44

³⁴² Allan Cochrane , John Clarke, **Comparing Welfare States**, Sage Publications, London, 1993, s.173

devletine işverenlerin katkısı ise 1980'lerin sonunda, yapılan harcamaların %40'ı civarında idi.³⁴³ Dolayısıyla İsveç'te sosyal devlet harcamalarının ağırlığı merkezi hükümetin denetiminde ve sorumluluğundaydı. Sosyal güvenlik katkı payları, işçiler açısından sadece işsizlik sigortası anlamında önem ifade etmekteydi.³⁴⁴

Daha önceki ilgili bölümde belirttiğimiz üzere; "İsveç Modeli" 1970'li yıllara dek sosyal demokrasinin ideal biçimi olarak kabul edilmişti. Ancak "1970'li yılların ortalarından itibaren giderek "İsveç Modeli"nin oluşturduğu bu tablo kararmaya başladı; bir yandan ani bir yükseliş gösteren bütçe açıkları, yüksek enflasyon rakamları ve yüksek vergi oranları ortaya çıktı, ama öte yandan da yüksek orandaki bir kadın istihdamına rağmen işsizlik oran asgari düzeylerde seyrediyordu."³⁴⁵ Fakat bu istikrar tablosu 1988'de kökten bir değişim gösterdi. Önce, uzun süre İsveç parti sisteminin özelliği olarak kabul edilen bloklaşmada bir karşılık belirdi. "Daha önce bir sağ sol ekseninde iki büyük blok vardı: sosyalist blok ve burjuva bloğu. Bu bloklar, partilerin bir çok konuya yaklaşımını belirliyorlardı. Ekolojik sorunun boy göstermesiyle birlikte, ekolojik denge karşısında büyüme biçiminde betimlenebilecek bir siyasal ayrışmanın yeni bir siyasal boyutu ortaya çıkmış oldu. Bu boyut ise, sağ-sol eksenini temelden sarstı. Sonuçta partiler arasında yeni bir blok oluştu. Yeşiller Partisi istikrarlı parti sistemini yok edip, ilk kez İsveç meclisine girmeyi başardı."³⁴⁶ Bu şekilde tarihsel süreç içerisinde İsveç partiler sisteminde uzun süre başatlık gösteren SAP önemini görece olarak yitirdi. Zira SAP 1917'den beri geçen 85 yılın 71'inde hükümetlere katılmıştı. 1917'den beri 85 yılın 71'ini iktidar ortağı olarak geçirmiş olup 1932'den 1976'ya kadar 44 yıl boyunca başat iktidar partisi konumundaydı. "Ancak 1976'dan itibaren iktidar Merkez Parti'ye geçti. Bu parti 1976'dan 1978'e ve

³⁴³ S. Olsson, "Sweden", Dixon J. & Scheurell R. (Eds.) **Social Welfare in Developed Market Countries**, London, Routledge,

³⁴⁴ Cochrane, Clarke, a.g.e., s. 175

³⁴⁵ Meyer, "Sosyal Demokrasinin...", a.g.e., s. 180

³⁴⁶ Jahn Detlef, "Das Politische System Schwedens", Ismayr, Wolfgang, 2003, 107'den aktaran Thomas Meyer, "Sosyal Demokrasinin ...", a.g.e., s. 182

1979'dan 1982'ye kadar başbakanı çıkardı. Merkez Parti'nin bu başarısı, 1960'tan beri çevre sorununu parti programına katmasından kaynaklandı. Merkez Parti, sosyal demokrat altyapı politikası sonucu çevrenin tahrip edilmesinden ve kentleşmeden duyulan memnuniyetsizliği, seçmen oylarına dönüştürebilmişti. Bu yüzden sosyal demokrat partinin çekiciliği 1980'lerden başlayarak hızlı biçimde azaldı. SAP, 1991'de sadece % 37.7'lik bir oy oranı elde ederken 1994 yılında % 45,3'lük bir oy oranıyla yeniden istikrara kavuştu.³⁴⁷ “Ancak 1998'deki meclis seçimlerinde sosyal yardım devletinden kim ödünler vermiş olmasından ötürü yaklaşık % 9'luk bir oy kaybına uğradı. Zira 1990'dan sonra İsveç'te işsizlik aniden ve hızlı bir biçimde artmıştı. Çünkü sosyal demokratlarca uygulanan politika aslında tam istihdamı hedef almış, “emek toplumu” ideolojisi de İsveç toplumunda derinlemesine yer edinmişti. Uluslararası döviz kuru sistemindeki değişiklikler ve petrol fiyatlarında yaşanan şok daha 1980'lerde istihdam durumunu kötüye götürmüştü. Fakat uluslararası finans piyasalarının deregülasyonu (1985/1986) sonucunda, o zamana dek devlet tarafından yönlendirilen faiz düzeyi kalıcı olarak değişti ve İsveç ağır sanayi tarafından artan ölçüde gerçekleştirilen bir sermaye ihracı görüldü. Bu nedenle 1989'dan başlayarak istihdam durumu hızla kötüye gitti ve 1990'dan ve 1992'ye kadar milli hasıla belirgin bir düşüş kaydederken o güne dek yürütülen korporatist işbirliği, işverenler tarafından feshedilmekle beraber hem daha esnek, merkezciikten arınmış bir ücret politikasına yönelindi hem de sosyal yardım konusunda kısıtlamalara gidildi. Buna karşılık sosyal yardım devletinin devamından yana olan sol partiler ise oy oranlarını ikiye katladı. 2002 yılında yapılan seçimlerde SAP'ın oyları yeniden yaklaşık % 40'larda bulunuyordu.”³⁴⁸

Bugün İsveç, uluslararası tartışmalarda mükemmel bir sosyal yardım devletinin kimi zaman hayranlık uyandıran kimi zaman eleştirilen bir örneği olarak kabul edilir. “İsveç'de hem Sendikalaşma Temel Hakkı hem de grev hakkı güvence altına alınmıştır. İsveçlilerin yaklaşık % 90'ı bir sendikaya

³⁴⁷ Meyer, “Sosyal Demokrasinin ...”, a.g.e., s. 180

³⁴⁸ Meyer, “Sosyal Demokrasinin ...”, a.g.e., s.183

üyedir.”³⁴⁹ Bu durum, uzun süre işsizlik sigortasından faydalanmanın bir sendikaya üye olmaya bağlanmış olmasıyla ilgilidir. İşsizlik sigortası esas olarak 1994’ten beri tüm çalışanlar için zorunludur. “İsveç sosyal politikasının bir diğer özelliği ise yetkin eşitçiliğidir. Buysa, net gelirlerin tasviye edilmesi ve işçilerin memur ve diğer çalışanlarla eşit bir konuma getirilmesi politikasıyla ilgilidir. Evrenselci sosyal güvenlik sistemleri bu eşitçiliğin en belirgin ifadesidir. Ülke, statü merkezli sosyal güvenlik sistemlerini her zaman reddetmiştir. İsveç sosyal devletinin ve onun eşitlikçi yaklaşımın karakteristiği, kadınların erkeklerle eşit bir konuma getirilmesi çabaları ve evliliğin aile yaşamının temeli olarak erken bir dönemde tartışmaya açılmasıdır. Avrupa’nın diğer ülkelerinden çok daha güçlü biçimde İsveç’te kadın–erkek eşitliği yalnızca siyasette değil çalışma hayatında da kendini kabul ettirmiş bulunmaktadır.”³⁵⁰ “İsveç sosyal güvenlik sisteminin diğer belirgin bir karakteristiği ise evrenselliğidir. Halkın bütünü, (sosyal kamu yardımının başat olduğu) yaşlılık veya hastalık gibi merkezi riskler bakımından güvence altındadır. Gereksinime bağlı, insanı teşhir edici sosyal yardım biçimlerinden vazgeçilmiştir. Sosyal sigorta, vergiler ve primlerle finanse edilen bir “yurttaş yardımıdır”. İsveç sosyal politikasında genel olarak önleyici tedbirlere salt transfer hizmetlerine kıyasla öncelik verilir. 1994’te yeniden iktidara gelen sosyal demokratlar, sosyal yardım sistemlerinin yapısını korumak yönünde kendilerinden önceki burjuva iktidarının stratejisini devam ettirdiler. Ancak hastalık parası, maluliyet ve işsizlik alanlarında yardım alabilmenin şartları ve ödeneklerin tutarı kısıtlamalara uğradı. Böylece çalışmanın cazibesi arttırılmış oldu.”³⁵¹ Bu nedenle “İsveç, istihdam rakamlarında 1990’ların başındaki yaşanan ağır düşüşlerden sonra arada geçen zaman sürecinde yeniden tam istihdam yoluna girmiş ve bunun yanı sıra Avrupa istikrar paktını belirgin olarak fazlasıyla yerine getirmiş bulunmaktadır. İsveç’te % 8.1’den (1996) % 4.6’ya (2002), yani neredeyse yarı yarıya düşen işsizlik oranının yanı sıra, kamunun toplam bütçesi

³⁴⁹ Meyer, “Sosyal Demokrasinin ...”, a.g.e., s.185

³⁵⁰ Meyer, “Sosyal Demokrasinin ...”, a.g.e., s.185

³⁵¹ Benner Mats, “Sweden and Denmark, Defending the Welfare State”, **Welfare and Work in the Open Society**, Volume II, 399

yıllardan beri, 2002 yılında gayri safi yurtiçi hasılanın % 1.5'ini oluşturacak biçimde, artı vermektedir.”³⁵²

Öte yandan İsveç'in ekonomi politikası II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, olağanüstü bir tutarlılık gösteren korporatist bir modelin damgasını taşımaktadır. Bu korporatist model, sosyal demokrat hükümete 1970'lerin sonuna kadar, tam istihdam şartlarına da uygun düşen Keynesçi bir yönetim anlayışına olanak tanımıştır. “Bu anlayış, “dayanışmacı bir ücret politikası”, etkin bir emek piyasası politikası ve seçmeci bir sanayi politikası ile beslenmiştir.”³⁵³ “İsveç'te sendikalar, işletmeler üzerinde Almanya'ya göre daha doğrudan bir etkileme olanağına sahiptir. Bu bir yandan, sendikal örgütlenme oranının çok daha yüksek olmasıyla ilintilidir. Diğer yandan ise, işletme konseyi ve sendika yoluyla iki katmanlı bir işçi temsilciliğinin eksikliği söz konusudur. Sendikalar, işçilerin işletme düzeyindeki tek temsilcileridir.”³⁵⁴

İsveç'te güçlü bir devletçiliğe rağmen toplum ile devlet arasındaki ayrım küçüktür. “Toplumsal güçler yüksek derecede örgütlenmiş durumunda ve siyasal süreçler üzerinde doğrudan etkilidirler. Her şeyi kapsayan bir sosyal yardım devletinin, insanların fahri olarak yürütülen organizasyon çalışmalarında ücretsiz çalışmaya gönüllü olma isteklerini kıracağı yolundaki tez doğrulanmamaktadır. İsveç'te halkın % 36'sı bir birlik için veya bu birlikte ücretsiz çalışmakta veya bir etkinlik yürütmektedir.”³⁵⁵ Bu açıdan İsveç modeli, rekabetçi bir ekonomi ile sosyal dayanışma ve bütünleşmenin birlikteliğine dayalıdır.

³⁵² Meyer, “Sosyal Demokrasinin ...”, a.g.e., s. 181

³⁵³ Peter Hall and David Soskice, “Varieties of Capitalism”, **The Institutional Foundations of Comparative Advantage**, Oxford, Oxford University Press, 2001

³⁵⁴ Franz-Xaver Kauffmann “Varianten des Wohlfahrtsstaates”, Edition Suhrkamp, Frankfurt, 2003, s.176'dan aktaran Thomas Meyer, “Sosyal Demokrasinin ...”, a.g.e., s.187

³⁵⁵ Meyer, “Sosyal Demokrasinin ...”, a.g.e., s. 189

1.15 Günümüzde Sosyal Demokrasi: Değerlendirme Ve Tartışmalar

Özellikle 80'li yıllara kadar Avrupa sosyal demokrat partilerinin seçmen tabanları üzerinde yapılan araştırmalarda bu partilerin esas seçmen tabanlarının işçilerden oluştuğunu ortaya koymaktaydı. "1970 yılında, İngiliz İşçi Partisi üzerinde yapılan bir araştırma düz işçilerin % 54'ünün, nitelikli işçilerin % 37'sinin bu partiye oy verdiğini ortaya çıkartıyordu."³⁵⁶ Buna karşılık, "işadamlarının % 23'ü, serbest meslek sahibi ve yöneticilerin % 18'i bu partiyi desteklemişti."³⁵⁷ Yine aynı yıllarda "İsveç'te sendikalı işçilerin % 81'i İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne oy verirken, aynı parti işçi sınıfı dışındaki üst sınıfların % 14'ünün, küçük işletme sahiplerinin de % 31'inin oylarını almıştı."³⁵⁸ Benzer bir şekilde "Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin aldığı oyların % 66'sını ücretli çalışanlar verirken, parti, oyların geri kalanını diğer katmanlardan alıyordu."³⁵⁹ Rakamların izi takip edildiğinde, Avrupa sosyal demokrat partilerinin tabanlarını orta sınıflara doğru genişletmeye 70'li yıllardan itibaren başladığı ortaya çıkmakla beraber dikkat edileceği gibi partilerin esas tabanları büyük ölçüde hala işçilerden oluşuyordu. Ancak küreselleşmenin etkisiyle dünya çapında neo-liberal düzenlemenin belirginleştiği bir dönemde yeniden iktidarda gelmeye başlayan sosyal demokrat partiler kapitalist ekonominin onarımına giriştiler. Zira çağdaş toplumlarda sorunlar çözülmemişti ve iki temel dışlama vardı. Bunlardan birincisi; toplumun en alt tabakasında yer alanların dışlanması ve ikincisi ise en üsttekilerin kendi rızalarıyla dışta kalmasıdır. Bu nedenle devletin tamamen dışlanması ve işlerin piyasaya bırakılması toplumsal sorunları çözmeyecekti. Bu nedenle yukarıda belirtildiği üzere küreselleşme süreci içerisinde dönüşüm geçiren ve günümüzde öne çıkan sosyal demokrasi

³⁵⁶ Aktükün, a.g.m, s.19

³⁵⁷ Aktükün, a.g.m, s.19

³⁵⁸ Aktükün, a.g.m, s.19

³⁵⁹ Aktükün, a.g.m, s.19

modeli, kamu yararı konseptini piyasa kurallarının önüne çıkarma çabasındaki bir devlet anlayışına dayalıdır. Buna göre; modernleşmenin temelini oluşturan, toplumun aracı ve özerk kurumlarının ve de sosyal partnerlerinin diyalog ve uzlaşma eğilimleridir. Güçlü devlet, toplumun tüm kurumlarının çağın gereklerine uyum sağlaması için gerekli koşulları var edecektir. Devlet, kamu sektörünün yanısıra özel sektörün de yenileştiriciliğini, yaratıcılığını teşvik etme işlevini üstlenmelidir. Benimsenen görüş, sosyal adalet ilkesinin ekonomiye bir yük olmadığı, tam tersine, sosyal adaletin ekonomik etkinliğin üreticisi olduğu yolundadır.

Nitekim bugün İngiltere, Almanya, İsveç, Hollanda sosyal demokrat parti başkanlarının ortaklaşa yayınladıkları siyasi bildiri yeni sosyal demokrasinin yeni eğilimini ve arayışını vermektedir. Bu sosyal demokrat liderler;

1- “Küresel ekonomiden kazançlı çıkanları arttırmayı ve aktif hükümet politikalarını savunurken, hükümetin işadamlarının sorumluluğunu üstlenmeyeceğini, ama yurttaşların iş piyasasına girme becerilerini arttıracaklarını ve eğitime öncelik vereceklerini,

2- Sivil toplumu, güçlü hükümet ve sınırsız piyasa gücüne karşı denge unsuru olarak güçlendirmeyi,

3-Küresel gelişmeleri desteklemekte, yarattığı sorunların sadece ulusal düzeyde çözülemeyeceğini kabul etmekte ve fakir ve zengin uluslar ayrımında gelişmiş ülkelerin bazı sorumluluklar üstlenmesini önerirlerken çevre kirliliği gibi küresel sorunlara duyarlılığı vurgulamaktadırlar.”³⁶⁰

İşte bu nedenlerle üçüncü yol düşüncesinden ilham alan yeni sosyal demokrasi, eskisinden farklı olarak yeni toplumsal hareketlerle ilgili bölümde

³⁶⁰ www.milliyet.com.tr, Erişim tarihi, 12.09.2007

belirttiğimiz üzere çalışan kesim yani işçi sınıfı temelli olmaktan çok, ağırlıklı olarak orta sınıf temelli olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada Inglehart, artık solun anlamının üretim araçlarında devlet mülkiyeti olmaktan çok fiziki ve sosyal çevrenin kalitesi, kadınların toplumsal rolü, nükleer güç ve kimlik gibi konulara kaydığını vurgulamakta ve solun değişiminde yeni sosyal hareketlerin etkili olduğunu, bu hareketlerin gelişmesi ve etkisinin artmasıyla solun sürekli olarak değişip anlam değişimine uğradığını ifade ederken bu süreçte ekonomik gerilik ve kriz dönemlerinde materyalist değerlerin öne geçmesine rağmen genelde Batı toplumlarında postmateryalist değerlerin öne çıktığını, bu eğilimin en çok yeni kuşaklarda belirginlik kazandığını belirtmektedir.³⁶¹ Böylece post materyalist değerlerin yükselmesiyle ekonomik ve fiziki güvenliğe öncelik veren eski yaklaşımlar yerini kendini ifadeye ve yaşam kalitesine yönelik talepler öne çıkarken bu ortamda, şekillenen siyasi partilerin sınıf sorunu yerine kimlik ve yaşam kalitesine yönelik eğilimler altında değişmesi de doğal olmuştur.

Böylece günümüze ulaştığımızda sosyal demokrasinin içine düştüğü kimlik krizinden, liberal trendlerin özümsemesiyle çıktığını söylemek mümkündür. Sosyal demokrasi artık yeni sosyal demokrat değerlerle yeni liberal değerler arasında bir orta yol olarak görülebilir. 80'li yıllarda başlayan değişim sürecinde tüm sosyal demokrat partilerin şu konularda bir dönüşüme uğradıklarından bahsedilmektedir.³⁶² Buna göre günümüzde sosyal demokrat partiler;

-Endüstrileşme ve nitelikli büyüme projesinden koparak, çevre öncelikli politikalarla, yeni teknolojilere uyum sağlama arasında bir denge kurmaya,

³⁶¹R. Inglehart, "Values, Ideology and Cognitive Mobilization in Social Movements", **Challenging the Political Order**, Ed. R.J Dalkon, M. Kuechler, New York, 1990, s. 46-47

³⁶²Yusuf Işık, "Avrupa'da Sosyal Demokrasinin Durumu ve Gelişimi", www.sodev.org.tr, Erişim Tarihi, 17.10.2007

-Post endüstriyel ve post materyalist sosyal hareketler yanlısı bir politika izlemeye,

-Çalışma sürelerinin azaltılmasını da içeren yeni Keynesyen politikalar bulma çabasına girmişler ve,

-Geleneksel devlet ağırlıklı ekonomik stratejiden ayrılarak, yeni ve demokratik bir siyasal kültüre yönelerek,

-Ulusal reform politikalarından vazgeçip, uluslararası bir siyaset oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Görüldüğü üzere; yaklaşık 150 yıllık bir süreçten geçen sosyal demokrasi Avrupa'da önce ihtilalci sosyalizm kimliği altında başladığı düşünsel yolculuğunu, özellikle II.Dünya Savaşı'ndan sonra liberal parlamenter sistemle uzlaşarak ancak ekonomik açıdan sosyal refah devleti uygulamalarını savunarak sürdürmüş ve en son Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra ekonomik, toplumsal ve uluslararası gelişmelerin de etkisiyle günümüzün hegemonik düşüncesi olan liberalizm doğrultusunda kendini yeniden şekillendirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. CHP BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE SOSYAL DEMOKRASİNİN KAVRAMLAŞTIRILMASI

CHP'nin kökleri, Batı Avrupa'daki benzer partilerin aksine işçi sınıfının örgütlü mücadelesi yolunda çaba gösteren bir araç olmaktan ziyade olağanüstü koşullarda bağımsızlık savaşı veren bir ülkenin, direnişçi güçlerinin ülkeyi işgalden kurtarmak amacıyla birleşmesine dayanmaktadır. Bu özel amaç, ülkenin işgalden kurtarılması olduğu için, dönemin toplumsal ve ekonomik zorunluluklarının da etkisiyle parti, sınıfsal bir ayrılıktan ziyade bütün toplumu kapsama ve temsil etme iddiasındadır. Bu nedenle bir örgüt ve ideoloji olarak CHP'nin tarihine giriş, Kurtuluş Savaşı'nın tarihinden başlatılmalıdır. Çünkü CHP, kendisini bu tarihin oluşturduğu temeller üzerinde tanımlayarak ortaya çıkmıştı. Örgüt, ideoloji ve kurucu liderler, gerçekten de bu ortamda varlık ve gerçek bir siyasal etkinlik kazanmışlardır. Sonraki yıllarda da bu temellere sürekli göndermeler yapılmıştır. Bu şekilde kuruluş döneminde, Türkiye'de sınıfların olmadığını, toplumun çeşitli meslek gruplarından oluştuğunu ileri süren CHP, halkçı ve ulusal kimliği ile, ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil ettiğini savunuyor ve meşruiyetini de buna dayandırıyor. Bu şekilde çok partili hayata geçildiğinde, aynı zamanda bir devlet partisi olan CHP, seçim sonuçlarına güvenmekle beraber 1950 seçimleri Parti açısından bir hezimet oldu. Ama CHP'nin 1950 seçimlerinde aldığı yenilgi, Parti açısından çok büyük bir dönüşümü başlatacak olan gelişmelerin tetikleyicisi olması açısından önemlidir. Zira anılan tarihten itibaren uzun süre seçim yenilgisinin gerçek nedenlerini algılamak için ciddi bir çaba göstermeyen CHP, özellikle 1954 ve 1957 seçim yenilgilerinden sonra çok partili siyasal hayat gerçeğini kavramaya başlayacak ve bu gerçeğe göre politikalarını oluşturmaya başlayacaktı.

Bugün kullandığımız kavramlarla ancak dönemin özgün koşullarının da etkisiyle, 1923-46 döneminde CHP yönetiminin değil sosyal demokratlığından, demokratlığından bile söz edilemez. Bir tek parti iktidarı olarak CHP, meşruiyetini ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil etme iddiasına ve ülkeyi düşmandan kurtarmanın verdiği prestije dayandırıyordu; bir başka deyişle CHP, “sınıfsız ve imtiyazsız kaynamış bir kitle’ olan toplumun tümünü temsil eden ulusal bir parti olduğu iddiasındaydı ve ülkeyi kurtaran bir geleneğin devamı olarak, toplumu yönetmeyi/modernleştirmeyi de kendinde bir hak olarak görmekteydi. Bu nedenle tek parti dönemi boyunca, CHP, merkezi ve disiplinli yapısıyla otoriter bir kimlik taşımış ve bu otoriterliği hem kendi içinde, hem de ülke genelinde yaygın bir şekilde kullanmıştır. Toplumun ve devletin modernleştirilmesi sürecinde; ulus-devlet oluşturma, sanayileşme/kapitalistleşme, birey yaratma ve Aydınlanma felsefesini hakim kılmaya çalışan tek parti yönetimi, geleneksellikten modernliğe geçişte kullandığı otoriter yöntemlere rağmen, kendi yönetimini fiili olmaktan öteye geçirmemiş ve hukukileştirmemiştir ancak bir resmi ideoloji ile devamlılığını sağlamaya çalışmıştır. Zira CHP döneminde Kemalizm olarak şekillendirilen resmi ideoloji, yönetme hakkının siyasal ve toplumsal meşruiyet temellerini oluşturduğu gibi ileride özellikle 1960’ların ortalarından itibaren benimsenecek “ortanın solu”na ve daha sonraları da “demokratik sol” düşüncesine kaynaklık edecektir.

2.1 Kemalizm’in Nitelikleri

1923-50 arası Türk yönetici elitlerini oluşturan asker-sivil bürokrat ve aydınların Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili temel düşünce ve uygulamalarıyla oluşturduğu 27 yıllık siyasal yapı ve Kemalizm olarak formüle edilen ilkeler, aynı zamanda bu yönetici elit kitlenin bir siyasal parti olarak içerisinde bulunduğu CHP’nin de uygulama ve ilkelerini oluşturuyordu. Çelik’e göre; “1930-1945 arası oluşturulan Kemalizm, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü izleyen yapısal yerinden oluşların sonuçlarını düzeltecek yeni bir

düzen anlayışını temsil eder. Önerilen, laik, modern ve Batılı yeni bir Türk kimliği'nin yaratılmasına ve Türk ulusunun bölünmemiş, türdeş ve uyumlu bir bütünlük olarak temsiline dayalı bir düzendir.”³⁶³

Ancak Kemalizm'in konumuz açısından önemi, daha ileriki yıllarda yavaş yavaş toplumsal ve siyasal koşulların zorlamasıyla sosyal demokrasi ilkelerini benimsemeye çalışacak CHP'ye ideolojik destek sağlamasında ortaya çıkacaktır. Böylece sosyal demokrasinin Kemalist ilkelere dayandığı iddia edilen değişik bir versiyonu süreç içerisinde gözlemlenmeye başlanacaktır. Çünkü Kemalizm, 1960'ların ortasından itibaren Türkiye'de gelişmeye başlayan diğer sol akımların da en önemli ideolojik payandası olmuştur. Bu nedenle halen CHP'nin de programında yer alan “Altı Ok” ve dolayısıyla Kemalizm'in incelenmesi bize CHP'nin hangi noktaya kadar sosyal demokrat olabileceği ve eğer olamayacaksa bunların sebepleri açısından bir karşılaştırma imkanı verecektir.

2.1.1 Kemalizm'in Felsefi Tabanı

Kemalizm'in felsefi tabanı pozitivism'den esinlenmekle birlikte bazı açılardan bu düşünceyi aşmıştı. Pozitivism 19.Yüzyılda Fransa'da doğmuş ve genel çerçevesi Auguste Comte tarafından çizilmişti.³⁶⁴ Fransız devriminin parçaladığı geleneksel toplum yapısında, 19.Yüzyılın teknolojik ilerlemeleri ve dinin toplumsal yaşamda geri planda kalmaya başlamasıyla birlikte pozitivism düşüncesi ortaya çıkmıştı. Çünkü “din”in eski fonksiyonunu yitirerek geri plana itilmesi ve hızlı teknolojik gelişmelerin yarattığı değişim ile birlikte sosyalist fikirler eşliğinde sesini iyice yükselten işçi sınıfının yarattığı gerilim ortamında pozitivism, toplum içinde çatışma değil işbirliğini, dayanışmayı ve düzen içindeki gerçekleştirilecek ilerlemeyi, (din yerine) aklın

³⁶³ Nur Betül Çelik, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 75-96

³⁶⁴ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Yayınları, Ankara, 1994, s. 102

referans alınmasını ve sosyal bilimlerinde doğa bilimleriyle aynı yöntemlerle incelenebileceğini savunmaktaydı.³⁶⁵ Bu nedenlerle pozitivist bilimsellik ve Aydınlanmacı akılcılık bu açılardan modernleşme sürecinin başından itibaren olduğu gibi, CHP'nin tek parti dönemi rejiminin de ilke ve uygulamalarını dayandırdığı bir felsefe oldu. Zira Cumhuriyet rejimi uygulamaları açısından pozitivism ve aydınlanmacı akılcılık, sistem içerisinde; bürokrasinin yönetimini ve dolayısıyla yeni yöneten-yönetilen ilişkilerinin oluşturacağı teorik alanı temellendirmiştir.³⁶⁶ Çünkü; pozitivism bir “evrensellik” iddiasındadır. Pozitivizmin evrenselliği ve onun en son ulaşılacak en ileri nokta olması, rejimin modernleşme hedefini meşrulaştırır ve yönelinen hedefi ilerici bir hareket kılar. Yönelinen hedefin içeriği herhangi bir topluma özgü değil evrensel karakterdedir. Bu açıdan Türk Devrimi, Anadolu insanının kendi benliğini kaybederek Hristiyan Avrupa'nın kimliğine bürünme çabası değil, evrensel karakterdeki nesnel doğrulara, pozitif evreye (muasır medeniyete) doğru yönelmesi iddiasını taşımaktadır. Bununla birlikte yönelinen hedefin nesnel ve bilimselliği, bu yönelime karşı doğan tepki hareketini bastırmanın nedenini de kendi içinde barındırır. Nitekim Pozitivizmin Fransa'da yerleşmeye başladığı, toplumsal kargaşanın ve işçi hareketlerinin yoğunlaştığı dönemde Comte, teknolojik gelişmelerin ve sınıfsal çatışmaların her ikisinin birden had safhaya vardığı bu dönemde gelişmelere ayak uyduramayan bir düzenin kalıcı olmayacağını, ilerleme ve gelişmenin de düzeni güçlendirmedikçe etkili olamayacağını savunmaktaydı.³⁶⁷ Bu nedenle Osmanlı aydın/bürokratı için de modernleşme yani nizam-ı alem'in devamı, devletin modernleşerek islahı içindi. Bu şekilde belirtilen amacı gerçekleştirmek için yapılacak bütün müdahaleler haklı ve gerekli olduğu düşüncesiyle, modernleşme anlayışının bu yönü Cumhuriyet yönetimine de geçti. Çünkü aynı sorun Cumhuriyet aydını için de geçerli olduğundan ve amaç kurulan düzen içinde devleti ve dolayısıyla onu

³⁶⁵ Orhan Hançerlioğlu, **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 242-244

³⁶⁶ Kaynar, a.g.e., s. 142

³⁶⁷ Stanislav Andreski, “Aim of the Course, General Considerations on the Nature and Importance of Positive Philosophy”, **The Essential Comte**, Ed. By Stanislav Andreski, Barner and Noble Books, New York, 1974, s. 30-33

oluşturan toplumu modernleştirmek olduğundan, insanın dışında nesnel gerçekliklerin olduğu ve bilimsel yöntemlerle bunun insan aklı tarafından kavranabileceği şeklindeki epistemolojik tasarım Cumhuriyet rejimi için bir öncesindeki yönetimi meşrulaştıran İslam'ın doğrular kümesinin yerine oturtulmuştur. Böylece toplumsal olayları açıklama noktası İslam'dan, ilim ve fenne kaydırılmış ve bunun somut ifadesi “hayatta en hakiki mürşit, ilimdir, fendir.” ifadesiyle belirtilmişti. Ama oluşturulmaya çalışılacak olan ideolojinin bu yönü, ileride özellikle 1960'lardaki “milliyetçi” sol akımlar hatta Türk solunun Marksizmi benimseyecek grupları açısından önem taşıyacaktı. Zira aşağıda inceleneceği şekilde toplumsal sınıfların varlığının, korporatist bir toplum yararına yadsındığı bir seferberlik örneği bu ideolojinin dönemin koşullarına uygun bir yanı olmasına karşın bir açıdan da bürokratik seçkin sınıfın iktidarının devam etmesini de sağlayacaktı.

2.1.2 Kemalizm ve Milliyetçilik

Milliyetçilik Cumhuriyet'i kuran kadronun derinden etkilendiği bir düşünce biçimi olmuştur. Bu düşünce biçimi, “yeni siyasal iktidar tarafından gerek yeni sistemin hedeflerine gerekse sistemdeki meşruiyet ilişkilerine hizmet edecek şekilde yeniden yorumlandı.”³⁶⁸ Bu nedenle Kemalizm'deki milliyetçilik kavramına girmeden önce millet kavramını kısaca incelemek gerekmektedir.

“Millet kavramı siyasal anlamıyla soyut bir kavramdır. Aralarında din, dil, kültür bağı olan insanlar kümesini çağrıştırırken, geçmişte birlikte yaşamış insanların gelecekte de birlikte yaşama iradesini vurgular. Bu açıdan milliyetçilik, zaman ve mekan kavramlarının ötesinde soyut bir kabullenıştır. Aralarında yukarıda belirtilen ortak özelliklerin olduğu yaşamış ve yaşayacak tüm insanlar bu manevi şahsiyete dahildirler. Halk ise siyasal alanda,

³⁶⁸ Kaynar, a.g.e., s.113

milletten daha somut bir bütünü ifade eder. Bugün yaşayan, siyasal iktidarla “yurttaşlık” ilişkisine giren, hak ve sorumlulukları yasalarla belirlenmiş, tercihleri çeşitli demokratik yöntemlerle saptanabilen bireyler topluluğu ise halkı oluşturur. Bu nitelikleriyle halk, demokratik devletlerde, egemenliğin soyut, kuramsal sahibidir.”³⁶⁹ Öte yandan Köker’e göre; “milliyetçilik ilkesinin iki ögesi vardır: bunlardan ilki dış ilişkilere, ikincisiyse içeriye dönüktür. Kemalist milliyetçilik anlayışının dış ilişkilerle ilgili olan ögesi, Türk milletinin çağdaş milletler topluluğunun eşit haklara sahip bir üyesi olduğunu, çağdaş uluslarla uyum içinde ilerleme yolunda olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda, çağdaş milletler topluluğunun eşit haklara sahip bir üyesi olmak ifadesi, Türk milletinin hükümlerlik haklarına saygı gösterilmesi talebini içermektedir. “Yurtta sulh, cihanda sulh” düsturu, böyle bir çerçevede, Kemalist milliyetçilik anlayışının dış ilişkilerle ilgili ögesini açıklıkla ortaya koymaktadır. Kemalist milliyetçilik anlayışının içe dönük ögeleri ise, millet anlayışı, milliyetçilik ve ilerleme ve milli devlet anlayışı etrafında toplanır.”³⁷⁰ Yine aynı yazara göre; “Kemalizm, milliyetçilik ilkesini tanımlarken Batı uygarlığı standardını daha mutlak bir biçime sokmakta ve bu bakımdan özellikle II. Meşrutiyet’in birçok reformcu düşüncesinin ortak özelliği olan Batı tekniği ile kültür arasında uzlaşma yolları arayışını bir kenara bırakmakta ve böylece pozitivist dünya görüşü doğrultusunda Jön Türk düşüncesinin “ittihad”la ifade ettiği düzen anlayışını “millet” kavramıyla dile getirmektedir.”³⁷¹ Bu açıdan İmparatorluk zamanında devletle İslam dini arasında kurulan ilişkinin aynı biçimde Türkiye Cumhuriyeti’nin şartları içerisinde milliyetçilikle kurulmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Bu şekilde değişen meşruiyetin sağlanma biçimi değil, aynı biçimdeki meşruiyeti sağlayan kavramlardaki bir değişim ve devlet tarafından tanımlanan bir milletin varlığı anlayışıdır. Bu nedenle pozitivism ile yaratılan bu söylem, milliyetçiliğin gerektiğinde ulusal bağımsızlığı, gerektiğinde ise modernleşmeyi ve dolayısıyla bu modernleşmeyi sağlayacak

³⁶⁹ Kaynar, a.g.e., s.114

³⁷⁰ Levent Köker, **Moderleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, 6. basım, Ankara, 2000, s.149-150

³⁷¹ Köker, a.g.e., s. 153-154

olan kadroların iktidar meşruiyetini ima etmesine izin vermiştir.³⁷² Yeni bir devletin kurulduğu bir ortamda milliyetçiliğin ulusal bağımsızlığı motive edecek ve iktidar meşruiyetini temin etmeye yönelik bir anlamda kullanılması çok normal görünse de konumuz açısından önemli olan Kemalist milliyetçiliğin ileride demokratik sol kadrolar elinde bazı açılardan sosyal demokrasiyi de çağırıştırabilecek şekilde sol bir yoruma tabi tutularak anti emperyalist söylemin temelini oluşturacağıdır.

2.1.3 Kemalizm ve Laiklik

Laiklik, Kemalizm'in ve kuruluş döneminde yeni Türkiye'nin toplumsal-siyasal temellerini belirleyen en önemli ilkedir. Laikliğin bu temel önemi, ilkenin kapsamından ileri gelmektedir. Genel olarak laiklik ilkesinin ifadelendiriliş ve uygulanış biçimine bakarak, ilkenin kapsamını iki nokta etrafında belirginleştirmek mümkündür: Laiklik, her şeyden önce, Cumhuriyet rejiminin ve bu rejim içindeki siyasal iktidarın konum ve eylemlerinin meşruluk zeminini oluşturmaktadır. Bu açıdan güçlü bir yönü kadar önemli olan kültürel bir içerik de taşımaktadır. İslam dini Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal mukaveleyi sağlayan bir unsur olarak, yöneten ve yönetilenler arasındaki meşruiyet ilişkisinin temelindeydi. Bu ilişki içerisinde İslam, devletin gücünü tesis amacıyla sürdürülen bir düzen içinde, uygulanan kurallara ve devlet yönetimi geleneğine meşruiyet sağlıyor, yönetenler açısından yönetme hakkının, yönetilenler içinse itaat ve sorumluluğun içeriğini ve sınırlarını belirliyordu. Buna göre; İslam kendi içerisinde bir evrensel doğrular kümesini oluşturmaktadır. Arap yarımadasının kültürel ve siyasal gerçekleriyle yoğrulmuş İslam'ın tüm insanlığa gönderilmiş olması ve onun değişmezliğinin ve insanlığın sonuna kadar korunacak olmasının Tanrı tarafından garanti altına alınmış olması İslam'a bu özelliğini kazandırmaktaydı. Ancak "Cumhuriyet'in ilanından sonra İslam ve medeniyet tasarımlarının her biri bir

³⁷² Kaynar, a.g.e., s. 116

evrensel doğrular kümesini oluşturmakta, laiklikte muasır medeniyet çerçevesinde belirlenen yöneten yönetilen ilişkilerinin oturtulabilmesi açısından önem taşıdı. Çünkü rejimin bir doğrular skalasından (İslam'dan) bir diğer doğrular skalasına (Batı'ya) geçişin nedenini açıklayabilmesi, bu açıklamalardan elde ettiklerini de sistemin temellerine yerleştirmesi gerekiyordu. Çünkü bu gereklilik karşılanmaz, evrensel doğrular arasındaki geçişin nedeni açıklanamazsa, Batılı siyasal bir söylemle kurulan yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkilerdeki meşruiyetin ve otorite ilişkilerindeki (kavramsal) değişimin nedeninin ortaya konması imkansızlaşacaktı.”³⁷³ Bu nedenle dinsel olmayan öğelerle tanımlanmış bir millet kavramı ile temellendiren milli hakimiyet düşüncesi ve din ile devlet işlerinin ayrılması olarak belirlenen bir laiklik ilkesi olmaksızın, Cumhuriyet'e geçmek hemen hemen olanaksızdı.

Bu yüzden “sistemin ilk olarak “laik” eğitim ile İslami doğrular sistemini referans kaynağı olmaktan çıkarması, ikinci olarak da İslam'ı toplumsal ve siyasal olayları açıklamakta referans kaynağı olarak almayan bir toplum içinde, kendi kavram ve tanımlarıyla yazdığı yeni sosyal mukavelenin uygulanabilmesi için eskisinin neden ilga edildiğini açıklayabilmesi gerekti. Bunun yolu da teorik İslam'a değil, uygulamalarına karşı çıkmak ve kutsal İslam'ın bazı insanların elinde sömürü aracı haline getirilmiş olduğunu vurgulamaktı. Böylesi bir yorum hem laikliğin gerçek dini koruduğunu, hem de İslami içerikli tepkilere ve bu örgütlenmelere karşı takınılan tavrı açıklamada da savunulabilecek haklılaştırma noktalarının en önde gelenlerinden birini oluşturmaktaydı.”³⁷⁴ Bu açıdan laiklik; egemenliğin asıl kaynağını oluşturan millet tanımının tam olarak oturtulabilmesi açısından ve yöneten-yönetilen arasındaki yeni meşruiyet ilişkisinin oturtulabileceği teorik bir alan açmak noktasında önemliydi. Ancak, laik ilkesi devlet ve dinin ayrılığı, devletin dinsel kurallara dayanmamasıyla tam olarak açıklanamaz. “Laik ilkesi aynı zamanda kişiye din konusunda özgürlük tanınması ve bu

³⁷³ Kaynar, a.g.e., s. 119

³⁷⁴ Özer Ozankaya, **Türkiye’de Laiklik**, 4. Basım, Cem Yayınları, İstanbul, 1990, s. 148-149

özgürlüğün korunmasıdır. Dinsel inancından ötürü kişinin ayrıcalıklı davranışlarla karşılaşmamasıdır. Yasaların önünde kişilerin dinsel farklılıklar güdülmeksizin eşit olmasıdır. Bu açıdan laiklik, din konusunda bireyin özgürlüğünün öbür bireyler, toplum ve devlet tarafından tanınması, saygı gösterilmesi ve yaptırımlarla korunmasıdır.”³⁷⁵ Nitekim 1927’de CHF Nizamnamesi’nin 3. maddesinde laiklik şöyle ifade edilmişti:

“Fırka; itikadat ve vicdaniyatı siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilatından kurtararak milletin, siyasi, ictimai, iktisadi bilcümle kavanin, teşkilat ve ihtiyacatını müsbet ve tecrübevi ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve eşkale tevfikân tahakkuk ettirmeği, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyleyler.”³⁷⁶

Görüldüğü gibi laiklik bir yandan eski sistemden kalan bir takım unsurları ortadan kaldırmaya çalışırken bir yandan eski evrensel doğrulardan yeni evrensel doğrulara neden geçildiğini açıklamaya çalışmakta, diğer yandan da eğitim ile “aklı” ön plana getirerek İslam’ı açıklama sistemi olmaktan çıkarmaktadır. Bir başka deyişle “milliyetçilik ilkesi içerisinde milletin sahip olduğu özellikler, sistemin amacı ve siyasal iktidarın yönetme hakkını nasıl meşrulaştırdığı saptanırken laiklik ilkesi ile bizzat millet tanımının kendisi ve sistemin amacını meşrulaştırılacak teorik bir temel yaratılmakta ve sistemin yönetme hakkını nereden aldığına açıklama getirilmektedir. Bu tanımlar yapılırken de laiklik ilkesinin tüm bu sorulara verdiği cevaplar içerisinde “teolojik açıklamalar” yerine “akıl” ve “bilimsellik” temel hareket noktasını oluşturmaktadır.”³⁷⁷ Bu şekilde Laiklik ilkesine dayanan reform hareketlerinin hedefi, kimliğinin ayırıcı unsuru din olan “Osmanlı Kimliği”nin karşısına “Türk Kimliği”ni çıkarmaktır. “Bu bağlamda laiklik söylemi, bireyleri Batılı hümanist, aydınlanmacı değerleri benimsemeye, halkın düşünüş tarzını

³⁷⁵ Suna Kili, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 8.Baskı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s. 297-305

³⁷⁶ C.H.F. 1927 Nizamnamesi, Ankara, 1927, s. 136

³⁷⁷ Kaynar, a.g.e., s. 122

belirlediği düşünölen hurafe ve inançları kökünden yok etmeye ve yeni toplumun temeline pozitif ve deneysel bilimlerin bakış açısını yerleştirmeye dönük bir tasarıdır.”³⁷⁸

2.1.4 Kemalizm ve Halkçılık

Halkçılık, Jöntürklerden beri, pozitivist bilimsel ilerleme düşöncesini üzerine temellenen toplum projelerinin kurucu ögesidir. “Modernleşme ve Batılılaşma yolunda yapılan reformların kaynağında halkçı modernleşme kuramlarının yattığı, halkçılığın Türkçü ve Batıcı politikaların temel söylemi olduğı söylenebilir. Bu nedenle halkçılık, Kemalist söylemin işleyiş mantığının daha iyi anlaşılmasını sağlayan tek ilkedir.”³⁷⁹

Kemalizm’de halkçılık, devletin “topluma bakış açısını” sergilemesi açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim 1931’de yapılan CHP’nin III. Kurultayı’nda halk:

“Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat her ferdi içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir.”³⁸⁰ şeklinde tanımlanmak suretiyle içinde bulunulan dönemdeki kapitalistleşme sürecinde ortaya çıkan mülksüzleşme tehdidi ile karşı karşıya gelen yönetici sınıfın kaygılarını gidermeye yönelik bir kabul yapılmıştır.”³⁸¹ şeklinde tanımlanmıştır.

Öte yandan “Kemalizm’de halkçılık, pratikte yönetenlerin kendi düşöncelerini destekleyecek bir halk kitlesi yaratma amacının da teorik bir

³⁷⁸ Nur Betöl Çelik, a.g.m, s. 75-96

³⁷⁹ Nur Betöl Çelik, a.g.m, s. 75-96

³⁸⁰ CHP 1931 Programı, Ulus Matbaası, Ankara, s. 6

³⁸¹ İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, **Toplum ve Bilim**, Yaz-Güz, 1978, s. 46

ifadesiydi.”³⁸² Kısaca rejim halkçı özelliği ile, milliyetçi yapısıyla egemenliğini kullandığı toplum ile kendi (devleti yöneten batılâşmacı aydın bürokrat ve askerin) düşünceleri arasında bir fark olmadığını farzediyordu.”³⁸³ Oysa bunun pratikte ifade ettiği anlam Karpat’ın³⁸⁴ dediği gibi, batılâşmacı aydının, savunduğu fikirleri uygulamak için halktan istediği (ve aldığını kabul ettiği) desteği halkçılık olarak sunmasından başka bir şey değildi. Bu nedenle “Kemalist halkçılığın siyasal boyutu, onun Cumhuriyetçilik ilkesiyle bağlarını aydınlatarak ortaya konulabilir. Cumhuriyetçiliğin özü, Anadolu’da, ulusal mücadelenin halkçı söylemi içinde şekillenen ve ifadesini bulan ulusal egemenlik düşüncesidir. Buna göre siyasal meşruiyet, halkın alanına taşınıyordu. Öte yandan siyasal halkçılığın bir başka boyutu ise, cumhuriyetin seçkinler ve halk arasındaki tarihsel kopukluğun aşılmasına imkan veren tek rejim olarak düşünülmesinde yatmaktadır. Böylece halk ile seçkinler arasındaki açıklığın kapatılması hedefi ve Cumhuriyet içinde aydınların büyük başarılarına halktan alacakları esin ve güçle ulaşabilecekleri düşüncesi halkçılığın bu boyutunu tanımlamaktaydı.”³⁸⁵

2.1.5 Kemalizm ve Cumhuriyetçilik

Cumhuriyetçilik, Kemalizm’de; milliyetçilik ile oluşturulmaya çalışılan yeni yöneten-yönetilen ilişkisine dayalı siyasal yapıda, bu meşruiyet ilişkisi temelinde oluşturulmaya çalışılan siyasal örgütlenme biçiminin adı, somut ifadesidir. Rejim milliyetçilik ilkesiyle egemenliğin teorik sahipliğini millete vermiş ve yönetme hakkını milletin gözündeki meşruiyetinden aldığını kabul etmiştir. Bu açıdan Cumhuriyetçilik, somut devlet örgütlenmesine ve devlet teşkilatını niteler. Böylece Cumhuriyetçilik, yeni sosyal mukavelenin siyasal yapısını oluşturduğu gibi, gerçekte yürütülmekte olan yöneten-yönetilen

³⁸² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, 1967, İstanbul, s. IV

³⁸³ Tekeli ve Şaylan,; a.g.m., s. 62

³⁸⁴ Karpat, a.g.e., s. IV

³⁸⁵ Nur Betül Çelik, a.g.m., s. 75-96

ilişkilerinin de somut siyasal bir ifadesini almaktadır. Yani Cumhuriyetçilik teoride egemenliğin kayıtsız şartsız sahibi milletin, TBMM ile egemenliğini ve buna bağlı olarak yönetime katılma hakkını seçimlerle kullandığı bir siyasal yapıyı ifade ederken, gerçekte, egemenliğini kullandığı milleti oluşturan (merkezi) devletin siyasal yapısını ifade etmektedir. Yani esasta egemenliğin yürütülüşü açısından geçmişe oranla teknik anlamda bir değişiklik yoktur. İşte bu nedenle “Mustafa Kemal tarafından kurulan CHP, cumhuriyetçi ideallerin peşinde, bir değişim aracı olarak tasarlanmıştı. Parti, kuruluşunu izleyen yıllarda giderek siyasal pratiğin merkezi haline geldi. Parti’nin varlığından ve eylemlerinden bağımsız herhangi bir siyasal etkinlik düşünmek olanaksızdı. Bunun nedeni, Parti’nin ulusa, ulusun devlete özdeş sayılmasıydı. Parti programları, devlet ve yurttaşlar arasındaki sınırları açık biçimde çiziyor, yurttaşların ve devletin siyasal edimlerinin alanını tanımlıyordu.”³⁸⁶ Sürdürülen bu ilişkide devlet, kendi kendini meşrulaştırırken Cumhuriyetçilik de devletin ve onu oluşturan bürokrasinin kendi kendini yönetmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece Cumhuriyetçilik ilkesiyle rejimin sağlamaya çalıştığı bir başka unsur da; halkçılık ilkesi ile kurulan devlet millet özdeşliğinin, devletin somut yapısına da işleyiş sürecine de yerleştirilmesidir.³⁸⁷ Bu noktada “Cumhuriyet düşüncesi ile Tek Parti uygulaması arasındaki çelişki, genel iradeyi temsil eden tek Parti’nin ulus egemenliğini gerçekleştirmek için yeterli olduğu düşüncesiyle aşılmaya çalışılırken, ulus bir bütün olarak, ulusal kurtuluş hareketinin sembolü olan parti tarafından temsil edilecektir.”³⁸⁸

2.1.6 Kemalizm ve Devletçilik

1929 Büyük Dünya ekonomik krizinden sonra alınan tedbirlerin yeterli olmaması üzerine “Devletçilik” olarak tanımlanan süreç başlamıştır. “Devletin

³⁸⁶ Nur Betül Çelik, a.g.m., s. 75-96

³⁸⁷ Kaynar, a.g.e., s.131

³⁸⁸ Nur Betül Çelik, a.g.m., s. 75-96

doğrudan yatırımlara yönelerek sanayileşmeyi başlatması işsizliğin daha fazla büyümesini engellerken siyasal iktidarın temelini de güçlendirmiştir.”³⁸⁹ Ancak devletin doğrudan yatırımlara yönelmesi değişik yorumlara neden olmuş ve “devletçilik” uygulamasının Kemalizmin orijinal bir ilkesi olup olmadığı yanında eğer varsa bu ilkenin salt ekonomik boyutlarından farklı anlaşılması gerektiği hususunda tartışmalar yapılmıştır. Rechid Saffet; Türkiye Cumhuriyeti’nin rejiminin devletçilik olduğunu belirtirken³⁹⁰, Şevket Süreyya Aydemir ³⁹¹ ; devletçilik ilkesinin hiçbir zaman bir ilkedен kaynaklanmadığını belirtmiş, bazı yazarlar tarafından da Türkiye’de her şeyi devletten beklemenin gelenek olduğu iddia edilerek Türk halkının devletçilik psikolojisinin eski olduğunu belirtmişlerdir. ³⁹² 1930’lu yıllarda yapılan uygulamaların 1960’lı yıllarda “sol” görüşler ve daha da ileride CHP’nin “demokratik sol” görüşlerine dayanak teşkil edecek olması konuyu daha da önemli hale getirmiştir.

Bu nedenle devletçilik zaman zaman bir iktisadi politika olarak değil bir iktisadi ve toplumsal sistem olarak yorumlanmıştır. Bu yorum daha ziyade Türk devriminin radikal bir tahlilini yapmaya çalışan bazı aydın çevrelere aittir. Devletçiliği bir sistem olarak yorumlayan bu çevreler, kapitalizm ve sosyalizm arasında, her ikisinin de bazı özelliklerini almış ve bağımsızlığa kavuşan bütün az gelişmiş ülkelerin izleyeceği bir sistem düşünmektedirler. Devletçiliği daha ileri ve radikal bir devlet müdahaleciliği şeklinde görmek isteyenler ise devletçiliği, kamu çıkarının gerektirdiği her işin devlet tarafından yapılması biçiminde tanımlamışlardır.³⁹³

³⁸⁹ Fikret Başkaya, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına: Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, 2. Baskı, Maki Basın Yayın, Ankara, 2004, s.298

³⁹⁰ Saffet Rechid, Bilan Economique et Financiere de la Turquie 1926’dan aktaran Fikret Başkaya, a.g.e., s.120

³⁹¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, 3.Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 459-460,

³⁹² Şevket Ratip Hatipoğlu, **Türkiye’de Zirai Buhran**, T.C Ziraat Enstitüsü Çalışmaları, No. 39, Ankara, 1936, s.13

³⁹³ Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 133-134

Mustafa Kemal'in her iki tutumun da izlerini taşıyan devletçilik görüşü ise şöyledir: “Bizi takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi bütün istihlal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini güden ve hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kollektivist, komünizm gibi bir sistem değildir. Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti refaha, memleketi mamuriyete eriştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlerde- bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmektir.”³⁹⁴

Bu noktada 1932-1934 yıllarında yayınlanan Kadro dergisi, Türk devrimi'nin orijinal bir tahlilini yapmak iddiası içinde ortaya çıktı. Bu tahlilin içinde “devletçilik” kavramı da önemli bir yer kaplamaktadır. Resmi görüşün hemen solunda yer alan ve onu etkileyerek uygulamaya rehberlik amacı güden Kadro hareketine göre; Türk devrimi, dünya tarihi içinde istisnai özellik gösteren bir devrimdir. Klasik devrimlerin hepsi, sınıf özellikleri taşıyan burjuva veya proleter devrimlerdir. Türk Devrimi ise iç çelişkilerin, sınıf kavgasının bir ürünü olmayıp, ileri kapitalist ülkelerle sömürge veya yarı-sömürge durumundaki yoksul ülkeler arasındaki çelişkinin bir ürünüdür. Devrimi doğuran çelişkinin farklılığı sisteminde farkını belirleyecek olduğundan, sistem milli bir nitelik taşıyacak ve iç bünyesinde sınıf çelişkilerine yer vermeyecektir. Bu nedenle sistemin bizatihi kendisi devletçiliktir. Devletçi sistem sosyalizmden, işçi sınıfı hakimiyetine dayanmaması bakımından ayrıldığı gibi, sosyalizmle aynı amacı gütmemektedir.³⁹⁵ Bu noktada Türk sistemi bir sınıf hakimiyetine değil, millet hakimiyeti esasına dayanır.³⁹⁶

³⁹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam: İsmet İnönü**, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.448

³⁹⁵ Korkut Boratav, “100 soruda...”, a.g.e., s. 206-210

³⁹⁶ Vedat Nedim, Kadro, sayı 17

Nitekim Çelik'e göre de; devletçilik, bireysel girişimin devlet eliyle yaratılması ve desteklenmesi anlamında salt ekonomik bir tercih ifade etmez. Çünkü Kemalist söylemin içinde devlet, geçici bir yatırımcı ve girişimci olmanın ötesinde bir anlam taşıdığından eğitim reformları, dinsel etkinlikler üzerindeki katı denetim mekanizması ve kültürel ve etnik farklılıkların denetlenmesi yoluyla devlet müdahaleci bir kimliğe bürünür. Bu kapsamlı devletçilik, halkın, modern, laik, rasyonel toplumun kuruluşu için tepeden bir hamleyle seferber edilmesi anlamında inkılapçılığın da özünü oluşturur.³⁹⁷

Aynı şekilde Köker tarafından da ifade edildiği gibi; Kemalist devletçiliğin, İttihat ve Terakki'nin "milli iktisat" düşüncesiyle tarihsel bir akrabalığı mevcuttur.³⁹⁸ Yazara göre; "List'in devlet müdahalesini sanayileşmek için kaçınılmaz olarak gören düşüncelerinin içerdiği "ulusal kalkınma" anlayışı, 19. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'da ortaya çıkan ilerleme fikriyle yakından ilişkilidir."³⁹⁹ Bu noktada "ilerleme, bireylerin değil, bireyleri de kendi içinde toplayan ulusal varlığın ilerlemesi olarak anlaşılınca, "üstün ulusal devlet iktidarı"da ilerlemenin asıl itici gücü olmakta ve buradan, kolaylıkla iktisadi kalkınmada devletçi bir düşünceye geçilebilmektedir."⁴⁰⁰ Bu noktada 1930'larda açılan devletçilik çağının önemi "kapitalist" olmayan yol vurgularıyla benzeşmiş bilinçli bir üçüncü dünyacı milliyetçilik ideolojisinin benimsenen politikalara eşik etmesiydi.⁴⁰¹ Bu politikanın doğal sonucu ise 1930'ların, 1920'lerin tersine, milliyetçi bir ideolojinin yaygınlaştırılması doğrultusunda bilinçli bir çabaya tanık olması oldu.⁴⁰² Bu şekilde devletçilik ilkesi ile birlikte milliyetçilik ilkesi de öne çıktı⁴⁰³

³⁹⁷ Nur Betül Çelik, a.g.m., s. 75-96

³⁹⁸ Köker, a.g.e., s. 207

³⁹⁹ Köker, a.g.e., s. 208

⁴⁰⁰ Levent Köker, "Yokolmanın Eşiğinde Bir Fikir: İlerleme", **Toplum ve Bilim**, 27, Güz, 1984, s. 202-209

⁴⁰¹ Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der.Irvin Schick, Ertuğrul Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 47

⁴⁰² Alexander Helphand, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, May Yayınları, İstanbul, 1977

⁴⁰³ Keyder, "Türkiye Demokrasisinin ..." a.g.m., s.48

Burada vurgulanmak istenen nokta, devletçiliğin yalnızca bir iktisadi kalkınma stratejisi olmadığı, iktisadi, kültürel ve siyasal ilişki alanlarında, hem toplumda varolan üstün bir otoriteye bağlanma düşüncesinin, hem de devlet gücünün tüm bu alanları denetleyebildiği bir toplumsal örgütlenme tipinin ifadesi olarak anlaşıldığıdır.⁴⁰⁴

Bu noktada konunun izahı açısından korporatizm düşüncesinin de Kemalizm ile ilişkisini göstermenin anlamlı olacağı kanaatindeyiz. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa’da muhafazakar düşüncenin yeni bir dalı olarak gelişen korporatizm, Kemalizm için güçlü bir ilham kaynağı olmuştur. Bu açıdan korporatizm, siyasal ideolojiye yansımalarının da yanında, “devletçilik” ilkesinin de asıl saiki olarak kendini göstermiştir. Zira “Korporatist düzen, serbest ticarete temelden itirazı olan bir düşünceydi. Oldukça durağan bir ekonomik yapı öngören ve kapitalist mantığın “doğal” olarak saydığı “sınırsız ihtiyaç” prensibini reddeden korporatizm, kapitalizm öncesi cemaat yapılarında olduğu farzedilen ekonomik yapıyı yeniden ihya etmenin bir şartı olarak da, ekonominin kendi kendine yeter olmasını, tüm ihtiyaçların yerel ekonomi tarafından karşılanmasını öngörmekteydi.”⁴⁰⁵ “Bu modelde toplum, bireylerin siyasal toplamından daha büyük bir bütün olarak görülür; birey karşında kendi gerçekliği vardır, öncelik ve ayrıcalıklara sahiptir. Bireylerin kendi çıkarları için çalışmaları, özel mülkiyet ve girişimleri, toplumsal dayanışmaya hizmet ettiği ve kendi başına bir üstün değer olan kamu yararına zarar vermediği ölçüde meşru sayılır. Başka bir deyişle korporatizm, genel, total sermaye anlamında kapitalizmin uzun vadeli varoluşunu öne çıkarmakla; ancak bireysel, özel sermayelerin kısa vadeli dar çıkarlarına meşruiyet sağlayabilen liberal mantığa kıyasla, kapitalist topluma daha yüksek bir rasyonalite kazandırdığı iddiasındadır.”⁴⁰⁶ Bu nedenle korporatist devletçilikte devletin işlevi teşvik ve yol göstermeyle sınırlı değildir, aynı zamanda ekonomiyi yönlendirir, denetler ve yönetir.

⁴⁰⁴ R. Nisset, a.g.e., s. 267

⁴⁰⁵ Aykut Kansu, **Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları**, s.253

⁴⁰⁶ Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 5. Baskı, 2005, s.94

Görüldüğü gibi; devletçilik ilkesi eliyle “Kemalist ideoloji, iktisadi, kültürel ve siyasal yönleriyle bir bütün olarak Batı uygarlığı standardına göre kavranan “muasır medeniyet”i “devlet” eliyle gerçekleştirmeye yönelmiştir.”⁴⁰⁷ Böylece Cumhuriyet Türkiye’sinde de rejim, doğrudan üreticiyi milliyetçilik ile kutsuyor ve devletçilik ilkesi ile de ondan aldığı vergiyi devletin amacına ulaşmasında en uygun ekonomik faaliyetin (kapitalist üretim ilişkilerinin) organizasyonuna harcıyordu.⁴⁰⁸ Ancak Türkiye’de 1920’ler ve 1930’lu yılların başında Batı Avrupa ülkelerindeki gibi bir sanayileşme süreci olmadığından dikkate değer sayılarda bir işçi sınıfının varlığından söz etmek mümkün değildi. Bu nedenle sistem, devletçilik ilkesi eliyle ve toplumsal ve iktisadi değişimin tek kaynağı olarak devleti kutsamasıyla uzun süreler mevcut sistemin devamı yönünde yönlendirmeler yapmıştı ki, bu durum ileride konumuz açısından önemli bir nokta olan ve neden CHP tarafından benimsenecek olan demokratik sol düşüncenin sosyal demokrasi düşüncesinden farklı şekilde köylü tabanına dayanmak istediği sorusunun cevabını da içinde barındırırken aynı zamanda kanaatimizce, neden CHP’nin köylüyü olduğu gibi bırakarak ancak kendine bağlı burjuvaziye ihsanlar dağıtarak devlet geleneğinin devamını, tıpkı nizam-ı alemde olduğu gibi bütün sınıfların donduğu bir durumda tutmak istediğini göstermesi açısından da önemlidir. Nitekim ileride değişen koşullarla birlikte devletçilik ilkesi bazı bakımlardan sosyal demokrasiyi andıran demokratik sol bir yoruma tabi tutularak diğer ülkelerde mevcut sol anlayışın yorumlarına benzer bir söylemi yakalamaya çalışacaktır ki bu da çalışmamız açısından önem ifade etmektedir.

⁴⁰⁷ Köker, “Modernleşme...” a.g.e., s. 208

⁴⁰⁸ Kaynar, a.g.e., s. 132

2.1.7 Kemalizm ve İnkılapçılık

Kemalizm’de “inkılapçılık ilkesi bir yandan rejimin doğrudan amacını oluştururken, diğer yandan da ilkeleri organize eder.”⁴⁰⁹ “1930’larda Kemalist ilkeler oluşturulurken inkılapçılığa ikili bir işlev yüklenmiştir. Bunlardan ilki ulusal kurtuluş hareketinin başarılarını korumaktır. İkincisi ise çağdaş uygarlık düzeyine erişinceye kadar değişimi sürdürmektir. Yeni siyasal sistemin kuruluşuna kadar devrimci olan söylem, siyasal sistemin kuruluşunun ardından düzen içinde ilerleme tasarımına dönüşmüştür. Kemalist inkılapçılığın önemli yanlarından biri, toplumsal değişimin tepeden bir hamleyle gerçekleştirilmesi girişimidir.”⁴¹⁰ Başka bir deyişle “ilerlemek için yapılacak yeniliklerin ‘yukarıdan aşağıya’ olacağı ve aşağıdan gelebilecek direnmelerin aşılması için ‘inkılapçılık’ ilkesine başvurulacağı”⁴¹¹ yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Kemalizm’in inkılapçılık ilkesi, “topluma yön vermek için gerek duyulan siyasal mekanizmanın ele geçirilip yeniden düzenlenmesi anlamında “ani değişim” yanlısı, bu değişim gerçekleştikten sonra ise “düzen içinde ilerleme” cidir.”⁴¹² Bu durumun ise CHP’nin “altı ok”u içinde bulunan “inkılapçılık” ilkesi ile sosyal demokrasinin ilkeleri arasındaki en önemli farklardan birisi olduğu kanaatindeyiz.

2.2 1960 Sonrası CHP ve Ortanın Solu

“1950-60 arasındaki on yıl, Türk toplumuna, geniş bir coğrafi ve toplumsal hareketlilik kazandırmıştı. Tarımdaki makineleşme sonucu köylülerin bir kısmı şehirlere göç etmiş ve şehirlerde yeni gelişen iktisadi canlılık daha kazançlı iş imkânları vaat eder olmuştu. Şehre gelen ilk göçmen dalgası içinde yer alanların çoğu şehirlerde geçici iş bulan mevsimlik işçilerdi. Bu nedenle yeni göçmenler artık şehirde yaşıyorlar ve sadece hasat zamanı

⁴⁰⁹Kaynar, a.g.e., s. 137

⁴¹⁰ Nur Betül Çelik, a.g.m., s. 75-96

⁴¹¹ Köker, “Modernleşme...” a.g.e., s. 175

⁴¹² Köker, “Modernleşme...” a.g.e., s. 171

köye gidiyorlardı.”⁴¹³ “Bu göçmenler 1954’ten sonra, önce hizmet sektörü, sonra sanayi sektörünün önemli istihdam kaynakları oldular. Önce küçük sanayinin yarattığı istihdamı daha sonra; 1950’lerin ikinci yarısından itibaren büyük fabrikalar yarattı ve 10’dan fazla işçi istihdam eden fabrikalarda çalışanların sayısı 1957’de 163.000’den 324.000’e yükseldi.”⁴¹⁴ Bu büyük nüfus hareketi, gecekondu da beraberinde getirdi. “Bu durum ilk yıllarda, şehirlere yeni akan bu kitlelerin siyasal davranışlarına ilişkin safça beklentileri boşa çıkardı. Şehirlerin yeni sakinleri sol düşüncelere meyletmek yerine, sağ popülizmi, yani DP’yi tercih ettiler.”⁴¹⁵ “Ama ileriki yıllarda hayat koşullarındaki görece iyileşmeyi görmeleri artık kolay olmayan ikinci kuşakla birlikte, sınıf modeline daha uygun politik davranış yaygınlaşacaktı.”⁴¹⁶ İşte bu tespit de 1960’ların ortasından itibaren CHP için “ortanın solu” politikalarının başlangıç noktasını oluşturacaktı.

27 Mayıs 1960 darbesiyle askıya alınan siyasal faaliyetler 1961’de tekrar başladı. 6 Ocak 1961’de Kurucu Meclis açıldı. 12 Ocak 1961’de siyasal partilerin, konan sınırlar içinde kalmak koşuluyla, tekrar faaliyete geçmesine izin verilmesi üzerine, yeni partiler kurulmaya başlandı. “11 Şubat 1961’de Adalet Partisi (AP) ertesi gün Yeni Türkiye Partisi (YTP) kuruldu. AP’nin kurulduğu gün başka partilerde kurulmuştu: Cumhuriyetçi Mesleki İslahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Mutedil Liberal Parti ile 13 Şubat 1961’de kurulan Türkiye İşçi partisi (TİP) kurulan yeni partilerdi.”⁴¹⁷

13 Aralık 1960’da yürürlüğe giren Kurucu Meclis Yasası 29 Ekim 1961’i seçimler sonunda kurulacak olan yeni meclisin açılış tarihi olarak belirlemişti. Çalışmalar sonucunda anayasa taslağı 9 Temmuz 1961’de halk

⁴¹³ M. Singer, **The Economic Advance of Turkey 1938-1960**, Ankara, 1977, s. 242

⁴¹⁴ M. Singer, a.g.e., s. 295

⁴¹⁵ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.189

⁴¹⁶ Keyder, “Türkiye’de Devlet ...”, a.g.e., s. 190

⁴¹⁷ Ali Eşref Turan, **Türkiye’de Seçmen Davranışı, Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.52

oylamasına sunuldu ve seçmenlerin çoğunluğu tarafından onaylandı. Böylece 1960 darbesinin en önemli sonucu hazırlanan yeni anayasa oldu. Bu şekilde yeni Anayasa'nın kabul edilmesinden sonra Parti, 15 Ekim 1961'de yapılacak olan seçimlere hazırlanmak için 24-28 Ağustos 1961'de 15.Kurultayı topladı. "Kurultay'da Bülent Ecevit'in tüzük değişikliği önerisi tartışıldı ve kabul edildi. Bu değişiklikle Genel Kurul'a milletvekili adaylarını belirleme yetkisi verilmişti. Fakat genel kurul bu hakkını parti içindeki işçinin ve çalışanların sesini duyurmak için kullanacaktı. Çünkü CHP programında, halkçı, devletçi ve sosyal bir parti olduğunu belirliyor fakat işçinin sesini yasama organında duyurması için kendilerine fırsat tanınmıyordu."⁴¹⁸ Bu nedenle Parti Kurultayda bir "Temel Hedefler Beyannamesi" bir de "Seçim Beyannamesi" yayınlamıştı. "1959'daki 14. Kurultay'da kabul edilen İlk Hedefler Bildirisi'nde belirtilen hedeflere ulaşıldığı ifade edilen bu belgede somut öneriler yoktu. İlk Hedefler'deki heyecandan da uzak olan Temel Hedefler Bildiri'sinde, "geçmişin kırıgılarını sona erdirmek"ten söz edilmekte, kalkınma, güvenlik, güler yüzlü idare, refah devleti ilkeleri sıralanmakta ve şu öneri yer almaktadır:

"Köylerde doğrudan doğruya köy grupları arasında kurulacak merkezler yoluyla medeni hizmetler köylü yurttaşa ulaştırılacaktır" Bu öneri yıllar sonra Bülent Ecevit'in bayraktarlığını yapacağı "Köykent" projesinin ilk işaretidir."⁴¹⁹

Parti'nin sendikaları desteklemesiyle de, gelişmekte olan işçi sınıfının kazanılması düşünülmekte ve böylece CHP'nin köylü sınıfı yanında 1960 öncesinde yavaş yavaş uygulamaya başladığı ve gelişmekte olan işçi sınıfını kazanma stratejisi benimsenmekteydi. Ancak bu çaba henüz anılan tarihler için geçerli bir ideolojik destekten yoksundu. Bu siyasal gelişmelerle birlikte gidilen seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde yapıldı. Seçim sistemi değiştirilmiş olduğu için, her hangi bir partinin tek başına çoğunluğu kazanması zordu.

⁴¹⁸ Kaynar, a.g.e., s. 157

⁴¹⁹ Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 4. Baskı, 2008, s.165

Sonuçta CHP en çok oyu toplamaya karşılık, hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek sayıda iskemle kazanamadı.

Tablo:1 15 Ekim 1961 Milletvekili Seçim Sonuçları

Oranlar				
partiler	Oy sayısı	Tüm seç.içinde	Geç.oylar içinde	M.vekili say
CHP	3,724,752	28,8	36,7	173
AP	3,527,435	27,3	34,8	158
CKMP	1,415,390	11,0	14,0	54
YTP	1,391,934	10,8	13,7	65
Bağımsızlar	81,732	0,6	0,8	-
Geçersiz oylar	381,473	3,0		
Kul. Oy toplamı	10,522,716			
Oy kul.mayanlar	2,402,679	18,6		
Toplam	12,925,395	100	100	450
Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1995, Ankara, 1996. s.208				

Seçim sonuçları ile ilgili Tachau⁴²⁰, toplumsal-iktisadi grupların siyasi bağlılıklarının değişmediğini, daha önce DP'ye oy veren köylülerin 1961'de AP'ye oy verdiklerini belirtmekle beraber kabineyi kurma görevi CHP'ye verildi. "Hükümeti CHP kurmakla birlikte bu hükümetin görevde kaldığı süre zarfında çalışan kesimlerle bağıni oluşturan tek icraatı toplu sözleşme ve

⁴²⁰ Frank Tachau, **Turkey: The Politics of Authority, Democracy and Development**, Preager, New York, s. 68

grev yasalarının Meclis'e sunulması oldu.”⁴²¹ Ancak 20 Kasım 1961'de ilk CHP-AP arasında kurulan koalisyon hükümeti iki parti arasındaki temel toplumsal ve ekonomik anlaşmazlıklar neticesinde çabuk bozuldu. “CHP'nin liderliğindeki ikinci koalisyon hükümeti Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Partisi ve Bağımsızlarla 25 Haziran 1962 tarihinde kuruldu. Bu koalisyon zamanında Aralık 1962 içinde yapılan 16.Kurultay'da Toprak Reformu konusu tartışıldı.. Ancak yapılan yerel seçimlerde YTP ile CKP'nin AP'yi güçlendiren biçimde oy yitirdiği anlaşılnca iki parti hükümetten çekildi ve 2 Aralık 1963'de bu ortaklık da bozuldu.”⁴²² “Bu defa CHP'nin başkanlığında bağımsızlarla ve YTP'nin de dışardan desteklediği şekilde üçüncü koalisyon kabinesi kuruldu. Seçim sisteminin ulusal artık yöntemi eklenerek değiştirilmesi de üçüncü ortaklık hükümeti zamanda gerçekleştirilen işler arasındaydı. Amaç, Türk siyasal yaşamını iki partinin egemenliğinden kurtarmaktı. “Ulusal artık” sistemi, kullanılan her bir oyu değerlendirerek, ülke çapında bir partinin aldığı artık oyların sayısı belli bir düzeye eriştiği zaman, o partiye bir milletvekilliği sağlayarak, küçük partilerin güçlendirilmesine yönelikti. Ancak hükümetin 1965 yılı bütçesinin Meclis'te geri çevrilmesi üzerine üçüncü CHP koalisyonu da bozuldu.”⁴²³

Bu arada CHP'nin kendi içinde de bir takım gelişmeler olmaktaydı. Şöyleki; “1962'de yapılan 16.Kurultayın bitiminden 1964'deki 17.Kurultay'a kadar Parti, özellikle TİP karşısında işçi ve çalışan kitleleri kaybedişini tartışmıştı.”⁴²⁴ 17. Kurultay'a gelindiğinde CHP, ülkede meydana gelen kutuplaşmayı önlemek ve partinin diğer partiler karşısında bir alternatif olabildiğini sağlamak için bazı girişimlerde bulundu. Seçimlerden önce genel başkan İnönü tarafından CHP'nin siyasi yelpaze bakımından “Ortanın Solu”nda olduğu açıklaması yapıldı. “CHP 17. Kurultayı, 14. Kurultay'ın “İlk Hedefler” bildirisi ile, 15. Kurultay'ın “Temel Hedefler” bildirisindeki hedeflere ulaşıldığı gerekçesiyle “İleri Türkiye Ülkümüz” bildirisini kabul etti. Bildirinin

⁴²¹ Bila, a.g.e., s.167-168

⁴²² Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.163

⁴²³ Kongar,a.g.e., s. 163-164

⁴²⁴ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s.260

“CHP’nin yolu” bölümünde “Bu yol Türkiye’yi sağ ve sol diktatörlüklerin uçurumundan koruyan”, sınıf sultasına sürüklenmesini önleyen, sosyal adaleti ve güvenliği adım adım sağlayan yoldur” denilmekte, “sosyal adalet” bölünümdeyse “CHP’nin sosyal adalet anlayışının özel sermayeyi, girişim özgürlüğünü ve mülkiyet hakkını reddeden akımlara karşı, toplumun en etkili korunma aracıdır” ifadesi yer alıyordu. Böylece CHP, artan iç ve dış baskılar karşısında “sosyal adalet” anlayışının sınırlarını çizmek zorunda kalmıştı.”⁴²⁵ Bu tartışmalar nedeniyle “CHP, 1965 genel seçimlerine emekleme dönemindeki ortanın solu anlayışının ürkek, çekingen ve dikkatli yaklaşımıyla girdi. Seçim kampanyası süresince yayınlanan seçim bildirgesi ve diğer metinlerde dikkati çeken başlıca öneri ve vaatlerde ortanın solundan çizgiler vardı.”⁴²⁶ “Bildirgede büyük çaptaki işlerin, küçük halk tasarruflarıyla kurulacak halka açık ortaklıklar yoluyla gerçekleştirilmesi, iktisadi devlet teşekküllerinde işçilerin yönetime ve kara katılmalarının sağlanması hükümleriyle de daha sonraki “halk sektörü” ve “özyönetim” ilkelerinin ilk adımları atılıyor, toprak reformunun gerçekleştirilmesi, kooperatifçiliğin teşvik edilmesi, tarım iş yasasının çıkarılması, esnaf, sanatkar ve serbest meslek sahiplerinin sosyal sigorta kapsamına alınması, sağlık sigortasının yaygınlaştırılması, yurtdışındaki işçi tasarruflarının sanayileşmeye yönltilmesi, yatırım ve hizmetlerde Doğu Anadolu’ya öncelik verilmesi, imam hatip okullarının Anayasa ilkeleri ve Atatürk devrimlerine uygun olarak geliştirilmesi, özel sektörün hastane yapımı ve ilaç sanayinde teşvik edilmesi, Batı ittifakı içinde onurlu ve kişilikli bir dış politika izlenmesi.”⁴²⁷ gibi vaatler sıralanıyordu

İşte bu siyasal gelişmelerle birlikte 10 Ekim 1965’te yapılan genel seçimlere kadar ülkeyi 4 sağ partiden oluşan bir koalisyon hükümeti yönetti ve yapılan 1965 seçimlerinde AP çoğunluğu elde ederken büyük umutlarla girilen seçim yine CHP açısından başarılı olmadı ve Parti’nin önceki seçime

⁴²⁵ Bila, s.180

⁴²⁶ Bila, s.184-185

⁴²⁷ **CHP 1965 Milletvekili Seçim Bildirgesi**, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1965

göre oy kaybettiği anlaşıldı.

Tablo: 2 10 Ekim 1965 Milletvekili Seçim Sonuçları

Oranlar				
partiler	Oy sayısı	Tüm seç.içinde	Geç.oylar içinde	M.vekili say
AP	4,921,235	36,0	52,9	240
CHP	2,675,785	19,6	28,7	134
MP	582,704	4,3	6,3	31
YTP	346,514	2,5	3,7	19
TİP	2763101	2,0	3,0	14
CMKP	208,696	1,5	2,2	11
Bağımsızlar	296,523	2,2	3,2	1
Geçersiz oylar	441,120	3,2		
Kul oyların top.	9,748,678			
Oy kul.mayanlar	3,931,075	28,7		
Toplam	13,679,753	100	100	
450				

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1995, Ankara, 1996. s.208

Ancak 1965 seçimlerinin önemli bir özelliği de ilk defa bir sosyalist partinin de seçimlere katılmasıydı. Zira temel hak ve özgürlükleri güvenceye alan 1961 anayasası çerçevesinde sol görüşler de gelişme ve örgütlenme olanağı bulmuştu. Daha önce belirtildiği gibi, Türkiye İşçi Partisi 13 Şubat 1961 yılında kurulmuş ve 27 Mayıs 1960'dan önce kurulan sosyalist parti ile birleşmişti. Partinin ilk genel kongresi 1964'de İzmir'de toplanmış ve kongre parti programını kabul etmişti. "Program "sosyalizm" ya da "sosyalist"

sözcükleri hiç kullanılmadan yazılmakla beraber büyük üretim araçları dışında özel mülkiyetin destekleneceğini ve kimi ekonomik etkinlik alanlarının karma ekonomi düzeni içinde özel girişime bırakılacağını açıkça belirtiyordu.”⁴²⁸ Bu şekilde TİP, “1965 seçimlerinde mecliste 14 iskemle kazandı ve tutarlı sol görüşlerin temsilcisi oldu.”⁴²⁹ Bu durum ise CHP’nin ileriki yıllarda biçimlenecek siyaseti açısından bir dönüm noktası oldu. Zira Türkiye İşçi Partisi kuruluşuyla birlikte bilinçlenmeye başlayan toplumsal kesimlerdeki muhalefeti kendi bünyesinde toplayacak çalışmaları süratle yürütmeye başlamıştı. Bu durumun CHP’ye yansması ise 1960- 1964 arasında Parti’nin kimlik arayışının had safhaya çıktığı bir dönem olması oldu. İşte bu ortamda daha öncede belirttiğimiz gibi CHP başkanı İsmet İnönü partisinin ‘ortanın solunda’ yer aldığını açıklamıştı. Seçim kampanyasında CHP’nin konumu ‘ortanın solu’ olarak tekrar tekrar dile getirildi. Eroğul, İnönü’nün bu noktaya 1961- 1965 koalisyon hükümeti döneminde CHP’nin toplumsal dayanağının giderek eridiğini, buna karşılık solun güçlendiğini gördüğü için geldiğini söyler.⁴³⁰ Ahmad da; CHP’nin 1965’teki bu durumunu, yirmi yıl önce toprak reformu tasarısını gündeme getirdiği günlerdeki durumuna benzetirken mevcut yapıdan yana olan güçlerin, reformizmin yükselen dalgasını kırmak için harekete geçtiklerini belirtmiştir. Ancak ortanın solu politikası ileride CHP’nin Silahlı Kuvvetler ve bürokrasi ile ittifakına son verecektir.⁴³¹

Nitekim “1965 seçimlerinde TİP, kentlerden 115.000 köylerden 161.000 oy almıştı.”⁴³² “Dokuz büyük kentteki oy oranı yüzde altıdır. TİP’i başta İstanbul olmak üzere Ankara, İzmir, Gaziantep desteklemiştir. TİP

⁴²⁸ **Türkiye İşçi Partisi Programı**, Ersan Matbaacılık, İstanbul, 1964, s.72

⁴²⁹ Kongar, a.g.e., s. 166

⁴³⁰ Cem Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Schick ve Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 149

⁴³¹ Feroz Ahmad, **The Turkish Experiment in Democracy: 1950-1975**, Company for the Royal Institute of Foreign Affairs, London, s. 252-261

⁴³² İlkay Sunar, **State and Society in the Politics of Turkey’s Development**, A.Ü SBF Yayınları, Ankara, 1974, s. 150

oylarının neredeyse yarısı üç büyük ilden gelmişti.”⁴³³ Sunar, TİP’in en yoğun kampanyayı sanayi işçilerini yoğunlaştığı bu yerlerde yürüttüğü için bunun doğal olduğunu söylemektedir.⁴³⁴ Belge ise; TİP’in 1965’de aldığı oylarla ilgili olarak ‘oyların yaklaşık üçte birini elde ettiği İstanbul’da ağırlıklı olarak aldığı oylar, yoksul işçi semtlerinden çok orta sınıf işçilerden gelmiş gibiydi; kırsal kesimde ise TİP oyları ağırlıkla Kürtlerden ve Alevilerden geldi’ demek suretiyle TİP ve CHP’nin benzer tabanlara dayanma eğilimlerini belirtmekteydi.⁴³⁵ “Ancak TİP sınırlı sayıdaki milletvekiline rağmen, Parti’nin ideolojik boyutu giderek ülkede ve özelde CHP’deki siyasi tartışmanın niteliğini değiştirmiştir.”⁴³⁶ “Bu seçimde meclise giren TİP, demokrasiyi sadece ‘orta’ ile ‘sağ’ın liberal burjuva hürriyetlerinden ibaret gören sınıfların karşısında toplumcu bir ideoloji etrafında sosyal bir muhalefet oluşturmuştur.”⁴³⁷ Ancak Sherwood, TİP’in CHP’nin dar seçkinci bakışını paylaştığını, bunda Türkiye siyasetinin bir ikilemi olduğunu söylemektedir.⁴³⁸

Abadan ve Yücekök ise⁴³⁹; 1961’de nüfusu 100.000’e ulaşmış dokuz kentin üst, orta, alt diye üç ayrı toplumsal-iktisadi gruptaki semtlerinden bazılarını ele alarak buralarda 1961 ve 1965’teki oy dağılımları incelenmiştir. Söz konusu kentlerin üç gruptaki semtlerinde 1961’te CHP’nin oy oranı AP’nin oylarından, 1965’te ise AP’nin oyları CHP’ninkinden daha yüksektir. Bu oy kaymasına rağmen, her iki seçimde de semtlerin toplumsal-iktisadi düzeyi yükselttikçe CHP’nin oyu artmakta, AP’nin oyu azalmaktadır. Ancak burada dikkate alınması gereken bir nokta ise 1960 darbesinin hazırlanan anayasa ile sanayi burjuvazisinin projesini (ve hâkimiyetini) vaktinden evvel gerçekleştirmiş olmasıdır. Sanayi burjuvazisinin hâkimiyetini, görece zayıf bir

⁴³³ Nermin Abadan ve Ahmet N. Yücekök, “1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerde Gelir Durumuna göre Oy Verme Davranışları”, **A.Ü SBF Dergisi**, XXI: 4, Ankara, 1966, s. 114

⁴³⁴ İlkay Sunar, a.g.e., s. 150.

⁴³⁵ Murat Belge, “Sol”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Schick ve Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 169

⁴³⁶ Feroz Ahmad, “The Turkish Experiment . . .” a.g.e., s. 92

⁴³⁷ Bahri Savcı, “1965 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Analiz”, **A.Ü SBF Dergisi**, XX:4, s. 205

⁴³⁸ W.B Sherwood, “The Rise of The Justice Party in Turkey”, **World Politics**, XX:1, 55

⁴³⁹ Abadan ve Yücekök: a.g.m., s. 108

konumda olmasına rağmen, gerçekleştirebilmesi bürokratlar, aydınlar ve askerler tarafından zımnen desteklenmesi sayesinde olmuştu.⁴⁴⁰ Nitekim, “1960’a gelindiğinde bürokratlar ve aydınlar kalkınmacı bir ideolojinin ateşli taraftarıydılar. Açıkça dile getirilen anti-popülist bir boyut içinde, bu ideoloji, ülkenin sanayileşmesine hizmet eden teknokratik bir elitin oynayacağı rolü göklere çıkarıyordu. Hakim düşünce akımı, ‘kapitalist olmayan’ yol eğilimleriyle birlikte iktidarın yalnız kendi çıkarlarını gözetten politikacılardan alınıp halka hizmet etmeyi amaçlayan milliyetçi plancılara verilmesi savunuluyordu.”⁴⁴¹ Böylece sanayileşme, iktisadi özerklik ve sosyal adalet, kurulması istenen düzenin temel taşları olacaktı.⁴⁴²

Ancak “yeni birikim kurumsallaşmasının başlangıçta pek de dikkate alınmayan diğer boyutu ise; yeni anayasayla işçi örgütlerine diğer örgütlere nazaran tanınan benzeri görülmemiş statüydü. Yeni anayasanın yanı sıra sendikalaşma ve toplu pazarlıkla ilgili olarak sonradan çıkarılan kanunlar, işçilerin batı demokrasilerinde yüzyıllarca süren mücadeleler sonucu elde ettikleri grev ve toplu sözleşme haklarını kullanarak ücret taleplerinde bulunmalarına imkan verdi.”⁴⁴³ Bu eylemler “1965 seçimlerinde varlığını ortaya koyan TİP’e yönelme şeklinde oldu. İşçi ve köylü hakları konusunda radikal çözümler öneren bu parti, geçen her gün CHP’nin geleneksel güçlerinden biri olan gençliği de parça parça CHP’nin altından kaydırmaya başlamıştı.”⁴⁴⁴

İşte bu gelişmelerin etkisiyle ve ekonomik gelişme paralelinde özellikle işçi sınıfı içindeki bilinçlenmenin artması ve burjuvazinin devlet mekanizmasını tam olarak kontrolü altında bulunduramamasıyla 1960 yıllarının ortalarından itibaren yukarıda belirttiğimiz şekilde sol siyasal

⁴⁴⁰ W. F. Weiker, The Turkish Revolution 1960-1961, Washington, 1963

⁴⁴¹ Keyder, “Türkiye’de Devlet ...”, a.g.e., s. 201

⁴⁴² Türk Siyasal söyleminde Kadro dergisi etrafındaki bu hareket üçüncü dünyacı görüşlerin bir belirtisi olarak 1960’lara damgasını vuran sol görüşlerin kaynağı olacaktı.

⁴⁴³ Keyder, “Türkiye’de Devlet ...”, a.g.e., s.205

⁴⁴⁴ Bila, a.g.e., s.197

örgütler siyasal alanda güç kazanmaya başlamışlardı. Bu güçlenme beraberinde bazı yöntem farklılıklarını da getirmeye başlamıştı. Buna göre; “1960 yıllarının sonuna doğru kendilerine “sosyalist” diyen gruplar iktidara gelmek için kullanmaya karar verdikleri yöntemlere göre üçe ayrılabilirler. Birinci grup Türkiye İşçi Partisiydi. Parti, o günkü siyasal ve hukuksal düzen içersinde kurulduğundan ve Mecliste işlev sahibi olduğundan, demokrasiye inanıyordu.”⁴⁴⁵ “Parti yöneticilerinin görüşüne göre; Türk toplumsal yapısı bir sosyalist partinin desteklenmesine yetecek kadar farklılaşmıştı. Toplumda kapitalist gelişmeler sonucu ortaya çıkan işçi sınıfı, partinin oy kaynağı olarak görülüyordu. Görüldüğü gibi bu çözümleme, sosyalizmin demokratik yolla kurulabilmesinin de gerekçesi oluyordu. Toplumda sosyalist partiyi destekleyecek bir sınıf olduğuna göre, hukuk dışı yollara ve şiddet eylemlerine başvurmaya gerek yoktu.”⁴⁴⁶ Ancak milliyetçilik bütün yasal sol örgütler gibi TİP’in de kalkınma projesinin meşruiyet kaynağını oluşturuyordu. Nitekim TİP parti broşürleri arasında yayımlanmak üzere 1966 yılında Murat Sarıca tarafından hazırlanan broşürü ele aldığımızda görüyoruz ki, Parti programında belirtilen milliyetçiliğin vurgusu anti-emperyalizm üzerinedir. Buna göre;

“TİP (...) milliyetçiliği (...) siyasi olduğu kadar iktisadi bağımsızlık savaşında da tüm halkımıza yol gösteren bir ilke olarak benimser. TİP’in milliyetçilik anlayışı, Türkiye Cumhuriyeti’ne yurttaşlık bağı ile bağlı herkesi Türk sayar ve yurttaşlar arasında din, dil, ırk, mezhep ayrımı ve eşitsizlik gözetmez.”⁴⁴⁷

Görüldüğü gibi TİP’in milliyetçiliği de; Kurtuluş Savaşı Mustafa Kemal tarafından şekillendirilmiş ve daha sonra da anayasalar da yer almış olan vatandaşlık bağına dayalı bir milliyetçiliktir. Bunun da amacı daha önce de

⁴⁴⁵ Mehmet Ali Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968

⁴⁴⁶ Kongar, a.g.e., s.168

⁴⁴⁷ Murat Sarıca, “Toplumcu Açından Halkçılık, Milliyetçilik-Devrimcilik”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C. 7, İletişim Yayınları, s. 500

belirttiğimiz gibi Batı'dan bağımsız bir Batılılaşmadır.”⁴⁴⁸

İkinci grup ise, Yön-Devrim dergileri çevresinde oluşmuştu. “Esasen Yön’ün de hedefi sosyal adalet içinde hızlı milli kalkınma idi. Diğer konulardaki görüşleri de bu eksene göre konumlanmaktaydı.”⁴⁴⁹ “Yön” taraftarlarına göre; Doğu sosyalizmi, azgelişmiş bir ülkenin hızlı kalkınması açısından son derece başarılı olmakla beraber bu başarı birçok sosyalisti sosyalizmden vazgeçirecek bir yöntemle sağlanmıştı. Bu sistem ancak totaliter bir idare altında yürütülebilirdi. Batı sosyalizmi ise içinde bulunduğu ülkelerde çok fazla değişiklikler gerektirmemekteydi. Çünkü o ülkeler birçok açıdan zaten uygar ülkeler olup buralarda sosyalizm kolay bir şekilde uygulanabilirdi. Öte yandan azgelişmiş ülkeler sosyalizmi ise hem Batı memleketlerin birkaç yüzyılda katettikleri mesafeyi hızla katederek çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırıcı olmak, hem de Doğu sosyalizmi gibi baskıcı olmamak zorundadır. Bu sosyalizm bir cins beyaz ‘ihtilal’ olmalıydı.”⁴⁵⁰ Bu değerlendirmeden sonra Türk sosyalizmini ele alan “Yön”cüler, hem Batı sosyalizminin hem de Doğu sosyalizminin Türkiye açısından örnek olamayacağını belirterek azgelişmiş ülkeler için sosyalizmin; esasen halkçılık, milliyetçilik, devrimcilik, devletçilik, cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerine dayanan Atatürkçülüğün en doğal sonucu saymaktaydılar.⁴⁵¹ Yani Kemalizm ilkeleri aynı zamanda sosyalizmi de kapsamaktaydılar. Nitekim; 1960’ların sonunda Türkiye’de sol hareketle ilgili bir araştırma yapan Şişmanov’un Yön’le ilgili değerlendirmelerinin, sosyalizm ile Kemalizm’in iç içe görüldüğünü göstermekte olup bu durum ise CHP’nin ileride benimseyeceği “sol” görüşler açısından da önemlidir. Şişmanov’a göre; “Türk sosyalizm nazariyecilerinin büyük çoğunluğu şu görüşte birleşmektedirler: Kemalizmin temel ilkeleri, Türk sosyalizminin de temel ilkeleri olmalı; bu ilkeler sosyalizm doğrultusunda geliştirilmeli ve Türkiye’nin şartlarına uydurulmalıydı. Bu nedenle görüşleri, sosyalizm anlayışları, milliyetçilik ideolojisiyle iç içe bir

⁴⁴⁸ Mehmet Arı, “Türkiye’de Sol Milliyetçilik 1, Yön Hareketi”, **Birikim**, s. 67, Kasım 1994, s. 34

⁴⁴⁹ Arı, a.g.m, s. 28

⁴⁵⁰ Doğan Avcıoğlu, “Sosyalizm Anlayışımız”, **Yön**, S. 36, 1962

⁴⁵¹ Avcıoğlu, a.g.m.

burjuva reformizmi niteliği kazanmıştır.”⁴⁵²

Devrim dergisi ise, Yön’ü izleyen, aynı nitelikte ve hemen hemen aynı kişiler tarafından çıkarılan bir dergiydi. Yön, yayın yaşamını durdurduktan sonra yerini Devrim almıştı. Bu iki dergi çevresinde oluşan gruba göre; Türkiye’de işçi sınıfı, bir sosyalist eylem yaratacak ve onun liderliğini yüklenerek ölçüde gelişmemişti. Bu nedenle bir sosyalist partinin seçim kazanarak iktidara gelme olanağı yoktu.⁴⁵³ Bu yüzden iktidara gelmek için bir kısa yol bulmak gerekiyordu. “Bu kısa yol, sosyalistlerle toplum içinde güçlü gruplardan biri olan askerler arasındaki birlikte bulunabilirdi. Böylece tepeden inme yöntemler uygulayan “devletçi-seçkinci” cephenin sol kanadı oluşmuş oluyordu. Bu grubun iktidara gelmek için inandığı yöntem, hiçbir zaman açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte askeri müdahale idi.”⁴⁵⁴

“Üçüncü grup ise; kendisine, milli demokratik devrimciler adını takmıştı. Bu gruba göre Türkiye, derebeyliğin ve Amerikan emperyalizminin denetiminde olduğundan, henüz sosyalizme hazır değildi. Bu yüzden ilk olarak, amerikan emperyalizmine karşı milli, derebeyliğe karşı da demokratik devrimler yapılmalıydı. Bu devrimler toplumdaki tüm milli ve demokratik gruplarla birlikte yapılmalıydı. Yalnız derebeyi benzeri toprak ağaları ve yabancılarla işbirliği yapan kapitalistler bu birliğin dışında bırakılmalıydılar.”⁴⁵⁵ Ancak bütün bu uğraş çerçevesinde Türkiye İşçi Partisini destekleyecek ölçüde “sosyalist eğilimli olan seçmen sayısı ise, on milyon dolaylarındaki bir seçmen rakamı içinde 1965 seçimlerinde 276.101, 1969 seçimlerinde 248.631 kişiydi.”⁴⁵⁶

⁴⁵² Dimitr Şişmanov, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sosyalist Hareketi**, Belge Yayınları, İstanbul 1990, s. 228

⁴⁵³ Doğan Avcıoğlu, “T.İ.P’ e Dair”, **Yön**, S. 168

⁴⁵⁴ Hikmet Kıvılcımlı, **27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi**, Ant Yayınları, 1970, İstanbul, s. 39-41

⁴⁵⁵ Kongar, a.g.e., s.168

⁴⁵⁶ Kongar, a.g.e., s.168

Daha önceden de belirttiğimiz gibi 1960'dan sonra kurulan AP'nin oy tabanı ise eski DP'lilerden oluşuyordu. Kısaca CHP, kendini açıkça tanımlamayı başarabilmiş TİP ve AP arasında gün geçtikçe eriyordu. Bu nedenle 1965 seçimlerinden önce İnönü'nün amacı, parti içindeki muhalefeti susturmak, TİP'e kaptırdığı işçi ve çalışan kitleleri tekrar kazanabilmek ve bu sayede AP'si karşısında gittikçe eriyen oylarını toparlayabilmektir. Bunun yolu ise, kitleleri harekete geçirebilecek, onlarda bir heyecan yaratabilecek bir şeyler yapmaktan geçiyordu. İşte "Ortanın solu" kavramı partinin böylesi bir bunalım içinde bulunduğu 65 seçimlerinden önce ortaya atılmıştı. Ortanın solu tartışması CHP içinde ilk defa partinin ilkelerine ve politikalarına dönük bir tartışmanın başlamasına neden oldu. Parti içi çatışmalar, bu sloganla birlikte program düzeyine doğru yükselmeye başladı. "Bu nedenle 1965 seçimlerinden önce CHP seçim bildirgesi olarak üç bildirgeyi kamuoyuna sunmuştur. Bunlar "CHP Halk Hizmetinde Neler Yaptı", "CHP'nin Temel İlkeleri: Devletçilik ve Halkçılık" ve "CHP'nin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Alanında Halkçı Politikası"dır."⁴⁵⁷

Bu bildirgelerde üç dönem koalisyon hükümetleri zamanında Parti'nin yaptığı uygulamalar anlatılmaktadır. Parti bu bildirgelerde ortanın solu politikasının uygulamalarına yer vermekte, iktidara geldiklerinde yapacakları uygulamalar, program ve politikalar izah edilirken sosyal ve ekonomik konulara planlı çerçevede ağırlık verme gereği duyulmaktadır. Ancak partinin resmi görüşü olarak benimsenen "Ortanın Solu" görüşünün, 1966 yılı içinde 18. Kurultay'da kabul edilmesinden sonra Parti içinde çeşitli anlaşmazlıklar çıkması üzerine bu konunun açıklığa kavuşması için Olağanüstü Kurultay'a gidildi. 1967'de Parti Dördüncü Olağanüstü Kurultay'ını gerçekleştirdi. "Ortanın Solu" düşüncesinin galibiyeti üzerine Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları 48 kişilik bir grup olarak CHP'den istifa ettiler. Daha sonra Güven Partisi'ni kurdular. DP'den sonra Parti'deki ikinci bölünme de böylece gerçekleşti. Ancak 1966 yılında yapılan ve "Ortanın

⁴⁵⁷ Dilan, a.g.e., s. 215

Solu" görüşünün benimsendiği Onsekizinci Kurultay'a giderken aynı kurultayda genel sekreter olarak seçilecek olan Ecevit "Ortanın Solu" adlı kitabını yayınlamıştı. Ecevit kitabında "Ortanın Solu"nun, Parti'nin siyasal yelpazedeki yerini belirlemek için ifade edildiğini ama "ortanın solunun sosyal demokrasi olduğu"nu belirtmekteydi. Bu nedenle bu noktada devam etmeden önce "Ortanın Solu" ile CHP'nin neyi amaçladığını analiz etmek gerekmektedir. Zira bu düşünce, bir on yıl geçmeden demokratik sol adı altında ve sosyal demokrasi olduğu iddiası ile CHP'nin temel ideolojisini oluşturacaktır.

Ecevit, CHP'nin ortanın solunda yer almasının nedenini, son yıllarda meydana gelen bir olgu olarak görmekte ve bu düşüncenin Parti programlarını uygulayabilmek için yapılmış dinamik bir hareket olduğunu belirterek, bu tercihin partiye bir dinamizm getireceğini düşünmekteydi.⁴⁵⁸ "Buna göre Ecevit'in tanımladığı siyasi partiler yelpazesinde; aşırı sağda, "toplumu, varmış olduğu noktadan geriye doğru çekmeye uğraşanlar" bulunuyordu. Onların hemen yanında, yani ortanın sağında, değişime direnen muhafazakârlar vardı. Orta ya da merkez denilen yerde ise, toplumsal dönüşümün pasif izleyicileri, en iyi olasılıkla tedrici değişimin savunucuları bulunuyordu. Ama Ecevit'e göre, ortanın solunda bulunanlar; i) insancıl, ii) halkçı, iii) sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçi, iv) ilerici, devrimci ve reformcu, v) devletçi, vi) plancı, vii) özgürlüğe bağlı, ve viii) sosyal demokrasiden yanaydılar."⁴⁵⁹ Ecevit'e göre, ortanın solundakiler, halkın köklü sınıf duvarlarıyla bölünmesini, insanlık onuruna ve toplumun esenliğine aykırı saymakla beraber, bunun karşısında "bir sınıfın başka sınıfları yok etmesini değil", "sınıflar arasında kaynaşma olmasını, sınıf ayrılıklarının bu yoldan eritilmesini isterler". Bunun için gelir dağılımında denge ve adaletin sağlanması, bütün işlere saygınlık kazandırılması, her türlü ayrıcalığın ortadan kaldırılması, herkes için fırsat eşitliğinin sağlanması gibi önlemler

⁴⁵⁸ Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, Kim Yayınları, Ankara, 1966, s. 17-18

⁴⁵⁹ Özkan Ağtaş, "Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e", **Sol, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 8, Der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, 2007 İstanbul, s. 201-202

yeterli olacaktır.⁴⁶⁰ Ecevit, Altı Ok'tan biri olan devletçilik ilkesini dönemin özelliklerini gözetenek yeniden yorumlar ki, bu daha çok teşebbüs özgürlüğü ve özel mülkiyet gibi konularda devletçilik ilkesinin sınırlarını yeniden belirlemeye yönelik bir girişimdir. Ecevit'e göre; ortanın solundakiler, "özel teşebbüsten, topluma karşı bazı ödev ve sorumluluklar bekler ve özel mülkiyetin kamu yararıyla çatıştığı durumlarda, sınırlanabileceğini kabul eder.⁴⁶¹ Böylece Ecevit'e göre; ortanın solundakiler, iktisadi ve sosyal amaçlarına, özgürlük içinde, demokratik düzen içinde ulaşmak isterler ve bunu, amaçlara erişebilmenin en güvenilir ve insanca yolu sayarlar.⁴⁶²

Görüldüğü üzere CHP, "reformcu- statükocu, modern-geleneksel, ilerici- gerici çatışmalarına bürünen devlet-halk kopukluğunu gidermek ve ulusun siyasal hayatını devletin gövdesinde eritmek için "yıllar sonra yeniden, "ulusun inşası ve geleneğin icadı" işine soyunuyordu."⁴⁶³ Bu açıdan Ecevit'e göre; örgüt ve program olarak CHP, halka nüfuz etmeliydi. Ecevit, parti örgütünün, öncelikle de kadın ve gençlik örgütlerinin, halka yönelik sosyal hizmet programları etrafından seferber edilmelerini öneriyordu. CHP'nin halk gönüllüleri, özellikle yoksul kesimlerin geçim sıkıntılarını azaltacak yönde geniş halk kitlelerine destek vermeli, verimli üretim yolları bulmak, dayanışmayı örgütlemek, meslek eğitim dersleri düzenlemek vb. şekillerde halka hizmet etmeliydiler.⁴⁶⁴ "Ecevit, CHP'nin halk nazarındaki bürokratik – devlet partisi imajını, muhalefette olunan bu dönemi fırsat bilerek ve partililerin devlet olanaklarından yararlanmadan sorun çözmek zorunda olmalarını bir avantaja dönüştürerek kırılabileceğini düşünmekteydi."⁴⁶⁵

Ecevit, örgüt faaliyetinden başka, Parti programının da halka sirayet etmesinin öneminden söz ediyordu. "Bu noktada, CHP'nin hedeflerini, 1961

⁴⁶⁰ Ecevit, a.g.e., s. 17-18

⁴⁶¹ Ecevit, a.g.e., s.19

⁴⁶² Ecevit, a.g.e., s.19

⁴⁶³ Emin Alper, "Milliyetçilik Modernleşme Geriliminde Ortanın Solu ve Ecevit", **Toplum ve Bilim**, S. 93, 2002, s. 117

⁴⁶⁴ Ecevit, a.g.e., s.81

⁴⁶⁵ Ağtaş, a.g.m.,s. 206

Anayasasında ortaya konulan ilkelere indirgeyen ve böylece parti programı ile anayasa arasında bir özdeşlik ilişkisi kuran Ecevit, sosyal içeriği ve reform talepleri bakımından anayasanın, halkın çıkarına olduğuna dikkat çekiyordu.”⁴⁶⁶

Bu şekilde Ortanın Solu söylemiyle birlikte başlayan ve halka gitmek sloganıyla belirgin bir ivme kazanan eğilim, hegemonik olmak kapasitesi yüksek bir popülizmle CHP’nin yeniden inşa edilmesine tekabül ediyordu. Fakat bu defa popülizm vasıtasıyla icat edilmeye çalışılan Kemalizmin, sınıfsız kaynaşmış bir kütle olarak halk anlayışından kesin tavizde bulunması gerekiyordu. Bir başka deyişle “Ecevit CHP’si klasik Kemalist söylemin dayanışmacı-korporatist toplumsal alan tahayyülünden, toplumsal sınıfların varlığını teslim etmek yoluyla”, kopmak zorunda kalıyordu.”⁴⁶⁷ Nitekim; “Biz ayrı ayrı sınıflar olduğu gerçeğini kabul ediyoruz. Bu gerçeği kabul etmemek bilim dışı bir şey olur, çağın gerçeklerine aykırı bir şey olur. Sınıflar arasında demokratik ve barışçı mücadele de son derece doğal bir şeydir ve bu mücadelelerin dünyanın her yerinde, hele gelişme, sanayileşme sürecine girmiş her ülke de yer aldığı bir bilimsel gerçektir. Eğer bunun barışçı ve demokratik yöntemleri ve kuralları saptanıp kabul edilmezse, kötü anlamda sınıf kavgası o zaman olur.”⁴⁶⁸ demek suretiyle CHP’nin kuruluş dönemlerinde mevcut toplumsal sınıflara bakış açısını değiştirdiğini kabul ediyordu. Zira “özellikle CHP’nin tek parti döneminde ifade edildiği biçimiyle halkçılık, “türdeş, uyumlu bir toplum mitine dayanmaktaydı. Buna göre Türk toplumunu oluşturan bireylerin, farklı mesleklere mensup olsalar bile, çıkarları arasında herhangi bir çatışma söz konusu olamazdı. Çünkü bunların hepsi aynı ulusun üyeleri.”⁴⁶⁹ Ancak “1960’ların hızlı büyümesi ve kentsel nüfusunun dönüşümü hesap edildiğinde, artık bambaşka bir toplumsal formasyonla ve daha kesin biçimlerde sınıflara bölünmüş bir halkla karşı

⁴⁶⁶ Ağtaş, a.g.m.,s. 207

⁴⁶⁷ Necmi Erdoğan, “Demokratik Sol’dan Devrimci Yol’a: 1970’lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar”, **Toplum ve Bilim**, S. 78, 1998, s. 27

⁴⁶⁸ Bülent Ecevit, **Ecevit’in Açıklamaları: 1976**, Ankara, 1976, s. 15

⁴⁶⁹ Çelik, a.g.m, s. 88

karşıya olunduğunu anlamak güç değildi.”⁴⁷⁰ Şüphesiz ki tek partili dönemin, halkı millete eşitleyen halkçılığı, yeni dönemde belirgin bir şekilde zorlanacaktı. Nitekim “1960’lerin halkçılığı, 1930’ların çıkar çatışmalarından soyutlanmış koproratist halkçılığından farklı olarak, “kapitalist bir ulusal pazarın gelişmesi ve kentlerin büyümesiyle mümkün olan modern çatışma biçimlerinden mustarip olma koşullarında adalet nosyonuna işaret eden bir halkçılık olacaktı.”⁴⁷¹

Bu şekilde CHP içinde “ortanın solu”nun kabulü ile başlayan farklı düşüncelerin seslendirilmesi arada yapılan olağanüstü kurultay’a rağmen giderilememiş ve 1968 yılında yapılan 19.Kurultaya gidilirken iyice belirginleşmeye başlamıştı. Bu nedenle 19.Kurultay tamamen ideolojik tartışmaların geçtiği bir kurultay niteliğindeydi. İnönü parti içinde denge sağlayıcı bir konuşma yapmayı tercih ederken Ecevit ise, CHP’nin devrimci bir parti olduğunu, savunma devrinin bittiğini, aydınlatma devrinin başladığını söylüyordu.⁴⁷² Bu arada parti örgütünde de ortanın solu hareketi benimsenmeye ve hareket tabana yayılmaya başlamıştı. Kurultay son olarak bir bildiri yayınlamış, Ecevit’in önderliğindeki grup 1969 seçimleri için yayınladıkları bildiride “ortanın solu” hareketini düzen değişikliği şeklinde adlandırmışlardı.⁴⁷³ CHP’nin kamuoyuna sunduğu bu bildirinin bir kalkınma modeli olduğu, bu kalkınma modelinin ise Türkiye gerçeklerine uygun bir “ulusal kalkınma planı” olduğunu açıklanmıştı. “Kurultayca onaylanan bildiri de partideki mücadeleyi yansıtacak nitelikteydi. “Ortanın solu politikası Türkiye’yi azgelişmişlikte tutan çağdışı yapının son kalıntılarını (feodalizm) köklü devrimlerle kaldıracak, toplumumuzdaki insan-toprak, sermaye-emek, üretici-tüketici, halk-devlet ilişkilerini yeni baştan sanayi uygarlığının gerektirdiği şekilde kuracaktır.”⁴⁷⁴ “Eşitlik”, “adalet”, “toprak reformu” gibi

⁴⁷⁰ Keyder, “Türkiye Demokrasisinin ...” a.g.m., s. 63-66

⁴⁷¹ Mesut Yeğen, “Kemalizm ve Hegemonya”, Der. Ahmet İnsel, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 69

⁴⁷² Bila, a.g.e., s.233

⁴⁷³ Hikmet Özdemir, “Altı Ok Tartışmasına Girerken”, **Sosyal Demokrat**, S. 40, 1991, s. 15-17

⁴⁷⁴ **CHP 19. Kurultay Bildirisi**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1968

vaatlerin dışında kooperatifçiliğin ve halk kesiminin güçlendirilmesi ve Tarım İş Kanunu'nun çıkarılması gibi eğilimler de kurultay bildirisinde dikkati çekiyordu.”⁴⁷⁵

Böylece 1969 seçimlerine gidilirken CHP programını tamamen ortanın solu üzerine inşa etmişti. Bu nedenle 1969 genel seçimleri, CHP açısından dönüm noktasıdır. İlk defa Parti yönetimi ve Parti örgütü birlikte hareket etmişler ve propaganda stratejisi adı altında bir genelge yayınlamışlardı. Parti, seçim öncesi anketler yaptırarak bu stratejiyi tayin etmiş, atak ve dinamik bir şekilde parti programını savunmayı amaçlamıştır. Hazırlanan 133 sayfalık, 17 bölümden oluşan “halktan yetki istiyoruz” bildirgesi, partinin 1965’ten bu yana geliştirdiği tüm düşünce ve ilkeleri kapsamaktadır. Bu programda, Parti’nin topluma önerdikleri ve getirmek istedikleri çözümler anlatılmaktadır. 1969 Seçim Bildirgesi, şu temel ilke ve yaklaşımları getiriyordu:

“CHP’nin ortanın solunda bir düzen değişikliğinden amacı, ‘altyapı devrimi’dir...”

“Toprak işleyenin, su kullananındır.”

“Kendileri fiilen çiftçilik yapanlar, işledikleri toprağın sahibi olacaklardır.”

“Hazine topraklarından başka toprak sahiplerinin kendilerine yetecek miktar dışındaki toprakları kamulaştırılacak (10 yıl taksitle) topraksız köylüye dağıtılacaktır.”

“Topraklarını kiracılık, yarıcılık, ortakçılık gibi yollarla başkalarına işletenlerin toprakları, gerçek değer üzerinden kamulaştırılarak isteyenlere dağıtılacaktır.”

“Ortak, yaylak, kışlaklar devletin olacaktır.”

“Toprak dağıtılan köylülerin kooperatifleşmeleri sağlanacaktır.”

“Krediler aracılara ve tefecilere değil, kooperatiflere verilecektir.”

⁴⁷⁵ Bila, a.g.e., s.199

“Çiftçiler için tarım sigortası kurulacaktır.”

“Köylülerin Ziraat Bankası, Kooperatifler Bankası, Türkiye Ziraî Donatım Kurumu ve Devlet Üretme Çiftlikleri yönetimine katılmaları sağlanacaktır.”

“Köy kurultayları toplanacaktır.”

“Doğunun düzeni komandoyla, mayınla, jandarmayla, silahla değil; fabrikayla, okul vs. ile değiştirilecektir.”

“Stratejik önemi nedeniyle doğal kaynakların işletilmesine yabancı sermaye sokulmayacaktır. Daha önce gelmiş bütün yabancı petrol ve maden işletmeleri de millileştirilecektir.”

“Petrol devlet eliyle aranacak, üretilecek, rafine edilecek, taşınacak ve dağıtılacaktır.”

“Madenler genel olarak devlet eliyle işletilecek ve bunların yine devlet eliyle aranmasına hız verilecektir.”

“Özel işletmecilik sözleşmeyle ve sıkı devlet kontrolüyle yapılacaktır.”

“Türkiye’de çıkarılan madenlerin Türkiye’de işlenmesi esastır.”

“Her yönüyle düzen değişikliği, iyi hazırlanmış, gerçekçi, geniş kapsamlı planlar çerçevesinde gerçekleştirilecektir.”

“Devlet ulusal ekonomiye yön verebilmek ve ekonomik gelişmeye öncülük edebilmek için gereken ölçüde ağır ve kilit sanayi kendi elinde bulunduracaktır.”

“Halktan yetki istiyoruz.”⁴⁷⁶

Kili, bu bildiriye değerlendirirken ‘CHP, bütün siyasal geçmişi boyunca ilk defa 1969 seçimlerinde geniş kapsamlı, bütün sorunları ele alan ve çeşitli sorunları ve sorunların birbirleriyle ilintilerini kavrayan büyük bir bildirgeyle seçmenin karşısına çıkmıştır.’ tespitini yapmakla beraber seçimlerine girerken CHP’nin ‘yassıada mahkumu’ eski DP’lilerin siyasal haklarına kavuşturulmaları için açtığı mücadelenin Parti’nin öteden beri desteğini sağladığı bürokrat-asker kesiminde olumsuz etkiler yarattığını ve CHP için bir

⁴⁷⁶ **CHP Düzen Değişikliği Programı**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969

'handikap' olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁷

Her ne kadar CHP bu seçime iyi hazırlanmış ise de; seçim sonuçları 1965 seçim sonuçlarından pek farklı olmamıştır. 1969 seçiminde AP yine birinci parti olmuştur. AP'nin geçerli oy içindeki oranı % 47 olmakla beraber bu kez 1965'e göre 691.523 daha az oy almış ve AP'nin tüm seçimlerdeki oranı yedi puan, geçerli oylardaki puanı altı puan azalmıştı.

Tablo:3 12 Ekim 1969 Milletvekili Seçim Sonuçları

Oranlar				
Partiler	Oy sayısı	Tüm.seç.içinde	Geç.oy.içinde	M.vekili say
AP	4,229,712	28,6	46,5	256
CHP	2,487,006	16,8	27,4	143
GP	597,818	4,0	6,6	15
MP	292,961	2,0	3,2	6
MHP	275,091	1,9	3,0	1
BP	254,695	1,7	2,8	8
TİP	243,631	1,6	2,7	2
YTP	197,929	1,3	2,2	6
Bağımsızlar	511,023	3,5	5,6	13
Geçersiz oylar	426,169	2,9		
Kul. Oy.toplamı	9,516,035			
Oy kullanmayanlar	5,272,517	35,7		
Toplam	14,788,552	100	100	450
Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1995, Ankara, 1996. s.208				

⁴⁷⁷ Suna Kili, 1960-1975 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme, Boğaziçi Ü. Yayınları, İstanbul, 1976, s.251

Seçim sonuçlarına göre; CHP geçerli oylar içindeki % 29'luk oy oranı ile 1965 seçiminde ikinci parti olmuştu. Daha önce tablo 5'te belirtildiği üzere sol partilerin bütün seçmenler içindeki oyları 1965'te % 22 iken, 1969'da % 21 olmuştur. Aynı zamanda CHP'nin tüm seçmenlerdeki oy oranının da 1965'e göre üç puan azaldığı görülmektedir. TİP'in oy oranı ise aynıdır. TİP aynı oranda oy almasına rağmen, seçim sistemi değiştiği için, bu sefer ancak iki milletvekili çıkarabilmiştir.

1965 ve 1969 seçimlerinde AP, CHP, TİP'in aldığı oyları inceleyen Onulduran; bu incelemede önce ülkeyi 'batı' 'orta' 'doğu' olarak üç coğrafi bölgeye ayırıp sonra batı ve doğu'da 15'er ilde üç partinin oylarını ele almıştır.⁴⁷⁸ Söz konusu bölgelerdeki illerden Akdeniz ve Karadeniz'e yakın olanları değerlendirmeye katmamıştır. CHP'nin oyları ile eğitim düzeyine arasındaki ilişkiye bakılmış ve öğrenim düzeyini o ilde yaşayan lise mezunu ve yüksek öğrenim görmüşlerin toplam sayısı olarak ele almış ve 1965 seçiminde; doğu bölgesi dışında, CHP'nin oyları ile öğrenim düzeyi arasındaki bir bağ bulamamıştır. Onulduran girişimci, yönetici, hâkim, öğretmen, avukat, memur ve diğer büro işleri yapanları 'seçkinler' olarak; geriye kalanları da 'seçkin olmayanlar' olarak tanımlayıp verdikleri oya baktığında 1965 seçiminde iki bölgede de seçkinlerin AP ve CHP yi desteklemeleri arasında büyük bir fark ortaya çıkmamıştır. 1969 seçiminde ise AP, seçkinlerden doğuda, CHP'ye göre daha fazla, batıda ise CHP, AP'ye göre daha fazla destek görmüştür.⁴⁷⁹ 1969 seçiminde TİP'in doğudaki oyları ile öğrenim düzeyi arasında güçlü bir ilişki, batıda ise zayıf bir ilişki bulunmuş ve böylece CHP'nin öğrenim görmüş seçkinlerin partisi olduğuna ilişkin imajın tamamen doğru olmadığını ve CHP'nin kırsal yerlerden aldığı oy oranı ile kentlerdekinin neredeyse iki katı olmasını dikkate alarak partilerin eski imajlarını değiştirmekte olduklarını ve toplumun değişik kesimlerinden yeni destekler sağlamakta oldukları sonucuna varmıştır.

⁴⁷⁸ S. Ersin Onulduran, **Political Development and Political Parties in Turkey**, University of Southern California, Los Angeles, Ca., s. 124-159

⁴⁷⁹ Onulduran, a.g.m., s. 124-159

Öte yandan iktidardaki AP'nin oylarının altı puan azalmasının nedenini ittifaklardaki değişmeye bağlayan Bulutay, 1960'larda büyük sermayenin ağırlığıyla iktisadi hayata yerleştiğini, iktisadi ve toplumsal hayata egemen olmaya yaklaştığını; bu durumun büyük burjuva ile küçük burjuva arasında çatışmaya yol açtığını, böyle olunca da burjuvazinin ittifakını büyük bürokrasi ile yapma yoluna gittiğini söylemektedir.⁴⁸⁰ Geyikdağı ise çatışmanın kökenini büyük tüccarlar ve sanayicilerin pazarlardaki paylarının büyüdükçe, küçük esnaf ve sanatkarların durumlarının kötüye gitmesi olarak açıklarken, Bulutay'ın 'büyük burjuva' dediği sınıfı Geyikdağı⁴⁸¹; 'büyük tüccar ve sanayiciler' diye ve Tachau⁴⁸² ise 'yeni filizlenen iş adamları ve sanayiciler' olarak tanımlamıştır.

Bu seçim yenilgisi sonrasında 1970 yılı içinde yapılan CHP 20. Kurultay'ında Parti mevzuatında herhangi bir hukuki değişiklik yapılmamıştır. Kurultaya sunulan parti meclisi raporunda, "CHP'nin gelişmiş bölgelerde geliştiği, geri kalmış bölgelerde oy kaybettiği" belirtilerek şu görüşe yer veriliyordu:

"Yeni Türkiye'de halk yetersiz ölçülerde de olsa, giderek artan ekonomik gücü sayesinde, toplumdaki ağırlığını duyurmaya başlamıştır. Genel oy ona bu ağırlığı siyasal yaşama yansıtma olanağı da sağlamıştır. Buna karşılık sivil-asker bürokratlar eski durgun toplumsal düzende ve durgun ekonomik yapıda son derece yüksek olan saygınlık ve güçlerini, halkın sahneye çıkışı ve ağırlığını artırması üzerine önemli ölçüde yitirmeye başlamışlardır."

Görüldüğü gibi 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükler düzeni ile kurulan yeni partiler ve kitlelerin CHP'den uzaklaşmaları sonucunda CHP

⁴⁸⁰ Tuncer Bulutay, "Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasal Gelişmeler", **AÜ SBF Dergisi**, XXV: 3, s. 84

⁴⁸¹ Mehmet Yaşar Geyikdağı, **Political Parties in Turkey: The Role of Islam**, Praeger, New York, 1984, s. 117

⁴⁸² Frank Tachau, "An Overview of ...", a.g.m., s. 46

temel ilkeleri ve stratejileri arasındaki kopukluğu gidermek için politikalarını gözden geçirmeye başlamış ve seçmen kitlesini yeniden tanımlamaya çalışarak gelişen sosyalist hareket karşısında emekçilere ve işçilere yönelmek istemişti. Böylece CHP, Batı'daki sosyal demokrat partilerin gelişme sürecini tersinde izleyerek halk partisinden, işçi veya daha geniş bir şekilde emekçi partisine yani sınıflı bir parti haline gelmeye çalışacaktı.⁴⁸³ Bu noktada Türkiye'deki sosyal demokrasi düşüncesinin, Batı'daki sosyal demokrat harekettten ters yönde ve Batı'da refah sonrası toplumun sorunlarına çare aranıldığı dönemde ortaya çıktığı görülmektedir.

Nitekim; “1960’lı yıllardan 1970’lere ortanın solu, İnönü ve Ecevit’in söyleminde, Kemalist devletçilik ve halkçılık ilkelerinin, sosyal devlet uygulamalarının garantörlüğünde solun bir revizyona tabi tutulmasına karşılık geliyordu. Ortanın solundan beklenen ise, bir yandan kitlelerin uygun şekillerde mobilize edilmeleri suretiyle anayasanın gerçekleştirilmesi, diğer yandan bir türlü kitleler tarafından talep edilebilir kıvama getirilememiş Kemalist ilkelerin revize edilmeleriydi. Bir başka şekilde söyleyecek olursak, ortanın solu, Boratav’ın daha kesin bir dönemlendirmesiyle 1962-1976 yılları arasına konumlandırabileceğimiz, Türkiye’nin popülist uğrağına CHP’nin vermiş olduğu bir yanıtı.”⁴⁸⁴ Burada popülizmi, yine Boratav’ın tanımladığı, sınırlılıkta yani “siyasal rejim ile özellikle bölüşüm ilişkilerine dönük iktisat politikaları arasındaki bağlantıları gösteren bir kavram” olarak kullandığımızı belirtmek gerekir. Boratav’a göre, “parlamentar bir sistemin varlığı sayesinde emekçi sınıfların, özellikle kendi ekonomik çıkarlarını ilgilendiren konularda siyasetle karar alma süreçlerini etkileyebilecekleri; ancak siyasi iktidara bir alternatif veya ortak olabilecek biçimde ve düzeyde örgütlenmedikleri bir durum” olarak popülizm, 1962-76 yılları arasında Türkiye’de tüm unsurlarıyla geçerli olmuştur.”⁴⁸⁵ “1960’ların başından itibaren yerleştirilmeye çalışılan ithal ikameci sermaye birikim rejimine bağlı olarak, sadece maliyetin değil,

⁴⁸³ Emrealp, a.g.e., s. 181

⁴⁸⁴ Korkut Boratav, “Türkiye’de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar”, **Yapıt**, S.1, 1983, s. 7-8

⁴⁸⁵ Boratav, a.g.m., s. 7-8

aynı zamanda talebin de önemli bir unsuruna dönüşen işçi ücretlerinde gözlemlenen reel artış ve bununla birlikte tarım destekleme politikalarının köylü gelirlerinin yükselmesine neden olması, bütün bunlar, popülist iktisat politikalarının başarısına işaret ediyordu. Nitekim sürdürülebilirliği yüksek büyüme hızlarına ve bunun neden olduğu dış açıkların kolay ve ucuza finanse edilebilmesini mümkün kılan uluslararası Keynesyen ekonomi politikalarının istikrarına bağlı olan popülizm, dünya ekonomisi genel bir durgunluğa girene kadar geçerliliğini koruyabilecekti.”⁴⁸⁶ “Ortanın solu, tam da böyle bir momentte, belirleyici ilkelerinin devletçilik ve halkçılık olduğu bir söylemde, ekonomi ve siyasetin yeniden yapılandırılması girişimlerinden birine tekabül ediyordu. Kemalizmin devletçilik ilkesi, planlı ve ithal ikameci bir ulusal kalkınma modeli vasıtasıyla, halkçılık ilkesi ise, sosyal adalet ve refah düzeni vasıtasıyla revizyona tabi tutuluyor ve her iki ilke, sol bir söylem üzerinden birbirine eklemleniyordu.”⁴⁸⁷

Ancak 1960'lara gelindiğinde Avrupa'da sosyal demokrasi, Marksist imalarından olabildiğince arınmış bir söylemsel formasyona sahip bir hareket görünümünü veriyordu. Batı sosyal demokrasinin bu yeni biçimi, 1960'ların ortalarında sola meyletmiş CHP için bir fırsat olacaktı. Nitekim Bad Godesberg Programı, Batı sosyal demokrasinin meşru kökenlerini Hıristiyan ahlakında, hümanizmde ve klasik felsefede ararken⁴⁸⁸ CHP tarafından icat edilen Ortanın Solu da Osmanlı-Türk toplum düzenine göndermede bulunuyordu. Ecevit'e göre, Osmanlı devlet kuruluşunun federatif yapısı cemaatlara geniş özerklikler tanıırken, toplum düzeninin plüralist niteliği de loncaların geniş yetkilere sahip olmasına beraberinde getiriyordu. Dolayısıyla “Türk halkının demokrasiye yakınlığı bu toplumsal hafızadan ileri geliyordu.”⁴⁸⁹ Öte yandan Ecevit'e göre; “Türk halkında geleneksel bir eşitlik ve adalet eğilimi de mevcuttu; zira Osmanlı toplumsal düzeninin büyük çapta

⁴⁸⁶ Korkut Boratav, “Dünyayı 68'e getiren Koşullar, Uzantıları ve Son Bulması”, *Teori*, S. 101, 1998, s. 9

⁴⁸⁷ Ağtaş, a.g.m., s. 216-217

⁴⁸⁸ Kavukçuoğlu, a.g.e., s. 318

⁴⁸⁹ Ecevit, “Ortanın...”, a.g.e., s. 36-37

servet birikimine ve toprakta özel mülkiyete izin vermemesi halkta eşitlik ve adalet duygularını kökleştirmişti.”⁴⁹⁰ Bu şekilde “Ortanın solu hareketi kendi Marksist öncülleriyle arasına artık belirgin bir mesafe koymuş Avrupa sosyal demokrasilerinden esinleniyor ve sadece bu noktada onunla özgün bir şekilde birleşiyordu. Bununla birlikte ortanın solu hareketi sosyal demokrasinin izlemeyi tercih ettiği siyasi güzergahtan farklı olarak popülist bir hegemonik siyaset tarzı tutturmaya çalışacaktı.”⁴⁹¹ Böylece “sosyal demokrasinin referanslarından farklı olarak sınıfsız ve türdeş toplum mitine dayanan bir siyasi gelenekten gelen ortanın solu hareketi kendi kökleri ile gerilim içerisinde popüler-demokratik adlandırmaları eklemeye çalışıyordu. Nitekim Ecevit’in söyleminde ortanın solunun unsurları (reformculuk, halkçılık, devletçilik, sosyal adalet, sosyal güvenlik, plancılık vd.), belirleyici ilkesinin popülizm olduğu bir eklemleyici pratik içerisinde bir arada duruyorlardı. Örneğin sınıf ayrılıklarının giderek derinleştiğine işaret eden bir vurgu, adaletli gelir dağılımının ve fırsat eşitliğinin sınıflar arasında kaynaşmayı sağlayacağı yönündeki bir başka bir vurgu tarafından; devletçi uygulamaların zaruretine yönelik bir vurgu da, teşebbüs özgürlüğünün ve özel mülkiyetin kamu yararı sınırları içerisinde korunması gerektiği yönündeki bir başka vurgu tarafından kontrol ediliyordu.”⁴⁹² Nitekim Gevgili’ye “Ortanın solu ekibi ve özellikle Ecevit CHP’nin tarihsel kökenini, yanlışlıklarını ve Türkiye’nin kalkınamayış nedenlerini değerlendirirken, bürokratik devrimciliğe karşı tavır almışdı. Ecevit, 1945’e kadar olan dönemi, asker-sivil bürokrasiyle eşraf, mütegalibe ve varlıklılar arasındaki koalisyon olarak niteliyor, devrimciliğin de o dönemde, üst yapıda bildiğini savunuyordu. Ecevit ve ortanın solu anlayışı, bu açıdan demokrasiyi bir soyutlama olmaktan çıkararak, Türkiye’nin var olan maddi koşulları altında toplumsal ve ekonomik tabana oturtan ilk CHP girişimi niteliğini de taşıyordu.”⁴⁹³

⁴⁹⁰ Ecevit, “Ortanın...”, a.g.e., 42

⁴⁹¹ Ağtaş, a.g.m., s. 218

⁴⁹² Ağtaş, a.g.m., s. 219

⁴⁹³ Ali Gevgilili, **Türkiye’de 1971 Rejimi**, 1973

CHP’de bu siyasal gelişmeler olurken “ülkedeki yüksek büyüme oranıyla birlikte sanayinin gelişmesi karşılanamayacak kadar yüksek beklentiler yarattı. İşsizlik sürekli yükseldiğinden toplumda kutuplaşma artmaya başladı.”⁴⁹⁴ Bu arada 1969 seçimleri sonucunda iktidara gelerek hükümeti kuran AP hükümeti döneminde başlayan sol şiddete koşturucu olarak ortaya çıkan sağ şiddette tırmanma eğilimi içindeydi. Bu nedenle silahlı kuvvetler bir kez daha duruma müdahale ederek 12 Mart 1971’de hükümete muhtıra verdi. Bu muhtıra ile hükümet istifa etti.

2.3 1971-1980: CHP ve Türkiye’nin Ekonomik ve Siyasi Görünümü

Geçmiş on yıllık süre incelendiğinde 1960’lar hızlı sanayileşmenin, toplumsal dönüşümün ve burjuvazi içerisindeki farklılaşmanın bir araya toplandığı bir dönem olmuştur. Ancak büyük çapta kentleşme siyasal çatışmaların koşullarını da hazırlamıştı. “Yeni anayasanın liberal hükümlerini izleyen sendikalaşma, 1963’de 296.000’den 1971’de 1,2 milyona (ücretlilerin %30’u) yükselmişti.”⁴⁹⁵ Bu nedenle “1971 rejiminin iktisadi önlemleri, esas olarak büyüyen bir işçi hareketi karşısında burjuvazinin tümünün konumunu güçlendirmeyi amaçlıyordu.”⁴⁹⁶ “Askeri müdahale sona erdiğinde büyük sanayi sermayesinin iktisadi egemenliği pekişmişti.”⁴⁹⁷

Muhtıra’dan sonra 19 Mart 1971’de Nihat Erim yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Erim, CHP’nin bir milletvekiliydi. Başbakan olabilmek için partisinden ayrıldı. “CHP, Erim hükümetini destekleme kararı alınca, ortanın solu akımının önderi ve partinin genel sekreteri olan Bülent Ecevit, 12 Mart Muhtırası’nın kendisinin ve arkadaşlarının savunduğu sol görüşlere karşı yapıldığını öne sürerek görevinden ayrıldı. Erim hükümetinin kuruluşu ile anayasa değiştirilerek temel hak ve özgürlükler kısıtlandı. Bu arada Anayasa

⁴⁹⁴ Ahmad, “Modern ...” a.g.e., s. 172-173

⁴⁹⁵ Keyder, “Türkiye Demokrasisinin ...” a.g.m., s. 64

⁴⁹⁶ Keyder, “Türkiye Demokrasisinin ...” a.g.m., s. 68

⁴⁹⁷ Keyder, “Türkiye Demokrasisinin ...” a.g.m., s. 69

Mahkemesi de TİP'i kapattı. Bütün sol eğilimli örgütler ve pek çok dergi de sıkıyönetim tarafından kapatılmıştı. Böylece muhtıra hükümetleri, daha önceleri AP tarafından belirlenmiş olan hukuksal, siyasal ve ekonomik önlemlerin çoğunu uygulamaya koyuldu.”⁴⁹⁸

Hükümet içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle Erim hükümeti görevi bıraktı. Yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilen Nihat Erim, İkinci Erim Kabinesini 11 Aralık 1971'de kurdu ancak önemli bir iş başaramadan 17 Nisan 1972'de görevden ayrıldı. 12 Mart Muhtıra'sından sonraki dönemin üçüncü kabinesi Ferit Melen tarafından kuruldu.⁴⁹⁹ Bu arada CHP'nin içinde, ortanın solu eylemi gittikçe hız kazanıyordu. Ecevit, Türk toplumunun artık tepeden inmecilik anlamına gelen her türlü “devletçi-seçkinci” yaklaşımı yadsıyacak ölçüde siyasal bilince eriştiğini ve eski toplumsal, ekonomik ve siyasal düzeni değiştirecek bir halkçı eylemi benimseyecek derecede olgunlaştığını savunuyordu. Parti örgütü, Ecevit'i, Genel başkan İnönü'ye karşı destekledi. Sonunda Ecevit, 14 Mayıs 1972'de yapılan 5. Olağanüstü Kurultay sonucu CHP genel başkanlığına seçildi. Haziran 1972'de 21.Kurultay toplandı. CHP 1972'den sonra Sosyalist enternasyonal'e üye oldu.⁵⁰⁰ Bu kurultayda, partideki büyük iktidar değişiminin bir sonucu olarak, CHP Tüzüğü'nün 35 maddesi birden değiştirildi. Kurultay, Genel Başkanlıktan istifa eden İsmet İnönü'nün CHP Kurultayına son katılmasıydı. İnönü, yaptığı konuşmada, "yeni Genel Başkanın başarılı olması için elbirliğiyle çalışılması gerektiğini" söyledi. Bülent Ecevit, 1085 delegeden 1032'sinin oyunu alarak tekrar Genel Başkanlığa seçildi.

Ancak bu sırada Erim hükümetlerinden sonra kurulan Ferit Melen kabinesi hükümetten ayrılmış ve yerine Naim Talu başbakan olmuştu. Yeni kurulan hükümet tarafından genel seçimlerin 1973 Ekiminde yapılacağı açıklandı. Bu şekilde 1971 müdahalesinden iki buçuk yıl sonra yapılan Ekim

⁴⁹⁸ Kongar, a.g.e., s.175

⁴⁹⁹ Kongar, a.g.e., s. 177

⁵⁰⁰ Muammer Aksoy, **Sosyalist Enternasyonal ve CHP**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 210

1973 seçimleri sonucu CHP birinci parti oldu.

Tablo:4 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçim Sonuçları

Oranlar				
Partiler	Oy sayısı	Tüm.seç.içinde	Geç.oy.içinde	M.vekili say
CHP	3,570,583	21,3	33,3	185
AP	3,197,897	19,0	29,8	149
DP	1,275,502	7,6	11,9	45
MSP	1,265,771	7,5	11,8	48
CGP	564,343	3,4	5,3	13
MHP	362,208	2,2	3,4	3
TBP	121,759	0,7	1,1	1
MP	62,377	0,4	0,6	-
Bağımsızlar	303,218	1,8	2,8	6
Geçerli oylar	500,185	3,0		
Kul. Oyların toplamı	11,223,843			
Oy kullanmayanlar	5,574,321	33,2		
Toplam	16,798,164	100	100	450
Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1995, Ankara, 1996. s.208.				

Bu sonuç, CHP'nin çok partili hayata geçişinden sonra aldığı ilk gerçek zaferdi. Nitekim CHP çok partili döneme geçilen 1950'den 1973'e kadar; 1961 seçiminden sonraki koalisyon dönemi hariç, iktidarın sahibi veya ortağı olamamıştı. 1950-1960 dönemi DP iktidarı ile 1965- 1971 dönemi de AP iktidarı ile geçmişti. Ancak 1973 seçimlerini kazanan CHP; artık siyasi yelpazenin 1961 seçiminden sonraki koalisyonlarında yer alan CHP'sinin

bulunduğundan farklı bir yerdeydi. Artık konumunu ‘ortanın solu’ olarak ifade ediyordu. 1973 seçimini diğer seçimlerden farklı kılan özellik buradadır. Nitekim bu durum hazırlanan seçim bildirgelerine de yansımıştı. CHP 1973 seçim bildirgesi, şu görüşleri benimsemekteydi:

“Para ve maliye politikası araçlarının dışında, daha kapsamlı, daha köklü bir çözüm olarak CHP’nin önerdiği sistem, kooperatifleşmeye, halkın küçük tasarruflarını birleştirerek yatırıma yöneltmesine dayanmaktadır. Yani tekelleşme eğilimi karşısında, kooperatifleşme hızlandırılacak ve kamu sektörüyle özel sektörün yanı sıra, üçüncü olarak bir halk sektörü oluşturulacaktır.

CHP’nin öngördüğü kalkınma modelinde ve ekonomik düzende, köylü kooperatiflerinin, sosyal güvenlik ve yardımlaşma kurumlarının, sendikaların, yurt dışındaki işçi ortaklıklarının ve benzeri halk ortaklıklarının girişimlerinden oluşan sektöre, CHP halk sektörü demektir. CHP’nin tanımına göre, tekelci sermaye gruplarının karşısına çıkacak olan halk sektörünün finansman kaynağı, köylülerin, yurtdışındaki işçilerin ve yurtiçindeki işçi ve memurların tasarruflarından oluşacaktır. Halk sektörü, devletin sahip olduğu ekonomik, parasal ve mali önlemlerle özendirilip desteklenecek ve ekonominin ‘en büyük’ sektörü haline getirilecektir.”⁵⁰¹

CHP, Akgünlere Bildirgesi’nin eğitim bölümünde de “üniversiteye girişin sınavsız olması, yazışma yoluyla yükseköğretim yapılması, yükseköğretimin parasız olması, yükseköğrenim gençliğinin yaz tatillerinde toplum kalkınması çalışmalarına katılmalarının sağlanması” öngörmektedir. “Bildirgede 1969’daki “dinsel konulardan kaçınma” eğiliminden vazgeçildiği görülmektedir: CHP Türk halkının dinsel inançlarının, dine bağlılığının, demokratik yoldan ve sosyal adaletle kalkınma için bir engel değil, tersine

⁵⁰¹ **CHP 1973 Seçim Bildirgesi**, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1973

kolaylaştırıcı bir etken olduğu kanısındadır.”⁵⁰²

Keyder; CHP’nin 1973 seçim galibiyetinin gerisinde; devletin ticaret hadlerini pazara açılan çiftçiden yana tutan tarım ürünlerine destek fiyat politikası; kırsal kesimden gelenlerin kamu arazisi üzerinde, hatta bazen özel arazilerde bile ev yapmalarına izin verilmesi; ve sosyal güvenlik ve egemenlik ile grev hakkı neticesinde 1963- 1973 dönemlerinde önemli ölçüde artan gerçek ücretler gibi unsurlar olduğunu belirterek bu seçim zaferinin ortaya çıkışına Türkiye ekonomisinin çağdaş kesimi içinde artık sosyal demokrat bir alanın mevcudiyetine bağlarken,⁵⁰³ aynı dönemde gerçekleşen iktisadi büyümeden çoğunlukla İstanbul bölgesi ve batı illeri yararlandığı için görece küçük Anadolu kasabalarında siyasal tepki doğduğunu, bunun da etnik ve dini kavgaları körüklediğini söylemektedir.⁵⁰⁴

Özbudun ise; 1973 seçimleri açısından CHP’nin kentlerde daha yüksek oy aldığı saptamasını yaparken nüfusu 10.000 ve daha fazla olan yerleri ‘kent’ diğerleri ‘kırsal’ olarak tanımlamıştır.

⁵⁰² Bila, a.g.e., s.242

⁵⁰³ Çağlar Keyder, “İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Schick ve Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 318

⁵⁰⁴ Keyder, “Türkiye Demokrasisinin ...” a.g.m., s. 75

Tablo:5 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçlarının Yerleşim Yeri Büyüklüğüne Göre Dağılımı (Yüzde)

Nüfuslara göre kentler-000							
Partiler	500+	101-500	51-100	26-50	10-25	Tüm	Kırsal alan
CHP	49,1	37,6	37,7	33,5	35,8	41,6	28,5
AP	29,2	26,5	36,5	30,5	32,6	30,0	29,7
DP	6,4	9,3	9,6	11,1	10,6	8,6	13,8
MSP	8,1	17,2	9,2	11,7	10,0	10,8	12,4
CGP	2,7	3,1	2,3	6,1	4,0	3,4	6,3
MHP	1,9	3,0	3,5	4,1	3,4	2,8	3,7
TBP	1,5	1,2	0,7	0,7	0,5	1,1	1,1
MP	0,4	0,3	0,5	0,3	0,4	0,4	0,7
Bağımsızlar	0,7	1,7	0,3	2,2	2,6	1,4	3,7
Kaynak: Özbudun, Ergun. Turkey, J. M. Landau, E. Özbudun ve E. Taschau (der.), Electoral Politics in the Middle East: Issues, Votes and Elites. Londra, Croom Helm, 1980, s.116							

1973 seçimleri açısından kentlerde CHP açık farkla diğer partilerin önündedir. CHP'nin oy oranı kentlerde, kırsaldakinden çok daha yüksektir. AP oyları ise kırsal ve kentsel alanda birbirine eşittir. 1960'larda; yaygın olan, kırsal kesime dayanan bir parti imajının aksine, AP bu seçimlerde kentte kırsal kesimden daha çok oy almıştır. Ama zaman içinde kentlerde daha çok oy kaybetmiş, sonundaki kentsel ve kırsal alandaki oylarını eşitlemiştir. CHP'nin de 1960'larda kentlerde oranı hep yüksek olmakla birlikte 1973'te üç büyük kentte oyların neredeyse yarısını almıştır.⁵⁰⁵

⁵⁰⁵ Ergun Özbudun, "Turkey", Der. J. M. Landau, E. Özbudun and E. Tachau, **Electoral Politics in the Middle East: Issues, Votes and Elites**, Croom Helm, Londra, s. 118-119

Tablo:6 1973 Milletvekili Seçiminin Sonuçlarının Kent Ve Kırsal Ayrımına Göre Dağılımı (Yüzde)

	1965		1967		1973	
	Kent	kır	kent	kır	kent	kır
CHP	30,1	28,2	32,8	25,3	41,6	28,5
AP	55,9	51,7	47,8	46,1	30,0	29,7
DP	-	-	-	-	8,6	13,8
YTP	1,7	4,5	1,2	2,5	-	-
MSP	-	-	-	-	10,8	12,4
GP-CGP	-	-	3,8	7,6	3,4	6,3
CKMP-MHP	1,6	2,5	2,8	3,1	2,8	3,7
TİP	4,6	2,4	3,2	2,5	-	-
TBP	-	-	2,7	2,9	1,1	1,1
MP2	4,7	6,8	2,7	3,4	0,4	0,7
Bağımsızlar	1,4	3,8	3,1	6,6	1,4	3,7
Kaynak: Özbudun, Ergun. Social Change and Political Participation in Turkey, Princeton, Princeton University Press, 1976, s.112						

Daha sonra partilerin oy oranlarını, yerleşim yeri büyüklüklerine ve kır-kent ayrımına göre dağılımını incelemekle yetinmeyen Özbudun⁵⁰⁶, üç büyük kentin gecekondü oylarını diğer semtlerdeki oyları karşılaştırmıştır. Buna göre; İstanbul, Ankara ve İzmir de 1965-1969'da hem gecekondü sakinleri hem de diğer semt sakinleri; AP ve CHP'ye daha fazla eğilim göstermişlerdir.

⁵⁰⁶ Ergun Özbudun. Turkey, J. M. Landau, E. Özbudun ve E. Taschau (der.), Electoral Politics in the Middle East: Issues, Votes and Elites. Londra, Croom Helm, 1980, s. 121-123.

Tablo: 7 1973 Milletvekili Seçiminde Üç Büyük Kentlerdeki Oyların Gecekondu ve Diğer Semtlerdeki Dağılımı

				Partiler	
Kentler	Seçimler	Kent içindeki çevre türü	Oy verenler	CHP	AP
İstanbul	1965	Gecekondular	64,6	19,1	62,4
		İstanbul	63,6	30,4	52,0
	1969	Gecekondular	51,0	21,8	53,8
		İstanbul	51,5	34,9	46,3
		Belediye	51,7	36,6	45,4
	1973	Gecekondular	61,8	47,5	26,7
		İstanbul	60,3	50,3	28,0
Ankara	1965	Gecekondular	69,8	25,8	52,5
		Alt-orta sınıf	68,5	31,8	48,7
		Orta sınıf	67,8	53,1	27,4
		Üst-orta sınıf	69,5	54,1	26,8
	1969	Gecekondular	59,7	30,1	43,4
		Alt-orta sınıf	55,7	32,5	47,1
		Orta sınıf	59,8	60,4	24,8
		Üst-orta sınıf	60,0	60,1	25,8
	1973	Gecekondular	65,7	45,9	27,7
		Alt-orta sınıf	62,2	41,9	32,4
		Orta sınıf	67,8	62,6	21,8
		Üst-orta sınıf	68,4	57,2	24,9
İzmir	1965	Gecekondular	69,4	17,0	72,1
		Alt-orta sınıf	72,0	17,4	73,4
		Orta sınıf	71,2	25,6	65,9
		Üst-orta sınıf	70,6	36,5	54,1
	1969	Gecekondular	58,7	22,6	60,7
		Alt-orta sınıf	61,2	25,7	61,3
		Orta sınıf	59,3	32,3	58,9
		Üst-orta sınıf	59,1	43,9	46,8
	1973	Gecekondular	66,1	44,2	36,5
		Alt-orta sınıf	68,7	44,1	41,9
		Orta sınıf	64,0	44,4	42,7
		Üst-orta sınıf	65,4	50,4	37,8

Öte yandan Tekeli ve Gökçeli de, 1973 seçimi ile ilgili bir seçim coğrafyası denemesi yapmışlardır.⁵⁰⁷ Buna göre; CHP'nin oyları 120.000'den itibaren yerleşim yerlerinin nüfusu büyüdükçe düzenli bir biçimde artmaktadır. Ama AP'nin oyunun en yüksek olduğu yerler nüfusu 300.000- 350.000 civarında olan yerlerdir. Buralar aynı zamanda AP'nin CHP'den yüksek oy alabildiği yerlerdir.

Görüldüğü gibi, CHP'nin büyük kentlerdeki gecekonduarda oyunun artmasının ve dolayısıyla Keyder'in⁵⁰⁸ 1973'te CHP'nin kentsel merkezlerdeki oylarının başlıca kaynağının işçiler olduğunu söyleyip arkasından yaptığı 'Ecevit'in 'ortanın solu' sloganı çerçevesinde billurlaşan yeni bir politika oluşturma çabasının, işçi sınıfına ve gecekondu sakinlerine çekici gelerek, ilk sonuçları vermeye başladığı' değerlendirilmesine ek olarak Ankara'da CHP'nin düşük gelirli gruplardan, yüksek gelirin bulunduğu yerlere göre daha az oy almasını Tekeli ve Gökçeli⁵⁰⁹ de; Ankara'da yüksek gelirli mahalleler içinde bile bürokrat kesiminin ağırlığının çok olması ve bürokratların ise toplumun kaybeden gruplarından olup sosyal demokrat çizgiye oy vermelerinin normal görülmesi şeklinde açıklamışlardır.

1973 seçimleri ile ilgili olarak ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerin yansıtıldığı DPT bulgularına dayanan bir gelişmişlik indeksine göre illeri üç gelişmişlik düzeyine ayıran Çavdar⁵¹⁰; gelişmiş ve az gelişmiş illerde CHP'nin orta düzeyde, gelişmiş illerde ise AP'nin 1973 seçiminde daha yüksek oy aldığını belirtmektedir.

⁵⁰⁷ İlhan Tekeli ve Raşit Gökçeli, **1973 ve 1975 Seçimleri: Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1977, s. 42-44

⁵⁰⁸ Keyder, "Türkiye Demokrasisinin ..." a.g.m., s. 71

⁵⁰⁹ Tekeli ve Gökçeli, a.g.e., s. 86-87

⁵¹⁰ Tevfik Çavdar, "Seçim Sonuçlarının Getirdiği Ön Bulgular", **Özgür İnsan**, 1974, S. 18, s. 76

Tablo:8 1973 Genel Seçimlerinde 100.000 Den Fazla Nüfuslu Kentlerdeki Oyların Bulundukları İllerdeki Gelişmişlik Düzeyine Göre Partiler Arasındaki Dağılımı

Partiler					
İller	CHP	AP	MSP	CGP	DİĞER
Gelişmiş iller	47,1	30,2	9,1	3,3	2,1
Orta gelişmiş iller	26,7	23,7	25,5	3,6	2,1
Az gelişmiş iller	28,9	19,9	33,0	2,0	8,3
Kaynak: Çavdar, Tefik. Seçim Sonuçlarının Getirdiği Ön Bulgular, Özgür İnsan, 18. Sayı, 1974, s. 77.					

Görüldüğü gibi toplumsal modernleşme ve farklılaşmanın artmasıyla; merkez ve çevre kavramlarının anlamını yitirmesi, hem CHP’de ve hem de çevrede yeni bölünmelerin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı. Bu nedenle CHP’nin, ortanın solunu benimsemesi hem siyasal yelpazedeki diğer partilere ve hem de kendi seçmen tabanına ilişkin tutumlarındaki değişime kaynaklık etmiştir. Bu gelişmelerin etkisiyle büyük kentlerin toplumsal-ekonomik konumları itibarıyla altta olan seçmenleri AP’den CHP’ye geçmiştir. Ama sola açılma CHP’yi daha az gelişmiş bölgelerdeki eşrafın yönlendirdikleri seçmenlerin desteğinden mahrum etmiştir. Tachau; durumu seçmenlerin parti yandaşlığının net bir biçimde yeniden yapılanması olarak nitelendirilmiştir.⁵¹¹ Bu şekilde CHP’nin daha az gelişmiş illerdeki geleneksel desteği azalırken; özellikle gelişmiş kentlerde olmak üzere daha geniş bölgelerdeki desteği artmıştır. CHP kendini, hem söylem olarak hem de seçmen desteğiyle seçkinlerin partisi olmaktan daha halkçı bir çizgiye getirirken; onunla protesto araçları olarak rekabet edecek, milli ve İslami

⁵¹¹ Tachau, “An Overview of ...” a.g.m., s. 47-48

konuları savunan yeni partiler ortaya çıkmıştır.

Bu yeni partilerden birisi olan Cumhuriyetçi Güven Partisi, Ecevit'in CHP'nin yeni çizgisini "ortanın solu" olarak ilan etmesinin ardından Parti'den ayrılan milletvekillerinden oluşuyordu. Öteki iki parti ise, eskiden önce DP ve daha sonra AP bayrağı altında toplan burjuva koalisyonunun çökmesinden sonra kurulmuştu. Bu partilerden diğeri olan Milli Selamet Partisi'nin (MSP), geleneksel kasaba küçük burjuvazisinin hoşnutsuzluğunu, İslamcılığın canlandırılmasına yönelik bir platforma çevirmeye çalıştığı söylenebilir. MSP, esnaf ideolojisini büyük sanayide devlet müdahaleciliği talepleriyle birleştiriyor, böylece tekelci kapitalizme geçişin küçük iş sahiplerinin yıkımına yol açmaksızın gerçekleşmesini güvence altına almak istiyordu.⁵¹² Böylece gelişen kapitalizm dolayısıyla yavaş yavaş yok olan ve özlem duyulan eski cemaat imgesinin yerini tutmak üzere dine dayalı bir toplumsal uyum öneriliyordu. MSP'nin küçük Anadolu kentlerinin küçük burjuvazisine seslenmesine karşılık, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), yandaşlarını çoğunlukla kasabalardaki genç kuşaklardan –hızlı dönüşüm içinde bulunan bir toplumun sunduğu olanakların farkında oldukları halde hüsrana uğramış ve lumpenleşmiş gençlerden- devşiriyordu.⁵¹³ Dönemin ekonomik koşulları da bunu destekliyordu. Zira 1970'lerde tarım dışı iş gücü içinde "kendi hesabına" çalışan küçük girişimcilerin oranı % 23'ten % 21'e düşmüş bunların tek başına imalat sanayi içindeki sayıları % 9,3'e gerilemişti.⁵¹⁴ Zor durumdaki küçük burjuvazi, bir kısım küçük sermayecinin gecekondu desteğiyle ayakta durduğu ve sanayiyle bağlantılı kimi iş kollarının gelişmekte olduğu büyük kentsel merkezlerden çok ülkenin iç yöresindeki küçük kentlerde bulunuyordu.⁵¹⁵ Batı Anadolu ve kıyı illerinin tersine ülkenin iç yöresi, tekelci kapitalizmin merkezci etkisini yeni yeni hissediyordu. Bu yönelişin yaşanması, ister istemez kasaba seçkinleri arasında bir yapı

⁵¹² Binnaz Toprak, "The State, Politics and Religion in Turkey", (Der.) Metin Heper ve Ahmet Evrim, **State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980's**, Walter de Gruyter, Berlin, 1988, s.127

⁵¹³ Keyder, "Türkiye Demokrasinin ..." a.g.m., s.70

⁵¹⁴ Keyder, "Türkiye Demokrasinin ..." a.g.m., s.70

⁵¹⁵ Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Yıllığı, 1977, s. 54

değişikliğine yol açtı. İstanbul holdinglerinin temsilcileri, o güne dek daha kapalı kalmış yerel ekonomilerde mevcut olan eski burjuvazisinin yerini aldılar. Artık kapitalizm ve emperyalizm aleyhtarlığı, kentlerin tekelci sermayesinin tecavüzü karşısında küçük sermayenin duyduğu hiddetle uyumlu bir yoruma kavuşturabilirdi.⁵¹⁶ Bu nedenle 1973'te aşırı sağa verilen oylar, MHP ile MSP arasında dağıldı. Oylarını bir milyondan fazla arttırarak % 27,4'ten, % 33,3'e çıkaran CHP ise seçimlerin galibiydi. CHP, Türkiye nüfusunun % 20'sinin oturduğu, bunların yaklaşık olarak % 50'sinin de gecekondualarda yaşadığı en büyük üç kenti –İstanbul, Ankara, İzmir'i- çoğunlukla kazandı.⁵¹⁷

Ancak yukarıda belirtilen siyasal gelişmelerle birlikte 1973 seçimleri CHP için önemli olduğu kadar, CHP'nin yeni lideri Bülent Ecevit'in kendini örgüte kabul ettirmesi açısından da önem taşıdı Seçim sonrasında tek başına hükümeti kuracak kadar milletvekili çıkaramayan CHP, Milli Selamet Partisi (MSP) ile bir koalisyon kurdu. Böylece 1973 seçimiyle birlikte, 1965- 1969 seçimlerinden sonra yaşanan, tek başına iktidar olunan parti sistemi sona erdi.

Önceki bölümlerde değindiğimiz üzere; çok partili rejime geçildiğinden beri 1961-1965'teki koalisyonlar dönemi dâhil; ülkeyi hep siyasi yelpazenin sağındaki hükümetler yönetmekle birlikte 1973'te seçimini, 'ortanın solunda' olduğunu söyleyen bir parti kazanmıştı. Bu, ülkeyi yöneten partilerin siyasi çizgilerinde meydana gelen bir kırılma olmakla beraber bu kırılma; tam da aksi uygulamalarıyla döneme damgasını vuran 12 Mart müdahalesinden sonraki ilk seçimde meydana gelmiş ve sol çizgideki bir partinin iktidar olmasına yol açmıştı. Ülkedeki bu değişimin gerektirdiği politika değişikliklerini dikkate alan CHP, daha da ileri bir adım atarak ve 28 Haziran 1974 yılında toplanan Tüzük Kurultayı'nda yapılan tüzük değişikliğiyle ideolojisini bir kez daha tanımlayarak tüzüğüne demokratik sol bir parti

⁵¹⁶ Keyder, "Türkiye Demokrasisinin ..." a.g.m., s. 71

⁵¹⁷ Keyder, "Türkiye Demokrasisinin ..." a.g.m., s. 71

olduğu ibaresini getirdi. Bu arada CHP’de başlayan bu çok önemli süreç esnasında Kıbrıs Barış Harekati’nı da gerçekleştiren 236 günlük CHP-MSP koalisyonunun, koalisyonu oluşturan parti liderleri arasındaki anlaşmazlık nedeniyle bozulmasından sonra 1975 yılı başlarından itibaren *Milliyetçi Cephe* (AP+MSP+CGP+MHP) hükümeti kuruldu ve iktidar yeniden sağ partilerin bloğuna geçti.

Ancak CHP’nin muhalefete düşmesinden sonra 14 Aralık 1975 günü yapılan 22. Kurultay’dan sonra yayınlanan “Demokratik Sol Bildiri” bu tarihten itibaren CHP’nin genel doğrultusunu göstermek açısından önemlidir. Bildiride; CHP’nin demokratik sol bir parti olduğu, bu anlayışın ülkü ve ülke birliğine dayandığı ve amaçlarının hakça bir düzen kurmak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca CHP’nin solculuğunun başka sol öğretilerden esinlenmediği gibi kendi dışındaki sol akımların da solculuk olmadığı belirtilmiştir.⁵¹⁸ Bildiri’ye göre; Demokratik Sol akımı başka bazı sol akımlardan o arada, bilimsel sosyalizmden ayıran bir önemli nokta, köylülüğe verdiği önemdir. Zira bilimsel sosyalizm köylülüğün kendiliğinden işçi haline gelmesini beklerken Türkiye’nin gerçeği içinde, çalışanların ezilenlerin, haklarını gereğince alamayanların büyük çoğunluğu köylü olduğundan herkesten önce köylüden başlamak gerekmektedir.⁵¹⁹ Böylece CHP, neden “ortanın solu” düşüncesinden bir adım daha ileri giderek “demokratik sol” düşüncesine geçtiğinin açıklamasını yapmıştır. Ancak “demokratik sol” söylemi de tıpkı “ortanın solu”nda olduğu gibi Parti içinde yeniden ideolojik tartışmaların şiddetini arttırmıştır. Bu konuyu açıklığa kavuşturmak için Ecevit bulabildiği her fırsatta konuyla ilgili düşüncelerini açıklamaya çalışmıştır. “Marksizmden kaynaklanmadığı için, sosyal demokrasi yerine demokratik sol deyiminin kullanıldığını” söyleyecek olan Bülent Ecevit’e göre demokratik sol akım, Türkiye’de, ülkenin nesnel koşullarına dayanan, dogmacılık ve özenticiliğe kapılmayan yerli bir sol düşünce akımı geliştirilmesi ihtiyacından doğmuştur. Ecevit ayrıca, solun halka yabancılığının giderilmesi ve sol

⁵¹⁸ Kili, a.g.e., s. 430-431

⁵¹⁹ Ecevit, “Ecevit’in ...”, a.g.e., s. 13

düşünceyle demokrasinin bağdaştırılabilmesi yolundaki çabaların CHP’de başladığını öne sürüyordu.⁵²⁰ Demokratik solun, halktan kopuk Türk aydınlarını halkla bütünleşmeye yönelttiği de Ecevit’in görüşleri arasındaydı.

27-30 Ekim 1974 tarihlerinde yapılan 2. Demokratik Sol Düşünce Forumu’nda Ecevit şöyle konuşuyordu:⁵²¹

“Demokratik solu bilimsel soldan ayıran en önemli nokta, kavramın içinde köylüye yer vermiş olmasıdır. Bilimsel doktrinler içinde köylünün yeri yoktur. Ama ezilenler içinde en büyük halk toplumunu köylüler meydana getirmektedir.”

CHP 22. Kurultayı’nın yayınladığı bildiride de, kurultay öncesindeki tartışmalarla kurultay sonrasında çıkabilecek tartışmalara cevap verme havası sezilmektedir. İlk maddesinde, “CHP’nin demokratik sol bir parti olduğunu” belirten 22. Kurultay Bildirisi’nin diğer maddeleri de kavrama açıklık getirme çabasıyla kaleme alınmış görünmektedir. Bildiride genel başkanın kurultaydaki konuşması çerçevesinde, demokratik solun çeşitli yönleriyle açıklamasına girişiliyor ve kavramın “kalıplaşmış formüllerden değil, devamlı bir arayış ve gelişme içinde olan bir sol anlayışı” yansıttığı ifade ediliyordu.⁵²² Bu şekilde 22. Kurultay’da demokratik sol ve ortanın solu ile ilgili tartışmalar Kurultay’ın sonunda yayınlanan bildiri ile durulur gibi olsa da parti içi çekişmeler ve hizipleşmeler 23. Kurultay öncesinde doruk noktasına ulaşmış ve bu nedenle 27 Kasım 1976 tarihindeki 23. Kurultay’da yapılan Tüzük değişikliği ile Parti programına Altı Ok ile simgelenen ilkelerin yanında, özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü, halkın kendini yönetmesi gibi demokratik sol politikanın dayandığı altı kural daha getirilmiştir. Kurultayda, ayrıca Sosyalist Enternasyonel’e katılım kararı da alınmıştır. Bu nedenle 1976 Kurultayı CHP için tarihsel bir

⁵²⁰ Bila, a.g.e., s.246

⁵²¹ **Demokratik Sol Düşünce Forumu**, CHP Gençlik Kolları Yayını, Ankara, 1974

⁵²² Bila, a.g.e., s.250

öneme sahiptir. CHP'nin ideolojik dönüşümünün sonucunu ifade eden 1976 programı da bu Kurultay sonunda oluşturulmuştur. Program; "CHP demokratik sol bir partidir" diye başlamaktaydı ve programın tamamı demokratik solculuğu ve onun anlayışlarını açıklamaya ayrılmıştı. Ecevit'e göre;

"Sanayileşme sürecindeki bir ülkede veya sanayileşmiş bir ülkede işçi hareketiyle başarılı biçimde bütünleşmiş bir demokratik sol veya sosyal demokrat hareket varsa, o ülkede iktidar olabilecek olanlar, sadece demokratik solcular veya sosyal demokratlardır. Her zaman sayısal çoğunluk değil... Sayısal çoğunluk olmadıkları zaman da siyasal çoğunluklardır. CHP'nin demokratik sol tutumu demokrasiye, özgürlükçü demokrasiye ağırlık veren bir sol tutumdur. Klasik özgürlükçü demokrasiden de bir bakıma daha ileri bir aşamadır. Çünkü demokrasiye ekonomik ve sosyal alanlarda da gerçeklik kazandırmayı öngörür. Bunun için de milli egemenlik kavramını halk iktidarı kavramıyla bütünleştirir. Halk iktidarıysa, ancak halkın ekonomik gücünün artmasıyla, bireylerin veya varlıklı zümrelerin ekonomik gücünden daha üstün hale gelmesiyle sağlanabilir. Bizim demokratik sol anlayışımıza göre bunu sağlamanın yolu tüm üretim araçlarını kamulaştırmak değildir. Özellikle Türkiye gibi gelişme halindeki bir ülkede elbette buna bir ölçüde gerek vardır. ama bunun ölçüsünü özgürlükçü demokrasiye gölge düşürmeyecek bir noktada tutmak gerekir. Dünyadaki açık ve kesin örneklerinden görüyoruz ve biliyoruz ki, tüm üretim araçlarının devletleştirildiği ülkelerden hiçbirinde bizim benimsediğimiz anlamda özgürlükçü demokrasi gerçekleşmemiştir. O ülkelerde halk iktidarı değil, halkın üstünde bürokratlar iktidarı oluşabilmiştir. Kaldı ki aşırı ve katı bir bürokrasiyle çağdaş ekonomi kolay kolay bağdaşamayacağı için, bütün üretim araçlarının devletleştirilmesi ekonomik gelişme bakımından da sanıldığı kadar yararlı olamamaktadır. Bizim demokratik sol anlayışımız, ekonomik güçle siyasal gücün ayrılmazlığı noktasından hareket eder. Ekonomik güç devlette yoğunlaşmışsa, siyasal güç de devlette yoğunlaşır. Ekonomik güç özel sektörde yoğunlaşmışsa, siyasal güç de özel sektörde

yoğunlaşır. Biz elbette özel sektöre de hak tanırız, devlete de ekonomiye ve topluma yön verebilmesi için gerekli hakları ve yetkileri tanırız. Fakat hepsinin üzerinde halk olmalıdır, hepsi halkın gözetiminde ve denetiminde olmalıdır. Kısacası, iktidarda halk olmalıdır. Bu da ancak halkın en büyük, en etkin ekonomik güç durumuna gelmesiyle gerçekleşebilir. Biz onu sağlamaya çalışıyoruz. Onun için halk sektörünü gerçekleştirmeye uğraşıyoruz. Demokratik sol, amaçta olduğu kadar araçlarda ve yöntemde de demokratiktir. Bizim benimsediğimiz anlamda demokratik solculuk tepeden inme değil, temelden yükselme solculuktur. Halka rağmen solculuk değil, halk solculuğudur. Onun içindir ki, öteden beri söylediğim gibi, bizim solculuğumuzun sınırını halk çizer ve çizecektir.”⁵²³ demek suretiyle programa ilişkin görüşlerini açıklıyordu.

CHP, bu programla “Altı Ok’a yeni bazı yorumlar da getirmiştir. Bununla birlikte Sosyalist Enternasyonel’e üyelik doğrultusunda sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri “Altı Kural” olarak benimsenmiş,⁵²⁴ ve bu şekilde tüzükteki altı ilke programdaki altı kural ile tamamlanmıştır. Buna göre; 6 ilke partinin felsefesini ve görüşlerini anlatmakta, 6 kural da partinin demokratik sol anlayış ve düşüncelerini sergilemektedir. Böylece 23. Kurultayda CHP, 1980 öncesinde hem tüzüğe ve hem de programına son şeklini vermiştir.

CHP’de bu gelişmeler olurken MC Hükümeti 1977 yılı sonbaharında yapılması gereken seçimleri erkene alarak 5 Haziran 1977’de Türkiye’yi erken genel seçimlere götürmüştür. 5 Haziran 1977’de yapılan genel seçimlerden CHP en büyük siyasal parti olarak çıkacak, ama yeterli milletvekili sayısına ulaşmadığından yine 1973 seçimleri sonrasında olduğu gibi tek başına kabineyi kuramayacaktır. 5 Haziran 1977 seçimleri CHP’ye 213 milletvekili, 28 senatörlük kazandırmış, 1973 seçimlerine oranla ortalama

⁵²³ Bülent Ecevit’in 22. Kurultay’ı Açılış Konuşması (14.12.1974), Güneş Matbaacılık, Ankara, 1974

⁵²⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Programı, Yeni Hedefler, Yeni Türkiye, Ocak 1994, s. 21

% 8,4 oy artışı sağlamıştır. % 42 oy alan CHP’de oy patlaması olmuştur.

Tablo:9 5 Haziran 1977 Milletvekili Seçim Sonuçları

Oranlar				
Partiler	Oy sayısı	Tüm.seç.içinde	Geç.oy.içinde	M.vekili say
CHP	6,136,171	28,9	41,4	213
AP	5,468,202	25,8	36,9	189
MSP	1,269,918	6,0	8,6	24
MHP	951,544	4,5	6,4	16
CGP	277,713	1,3	1,9	3
DKP	274,484	1,3	1,9	1
TBP	58,540	0,3	0,4	-
TIP2	20,565	0,1	0,1	-
Bağımsızlar	370,035	1,7	2,5	4
Geçersiz oylar	531,038	2,5		
Kul. Oyların toplamı	15,358,210			
Oy kullanmayanlar	5,849,093	27,6		
Toplam	21,207,303	100	100	450
Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1995, Ankara, 1996. s.208				

Bu oy oranı, aynı zamanda, çok partili siyasal yaşama geçtikten sonra günümüze kadar CHP’nin aldığı en büyük oy oranı olacaktır. “Ancak seçimler sonrasında 21 Haziran 1977’de CHP’nin kurduğu azınlık hükümeti 3 Temmuz 1977’de yapılan güven oylamasıyla düşürülmüş ve CHP’nin hükümeti kuramaması üzerine İkinci MC hükümeti AP+MSP+MHP ittifakıyla

kurulmuş ve güvenoyu almıştır.”⁵²⁵ 11 Ekim 1977’de yapılan yerel seçimler neticesinde 67 ilde yapılan belediye başkanlığı seçiminin 42’sini CHP ‘nin alması⁵²⁶ CHP’ye iktidar yolunu açmış, buna karşılık MC hükümetlerinin kamuoyundaki desteğini kaybettiği ortaya çıkmış ve bu gelişmeler sonrasında 31 Aralık 1977 günü verilen gensoru sonucu İkinci MC hükümeti düşürülmüştür. CHP’nin bağımsız milletvekilleri ve sonradan koalisyondan ayrılacak 2 CGP milletvekilinin de desteğinde kurduğu koalisyon hükümeti ise 17 Ocak 1978 günü Millet Meclisinden güvenoyu almıştır. Hükümetin kurulmasıyla Başbakan olan Ecevit’in isteği üzerine CHP’de Genel Merkez-Hükümet-Gruplar üçlüsündeki çatışmaları önleme gayesiyle hükümette görev alan bakanların parti yönetiminden istifa etmeleri sağlanmış ve yeni kurulan hükümetle beraber yeni parti yönetimi de belirlenmiştir.

1978 başında CHP iktidarı devraldığında iki önemli sorun çözüm beklemektedir. Birincisi artan ekonomik kriz, ikincisi de ülkenin sağ ve sol kamplara bölünmesini isteyen anarşi ve terör olaylarıdır. Zira “1970-75’te % 2,5’lik nüfus artış hızı ve % 42’lik kentleşme oranıyla Türkiye, birçok acil toplumsal sorunlarla karşı karşıyayken 1975’te nüfusun % 51’i, 19 yaşından küçük ve % 42’si ise kentsel alanlarda yaşamaktaydı.”⁵²⁷ Genç işçiler arasında işsizlik, sürekli olarak yüksek düzeylerdeydi. Öte yandan “işçi sınıfı da koşut bir bölünmeye uğramıştı: iyi örgütlenmiş yüksek ücretli bir grup işçinin karşısında iş güvenliğinden yoksun, çok daha düşük ücret alarak “marjinal” kesimde iş bulmuş işçiler vardı. Ancak sendikalarda örgütlenmiş işçiler de, sanayicilerin kar oranlarını engellemeye başlamıştı. Örgütlenmiş işçilerle, bu olanağı bulamamış olanlar arasındaki gelir farkı büyümüştü. Bölgesel eşitsizlik, iktisadi büyümenin nimetlerinden çoğunun İstanbul bölgesi ile genel olarak batı illerinin eline geçmesi, görece küçük Anadolu kasabalarında siyasal tepki doğuruyor, etnik ve dini kavgaları

⁵²⁵ Kongar, a.g.e., s. 185

⁵²⁶ Kongar, a.g.e., s. 185

⁵²⁷ Keyder, “Türkiye Demokrasinin ...” a.g.m., s. 75

körüklüyordu.”⁵²⁸ Bu arada “1974’te yaşanan petrol bunalımının petrol fiyatlarını olağanüstü artırmamasından henüz beş yıl geçmişti ki, 1979’da yeni bir petrol fiyatı şoku yaşandı.”⁵²⁹ Böylece yaşanan sıkıntıların ardından gelen 1979 ara seçimi ve senato yenileme seçiminden yenilen parti olarak çıkan CHP’nin başkanı olan Ecevit’in başbakanlık yaptığı hükümet istifa etti. Yerine kurulan AP hükümeti hemen “ekonomik istikrar önlemleri” paketini hazırlamaya başladı. “Başbakanlık müsteşarlığı ile DPT müsteşarlıkları görevlerini birlikte üstlenmiş olan Turgut Özal’ın önderliğinde hazırlanan paket 24 Ocak 1980’de ilan edildi. Bu tedbirler çerçevesinde 1 ABD dolarının değeri 35 TL.den 70 TL.ye çıkmıştı.”⁵³⁰ “Parlamentar muhalefetin bir kısmı ve DİSK 24 Ocak kararlarına karşı çıktılar.”⁵³¹ Öte yandan devam eden şiddet olayları nedeniyle 1978-1980 arası dönemde 5.241⁵³² kişinin ölmesi ve görev süresi sona eren Cumhurbaşkanı seçiminin bir türlü gerçekleşmemesi bu pakete karşı beliren toplumsal muhalefetle beraber artan terör olayları ise 12 Eylül 1980 askeri darbesine giden yolun önünü açtı.

2.4 1980- 1992: Türkiye’de Sosyal Demokrasi Düşüncesinin Seyri

12 Eylül 1980 darbesinin ana amacı ülkedeki siyasi yapı ve bunun yeniden ve bozulmadan üretimine destek olacak ekonomik düzeni yeniden yapılandırmaktı. Nitekim Sakallıoğlu, 1982 anayasasının askerler tarafından siyasi katılımın tabanını daraltıp, devlet kurumlarını güçlendirerek, Türkiye’nin siyasi örgütlenmesini yeniden yapılandırmak üzere tasarlandığını⁵³³ söylerken Turan⁵³⁴ da; benzer bir şekilde; askeri yönetimin, siyasi sistemin 1980 öncesinde yaşanan karışıklık ve yüzer-gezerliğe bağlılık olmasına

⁵²⁸ Keyder, “Türkiye Demokrasisinin ...” a.g.m., s.75

⁵²⁹ Keyder, “İktisadi Gelişme ve ...” a.g.m., s. 321

⁵³⁰ Keyder, “İktisadi Gelişme ...” a.g.m., s. 321

⁵³¹ Turan, a.g.e., s.118

⁵³² Turan, a.g.e., s.125

⁵³³ Ümit Cizre Sakallıoğlu, “The Anatomy of the Turkish Military’s Political Autonomy”, **Comparative Politics**, 29: 4, s. 162

⁵³⁴ İter Turan, “Evolution of the Electoral Process”, (Der.) Metin Heper ve Ahmet Evin, **Politics in the Third Turkish Republic**, Boulder, Westview Press, s. 49

yardımcı olacak bir siyasi altyapı kurmak istediğini ifade etmektedir.

Bu arada müdahale sonrasında askeri yönetim ülkedeki tüm siyasi faaliyetleri yasaklamakla birlikte yeni anayasanın hazırlıkları da başladı. Yapılan çalışmaların neticesinde hazırlanan anayasa 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunuldu ve % 91.3 oyla kabul edildi.⁵³⁵ Aynı oylamayla MGK ve Devlet Başkanı Kenan Evren de 7.cumhurbaşkanlığına seçildi.

Toprak; hazırlanan anayasayı çoğulcu demokrasinin ilkeleri açısından ele almakta; çıkarların partiler ve çıkar grupları arasındaki ilişki ile temsil edilmesi ilkesinin ve sivil toplum kuruluşlarının tanım ve itibarıyla devletten bağımsız olmaları ilkesinin reddedildiğini belirtmektedir.⁵³⁶ Yapılan değişikliklerle 12 Eylül sonrasının siyaset hukuku da oluşturuldu. Siyasi partilerin kadın ve gençlik kollarını kurmaları yanında, sendikalarla ve başka örgütlerle bağlar kurmaları, yabancı ülkelerde yaşayan Türkler arasındaki örgütlenmeleri de yasaklandı. “Seçimlere ülke barajı ve seçim çevresi barajı olmak üzere iki tür baraj getirildi. Ülke barajına göre bir partinin milletvekili çıkarabilmesi için ülkedeki geçerli oyların onda birini alma koşulu getirildi. Seçim çevresi barajına göre ise bir partinin milletvekili çıkarabilmesi için, o çevredeki yani bir ilde seçim çevresi olarak tanımlanmış olan kısımdaki geçerli oyların, o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilen sayıdan fazla oy alması gerekiyordu.”⁵³⁷

Seçimlerin 6 Kasım 1983'te yapılacağı açıklandı ve 1983 ortalarında siyasi faaliyetler serbest bırakıldı ancak partiler kurulurken MGK'ya kurucuları veto etme yetkisi verildi. Bu yüzden kapatılan CHP'nin tabanına hitap eden ve Erdal İnönü'nün kurduğu SODEP seçimlere katılamadı. Öte yandan Adalet Partisi'nin ardılı olarak kurulan Büyük Türkiye Partisi ve Doğru Yol Partisi de vetolardan nasibini almıştı. Seçimlere Turgut Özal'ın başında

⁵³⁵ Turan, a.g.e., s.121

⁵³⁶ Toprak, “The State, Politics and ...” a.g.m., s.127

⁵³⁷ Turan, a.g.e., s. 121

bulunduğu ANAP, Necdet Calp'in başında bulunduğu Halkçı Parti ve Turgut Sunalp'in Milliyetçi Demokrasi Partisi katıldı. Halkçı Parti programında kendisini “sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, çalışanların yaşam düzeyini yükseltmeye çalışan, devletçiliğe ağırlık veren, özgürlükçü parlamenter demokrasiye bağlı Sosyal Demokrat bir partidir.” şeklinde tanımlamaktaydı.

Yukarıda da belirtildiği üzere; 6 Kasım 1983 genel seçimlerinde SODEP seçime giremedi, HP ise bu seçime katıldı ve 1980'den önceki CHP oylarının önemli bir kısmını alarak 117 milletvekilliği kazandı. CHP seçmenine hedefleyen Halkçı Parti % 30 oy almıştı.

Tablo:10 6 Kasım 1983 Milletvekili Seçim Sonuçları

Oranlar				
Partiler	Oy sayısı	Tüm.seç.içinde	Geç.oy.içinde	M.vekili say
ANAP	7,833,148	39,6	45,1	211
HP	5,285,804	26,7	30,5	117
MDP	4,036,970	20,4	23,3	71
Bağımsızlar	195,588	1,0	1,1	-
Geçersiz oylar	886,852	4,5		
Kullanılan oyların toplamı	18,238,362			
Oy kullanmayanlar	1,529,004	7,7		
Toplam	19,767,366	100	100	399
Kaynak: DİE, Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, 18.04.1999, Cilt I, Ankara, 2000, s.XIV-XV				

Bu şekilde 12 Eylül dönemi hukuken sona erdi ve seçimlerden sonra HP ana muhalefet partisi oldu. Görüldüğü gibi CHP'nin müdahale öncesi oy oranı ile seçime girmesine izin verilen tek sosyal demokrat nitelikli parti olan HP karşılaştırıldığında sosyal demokrat oylarında önceki seçime göre az da olsa erime olduğu görülmektedir. Ama genel olarak 1980 sonrasında yapılan ilk genel seçimlerde de eski eğilimler yaklaşık aynı şekilde devam etmiştir. Bu sonuçlarla ilgili Karpaz; 12 Eylül rejiminin yeni bir koalisyonun oluşumuyla sona erdiğini belirtirken bu yeni koalisyonun unsurlarının, küçük girişimcilerden kapitalistlere, ılımlı gelenekçilerden eylemci milliyetçilere ve İslamcılara kadar değişik gruplardan oluştuğunu ve bunun aslında 1950'de başlayan ama 1960'ta kısmen ve 1971'de ara verilen bir süreç olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁸ Öte yandan Kalaycıoğlu da, 1980'lerde merkez-kenar etkileşiminin artık Türk siyasi hayatının açıklayıcı bir anahtarı işlevi görmesinin bir hayli zor olduğunu söylemektedir: Çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarındaki türdeş, ahenkli devrimci bir merkezle, onun karşısındaki çok büyük ölçüde köylü ve eşraftan oluşan türdeşlikten uzak kenar ilişkileri varken bunlar sanayileşme ve kentleşmeden kaynaklanan etkilerle değişmiş ve merkez artık Kemalist türdeşliğini tamamen yitirmiştir.⁵³⁹

Bu arada HP ile SODEP, 1985 yılında SHP olarak birleşti. SHP'nin parti programı incelendiğinde; bir yandan CHP'nin düşünce anlamında mirasçısı diğer yandan Batı'daki sosyal demokrasi görüşlerin savunucusu görünümündedir. CHP'nin Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Devletçilik, Laiklik, Devrimcilikten oluşan altı ilkesi SHP tarafından da kabul edilmişti. Parti programına göre; SHP; insana en üstün değeri veren, gücünü halktan alan, insan haklarına, özgürlüklerine ve emeğe saygılı, demokrasiyi yaşamın her alanına yayan, üretimi artırırken sosyal adaleti birlikte gerçekleştiren,

⁵³⁸ Kemal H. Karpaz, "Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and after 1980", (Der.) Metin Heper ve Ahmet Evin, **State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980's**, Walter de Gruyter, Berlin, 1988, s.155

⁵³⁹ Ersin Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", (Der.), Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 403-409

haksız kazancı önleyen, sosyal dayanışmaya öncelik tanıyan, ulusal bütünlüğünü ve bağımsızlığını güçlendirirken, dünya barışına ve tüm insanlığa katkıda bulunmaya çalışan bir düzene ulaşmayı amaçlayacaktı.⁵⁴⁰ SHP'nin bireye ilişkin amaçları ise: Özgürlük, Eşitlik, Emeğe değer verme ve Topluma ilişkin amaçları da: Demokratikleşme Bağımsızlık ve Üreticilik olarak açıklanmıştı.⁵⁴¹ Sosyal tabanını tanımlarken, "Sosyal Demokrat partiler işçi, memur, küçük üretici, çiftçi, esnaf ve zanaatkârlar gibi emekçi toplum katmanlarına dayanırlar" biçiminde genel bir ifade kullanmak suretiyle "toplumun ekonomik açıdan güçsüz" kesimleri olan "çalışanların " temsilciliğini üstlendiğini belirten SHP'nin bireysel, toplumsal ve genel amaçlarına bakıldığında Avrupa'daki sosyal demokratik düşünceye yaklaştığı, bu amaçları gerçekleştirme yolu olarak seçtiği temel 6 ilke ise CHP'nin toplumu geliştirici geleneğinden etkilendiğini göstermekteydi.⁵⁴² Öte yandan programında sosyal güvenlik konusunda; "insana verdiği değer ve sosyal devlet anlayışının bir uzantısı olarak ülkede yaşayan herkesin sosyal güvenlik sistemi kapsamına alınmasını amaçladığını belirten SHP, bu nedenle, iyi düzenlenmiş ve etkin bir yönetime sahip sosyal güvenlik sisteminin topluma katkıda bulunacağı ve diğer sosyal politikaları güçlendireceğini ifade etmek suretiyle sosyal demokrasi görüşlerinin anayasa çerçevesi ile sınırlı olduğunu da kanatımızca göstermektedir.

Bu şekilde solda HP ve SODEP birleşmesinin yankıları devam ederken 1985 yılının kasım ayında SHP'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra da bu defa Rahşan Ecevit'in genel başkanlığından Demokratik Sol Parti kuruldu. Yukarıda belirtildiği gibi DSP'nin gerek kuruluş aşamasında, gerek kurulduktan sonra solda birlik konuları tartışılmış, önce HP, daha sonra SHP bu birlikteliğin kurulması için DSP ile görüşmeler yapmışlardı. SHP

⁵⁴⁰ **SHP Parti ve Yöneticiler Rehberi**, Sanem Matbaacılık, Ankara, 1986 ve SHP Programı, www.belgenet.com, Erişim Tarihi 20.03.2006

⁵⁴¹ **SHP Parti ve Yöneticiler Rehberi**, Sanem Matbaacılık, Ankara, 1986 ve SHP Programı, www.belgenet.com, Erişim Tarihi 20.03.2006

⁵⁴² **SHP Parti ve Yöneticiler Rehberi**, Sanem Matbaacılık, Ankara, 1986 ve SHP Programı, www.belgenet.com, Erişim Tarihi 20.03.2006

kurulmadan önce HP, DSP ile birleşme çabası içine girmiş fakat Rahşan Ecevit'in olumsuz yanıtıyla karşılaşmıştı. Bu şekilde kurulan DSP'nin programında da SHP'de olduğu gibi sosyal demokrasi düşüncesinin ana kavramları (özgürlük, eşitlik, dayanışma gibi) vardı ve temel hak ve özgürlüklere dayalı, çoğulcu ve katılımcı demokrasi amaçlanmaktaydı. Ancak DSP programında demokratikleşmenin somut önlemleri olarak, siyasi partilerin tüm yerleşim noktalarında örgütlenmelerini, partilerin dernek ve sendikalarla işbirliği yapmalarını, yüksek öğrenim gençliği ve üniversite öğretim üyelerinin partilere üye olmalarını yasaklayan hükümlerin kaldırılmasını ve ilke olarak anayasada belirtilenlerin daha ötesinde bir demokratikleşme ve örgütlenme özgürlüğünün olması gerektiği savunulmuştu. İdeolojik yönelimini de programında anlatan DSP kendini atacağı her adımda halkın istemini ve katılımını arayan bir parti olduğu şeklinde tanımlayarak demokratik solun, kusursuz toplum veya yeryüzü cenneti hayaller uğruna yaşayan kuşakları feda edebilen bir ütopyacılık olmadığı gibi toplumların gelişmelerinin zorunluluk yasalarıyla belirlendiğini öne süren; o arada sınıf çatışmasını veya kapitalizmin çöküşünü kaçınılmaz sayan bir yazgıcılık olmadığını da belirterek Parti'nin bu tür solculuk anlayışlarının dışında ve karşısında yer aldığını ve demokratik sol'un insanca ve hakça bir düzen değişikliği için toplumdaki çelişkilerin ve gerilimin artmasını beklemediğini ve yeni bir sınıf egemenliğinin kurulmasından ziyade her türlü sınıf egemenliğinin ve ayrıcalığın kaldırılmasını ve önlenmesini amaçladığı belirtilmişti.⁵⁴³ Programında CHP'nin Altı Ok'unu terk ettiği görülen DSP programının ilkeler, amaçlar bölümünde; "Özgürlük, Bağımsızlık, Adalet ve eşitlik, Demokrasi, Hakça gelişme ve refah, Sağlıklı ve güvenli yaşam" gibi ilkeler bulunmaktaydı.⁵⁴⁴ DSP, devletin üretime doğrudan katılması gerektiğini; özellikle sanayi dalları kurmada, geri kalmış bölgelere yatırım yapmada devletin fonksiyonu olması gerektiğini savunmakta fakat özelleştirmeye karşı açık bir tavır almazken, özgürlüğü öncelikle siyasal özgürlük, özellikle örgütlenme ve anlatım özgürlüğü olarak tanımlarken bir

⁵⁴³ **DSP 1987 Programı**, Sistem Ofset, Ankara, 1987

⁵⁴⁴ **DSP 1987 Programı**, Sistem Ofset, Ankara, 1987

sınıf egemenliğine karşı olduğunu, tarafların birbiriyle eşit koşullar içinde varolabileceğini kabul etmekte ve kendisini esas olarak toplumun ekonomik bakımdan güçsüz, dar gelirli, emeğiyle geçinen ve onların çıkarlarını savunan bir parti olarak tanımlamaktaydı.⁵⁴⁵ Ayrıca DSP programında köylülere özel bir yer verilmekte ve köylü sınıfının demokratik sol için anlamı açıklanırken Türkiye’deki köylülüğün nüfusun yaklaşık yarısını oluşturduğu ile köylülerin toplumun en ihmal edilmiş, en yoksul kesimi olduğu saptaması yapıldıktan sonra ülkenin hâlihazırdaki sorunlarının köylünün ihmali ve yoksullaşması yüzünden kaynaklandığı belirtilmekte ve demokratik sol hareketin kalkınmayı köylüden başlatma ve tüm yurda dengeli olarak yayma kararında olduğu açıklanmaktaydı.⁵⁴⁶

Bu şekilde DSP’nin Batı Avrupa’dan farklı olarak işçi sınıfından değil de köylüden kalkınmayı başlatacaklarını söylemesi bir yandan evrensel sosyal demokrasi düşüncesine ters düşerken öte yandan bu durum 1980 öncesinde CHP programlarında da yer alan “sosyal demokrasi” benzeri “demokratik sol”un birbirlerinden ayrıldığı noktaları belirtmek açısından ipucu oluşturmaktadır. Zira bu şekilde yapılan 1987 seçimlerine ilk defa SHP ve DSP şeklinde iki ayrı parti olarak katılan sosyal demokratlardaki bölünme ileride inceleneceği üzere CHP’nin yeniden kurulmasından sonra da günümüze kadar devam edecek olup anılan tarihten itibaren sık sık sosyal demokratların birliği meselesi sol gündemin öncelikli maddesini teşkil edecekti.

Nitekim bu şekilde sosyal demokratların birleşmesi tartışmaları ile birlikte girilen 1987 seçim sonuçları sol partiler açısından başarılı olamayacaktı. Ancak seçimler öncesinde ANAP iktidarı 12 Eylül idaresince getirilen siyasi yasakların kaldırılması için Eylül 1987’de referanduma gitmişti. Çok az bir farkla yasakların kaldırılması kabul edildi. Başbakan Turgut Özal

⁵⁴⁵ **DSP 1987 Programı**, Sistem Ofset, Ankara, 1987

⁵⁴⁶ **DSP 1987 Programı**, Sistem Ofset, Ankara, 1987

daha bu sonuç ortaya çıkmadan önce Kasım ayında erken seçime gidileceğini açıkladı.13 Eylül 1987’de Bülent Ecevit DSP'nin başına geçti. Süleyman Demirel de DYP başkanlığını devraldı.

29 Kasım 1987 genel seçimlerinde ANAP ikinci kez tek başına iktidara geldi, oy oranı düşmüştü ama çoğunluğu yine de kazanabilmişti. ANAP bu seçimlerde % 36 oy alarak 292 milletvekili kazandı.

Tablo:11 29 Kasım 1987 Milletvekili Seçim Sonuçları

Oranlar				
Partiler	Oy sayısı	Tüm seçmenler içinde	Geçerli oylar içinde	Milletvekili sayısı
ANAP	8,704,335	33,0	36,3	292
SHP	5,931,000	22,5	24,7	99
DYP	4,587,062	17,4	19,1	59
DSP	2,044,576	7,8	8,5	
RP	1,717,425	6,5	7,2	
MÇP	701,538	2,7	2,9	
IDP	196,272	0,7	0,8	
Bağımsızlar	89,421	0,3	0,4	
Geçerli oylar	631,912	2,4		
Kul. Oylar top.	24,603,541			
Oy kul'mayanlar	1,773,385	6,7		
Toplam	26,376,926	100	100	450
Kaynak : DİE, Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, 18.04.1999, Cilt I, Ankara, 2000, s.XIV-XV				

SHP % 24 ile 99 , DYP ise % 19 oyla 59 milletvekilliği kazandı. Bülent Ecevit'in başına geçtiği DSP % 8.5 oy almış ancak % 10 barajını aşamayarak meclis dışında kalmıştı. Aynı şekilde MÇP ve RP'de TBMM dışında kaldı. Ecevit bu sonucun ardından bir süre siyasetten çekildi.

ANAP 1987 seçiminde de birinci parti oldu ama aldığı oy oranı geçerli oylar itibariyle 1983'te ki oy oranına göre % 9 düşüktü. Seçim sonuçlarına göre DSP, RP, MÇP ve İDP barajı aşamadıklarından milletvekilliği kazanamadılar. 7 partinin katıldığı seçimden üç partili bir meclis çıktı. Üç parti geçerli oyların % 80'ini almıştı. Bu ise tüm seçmenlerin % 73'ünü oluşturmaktaydı. Ancak 1983'te bir partide toplanmış alan sol oylar bu sefer iki partiye dağılmıştı ve tüm seçmenlere bakıldığında 1987'de SHP'nin ve DSP'nin oy oranlarının toplamın % 30 olduğu görülmektedir. Daha önceden belirtildiği gibi 1983'te HP nin oranı % 27 idi. Bu şekilde solun toplam oyu üç puan artmıştı.

Ergüder'e göre; 1987 seçiminde ANAP ın birinci parti olmasının nedenleri iktisat alanındaki başarısı ve bürokrasiyi azaltması idi.⁵⁴⁷ Ayrıca toplanan vergilerle sunulan hizmetler arasındaki ilişkiyi göstermek içinde iyi bir kampanya yürütülmüştü ama izlenen yıllarda enflasyon artmaya devam ederken iktisadi büyümenin hızı da azalacak ve 1989 da yapılan yerel seçimlerinde ise ANAP, SHP karşısında büyük yenilgi alacaktı.

Fakat SHP içinde bir takım hizipleşmeler oluyordu. 25 Haziran 1988'de Erdal İnönü SHP genel başkanlığına yeniden seçilmekle beraber Parti'ye Deniz Baykal grubu hakim oldu. Deniz Baykal SHP genel sekreteri seçildi. Ama yerel seçimlerde alınan başarılı sonuç nedeniyle Parti bir müddet duruldu. "26 Mart 1989 yerel seçimleri, Türkiye'de sol için bir dönüm noktası oldu. 12 Eylül'den sonra adım adım ilerleyen sol, bu seçimlerde yerel yönetimleri ele geçirdi. SHP, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep,

⁵⁴⁷ Üstün Ergüder, Yılmaz Esmer ve Ersin Kalaycıoğlu, **Türk Toplumunun Değerleri**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1991, s. 158-159

Kayseri gibi altı Büyükşehir belediye başkanlığını, ayrıca 39 il, 283 ilçe ve 327 beldede belediye başkanlıklarını kazanmıştı. DSP sadece 10 ilçe ve 28 beldede başkanlık elde etti. Seçim sonuçları ANAP'ın eridiğini gösteriyordu. ANAP seçimlerden önce sahip olduğu 59 il belediye başkanlığından 57'sini kaybetmişti. Bir erken genel seçimde SHP'nin iktidarı kaçınılmaz gibi görünüyordu.”⁵⁴⁸ Bu sonuçlar üzerine SHP ve DYP, ANAP iktidarının meşruiyetini kaybettiğini, halkın desteğini yitirdiğini ve bu nedenle genel seçimlerin yenilenmesi gerektiğini savunmaya başladılar. Turgut Özal 9 Kasım 1989'da Kenan Evren'den boşalan cumhurbaşkanlığına seçildi. 12 Aralık 1990'da İnönü ile Demirel buluştu, ortak bildiri imzalayarak erken seçim istediler. Bu arada SHP içinde İnönü-Baykal mücadelesi devam ediyordu. Eylül 1990'da Genel Başkan Erdal İnönü ile anlaşmazlığa düşen Genel Sekreter Deniz Baykal bu görevinden istifa etti. 29 Eylül 1990'daki SHP 6.Olağanüstü Kurultayında Erdal İnönü ve Deniz Baykal karşı karşıya geldi. Ancak İnönü 504 oyla genel başkanlık seçimini kazandı. Deniz Baykal ise 405 oy aldı. SHP Genel Sekreterliği'ne Hikmet Çetin seçildi ancak parti içinde Baykal'ın muhalefeti bitmedi. Haziran 1991'deki olağan kurultayda İnönü-Baykal bir defa daha karşı karşıya geldi. Ancak bu kez de kazanan İnönü oldu.

Diğer yandan Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ANAP içinde de iktidar mücadelesi yaşanıyordu. Mesut Yılmaz Haziran 1991'de ANAP genel başkanı seçildi ve parti Ekim'de erken seçimlere gidilmesini kararlaştırdı.

1990 yılının siyaset alanındaki en önemli gelişmesi ise; etnik kimlik temelli bir parti olan HEP'in (Halkın Emek Partisi) kuruluşuydu. Böylece partiler yelpazesinde daha önce yer almayan bir oluşum ortaya çıkarken 1991 seçiminde SHP, HEP ile ittifak yaptı.

⁵⁴⁸ Bila, a.g.e., s.317

20 Ekim 1991 günü yapılan ve altı partinin doğrudan, üç partinin de katılanlarla ittifak yaparak girdiği milletvekili seçimini DYP % 27 geçerli oyla birinci sırada bitirdi. Bunu % 24 oyla ANAP izlemiştir. Üçüncü sırada % 21 ile HEP ile ittifak yapan SHP yer almıştır. MÇP ve İDP ile ittifak yapan RP % 17 oy almıştır. DSP ise % 11 almıştır ve bu şekilde bir önceki seçimde baraj engeline takılan Refah Partisi ve DSP bu seçimde barajı aşmışlardır.

Tablo:12 20 Ekim 1991 Milletvekili Seçim Sonuçları

Oranlar				
Partiler	Oy sayısı	Tüm seç.içinde	Geç. Oy.içinde	Milletvekili sy.
DYP	6,600,726	22,0	27,0	178
ANAP	5,862,623	19,6	24,0	115
SHP	5,066,571	16,9	20,8	88
RP	4,121,355	13,7	16,9	62
DSP	2,624,301	8,8	10,7	7
SP	108,369	0,4	0,4	
Bağımsızlar	32,721	0,1	0,1	
Geçerli oylar	740,423	2,5		
Kul. Oy. Top.	25,157,089			
Oy kul.mayan.	4,822,034	16,1		
Toplam	29,979,123	100	100	450
Kaynak : DİE, Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, 18.04.1999, Cilt I, Ankara, 2000, s.XIV-XV				

Seçim sonuçlarına göre SHP ve DSP'nin oyları seçime katılan seçmenlerin oylarının % 34'üne çıkarken seçimlerin galibi olarak hükümeti kurma görevi DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verildi. Demirel DYP-SHP koalisyon hükümetini 20 Kasım 1991'de kurdu. SHP Genel Başkanı

Erdal İnönü Başbakan Yardımcılığı görevini almıştı. Bu şekilde 1983-1991 yılları arasındaki tek partinin iktidar olduğu bir dönemden sonra 1991'den itibaren yine koalisyonlar dönemi başlamıştı. Böylece Kongar'a göre; "1950'li yıllardan beri DP ile anılan partinin devamı niteliğinde olan siyasal partiler ile CHP arasında meydana gelen "partiler eksenindeki" bir zıtlasma ve bölünme tarihe karışmış oluyordu ve 12 Eylül askeri darbesine ve onun uzantısı olan ANAP dönemine karşı "orta sağ" ile "orta sol" arasında "özgürlükçü demokrasinin yaşatılması ve geliştirilmesi" amacına yönelik bir uzlaşma gerçekleştirilmiş bulunuyordu."⁵⁴⁹ Kurulan koalisyon hükümeti, Süleyman Demirel'in, Mayıs 1993'te Cumhurbaşkanı seçilmesine kadar bir buçuk yıl sürdü. Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasından sonra ise DYP-SHP koalisyonu; Demirel'in yerine seçilen Tansu Çiller'in başbakanlığında iki yıldan daha uzun bir süre devam etti. Öte yandan sekiz yıllık ANAP iktidarında pazar ekonomisi açısından temel reformlar yapıldı. Önceki yılların ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisinin yerini ihracata yönelik büyüme stratejisi aldı, ithalat serbestleştirildi, Katma Değer Vergisi getirildi, Türk Lirası dövize çevrilebilir oldu, Bu dönemde demokratikleşme konusunda da adımlar atıldı, Kürtçe konuşma yasağı kaldırıldı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru hakkı getirildi.⁵⁵⁰ 1991 seçimi öncesinde DYP, demokratikleşme olgusunu kampanyasında işledi. Bora-Erdoğan, 1980'lerin sonunda en çok tercih edilen parti konumuna yükselen SHP'nin demokratikleşme konusunda yerleşik hegemonyaya karşı bir hegemonya oluşturma fırsatına sahip olduğunu ama bu konu ile ilgili insiyatifi DYP'ye kaptırdığını söylemişlerdir.⁵⁵¹

Ancak 1992 yılının konumuz açısından önemi CHP'nin yeniden açılması oldu. "CHP'yi yeniden açmak için harekete geçen kurulun asıl amacı, diğer iki parti SHP ve DSP'yi içine alacak biçimde solu birleştirmek,

⁵⁴⁹ Kongar, a.g.e., s.227

⁵⁵⁰ Ergun Özbudun, "Turkey: Crises, Interruptions and Reequilibrations", (Der.) L. Diamond, J.J Linz ve S. M. Lipset, **Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy**, Boulder Lynsee Reinner, s.242

⁵⁵¹ Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan, "CHP ve DSP'de Solun Bakiyesi Nedir", **Birikim**, 120, Nisan 1999, s. 29

yeniden tek parti olarak ortaya çıkmaktı. İki partiyle de görüşmeler yaparak, birleşme için onları ikna etmeye çalışacaklardı. Ama öncelik yoktu. Hangisi daha önce birleşmeyi kabul ederse onunla birleşilecek, daha sonra diğerinin ikna edilmesine çalışılacaktı.⁵⁵² “CHP on bir yıl sonra yeniden siyaset sahnesine çıkmıştı. Genel başkanı Deniz Baykal’dı. CHP’nin eski genel başkanı Bülent Ecevit bir başka sol partinin DSP’nin başındaydı. Örgütünün ve tabanının büyük bir bölümü de Erdal İnönü’nün başkanlığındaki SHP’deydi. Atatürk’ün kurduğu CHP şimdi üç parçaydı.⁵⁵³

1993 yılı Türkiye açısından oldukça önemli olayların yaşandığı bir yıl oldu. 17 Nisan 1993’te Cumhurbaşkanı Turgut Özal vefat etti. DYP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel cumhurbaşkanlığına aday oldu ve 16 Mayıs 1993’te yapılan üçüncü tur oylamada koalisyon ortağı SHP’nin desteğiyle dokuzuncu cumhurbaşkanlığına seçildi. CHP bu seçimlerde İsmail Cem’i aday göstermişti. Bu gelişmeyle DYP-SHP hükümeti de sona ermiş bulunuyordu. 3 Haziran 1993’te Tansu Çiller, DYP Genel Başkanı seçildi. 6 Haziran’da ise SHP Genel Başkanı İnönü Eylül ayındaki kurultayda siyaseti bırakacağını açıkladı. Eylül ayındaki kurultayda da Murat Karayalçın, SHP’nin başına geçti.

2.5 1992- 2007: CHP’nin Yeniden Kuruluşu Sonrasında Türkiye’deki Siyasal Gelişmeler

İşte bu şekilde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerle birlikte gelinen 1994 yılı başlarında Türkiye bir iktisadi krize girmiş, yükselen enflasyon, durgunluk, artan iç ve dış borçlarla büyüyen bir dış ticaret açığı yaşanmaktaydı. Bu arada 26 Mart 1994 yerel seçimlerine aynı kulvardaki SHP, DSP ve 1992’de yeniden kurulan CHP ayrı ayrı girmiş ve 3 sol parti toplam ancak % 25 oy alabilmişti. Bir önceki seçimde kazanılan büyük kentler

⁵⁵² Bila, a.g.e., s.329-330

⁵⁵³ Bila, a.g.e., s.333

Refah Partisi'ne teslim edilmişti. Bütün bunlar 1991 seçimindeki koaliyon partilerini küçültmüş, 1980'le birlikte kapatılan MSP'nin tabanına hitap edilerek kurulan Refah Parti'sini ise büyütmişti. Sol oylar ise gitgide eridiğinden SHP ve CHP arasında birleşme çalışmaları başladı. Tam da henüz ekonomik sıkıntıların devam ettiği bir sırada 18 Şubat 1995'te toplanan kurultayda 1003 delege birleşmenin CHP, 635 delege de SHP çatısı altında olması yönünde oy kullandı. Bunun üzerine hemen toplanan SHP Kurultayı'nda 121'e karşı 508 oy ile parti feshedildi ve CHP'ye katılım kararı alındı. Hikmet Çetin oybirliğiyle CHP Genel Başkanı seçildi. Çetin, CHP'nin 5. Genel Başkanı oldu. 9 Eylül 1995'deki kurultayda ise Deniz Baykal genel başkanlığa geldi. 30 Ekim'de DYP ve CHP bir koalisyon hükümeti kurdu. Bu hükümette CHP Genel Başkanı Deniz Baykal Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak yer aldı. Erken seçim koşulu ile kurulan koalisyon hükümeti nedeniyle TBMM seçimlerin 24 Aralık 1995'te yenilenmesi kararı aldı. Öte yandan yapılan hukuksal düzenlemelerin neticesinde 1983 yılında kurulan MÇP nin adı da 1993 te MHP oldu ve böylece CHP ile birlikte MHP de 1995 seçimine 1980 öncesi adlarıyla girecek duruma gelmişlerdi.

1995 seçimlerinde RP geçerli oyların % 21'ini, ANAP % 20'sini, DYP ise % 19'unu almıştı.

Tablo:13 24 Aralık 1995 Milletvekili Seçim Sonuçları

Oranlar				
Partiler	Oy sayısı	Tüm.seç.içinde	Geç.oy.içinde	Milletvekili sy
RP	3,012,450	17,6	21,4	158
ANAP	5,527,288	16,6	19,7	132
DYP	5,396,009	15,8	19,2	135
DSP	4,118,025	12,1	14,6	76
CHP	3,011,076	8,8	10,7	49
MHP	2,301,343	6,8	8,2	
HADEP	1,171,623	3,4	4,2	
YDP	133,889	0,4	0,5	
MP	127,630	0,4	0,5	
YDP	95,484	0,3	0,3	
İP	61,428	0,2	0,2	
YP	36,853	0,1	0,1	
Bağımsızlar	133,895	0,4	0,5	
Geçersiz oylar	974,476	2,9		
Kul. Oy. Top.	29,101,469			
Oy kul. Mayanlar	5,054,512	14,8		
Toplam	34,155,981	100,0	100	550
Kaynak: DİE, Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, 18.04.1999, Cilt I, Ankara, 2000, s.XIV-XV				

Üç sağ partinin arkasından önemli sayılacak farkla iki sol parti olan DSP ve CHP de meclise girmişti. Ancak DSP % 15 ve CHP ise % 10.7 oranında oy alabilmişti. Solda olan iki parti, seçimlerde meclise girebilen diğerlerine nazaran en düşük oyları almakla beraber bunların da oyları kendi içlerinde birbirine yakın değildi. Görüldüğü gibi CHP sınırdan barajı aşmıştı.

Daha önce SHP'nin gerisinde kalan DSP ise bu seçimde SHP'nin birleştiği CHP'nin de önüne geçebilmiştir. Seçime katılan 12 partiden 6 parti, kullanılan geçerli oyların % 86'sını alarak meclise girmişti ki, bu tüm seçmenlerin % 71'ine karşılık geliyordu. Bu şekilde seçmenlerin % 29 u mecliste temsil edilmemişti. Öte yandan kimlik politikası güden iki partiden biri olan MHP geçerli oylarda % 8 ve HADEP ise % 4 ile meclis dışında kaldılar. Diğer partilerin oranları ise % 1'in altındaydı.

Refah Partisi bu seçimler öncesinde yapmış olduğu kampanyasında, iki yüz yıllık modernleşme çabasını başarısız bulmaktaydı. Toprak'a göre, RP; sanayileşmede yabancı düşünce ve kaynaklara verilen önemden ötürü geri kaldığını ve bu durumun da ahlaki bir kriz getirdiği savunulmakla; yeni bir şuurun, ülkede, maddi zenginliğin üstünde yüksek değerlerin meydana getirdiği bir şemsiye oluşturacağı iddia edilmekteydi.⁵⁵⁴ Bu nedenle 1995 seçim kampanyası bütün partilerin birbirlerinin olumsuzluklarına dayalı propaganda yaptıkları 'negatif siyaset' üzerine inşa edildi. Refah Partisi ise; sistem dışı kalıp, negatif siyasette; sadece öteki partilere değil, sistemin tümüne yöneldi. Refah Partisi kendi iddiasına göre; yozlaşmış düzene bir alternatif olarak çıkmıştı.

1995 seçiminde DSP, 'milliyetçi sol' diye açıkladığı bir çizgiyi savunurken CHP ise; seçmenin karşısına 'yeni sol' sloganı altında bir programla çıktı. Her ne kadar 1995 seçimleri sonucunda ortaya çıkan tabloya göre; sağ oylardaki artma, soldaki azalışa göre önemli boyutlarda değilse de; iki bloğun kendi içinde önemli kaymalar vardı. Turan'a göre; "DYP ve ANAP'taki azalmanın RP ve MHP'deki artış kaynağı olduğu söylenebilir. İlk iki partideki azalmanın toplamı, son iki partideki artış toplamı civarındaydı. Yani 1991'den 1995'e kadar sağ içinde; merkez sağ partilerin oyları azalırken, daha uçtaki sağ partilerin oyları artmıştı. Aynı dönemde solda ise SHP-CHP den DSP ve HADEP'e kayma vardı. Böylece merkez soldan

⁵⁵⁴ Toprak, "The State, Politics and ..." a.g.m., s. 128-129

milliyetçi sollara bir kayma olduğu söylenebilir. Sağ ve sola topluca bakıldığında; kaymanın milliyetçi ve dini olduğu görülmektedir.”⁵⁵⁵

Görüldüğü üzere; “1995 seçiminde en çok oyu; İslami kimliğe dayalı siyaset yapan, söylemi sistem ve batı karşıtı olan RP almıştır ki, bu gelişme hem Türkiye’nin ve dolayısıyla hem CHP’nin ve hem de sosyal demokrasi düşüncesinin ülkede izleyeceği yolun gidişatı üzerinde ilk ipuçlarını vermeye başlarken, kimliğe dayalı siyasetin bundan sonraki seçimlerde oynayacağı rolü de göstermekteydi. Nitekim bu seçimlerde dini kimlik üzerine politika inşa eden RP ile beraber Kürt kimliğine dayalı siyaset yapan ve kapatılan HEP’in arkasından kurulup seçimlere bağımsız kimliği ile giren HADEP (Halkın Demokrasi Partisi) büyük bir kısmı güneydoğu illerinden olmak üzere % 4 oy almıştı. Ancak HADEP’in % 4 oy ortalamasına rağmen, % 10’luk baraj nedeniyle hiç milletvekili çıkaramamıştır. Bu şekilde anılan tarihe kadar kimlikleri esas almayan merkez siyasi yapı, ilk defa kimliğe dayalı siyaset tarafından kırılmıştır ki bunlar etnik ve dini kimliğe dayanan siyasetti.”⁵⁵⁶

Kalaycıoğlu, 1995 seçiminden sonra seçmenlerin siyasi tercihlerini ve tutumunu incelediği araştırmasında; parti tercihlerinin; cinsiyet, toplumsal sınıf, öğrenim durumu, kır-kent ayrımı, dindarlıkla ölçülen merkez-çevre yönelimini, etnik köken ve iktisadi tatmin ile ilişkilerini irdemiştir. Deneklerin kendilerini sağ-sol yelpazesinde nereye koyduklarına da bakmıştır. Kalaycıoğlu, seçmenin en sağa kaymasını etkileyen faktörlerin toplumsal ekonomik koşullardan çok, derinleşen kültürel ve ideolojik farkları olduğunu söylemektedir.⁵⁵⁷ Turan ise; Toplumsal hareketlilik de kültürel unsurlardan sonra ikinci bir rol oynadığını belirtirken parti tercihlerinin kültürel belirleyicilerinin yükselmekle birlikte toplumsal iktisadi belirleyicilerin aynı kaldığına işaret etmiştir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ Turan, a.g.e., s. 152

⁵⁵⁶ Turan, a.g.e., s.149

⁵⁵⁷ Ersin Kalaycıoğlu, “The Shaping of Party Prefences in Turkey: Coping with the Post Cold War Era”, *New Perspectives on Turkey*, 56, 1999, s. 71-75

⁵⁵⁸ Turan, a.g.e., s 154

Nitekim Bayramoğlu da, 1995 seçimlerindeki değişimi kimlik siyaseti açısından ele aldığı anda: ‘bu seçimde atomize bir birey üzerine kurulu siyasi projeleri dile getiren merkez sağ ve merkez sol partiler küçölürken, kimlik hareketlerine ya da bu hareketlere gösterilen tepki indeksli siyasi partiler büyüdüklerini belirtmiş⁵⁵⁹ Gülalp’te; konuya kimlik açısından yaklaşmakta ve dünyanın birçok başka yerinde olduğu gibi Türkiye’de de sağ-sol’un çatışma eksenini olmaktan çıkarak, yerini kimlik siyasetlerine bıraktığını belirtmiştir.⁵⁶⁰

Bayramoğlu; seçim sonuçlarıyla ilgili olarak, mahalle bazında yaptığı derinlemesine görüşmelerin ışığı altında RP’ye oy verenleri incelemiştir. Vardığı sonuç; RP nin büyük ölçüde: tepkisel bir parti olmadığını, İslami duyarlılığı temsil eden bir parti olduğunu ancak aynı zamanda yoksulları, Kürtler’i ve dışlanmışları sistem içine bir kimlik içinde taşıdığını söylemektedir.⁵⁶¹ Schick-Tonak⁵⁶² aynı çizginin önceki partisi olan MSP’yi; küçük burjuvazinin, büyük ve örgütlü sermayeye karşı verdiği mücadelenin destekçisi olan parti olarak nitelendirirken Gülalp; RP’yi destekleyenlerin sermayenin özellikle taşradaki küçük ve orta boy işletmelerden oluşan ‘çevre’ kesimleri; muhafazakar eğilimli, genellikle taşra kökenli, üniversite mezunlarından oluşan orta sınıfın ‘çevre’ unsurları; ihracat ekonomisi ortamının ürünü olan hızla büyüyen iş adamları kesimi; kentler de yeni göç etmiş büyük ölçüde düzenli bir iş bulamadığı için marjinal faaliyetlere kaymış kişiler, üniversite öğrencileri ve Kürtler olarak sıralamaktadır.⁵⁶³ Birtek ve Toprak ise; İslam’ın bir toplumsal kültürel hareket olarak, Türkiye dünya pazarıyla bütünleştikçe, hem sanayiye dayanan ekonominin artan öneminin kendilerini tehdit ettiğini hisseden küçük ticaret erbabı, küçük iş adamı ve sanatkarları hem de yeni teknolojik ortama uyum sağlayarak ondan

⁵⁵⁹ Ali Bayramoğlu, **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 34-37

⁵⁶⁰ Haldun Gülalp, **Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri**, Metis, İstanbul, 2003, s. 13-4

⁵⁶¹ Bayramoğlu, a.g.e., s.36-37

⁵⁶² Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, “Uluslararası Boyut, Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, Der. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul, Belge Yayınları, s.373

⁵⁶³ Gülalp, a.g.e., s. 59

yararlanıp yukarı doğru hareket eden grupları bir araya getirdiğini söylemekte ve İslam'ın iki küme içinde muhafazakar işlev gördüğünü belirtmektedirler.⁵⁶⁴ Böylece 1990'lardan itibaren, 12 Eylül müdahalesi ile oluşturulmak istenen ekonomik ve siyasal yapıya karşı toplumsal muhalefet bu defa geleneksel şekilde "sol" kanallar vasıtasıyla kendini ifade etmek yerine ekonomik ve kültürel gelişmelerin de etkisiyle bir başka şekilde sisteme muhalefet eden akımlara yönelerek çıkış noktası arıyordu. Zira temel sorun; artık ülkenin siyasal, toplumsal ve ekonomik koşulları açısından bakıldığında bir yandan kimliklere ilişkin gerilimler yaratacak, gerilimleri artıracak olaylar meydana gelirken; öte yandan bu kimliklerin görülmezden gelinmesiydi. Ancak 1990'larda da daha önceden olduğu gibi merkez sağ ve sol siyasi partiler; ait olunan kimlik grubunu önemsemeyerek hakların, özgürlüklerin ve taleplerin bireylerin kimlikleriyle bağlantılı olarak dile getirilmesi biçiminde nitelik ve yön değiştiren toplumsal talepleri aşırı yerel eğilimler olarak algılıyor ve dışlıyorlardı, bu durumun da bir temsil krizine dönüşmesi doğal olmakla beraber bu şekilde temsil kabiliyetleri azalan merkez partilerin, temsil ve örgüt bazında yenilenme yerine, kenarında yer aldıkları devlet çeperinin içine doğru çekilmeyi tercih etmeleri⁵⁶⁵ ileride görüleceği şekilde özellikle CHP açısından statükoyu muhafaza etmeye yönelik söylemler şeklinde somutlaşacaktı. Nitekim seçimden sonra yapılan bir araştırma seçmenlerin CHP ve DSP'ye oy vermelerinin, anılan partilerin "sol"da olmalarından çok başka özelliklerine bağlı olduğunu göstermişti.

⁵⁶⁴Faruk Birttek, Binnaz Toprak, "The Conflictual Agendas of Neo Liberal Reconstruction and the Rise of Islamic Politics in Turkey: The Hazards of Rewriting Modernity", **Praxis International**, 13:2, s. 198-199

⁵⁶⁵ Turan, a.g.e., s.150

Tablo:14 1995 milletvekili seçiminde oy verme nedenleri(yüzde)

	RP	ANAP	DYP	DSP	CHP
Görüşlerini beğeniyor	8	12	9	7	16
Dinci	42	-	-	-	-
Sol bir parti	-	-	-	21	9
Atatürkçü, laik	-	1	-	-	18
Demokrat	-	1	-	1	6
Sorunları çözecek	4	9	5	3	4
Denemek için	20	1	1	2	2
Güvenilir	4	9	2	37	2
Liderini beğeniyor	2	15	23	6	9
Kadrosu/adayları iyi	2	6	5	1	2
Eskiden beri o parti veriyor	1	13	18	10	14
İktidar yâda iktidar ortağı olduklarında yaptıkları için	5	14	21	4	1
Yakınlarının isteği ile	5	8	5	4	5
Diğer	7	11	11	4	12
Toplam	100	100	100	100	100
N	427	391	382	360	214
Kaynak: Turan, Ali Eşref. Türkiye’de Seçmen Davranışı, Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi, Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul, 2004, s.150					

Bu sonuçlara göre; göre DSP’ye oy verilmesinin en önemli nedeni güvenilir bulunmasıydı. DSP’ye sol olduğu için oy verenlerin oranı, CHP ye sol olduğu için oy verenlerin iki katından daha fazladır. Görüldüğü gibi

DSP'nin kendi seçmeni tarafından sol bir parti olarak algılanmasının oranı DSP'de, CHP'ye oranla daha yüksektir. Fakat seçmenler tarafından "sol"dan neyin algılandığı hususu da ilginçtir, zira DSP'nin yukarıdaki bölümlerinde incelenen programındaki görüşleri bir yana parti lideri Ecevit'in CHP genel başkanı olduğu zamandan beri açıkladığı sol ile ilgili görüşlerinin de sosyal demokrasi ile ne kadar ilintili olduğu da tartışmalı olmakla beraber Türk seçmeninin "sol"u algılayış biçimini göstermesi açısından da önemlidir. CHP'ye oy vermenin başta gelen nedeni ise partinin Atatürkçü ve laik olmasıdır. Bu oran, sol bir parti olması, demokrat olması ve deneğin görüşlerine uygun bir parti olması oranlarıyla yarıya yakın olmaktadır. Eskiden beri CHP ye oy verenlerin oranı ise onda bir kadardır⁵⁶⁶.

⁵⁶⁶ Ali Eşref Turan. **Türkiye'de Seçmen Davranışı, Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul, 2004, s.218

Tablo:15 CHP'nin nasıl bir parti olduğu (yüzde)

	CHP ye oy verecekler içinde	CHP ye oy vermeyecekler iç.	Tüm dernekler içinde
Güven veriyor	24,8	7,7	10,3
Solcu sosyal demokrat	6,4	3,8	4,2
Atatürkçü	13,8	1,9	3,7
İlerici, çağdaş, laik	11,3	0,6	2,3
Devletçiliği savunuyor	0,4	0,4	0,4
Kadroları iyi	7,8	1,8	2,8
Başarılı olacak bir parti	7,0	1,1	2,1
Ekonomik sorunları çöz. bir parti	2,5	0,3	0,6
Deneyimli	7,1	1,1	2,1
Demokrat	7,4	1,1	2,0
Diğer olumlu cevaplar	3,2	1,3	1,6
Solcu(olumsuz)	-	13,3	11,2
Ne solcu ne sağcı	-	2,3	1,9
Güven vermiyor	-	8,9	7,2
Başarılı olamaz	-	8,1	6,9
k.dervişli partiden hayır gelmez	-	5,7	4,4
İyi bir parti değil	-	4,3	3,7
Kadroları iyi değil	-	3,4	2,9
Lideri iyi siyasetçi değil	2,1	2,3	2,3
Yolsuzluklara karıştılar	-	2,1	1,8
Mil, inancıyla uğraşan bir parti	-	2,0	1,7
Halka uzak bir parti	-	2,4	1,6
Onun zam.dada ekonomi kötüydü	-	0,6	1,5
Sıradan	0,4	1,7	1,5
Hizipçi	-	1,3	1,1
Diğer olumsuz cevaplar	2,1	5,0	4,3
Cevap yok	2,8	17,1	14,9
Toplam	99,2	101,6	101,0

1995 seçimlerinden sonra kurulan ANAP-DYP koalisyonu için yapılan güvenoylaması Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilince başbakanlık görevini alan Necmettin Erbakan Haziran 1996'da DYP ile Refahiyol koalisyonunu kurdu. Ancak 28 Şubat 1997'de hükümet MGK'da uyarıldı ve artan kamuoyu baskısı üzerine Haziran 1997'de Erbakan istifa etti. ANAP-DSP-DTP koalisyonu kuruldu. CHP bu koalisyona dışarıdan destek verdi. RP daha sonra kapatıldı. Ancak 1998 Kasım ayında çeşitli yolsuzluk iddiaları ile ilgili CHP hükümete gensoru verdi ve koalisyon düşürüldü. Uzun süren hükümet çalışmaları sonucunda DYP, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit başbakanlığında kurulacak bir azınlık hükümetine destek vereceğini açıkladı ve Ecevit 11 Ocak 1999'da 21 yıl sonra tekrar başbakan oldu. Başbakanlığı sırasında terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirildi. Bu gelişmenin de etkisiyle seçimler 2000 yılında yapılması gerekirken bir yıl öne alındı. Bu şekilde gidilen 1999 seçimi; PKK liderinin de yakalanmasının etkisiyle Güneydoğu sorununa endeksli oldu ve ülkede yaşanan siyasal gelişmelere koşturarak daha önceden savunduğu ılımlı milliyetçi çizgiyi terk ederek milliyetçi sol bir parti çizgisine gelen DSP; seçim sonuçlarına göre oyların % 21'ini alarak seçimin birinci partisi, sağ milliyetçi bir parti olan MHP de oyların % 18'ini alarak ikinci parti oldu⁵⁶⁷.

⁵⁶⁷ DİE, Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, 18.04.1999, Cilt I, Ankara, 2000, s. XIV-XV

Tablo:16 18 Nisan 1999 Milletvekili Seçim Sonuçları

Oranlar				
Partiler.	Oy sayısı	Tüm seç. içinde	Geç. Oylar içinde	Milletvekili sayısı
DSP	6,919,670	18,5	22,2	136
MHP	5,606,583	15,0	18,0	129
FP	4,805,381	12,8	15,4	111
ANAP	4,122,929	11,0	13,2	86
DYP	3,745,417	10,0	12,0	85
CHP	2,716,094	7,2	8,7	-
HADEP	1,482,196	4,0	4,8*	-
BBP	456,353	1,2	1,5	-
ÖDP	248,553	0,7	0,8	-
DTP	179,871	0,5	0,6	-
LTP	127,174	0,3	0,4	-
DP	92,093	0,2	0,3	-
MP	79,370	0,2	0,3	-
BP	78,922	0,2	0,3**	-
EP	51,756	0,1	0,2	-
İP	57,607	0,2	0,2	-
DBP	24,620	0,1	0,1	-
DEPAR	37,175	0,1	0,1	-
SİP	37,680	0,1	0,1	-
YDP	44,787	0,1	0,1	-
Bağımsızlar	270,265	0,7	0,9	3
Geçersiz oylar	1,471,574	3,9		
Kul.oy.toplamı	32,656,070			
Oy kul. Mayanlar	4,839,147	12,9		
Toplam:	37,495,217	100	100	550

DSP ve MHP'nin ardından FP % 15, ANAP % 13, DYP % 12 oy almıştı.⁵⁶⁸ Seçimler sonucunda DSP nin oyu bir önceki seçime göre % 15'ten % 22'ye yükselmiş ve geçen seçimlerde barajın altında kalan MHP bu sefer meclise girmiştir. Önceki seçim sonuçlarına göre; MHP oyu en çok artan parti olurken geçerli oylarda % 8 olan oyunu on puan artırarak % 18'e yükseltmiştir. CHP ise barajı aşamadığı için tarihinde ilk defa meclis dışında kalmıştır. Bila'ya göre; "Bu tablo Türkiye'de bir devrin batışıydı. CHP, tarihinde ilk kez barajı geçememiş ve kurucusu olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girememişti. Seçimin galipleri DSP ve MHP'ydı. Bu iki partinin zaferi sürpriz olarak değerlendiriliyordu, ama aslında hiç de sürpriz değildi. DSP ve MHP yıllardır sessiz ve kararlı bir tırmanma içindeydi. Rakiplerinin hataları da eklenince, kazananlar onlar oldu. Merkez sağ Meclis'e girebilmişti ama, oyları barajın biraz üzerindeydi. Erimiş, küçülmüşlerdi. ANAP ve DYP liderleri arasında bitmek bilmeyen kavgalar; iki partinin gerileme nedenlerinin başında sayılıyordu. Devletle ve rejimle kavgaya giren FP de önemli ölçüde oy kaybetmiş ve birincilikten üçüncülüğe düşmüştü."⁵⁶⁹ Seçimlerden sonra koalisyon pazarlıkları başlamış ve 28 Mayıs 1999'da Bülent Ecevit başbakanlığında DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti kurulmuştur.

CHP lideri Deniz Baykal bu seçim yenilgisinden kendisinin sorumlu olduğunu belirterek 22 Nisan 1999'da genel başkanlıktan istifa etmiş, 22 Mayıs 1999'da toplanan IX.Olağanüstü kurultayda Altan Öymen genel başkanlığa seçilmiştir. "Yeni CHP yönetiminin önceliği "yeniden yapılanma"ydı. Her şeyden önce partide kim CHP'li, kim değil bilinmiyordu. Başka partilere geçip orada yönetici olanların bile kayıtlarda hala CHP üyesi görünmesi gibi durumlar vardı. Yeniden Yapılanma Programı'nın ilk maddesi bu nedenle parti üyeliklerinin sıfırlanarak yeniden düzenlenmesiydi. Parti üyeliğine ilişkin yılların karmaşası çözülmeden başka adım atmak olanaksızdı. CHP ve Türkiye açısından son 10 yılın değerlendirilmesi, partinin gençlere ve kadınlara açılması, Meclis ve hükümet çalışmalarının

⁵⁶⁸ Turan, a.g.e., s. 166

⁵⁶⁹ Bila, a.g.e., s. 357-358

izlenmesi ve bir gölge kabine kurulması Yeniden Yapılanma'nın diğer önemli maddeleriydi.”⁵⁷⁰

Bora ve Erdoğan; 1999 seçimleri öncesinde sol partiler olan CHP ve DSP'nin ideolojik ve politik bunalım nedeniyle, kendilerine siyasal destek devşirmeye çalıştıklarını belirtmiştir.⁵⁷¹

Tablo:17 1999'da Bir Partiye Oy Verenlerin 1995 Seçiminde Oy Verdikleri Partiler (Yüzde)

1995	1999 oyları							
Oyları	ANAP	CHP	DSP	DYP	FP	MHP	Diğer	Toplam
ANAP	41,2	0,4	22,9	6,1	6,4	14,0	9,0	100
CHP	7,0	56,9	20,8	1,5	2,3	2,3	9,2	100
DSP	4,2	6,0	73,8	3,0	4,0	5,4	3,6	100
DYP	7,7	4,1	14,0	47,5	5,9	18,1	2,7	100
FP	3,1	0,0	4,5	6,7	63,4	14,7	7,6	100
MHP	4,0	1,0	5,0	6,9	1,9	77,2	4,0	100
Diğer	6,5	5,2	7,8	2,6	5,2	2,6	70,1	100
İlk kez oy veren	10,3	11,8	22,7	7,4	13,8	24,6	9,4	100

Kaynak: Esmer, Yılmaz. At the Ballot Box: Determinants of Voting Behavior, Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer (der.), Politics, Parties and Elections in Turkey, Boulder Co., Lynnee Rienner Publishers, s.110

⁵⁷⁰ Bila, a.g.e., s. 367

⁵⁷¹ Bora ve Erdoğan, “CHP ve DSP’de ...” a.g.m., s. 30

Görüldüğü üzere; “1995’te ANAP’ın oy oranı % 16.2 iken araştırma sonuçlarına göre anılan seçimde ANAP’a oy vermiş olanların % 22.9’u 1999 seçimlerinde DSP’ye oy vermiştir. Yani DSP’nin 1999’daki % 18.5’lik oyunun % 3.7 puanı bir önceki seçimde ANAP seçmeni olanlardan, % 2.2 puanı ise DYP seçmeni olanlardan gelmiştir. Bir başka ifadeyle DSP’nin aldığı % 19 oyun % 6 puanı merkez sağ kaynaklıdır. Araştırmaya göre; CHP den gelenler ise % 1.8 puandır. % 8.9 puanda DSP nin kendi oyudur. Bu şekilde DSP nin artan milliyetçi söylemi merkez sağdan altı puan getirirken, kendi seçmeninden üç puan kaybettirmiştir. DSP sadece merkez sağdan değil, MHP-FP çizgisinden de oy almıştır. Öte yandan DSP ilk kez oy verenlerin % 23 ünün tercihi olmuştur.”⁵⁷²

Çarkoğlu ve Avcı⁵⁷³ ise, seçim sonuçlarına göre çevre güçlerinin türdeş olmadığını ve DSP’nin süren tarihi ve geleneksel etkisiyle birlikte islamcı ve milliyetçi eğilimler de sergilediğini belirtmektedir.

Öte yandan Ayata’ya göre de; Alevilerle Sünniler, Kürtlerle Türkler, İslamcılarla laikler arasında ana toplumsal ve siyasi bölünmelerin 1990’larda yoğunlaştığı ve bu bölünmelerin merkez ve çevreyi yeniden yapılandırmakla birlikte çevrenin dini duyarlılığını geleneksel olarak savunagelen sağ partilerin, çevrenin taleplerine daha az ilgi göstermelerinin sonucunda popülist politikalarda yarattığı boşluğun esas itibariyle FP ve MHP tarafından doldurulduğu ifade edilmiş ve buna göre anılan iki parti büyük kentlerdeki yoksullar, kırsal kitleler ve son yıllarda ekonomik kalkınmadan yararlanamamış Anadolu kasabaları sakinleri arasında geniş tabanlar bulduğu ifade edilmiştir.⁵⁷⁴

⁵⁷² Turan, a.g.e., s.170

⁵⁷³ Ali Çarkoğlu, Gamze Avcı, “An Analysis of the Electorate from a Geographical Perspective”, (Der.) Sabri Sayarı, Yılmaz Esmer, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, Boulder Co. Lynce Reinner Publishers, s. 132-133

⁵⁷⁴ Ayşe Güneş Ayata, Sencer Ayata, “Ethnic and Religious Bases of Voting”, (Der.) Sabri Sayarı, Yılmaz Esmer, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, Boulder Co. Lynce Reinner Publishers, s. 154-155

Kimlik politikalarının 1999 seçimlerine olan etkisiyle ilgili olarak Esmer⁵⁷⁵'in yaptığı bir araştırmada; deneklere milliyetçilik, dini, gelenek ve ahlak, insan hakları ve demokrasi, laiklik değerlerinden hangisine öncelik vermesi gerektiği sorulmuştur. Dini değerleri diğer değerlerden daha fazla önemseyenlerde CHP'nin oyu %1 den azdır. Laikliği diğer değerlerden fazla önemseyenlerde CHP'nin oyu % 18'dir. Araştırma sonuçlarına göre; CHP'ye oy verenler parlamenterlerin halkın isteklerinden haberdar olup olmadığı sorusuna olumsuz cevap verirlerken gelir düzeyi arttıkça, CHP'ye oy verme oranı artmakta ancak bu partiye oy verenler de CHP'nin halkın isteklerinden haberdar olmadığını düşünmekle birlikte CHP ve DSP'ye oy veren seçmenlerin görüşleri laiklik kavramı ile olumlu bağlantı içinde olduğu tespit edilmiştir.

Ayata ise, 1999 seçiminden sonra yaptığı değerlendirmede, CHP'nin oy kaybını ideoloji ve programına ilişkin sorunlar, örgütsel yapı ve liderliğine ilişkin sorunlar ile toplumsal destek sağlamama olmak üzere üç nedene bağlarken yazara göre; CHP, ideolojik tutarlılık sağlayamamış; uygulanabilir politikalar ve programlar oluşturamamıştır.⁵⁷⁶

Böylece yüzyıl sona ererken Türkiye seçmenlerinin % 52'si milliyetçi ya da dinci eğilimlere oy vermiş, % 17 ise ya hiç oy vermemiş ya da geçersiz oy vermiştir. Bu şekilde merkez sağ ve solun toplam oyu tüm oyların onda üçü kadar olmuştur.

Sakallıoğlu; CHP'yi esas alarak, solu değerlendirirken DYP ile kurduğu 1991 koalisyonundan başlayarak CHP'nin; şehit aileleri ile kültürel aidiyetlerine tutulmuş cemaatler yerine çoğulcu “siyasal” varoşları kışkırtmak ve yoksulluğun laiklik kadar önemli olduğunu vurgulamak yerine bu konuda

⁵⁷⁵ Yılmaz Esmer, “At the Ballot Box: Determinants of Voting Behavior”, (Der.) Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, Boulder Co. Lynne Rienner Publishers, s. 98

⁵⁷⁶ Ayşe Güneş Ayata, “The Republican People's Party”, (Der.) Barry Rubin ve Metin Heper, **Political Parties in Turkey**, Frank Cass., London, s.135

duyarsız kalmak suretiyle kendi doğal kitlesine aşırı yabancılaştığını saptamakta ve merkez solun çökme sürecinin bittiğini söylemektedir⁵⁷⁷ Kepenek ise; CHP'nin durumunu “uçuruma gidiş” olarak nitelendirdikten sonra, geline nedenin üç durumun üç nedeni olduğunu ve bunların üst yönetimin dünya ve yurt gelişmelerini yakalayacak işleyiş ve etkinlikten uzak kalması, kimi belediyelerin uygulamalarındaki eksiklikler partinin kendi içinde yada örgütsel çatışmaya sürüklenmesi olarak belirlemektedir.⁵⁷⁸

Seçim sonuçlarına göre meclis dışında kalan CHP ,TBMM dışında olmasına rağmen iktidardaki koalisyona karşı muhalefetini sürdürmüş ve özellikle Şubat 2001 ekonomik krizinden hükümeti sorumlu tutarak muhalefetini şiddetlendirmiştir. Erken seçim kararı üzerine her ne kadar CHP seçimlere umutlu bir şekilde gitse de; 3 Kasım 2002 genel seçimlerini AKP kazanarak adı geçen parti tek başına iktidara geldi. AKP seçimlerde % 34.4 oyla 363 milletvekilliği kazandı. CHP % 19.4'le 178 milletvekilinde kaldı. Geri kalan üyelikleri bağımsızlar kazandı ve seçime katılan diğer partilerin hiçbiri % 10 barajını aşamadı. Böylece şekillenen TBMM yalnızca iki partiden oluşuyordu.

Bila 'ya göre; “Seçimler, büyük bir “siyasi tasfiye” anlamına geliyordu. 490 yeni milletvekiliyle Meclis'te sandalyelerin yüzde 90'ı yenilenmişti. O güne kadar Meclis'te yer alan, hükümet eden üç parti, DSP, MHP, ANAP, DYP ve SP yüzde 10 barajını aşamadı ve Meclis dışında kaldılar. 57. Hükümet'in üç ortağı, DSP, MHP ve ANAP'ın oyları yüzde 53,4'ten yüzde 14,6'ya indi. Yüzde 22'lerden yüzde 1'lere inen DSP en ağır kaybı yaşayan parti oldu. MHP'nin oy kaybı da yüzde 40'a yaklaştı. MHP Genel başkanı Devlet Bahçeli, seçim yenilgisi üzerine genel başkanlığı bırakacağını açıkladı. ANAP genel başkanı Mesut Yılmaz ve DYP genel başkanı Tansu

⁵⁷⁷ Ümit Cizre Sakallıoğlu, “Türkiye 1999: Tatbikattan Harekete”, **Birikim**, S. 122, Haziran 1999, s.21-22

⁵⁷⁸ Yakup Kepenek, “SHP-CHP Gemisi Nasıl Batırıldı, Nasıl Onarılır”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, XXIII: 216, s. 134-135

Çiller de genel başkanlıktan çekildi.⁵⁷⁹

Tablo:18 2002 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları

Oranlar				
Partiler	Oy sayısı	Tüm seç.içinde	Geç.oy.içinde	M.vekili sayısı
AKP	10,808,229	26,1	34,3	363
CHP	6,113,352	14,8	19,4	178
DYP	3,008,942	7,3	9,5	
MHP	2,635,787	6,4	8,4	
GP	2,285,598	5,5	7,3	
DEHAP	1,960,660	4,7	6,2	
ANAP	1,618,465	3,9	5,1	
SP	785,489	1,9	2,5	
DSP	384,009	0,9	1,2	
YTP2	363,869	0,9	1,2	
BBP	322,093	0,8	1,0	
YP	294,909	0,7	0,9	
İP	159,843	0,4	0,5	
BTP	150,482	0,4	0,5	
ÖDP	106,023	0,3	0,3	
LDP	89,331	0,2	0,3	
MP	68,271	0,2	0,2	
TKP	59,180	0,1	0,2	
Bağımsızlar	314,251	0,8	1,0	9
Geçersiz oylar	1,239,378	3,0		
Kul.oyların top	32,768,161			
Oy kul.mayanlar	8,638,866	20,9		
Toplam	41,407,866	100,2	100,0	550
Kaynak : Resmi Gazete, Sayı 24932, 10.11.2002, s. 44				

Turan’a göre; “2002 seçiminin en başta gelen özelliği, 1980 sonrasının en düşük katılım ile gerçekleşen seçimi olmasıdır. Seçmenlerin % 21’i oy kullanmamıştır. % 3 de geçersiz oy vermiştir. Yani seçmenlerin 1/4 oranının

⁵⁷⁹ Bila, a.g.e., s.387-388

oyları, hangi partilerin meclise girip girmeyeceği ve girecek partilerin kaçar milletvekili ile girecekleri konusunda doğrudan etkili olmamıştır.”⁵⁸⁰ “Sol oylar ise bu seçimde toplam oy potansiyelinin onda üçü kadar gerilemiştir.”⁵⁸¹ Bu nedenle CHP’nin nasıl bir parti olarak algılandığı ile ilgili olarak yapılan bir başka araştırmanın sonuçları da ilginç bulgular vermektedir⁵⁸².

⁵⁸⁰ Turan, a.g.e., s. 233

⁵⁸¹ Turan, a.g.e., s. 235

⁵⁸² Turan, a.g.e., s.218

Tablo:19 CHP'nin Nasıl Bir Parti Olduğu (Yüzde)

	CHP ye oy verecekler içinde	CHP ye oy vermeyecekler iç.	Tüm dernekler içinde
Güven veriyor	24,8	7,7	10,3
Solcu sosyal demokrat	6,4	3,8	4,2
Atatürkçü	13,8	1,9	3,7
İlerici, çağdaş, laik	11,3	0,6	2,3
Devletçiliği savunuyor	0,4	0,4	0,4
Kadroları iyi	7,8	1,8	2,8
Başarılı olacak bir parti	7,0	1,1	2,1
Ekonomik sorunları çöz. bir parti	2,5	0,3	0,6
Deneyimli	7,1	1,1	2,1
Demokrat	7,4	1,1	2,0
Diğer olumlu cevaplar	3,2	1,3	1,6
Solcu(olumsuz)	-	13,3	11,2
Ne solcu ne sağcı	-	2,3	1,9
Güven vermiyor	-	8,9	7,2
Başarılı olamaz	-	8,1	6,9
k.dervişli partiden hayır gelmez	-	5,7	4,4
İyi bir parti değil	-	4,3	3,7
Kadroları iyi değil	-	3,4	2,9
Lideri iyi siyasetçi değil	2,1	2,3	2,3
Yolsuzluklara karıştılar	-	2,1	1,8
Mil, inancıyla uğraşan bir parti	-	2,0	1,7
Halka uzak bir parti	-	2,4	1,6
Onun zam.dada ekonomi kötüydü	-	0,6	1,5
Sıradan	0,4	1,7	1,5
Hizipçi	-	1,3	1,1
Diğer olumsuz cevaplar	2,1	5,0	4,3
Cevap yok	2,8	17,1	14,9
Toplam	99,2	101,6	101,0

İlginç olan “CHP için dile getirilen özelliğin olumsuz anlamda ‘solculuk’ olmasıdır. Olumsuz olması, bu sıfatın kendilerini solcu olarak tanımlamayanlar tarafından CHP için kullanılmasıdır. Deneklerin % 4’ü ise CHP yi olumlu anlamda ‘solcu’ ve sosyal demokrat’ bulmaktadır. Meclise giren ikinci parti olan CHP için en çok söylenen ikinci olumlu özellik ‘güven vermesi’ olarak tanımlanmıştır. CHP nin güven vermediğini düşünenler ise % 7 dir. CHP için olumlu anlamda solcu sosyal demokrat diyenlerin yanı sıra; Atatürkçü, ilerici, çağdaş, laik diye nitelendirenler de vardır. Bütün bunların arasında CHP’yi solcu ve sosyal demokrat diyenlerin toplam oranı onda birdir. CHP nin kadrolarının iyi olduğunu söyleyenler % 3 olup aynı büyüklükte bir başka küme de tam tersine kadrolarının iyi olmadığını söylemektedirler. Deneklerin % 7 si CHP’nin başarılı olamayacağını düşüncesindedir. CHP’nin iyi bir parti olmadığını düşünenlerin oranı ise % 4’tür. CHP hakkındaki olumlu nitelendirmelerin toplam oranı % 32, olumsuz nitelendirmelerin toplam oranı % 54 tür. Deneklerin % 15’i ise soruya cevap vermemiştir. Öte yandan CHP ye oy vereceklerin % 5’i bu parti hakkında olumsuz görüş belirtmiştir.”⁵⁸³

Kalaycıoğlu’nun da seçimlerden önce yapmış olduğu araştırma benzer bir sonuç vermiş ve CHP’nin sosyal demokrat özelliklerinden çok seçmenler tarafından laik, üniter devlet yapısı taraftarı olması ve çağdaş değerleri benimsemesi ile seçmenden oy toplayacağı tespit edilmiştir.⁵⁸⁴ Buna göre görüşülen denekler içinde; Türkçe konuşanlar, AB üyeliğini destekleyenler ve laik olanlar ile kullanacağı oyun önemli olacağını düşünenlerin CHP’ye oy verecekleri belirlenmiştir. Ancak seçim sonuçlarına göre 1980 sonrasında sandığa gitmeyenlerin oranının en yüksek olduğu seçim 2002 seçimi olmuştur. Seçim sonuçlarına göre; seçimlerden bir yıl önce kurulan AKP tek başına iktidar olmuş ve AKP’nin hükümet kurmasıyla koalisyonlar döneminin bittiği bir zaman dilimi başlamıştır. Seçimler sonucu önceki merkez sağ

⁵⁸³Turan, a.g.e., s. 217-219

⁵⁸⁴ Korkut Boratav, Necat Erder, Ersin Kalaycıoğlu vd., “Türkiye’de Siyasi Temsil ve Siyaset”, **İktisat Dergisi**, S. 432, Aralık, 2002, s.77

partiler meclise girememiştir.

Nitekim seçim sonuçlarını değerlendiren Can⁵⁸⁵; 2001’de ülkede yaşanan ekonomik krizden en ağır biçimde etkilenenlerin daha çok esnaf, tüccar, ve orta köylüden oluşan orta sınıflar olduğunu belirttikten sonra; bunların tavrının, sınıfsal karakterlerine uygun olarak düştükleri alt sınıfların refleks ve bilinciyle davranmak değil de, tutunma psikolojisiyle merkezle ilişki kurmak olduğunu belirtmektedir.

İnsel ise; 12 Eylül’ün iktisat politikalarının, daha önceki korumacı politikaların gözettiği geleneksel orta sınıfı şiddetle sarstığını, orta sınıfın yapısının değiştiğini söylerken, geleneksel orta sınıfın; kentli esnaf ve orta boy tüccarlardan, Batı Anadolu’nun orta boy çiftçilerinden, ağırlıklı bir kısmı kamu da çalışan ücretlilerden ve toplu sözleşme hakkı sayesinde alım gücünü arttırabilen büyük özel işletme çalışanlarından oluştuğunu ancak eski orta sınıf merkezi konumunu kaybederken, 1990’larda yeni bir orta sınıfın ortaya çıktığını ve bu yeni orta sınıfın daha çok orta boy kentlerde oturan, çoğunluğu küçük ve orta boy işletmelerde çalışan, bir kısmı hem işveren hem çalışan konumunda olan ve bunların bütünleştikleri geleneksel taşra esnaf ve tüccar zümresinden meydana geldiğini ifade etmektedir.⁵⁸⁶ Yazara göre; ANAP ın bu yeni orta sınıfın temsilciliğini kaybetmesiyle doğan boşluğu, 3 Kasım 2002 seçimlerinde AKP’nin doldurduğunu ve siyasal ve kültürel değerlerinde harmanlandığı bir aidiyet duygusunun, orta sınıf konumunda olmayan, ama buna öykünen geniş bir emekçi kesiminin de yüzünü AKP ye çevirmesine yol açtığı belirtilmektedir.

Öte yandan Turan’a göre ise; “AKP merkez dışını temsil eden bir duruşa sahipti. Burada söz konusu olan merkez dışılığın önceki merkez-çevre kırılmalarından farklı olduğunu belirten Turan; merkez dışında olanlara;

⁵⁸⁵ Kemal Can, “Yoksulluk ve Milliyetçilik”, (Ed.) Necmi Erdoğan, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 2002, s. 45-46

⁵⁸⁶ Ahmet İnsel, “Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakarlık”, **Birikim**, 163-164, Kasım-Aralık 2002, s. 22

büyük sermayedarlar dışındaki orta ve küçük sermayedarlar, merkezdeki sermayedarlar dışında yeşeren Anadolu sermayedarları; bir kısmı zincir; hatta uluslar ötesi zincirlerin Türkiye'deki halkası olan büyük mağazalar ile süper/hiper marketlerin tehdidi altındaki esnaf; İstanbul ve diğer büyük kentler dışında kalan taşralılar; büyük kentlerde merkez semtler dışındaki semtlerin sakinleri; tüm yoksullar; laikler karşısında dini duyarlılığı olanlar; eski aydınlar dışında oluşan yeni aydınların da dahil olduğunu belirterek bu durumun ise Cumhuriyet'in kuruluşundan beri tahayyül edilen, sağlamlaşmasına yönelik çabalar gösterilen ve CHP tarafından savunulan "merkez" in egemenliği ve türdeşliği mitinin yıkılışı anlamına geldiğini belirtmiştir.⁵⁸⁷

Genel seçimlerin 22 Temmuz 2007'de yapılması kesinleştikten sonra solda güçbirliği arayışları hızlandı ve 17 Mayıs 2007 günü CHP ve DSP Genel Başkanları Deniz Baykal ve Zeki Sezer seçimde güçbirliği yapacaklarını açıkladılar. Sonunda CHP ve DSP, 17 Mayıs'ta birleşme yerine seçimlerde ittifak yapmakta uzlaştılar. Bazı DSP'liler CHP sıralarından aday gösterilecek, DSP de seçimlerde CHP'yi destekleyecekti. CHP'nin ve Baykal'ın 2002'den beri söyledikleri, CHP Seçim Bildirgesi'nin de esasını oluşturuyordu.⁵⁸⁸ "Pusula 2007" adı verilen bildirmede vurgulanan ülkenin bütünlüğü ve laik, demokratik rejimin korunmasıydı. Bildirgenin önsözünde bu temel ilkeler işleniyordu:

"Ulus Devlet-Üniter Devlet-Laik Cumhuriyet, Atatürk Türkiye'sinin kuruluşunun temel yapı taşlarıdır. Demokrasimiz, bu üçlü temelden aldığı güçle beslenmekte ve gelişmektedir."

"Son birkaç yıldır; ülkemizin bu hassas dengesi, Anayasamızın değiştirilemez kuralları, içeriden ve dışarıdan tehdit altındadır. Türkiye'nin laik düzeni, Atatürk ilke ve devrimleri ve Cumhuriyet'in çağdaş kazanımları

⁵⁸⁷ Turan, a.g.e., s. 251

⁵⁸⁸ Bila, a.g.e., s.437

yıpratılmaktadır. Kamu yönetimini, yargıyı, siyaseti, eğitimi ve ticareti, gerici tarikat odaklarıyla, dini çıkar ve fesat yuvalarıyla kuşatma, üniter yapıyı aşındırma çabaları giderek yaygınlık kazanmaktadır.”

“Ulusal bütünlüğümüzü hedef alan terör nedeniyle ülkemiz Cumhuriyet tarihinin en zor ve tehlikeli dönemindedir. Askerlerimize ve masum vatandaşlarımıza yönelik terörist saldırılar son zamanlarda büsbütün artmış, çok sayıda askerimiz şehit olmuş, masum vatandaşlarımız hayatını kaybetmiştir. Dış baskıların etkisi altında kalan iktidar, bu saldırıların sorumlusu olan PKK örgütünün sınırlarımızın dışında kalan karargahına karşı hiçbir eylemde bulunamamıştır. İktidar tersine, Kuzey Irak’a asker gönderilmeyeceğini taahhüt eden bir anlaşmayı imzalamıştır.”

“Hükümet, dış politikada tam bir teslimiyetçilik sergilemiş, Türkiye’yi Irak’ta bir savaşa sürükleyebilecek olan 1 Mart Tezkeresi’ni Meclis’e sunmuştur. Bu tehlikeli girişim CHP’nin öncülüğüyle önlenebilmiştir. Irak’ta askerlerimizin başına çuval geçirilmesine de seyirci kalmıştır. Hükümet Kıbrıs’ta da dış baskılara direnememiş ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin meşrulaştırılmasının ve tanınmasının yolunu açan ek protokolü imzalamıştır. AB ile müzakere sürecimizin Kıbrıs’ın ipoteğine konulmasına engel olamamıştır. AB ile ucu açık müzakere sürecini kabul ederek tam üyeliğin altında bir statüyü kabul edebileceği izlenimini vermiştir.”⁵⁸⁹

Bildirgede daha sonra beş yıldır izlenmekte olan ulusal ve sosyal duyarlılıktan yoksun politikalar sonucu açlık ve yoksulluğun yaygınlaştığı, en az bir milyon yurttaşın yatağa aç girdiği, işsizliğin toplumsal afet konumuna ulaştığı, iç ve dış borçlarla cari işlemler açığında rekorlar kırıldığı belirtiliyor, “Ülkemizde tüm olumsuz gelişmeleri durduracak, Türkiye’yi yeniden, başta laiklik olmak üzere Cumhuriyetimizin temel değerlerine dayalı olarak çağdaş uygarlık düzeyine yükseltecek olan CHP iktidarındır” ifadesine yer

⁵⁸⁹ **Pusula 2007**, www.chp.org.tr, Erişim Tarihi, 01.07.2007

veriliyordu.⁵⁹⁰

Öte yandan 8 Haziran 2007'de Yaşar Okuyan'ın Genel Başkanı olduğu Hürriyet ve Değişim Partisi, CHP'ye katılacağını açıkladı. Ancak 22 Temmuz seçimlerinde CHP umduğunu bulamadı ve % 20,8 oy alarak 112 milletvekili çıkartabildi. “onuç CHP için başarısızlıktı. Yüzde 20'lik oy, AKP'nin yüzde 46,6'sı karşısında daha da önemsiz görünüyordu. Sonuçta AKP yüzde 50'ye yakın bir oy almış, CHP, Trakya, İzmir ve Muğla dışında varlık gösterememişti. Doğu ve Güneydoğu'da hemen hemen hiç yoktu. Baykal'ın seçim bölgesi Antalya bile elde değildi. Kendinden başka hiçbir sol partinin bu seçime girmemesine, seçime DSP ile ittifakla katılmasına ve yapılan onca Cumhuriyet mitingine rağmen 33 ilde hiç milletvekili çıkartamamıştı.”⁵⁹¹ İktidardaki Ak Parti, % 46 oyla 341 milletvekili çıkartarak tek başına iktidarını sürdürdü.

Tablo 20 22 Temmuz 2007 Milletvekili Seçimleri

AKP	% 46.6
CHP	% 20. 8
MHP	% 14.5
DP	% 5.4
GP	% 3.0
BAGIMSIZLAR	% 5.2

22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde Seçime Katılma Oranı yüzde 84,25 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, 2002 seçimlerine göre beş puan daha yüksek bir düzeydir. Genelde bütün bölgelerde AKP birinci parti, CHP ikinci parti, MHP ise üçüncü parti durumundadır. Sadece Marmara Bölgesi içinde

⁵⁹⁰ Bila, a.g.e., s.439

⁵⁹¹ Bila, a.g.e., s.442

yer alan Trakya’da CHP birinci parti (% 36,2), AKP ise ikinci parti olmuştur. (%24,6)

Tablo 21 2007 Seçimlerinde CHP’nin Coğrafi Bölgeler Bazında Aldığı Oy Oranları⁵⁹²

Coğrafi Bölge	Ortalama Oy Oranı (%)	Coğrafi Bölge	Ortalama Oy Oranı (%)
1.- EGE	% 26,6	5.- KARADENİZ	% 17,4
2.- MARMARA	% 25,0	6.- DOĞU ANADOLU	% 9,6
3.- AKDENİZ	% 22,9	7.-GÜNEY DOĞU ANADOLU	% 8,3
4.- İÇ ANADOLU	%18,9		

Seçimlerden sonra AKP’nin ezici oy oranı ile iktidar olması CHP içinde çalkantılara ve muhalif seslerin yükselmesine neden olmakla beraber en son Nisan 2008 içerisinde yapılan CHP 32. Olağan Kurultay’ında yapılan seçimler sonucu Deniz Baykal yeniden parti başkanı seçilmiş ve liderliğini halen sürdürmektedir.

⁵⁹² 2007 Seçimlerinde CHP’nin Coğrafi Bölgeler Bazında Aldığı Oy Oranları, www.chp.org.tr, Erişim Tarihi, 02.08.2008

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SOSYAL DEMOKRASİ VE CHP

Çalışmamızın önceki bölümlerinde incelediğimiz üzere; CHP'deki sosyal demokrasi düşüncesini, 1980'e kadar Batı Avrupa'daki sosyal demokrasi düşüncesi ve 1990'lardan sonra Batı Avrupa'da küreselleşme ile dönüşüme uğrayan sosyal demokrasi düşüncesini temel alarak iki ayrı kısımda incelemenin, Parti'nin ideolojik değişimini daha net olarak gösterebileceği kanaatindeyiz. Bu nedenle aşağıdaki bölümlerde önce CHP'nin 1965-1980 ve 1992-2007 yılları arasındaki ideolojik durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1 1965- 1980 arası CHP ve Sosyal Demokrasi

Daha önceki bölümlerde incelediğimiz üzere; 1980'lere kadar Batı Avrupa'daki sosyal demokrat nitelikli partilerin genel çizgilerini özetlediğimizde bu partilerin;

1) İşçi hareketinden kaynaklanmış, bu sınıfsal niteliğini korumuş, işçi sendikalarıyla yakından bağları bulunan,

2) Özellikle bu toplum kesiminin sosyal, siyasal ve ekonomik dengelerdeki ağırlığının artmasını ve iktidar olmasını amaçlayan,

3) Genellikle, Sosyalist Enternasyonal'e üye olan, ya da onun temel yaklaşımını paylaştan,

4) Klasik, ya da başka bir tanımla, burjuva demokrasisini, çoğulcu toplum ve siyaset anlayışını, temsili ve parlamenter sistemi benimseyen,

5) Sosyal demokrat partinin, parlamentodaki varlığı nedeniyle klasik demokrasinin yeni bir anlam, işlev ve meşruiyet kazandığına inanan,

6) Amaçladığı eşitlikçi, sosyal adaletli, güvenli sosyo-ekonomik modelin gerçekleşmesinde, vergi, denetim, sosyal güvenlik, katılım ve kültür araçlarını öncelikle kullanan, ayrıca bir zorunlu kurala dönüştürmeksizin millileştirmelere başvuran; bu ekonomik yaklaşım çerçevesinde, piyasa mekanizmalarını ve serbest ekonomiyi reddetmeyen partiler olduklarını belirtmiştik.

CHP’de ise “Ortanın Solu”na geçiş, daha önceden incelediğimiz üzere; örgüt-kitle-parti üçlüsü çerçevesinde tartışılmış bir ideolojinin, bir program eşliğinde sunulması biçiminde olmayıp dönemin genel başkanı İnönü’nün 1965 seçimleri öncesindeki konuşmalarından ortaya çıkmıştı. “Ortanın solu temelde, 1950 sonrası ekonomik uygulamalarıyla gelişen işçi kesimine ve 1961 Anayasa’sının sağladığı ortamda ülke içerisinde ideolojilerin –özellikle sosyalizmin- daha rahat tartışılmaya başlanmasının ortaya çıkarttığı siyasi ve sosyal konjonktürde, işçilerin oylarına ve aydınların desteğine yönelik olarak ortaya atılan bir seçim sloganı olma özelliği taşıyordu. Ortanın solunun, içeriği önceden doldurulmaksızın bir seçim sloganı olarak ortaya atılmış olması, bu sloganın içeriğini doldurma çabası olarak demokratik sol düşünceye pratik siyasetin kısa vadeli kaygılarını da eklemiştir.”⁵⁹³ Çünkü çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra CHP’de arka arkaya gelen seçim yenilgileri nedeniyle ortaya çıkan kimlik krizi ve kendisini dönemin iktidar partisi olan DP ve ileride AP’den ideolojik olarak farklılaştırma ile bu şekilde seçmenin önüne ideolojik bir tutarlılık içinde alternatif sunma çabaları, demokratik sol düşüncenin siyaset gündemine hemen getirilmesini gerektirmişti.

⁵⁹³Kaynar, a.g.e., s. 174

Bu açıdan Türkiye’de oluşturulan demokratik sol akımın; gerek Marksizmle tarihsel ilişkisinin olmaması ve gerekse Türk toplumunda kökleşmiş bir sınıf yapısı ve sınıf ayrılıkları bilinci olmadığından bir sınıf hareketi olmaktan ziyade köylü sınıfı da dahil olmak üzere çalışan ve ezilen halk kesimlerini öncelikle gözeten bir kitle hareketi niteliği taşımasının gerekliliği yüzünden pragmatik bir biçimde dayanılmak istenen toplumsal tabanla bir ilişki kurulması amacıyla ortaya atıldığı söylenebilir.⁵⁹⁴ Nitekim demokratik sol düşünce bu amaçla 1980’den önce tasarladığı düzenin toplumsal başlangıç mekanını kırdı (köyde) ve ekonomik olarak da kır ekonomisinde (tarım ve hayvancılık vb.) görmüştür.⁵⁹⁵ Zira demokratik sol düşünce, tüm ilke ve uygulamalarını ‘kalkınma’ amacı etrafında organize ediyor ise de; Batılı sosyal demokrat partiler açısından kalkınma bir sorun olmamıştı. Bu nedenle kalkınmacılık; demokratik sol düşüncenin Kemalist ideolojiden devraldığı en karakteristik özelliklerden biriydi. Böylece 1920’lerin sosyal ve ekonomik şartlarında modern devletlerin ekonomik sistem ve kapasitelerine yetişmenin gerekliliğini ve sanayiye dayanan kapitalist ilişkilerin modern devletlerin ekonomik alt yapısını oluşturduğunu kavrayan yönetici elitin ‘kalkınmacılık’ özlemi, demokratik sol düşüncede kalkınmacılığa ‘adil gelir dağılımının sağlanması’ gerekliliğinin eklenmesiyle yeniden şekillendirilmiştir. Ancak gelir dağılımının hızlı kalkınmacılık anlayışına eklenerek savunulması demokratik sol düşüncüyü bir yandan Batılı sosyal demokrat uygulamalara yaklaştırmakla diğer yandan da ondan uzaklaştırır. Zira Batılı sosyal demokrat uygulamalara 70’lerin CHP’sini bu noktada yaklaştıran, gelir dağılımının üzerine yaptığı vurgudur. Fakat hızlı kalkınmacılık Batılı sosyal demokrat partilerin gündeminden hayli uzak olduğundan demokratik solu 3. Dünyacı bir kimliğe yaklaştırmıştır. Nitekim Batılı sosyal demokrat düşünce bir ‘kalkınma’ problemi üzerine değil, ‘kalkınmış’ bir ülkedeki refahın paylaşımına ilişkin problemler üzerine yoğunlaşmıştır. Sosyal demokrat partilerin doğduğu ülkeler dikkate alındığında hepsinin sanayileşme sürecini tamamlamış ülkeler oldukları göze

⁵⁹⁴ O. Birgit, “Ecevit’in Stratejisi”, *Cumhuriyet*, 08.01.1999

⁵⁹⁵ Bülent Ecevit, **Bu Düzen Değişmelidir**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1973, s.155

çarpacaktır. Zira bu ülkeler Batı ülkelerinde sosyal demokrasiyi hazırlayan toplumsal ve ekonomik gelişmeler bölümünde aktardığımız gibi daha 16. yüzyıldan itibaren ulusal ekonomilerini oluşturmaya ve sahip oldukları sömürgeler aracılığıyla kendi ülkelerine sermaye aktarımına başlamışlardı. Böylece Batılı toplumlar sermaye birikimi için emeğin sömürülmesi sürecini, kendi insanından önce 3. Dünya ülkeleri üzerinde başlatmışlardı. Yani Batılı sermaye birikiminin bir yönünü sermayedarın kullandığı emeğin artı değerine el koyabilmesi oluşturuyorsa, daha da önemli bir bölümünü kendi sömürgeleriyle girilen ekonomik ilişkilerin biçimi oluşturmaktaydı. Bu durum, Batılı ekonomik sistemin salt kendi emek ve sermaye gücünü kullanarak oluşturamayacağı bir refah düzeyine ulaşmasını sağlarken, diğer yandan da, Batılı işçinin sömürü yükünü hafifletmiştir. “Bu doğrultuda sosyal demokrasi, kendi iç ekonomik faktörleriyle ulaşamayacakları refahtan, emeklerinin artı değerinden daha azını sermaye biriminin oluşabilmesi uğruna feda etmek zorunda kalan Batılı işçinin kapitalist sistemle anlaşma noktasını oluştururken, sosyal demokrasinin neden bu ülkelerde ortaya çıktığını ve 3. Dünyadaki tüm ‘sosyalist’ hareketlerin neden güçlü anti-emperyalist ve milliyetçi karakterler taşıdığını da izah edebilmektedir. Ancak bu durum aynı zamanda Türk siyasal rejimi içerisinde mevcut Batılı siyasal ideolojilerin, modernleşen bir ülkenin ‘siyasal ihtiyaç ve arzularını ifade edecek şekilde anti-emperyalist ve milliyetçi öğelerin kullanımını da göstermesi açısından önem taşır. İşte bu nedenle demokratik sol gerek köken itibarıyla ve gerekse ilkeler itibarıyla sosyal demokrasiye bir karşı çıkış olarak ifade edilmiş ve sosyal demokrasinin Marksizm geleneğinden gelmesine karşılık, demokratik sol köylülük, kırsal üretim ilişkileri ve köyle özdeşleşmeyi yeğlemiş ve bütün bunlar ele alındığında, demokratik solculuk merkez sağdan, yalnızca bazı kavramları daha çok telaffuz etmesiyle ayrılan bir kapsama ve söyleme ulaşmıştır.”⁵⁹⁶ Böylece 1980’den önce demokratik sol düşüncede sanayileşmenin temelini sermayedarlar ve karşılarındaki işçi sınıfından çok tarım kesimi oluşturmaktaydı. Buna göre düzen değişikliğinin ilk hamlesi

⁵⁹⁶ Kahraman, “Sosyal Demokrasi Düşüncesi ...”, a.g.e., s. 109 -110

kırdan başlayacak, tarımda “hakça düzenin kurulmasıyla sanayi gelişecek ve kırdaki hakça düzenin kurulmasıyla tarımsal verimsizlik son bulacak, köy-kentlerle kent dokusu ayağına götürülen köylü, kooperatiflerle emeğinin ve ürününün sömürülmesinin önüne geçip şu anda içinde bulunduğu kölelikten kurtulurken refahını artıracaktı. Bu yolla sermaye birikimi yapan ve refahı artan köylünün sanayi mallarına talebi ise Türk sanayini geliştirecekti. Nitekim köy-kent olgusu kooperatifçilik ile birlikte demokratik sol düşüncenin önemli araçlarından biri olarak göze çarpmaktadır. Demokratik sol düşüncede köy-kentler kırdan başlayan gelişme anlayışının somut ifade biçimidir. Köykent projesi temelde üç noktaya dayanır.

- 1- Devlet maliyetlerinin azaltılması
- 2- Kent sosyal dokusunun köye götürülerek kırdan kente göçün önlenmesi
- 3- Tarımda verimlilik ve tarımsal verimliliğin sanayinin gelişiminin temelini oluşturması

Köykent projesinin ilk amacının devletin kırsal alana yaptığı yatırımların maliyetini azaltırken, yatırımların etkinliğini artırmak oluşturmaktır. Bu amaçla köykent birbirine yakın 8-10 köyün bir araya gelmesinden oluşacak bir mekanı ifade eder. Devlet birbirine yakın bu köyleri bir araya getirerek, her köye yaptığı yatırımların hem maliyetini düşürecek hem de her bir köye yaptığından daha kaliteli yatırımlara yönelebilecektir.⁵⁹⁷ Bu noktada köy-kentler köylerin, kooperatifçilik ise köylülerin ekonomik olarak birleşmesini ifade etmektedir. Kooperatifçilik, toprağın işleyen, suyun ise kullananın olduğu bir sosyal yapı üzerine inşa edilmiş, köykentte oturan ve kentin tüm nimetlerine sahip köylünün emeğinin bedelini en etkin şekilde değerlendirerek refahını daha da arttırmasına yönelik bir projedir. Kooperatifler bu amaca, bozuk düzendeki araçları ortadan kaldırarak ulaşacaklardır. Ecevit'e göre kooperatifler: Türkiye'de bozuk düzenin,

⁵⁹⁷ DSP 1987 Seçim Bildirgesi, DSP Yayınları, Sistem Ofset, Ankara, 1987, s. 54

sömürünün, halk ve devlet tarafından aşırı ve haksız kazanç sağlayabilme olanaklarının sürüp gitmesini isteyenler ve bu nedenle de demokratik özgürlüklerin kısıtlı kalmasını gerekli görenler dışında herkesi kapsayacaktır.⁵⁹⁸ Tarımsal kalkınmada devlet yardımları da kooperatifler aracılığıyla yapılacaktır.⁵⁹⁹ Bu yolla gelirleri artan köylü de, artan gelirini bir bölümüyle ortak yatırımlara girmeye özendirilecek, işçiler ve kooperatifleştirilmiş çiftçiler için çeşitli bölgelerde yatırım fonları kurulacaktır. Bu fonların yönetimine de devlet karışmayacak; üreticiler yönetici olacaktır. Bu fonlar aracılığıyla, sermaye piyasasına giren tarım üreticileri, sermaye piyasası aracılığıyla büyük sermaye gruplarının ortakları arasına gireceklerdir. Ayrıca fonların yurdun çeşitli bölgelerine dağılmış olması yatırımların ülkede dengeli biçimde dağılmasını da kolaylaştıracaktır.⁶⁰⁰

Öte yandan köykentlerin yanında Halk sektörü de demokratik sol düşüncenin önemli bir aracıdır. Özel sektörden sadece kar maksimizasyonunu amaçlamaması devlet sektöründen de sadece maliyet minimizasyonunu amaçlamaması ile ayrılan halk sektörü ile ulaşılmak istenen amaç hem maliyet minimizasyonu ve hem de sosyal amaçlı yatırımların tercih edilebileceği bir 'sektör' ortaya çıkartabilmektir. Halk sektörü ekonomik sistemin genelinde bu yönüyle rol alırken, diğer yandan da halkın 'sektörün' yönetiminde doğrudan söz sahibi olmasıyla ekonomik demokrasinin oluşumuna da katkıda bulunacaktır. Halk sektörü; Halkın kendi yönetiminde kendisini üretici durumuna getirmesidir. Her birey halk sektörü yönetiminde eşit güce eşit etkinliğe sahiptir. Bu etkinlik tasarrufa katılma payı ve üretim maliyetleriyle orantılı değildir.⁶⁰¹ Bu noktada Halk sektörü demokratik sol düşüncede kalkınmanın itici gücü olarak düşünülmüştür. Halk sektöründen beklenen amaçlar şunlardır.

⁵⁹⁸ Kemal Aydar, "Ecevit'in Özel Demeci", Cumhuriyet, 12.02.1975'den aktaran Konur Ertop, **Cumhuriyet**, Cumhuriyet Matbaacılık, s. 12-16

⁵⁹⁹ **DSP 1987 Seçim Bildirgesi**, DSP Yayınları, No:9, s.42

⁶⁰⁰ Kaynar, a.g.e., s.193

⁶⁰¹ Ali Nejat Ölçen, **Halk Sektörü**, Ayyıldız Matbaası, 1974, s. 26

1- “Halka açık” büyük özel sermaye kuruluşları karşısında, büyük sermayeye kapalı küçüklü büyüklü halk girişimlerinin süratle örgütlenmesini sağlamak.

2- Halka açık şirketler karşısında “halka açık devlet kavramını oluşturmak ve ‘halka açık devlet’i halk için ‘halka açık şirketlerden’ daha çekici ve de güven verici kılmak.”⁶⁰²

Bu yüzden CHP’nin 1980’den önce benimsediği “demokratik sol” düşünce içindeki “köylülük” üzerine yapılan vurgu tıpkı 1950’den önce DP’nin kuruluşu ile birlikte köylü oylarına talip olmasına benzediğinden önemlidir. Görüldüğü gibi CHP’de, sosyal demokrasinin alternatifi iddiasıyla 1980’den önce geliştirilen demokratik sol kavramı; partinin yeni kitleleri kucaklayabilmek için yaptığı ideolojik bir manevra görüntüsündedir. Her ne kadar Parti, başlangıçta belirtilen sosyal demokrat partiler için çıkardığımız kıstaslara göre; gerek Sosyalist Enternasyonal’e üye olması, gerek çalışan kesimlerin sözcüsü olması iddiasında bulunması ve gerekse ülkede eşitlikçi, sosyal adaletli, güvenli bir sosyo-ekonomik modelin gerçekleşmesinde, vergi, denetim, sosyal güvenlik, katılım ve kültür araçlarını öncelikle kullanan, ayrıca bir zorunlu kurala dönüştürmeksizin millileştirmelere başvuran; bu ekonomik yaklaşım çerçevesinde, piyasa mekanizmalarını kabul eden ve özellikle de 1974’den sonra işçi sendikalarıyla bağlarını güçlendirmiş bir görüntü verse de dönemin genel değerlendirmesine göre ülkenin kendine özgü koşullarına da bağlı olarak bir işçi sınıfına ait bir parti özelliklerine dayanmadığından sosyal demokrat olarak kabul etmek mümkün değildir. Zira “1960’dan sonra partinin büyük toprak sahipleri, sanayi endüstrisi çevreleri ve askeri sivil bürokrasi ile ittifakının azaldığı bir ortamda CHP, “Ortanın Solu” ve “Demokratik Sol” kavramlarıyla, batılı düşünen aydın, şehirde çalışan kesimi, küçük esnafı ve köylüleri yanına çekmek için çalışmış olmakla beraber”⁶⁰³ işte tam da bu sebeplerden dolayı 1980’den önce bir işçi sınıfı partisi haline

⁶⁰² Kemal Aydar, “Ecevit’in Özel ...” a.g.e, s.14

⁶⁰³ Kili, “1960-1975 Döneminde ...” a.g.e., s.260

gelememiştir. Zira buna örgütsel yapısı ve ilişkileri dahi izin vermemektedir. Örneğin CHP'nin Merkez Karar Organlarının üye dağılım sayılarına 1966–1980 arasında baktığımızda, işçi ve sendikacı sayısının 8, oranının ise % 6 olduğu saptanmıştır.⁶⁰⁴ Böylece 1972'den sonra da sosyal demokrat düşünceleri sahiplenen parti kimliğine bürünen CHP'nin içerisinde işçinin sayısı yok denecek kadar az olmuştur.

Bu nedenle; Batılı sosyal demokrat uygulamalara 70'lerin CHP'sini yaklaştıran, sadece gelir dağılımının üzerine yaptığı vurgudur. Çünkü hızlı kalkınmacılık Batılı sosyal demokrat partilerin gündeminden hayli uzaktır ve demokratik solu 3.Dünyacı bir kimliğe yaklaştırır. Kendi tarihsel gelişim süreci içinde hızlı kalkınmacılık Batılı sosyal demokrat partilerin bir sorunu olmamıştır. Zira batılı sosyal demokrat düşünce bir “kalkınma” problemi üzerine değil, “kalkınmış” bir ülkedeki refahın paylaşımına ilişkin problemler üzerinde yoğunlaşmıştır. Sosyal demokrat partilerin doğduğu ve bugünde güçlü olduğu ülkelere göz atıldığında hepsinin sanayileşme etrafında dönüp duran bir modernleşme süreciyle alakaları olmayan ülkeler oldukları göze çarpacaktır. Bu, batılı toplumların sermaye birikimi için emeğin sömürülmesi sürecini, kendi insanı üzerinden 3.Dünya ülkeleri üzerine aktarabilmesinden kaynaklanmaktadır. Yani batılı sermaye birikiminin bir yönünü sermayedarın kullandığı emeğin artı değerine el koyabilmesi oluşturunuyorsa, daha da önemli bir bölümünü 3.Dünyayla girilen ekonomik ilişkilerin biçimi oluşturmaktadır. Bu durum, Batılı ekonomik sistemin salt kendi emek ve sermaye gücünü kullanarak oluşturmamayaacağı bir refah düzeyine ulaşmasını sağlarken, diğer yandan da, Batılı işçinin sömürü yükünü hafifletmiştir. Bu doğrultuda sosyal demokrasi, kendi iç ekonomik faktörleriyle ulaşamayacakları refaktan, emeklerinin artı değerinden daha azını sermaye birimini oluşabilmesi uğruna feda etmek zorunda kalan Batılı işçinin kapitalist sistemle uzlaşma noktasını oluştururken, sosyal demokrasinin neden bu ülkelerde ortaya çıktığını ve 3.Dünya'daki tüm “sosyalist” hareketlerin neden güçlü anti-emperyalist ve

⁶⁰⁴ Bektaş Arsev, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi: 1960-1980**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s.105

milliyetçi karakterler taşıdığını da izah edebilmektedir. Ancak ekonomik açıdan diğer ülkelerle sosyal demokrasinin gelişmiş olduğu Batılı ülkelere benzer ilişkilere girememiş olan Türkiye’de bu durum Batılı siyasal ideolojilerin, modernleşen bir ülkenin “siyasal ihtiyaç ve arzularını ifade edecek şekilde kullanımını da gerektirmiştir. Sonuçta CHP’nin sosyal demokrat ideolojiyi Batılı ideolojilerin üzerine eklemleyerek kalkınmacılık güdüsü etrafından yorumlaması neticesinde gündeme “demokratik sol” düşüncenin; popülist, determinist ve ilerlemeci niteliklere sahip olması nedeniyle Batı Avrupa’daki sosyal demokrasi düşüncesi ile bir ilgisi yoktur. Bu son şekliyle özellikle baskın sınıf lehine statükoyu muhafaza etme kaygısı taşıyan demokratik sol düşüncenin hakim olduğu CHP’nin incelenen dönem için sosyal demokrat niteliklere sahip olan bir parti olduğunu söylemek mümkün değildir kanaatindeyiz.

3.2 1992-2007 arası CHP ve Sosyal Demokrasi

Daha önceki bölümlerde incelendiği üzere 1990’lardan itibaren Batı Avrupa’da şekillenen sosyal demokrasi düşüncesi, küreselleşme baskılarının altında daha önceden savunduğu birtakım ilkeleri de dönüşüme uğratarak modern sonrası toplumun taleplerine cevap vermeye çalışıyordu. Bunlardan özellikle kimlik politikaları, post-modern toplumun özellikleri olarak ileri çıkarken, liberalizmin hegemonyası altında şekillenen ekonomik görüşlerle birlikte sosyal demokrasinin ekonomik görüşlerinde de liberalizme bir yaklaşma sezilenmekteydi. Zira daha henüz Soğuk Savaş sona ermeden endüstri sonrası toplum özelliklerini kazanmaya başlayan Batı Avrupa ülkelerinde belki de kendi kazanımı olan refah devleti projesinin başarıya ulaşmasıyla sosyal demokrat partilerin seçim başarısızlıklarına değinilmişti. Bu nedenle sosyal demokrat partiler; yeni dönemde; endüstrileşme ve nitelikli büyüme projesinden koparak, çevre öncelikli politikalarla, yeni teknolojilere uyum sağlama arasında bir denge kurmaya, post endüstriyel ve post materyalist sosyal hareketler yanlısı bir politika izlemeye ve çalışma

sürelerinin azaltılmasını da içeren yeni Keynesyen politikalar bulma çabasına girerken, bir yandan da, geleneksel devlet ağırlıklı ekonomik stratejiden ayrılarak, yeni ve demokratik bir siyasal kültüre yönelerek ulusal reform politikalarından vazgeçmek suretiyle uluslararası bir siyaset oluşturmaya çalışmışlardır.

Öte yandan 1960'lı ve 1970'li yıllar, dünyada sol akımların yükseldiği yıllardı. Popüler olan ve gittikçe yayılan, toplumsal taban bulan ideolojiler, sol ideolojilerdi. Bu süreç, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgelerin arka arkaya bağımsızlıklarını kazanması ve ulusal-devletlerin kurulması ile başladı. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin güçlenmesi, Doğu Bloku'nun oluşumu ve dünyanın iki kutuplu hale gelmesi, Çin Devrimi, Küba Devrimi, Latin Amerika'daki gelişmeler ve 1968 yılındaki sol gençlik eylemleri, dünyada sol rüzgarların estiği bir dönemin başlangıcı oldu. Bu süreç, Türkiye'deki siyasal ve toplumsal yapıyı da etkiledi. Osmanlı'nın son döneminden ve Cumhuriyetin ilk yıllarından beri var olagelen ve dar bir çevrede tutunan Marksist sol, 1960'lardan itibaren dünya konjonktürünün de etkisiyle, dünyada olduğu gibi gençliğe yöneldi ve kitleselleşti. Türkiye'de solun yükselişi, 12 Eylül ile, durdurulurken; 1989 sonrasında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Doğu Bloku'nun dağılışı ile birlikte, tam bir çöküntü yaşandı. Bu, sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada böyleydi. Sol kesimdeki moral çöküntü; dünyanın tek kutuplu hale gelmesi ve liberalizmin zaferinin ilan edilmesiyle, bu çöküntü pekişti. Bu süreçte, dünyadaki sol partiler kendilerini yeni sürece uydurarak iktidara gelmeye başladılar. Liberalleşen dünyada kendini bu sürece uyduran ve “*yeni sol*” olarak adlandırılan ve iktidara gelen sol partiler (İngiltere, Almanya), genel olarak Türkiye'deki sol hareketi, özelde de CHP'yi etkiledi. CHP, 1992 yılında yeniden açıldıktan sonra, “*yeni sol*” söylemleriyle ortaya çıkmıştı.

Nitekim CHP de 1992 yılında, 12 Eylül 1980'den önce kapatılan siyasi partilerin yeniden açılacaklarına dair kanunun yürürlüğe girişinden sonra yeniden hazırlanan tüzüğünde ve parti programında bir yandan yukarıda

bahsedilen bu yeni görüşlere de yer vererek Soğuk Savaş sonrası biçimlenmekte olan Batı sosyal demokrasi'nin özelliklerini bünyesine katma çabası içine girerken bir yandan da 1980'le öncesindeki ideolojik irtibatı da kesmeme gayreti içinde kalmıştı. Nitekim hazırlanan parti tüzüğü'nün kuruluş ve ilkeler başlıklı 1nci maddesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin; Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak 9 Eylül 1923 tarihinde kurulduğu belirtilmekle 12 Eylül 1980 öncesindeki CHP'nin siyasal mirasçısı olduğunu kabul eden Parti, siyasal değerler ve ilkeler başlığı altındaki ikinci madde de; programındaki anlamlarıyla Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, Devrimcilik ilkelerine bağlı ve evrensel sosyal demokrasinin özgürlük, eşitlik, dayanışma, barış, emeğin yüceliği, hukukun üstünlüğü, dengeli kalkınma, gönenç (Refah), doğanın ve çevrenin korunması ile çoğulcu ve katılımcı demokrasi değerlerine ve insan haklarına dayanan, gücünü halktan alan, çağdaş demokratik sol bir siyasal kuruluş olduğunu⁶⁰⁵ açıklamakta ve bir yandan çağdaş sosyal demokrat ilkelerin savunuculuğunu yaparken öte yandan yine kendisini “demokratik sol” bir parti olarak tanımlamaya devam etmektedir.

Amaç başlığı altındaki üçüncü madde ile de; ana amaçları arasına; ülkenin ekonomik ve siyasal bağımsızlığını, hızlı ve dengeli kalkınmasını, toplumsal dayanışmayı sağlamak, halkın yönetime katılma olanağını arttırmak, çağdaş, katılımcı ve çoğulcu demokrasinin yerleşip kökleşmesine katkıda bulunmak, doğayı ve çevreyi korumak, ayırıcılığa karşı koymak, laik düşünce doğrultusunda toplum ve devlet düzeniyle, kamu çalışmalarını etkilemek, yönetmek ve denetlemek⁶⁰⁶ gibi hedefleri sokan Parti, temel tercihler isimli birinci bölümde, köklerinin tarihte ve milli mücadelede olan, çağdaş Türkiye'nin temellerini kuran, demokrasi sürecini başlatan, 1960'larda demokratik sol bir içerik ve sosyal demokrat özellikler kazanan bir büyük yenileştirme hareketinin temsilcisi olduğunu iddia etmiştir. Solun evrensel

⁶⁰⁵ **CHP Parti Tüzüğü**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

⁶⁰⁶ **CHP Parti Tüzüğü**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

değer yargılarından, doğrularından ve geleneğinden; Türkiye'nin tarihsel yenileşme özelemlerinden; milli mücadele geçmişinden; geçmişteki CHP'nin ilkelerinden ve cumhuriyet ve demokrasi dönüşümlerinden; halkın özgürlükçü ve eşitlikçi taleplerinden; sol ve demokrat birikimlerden; inanç dünyasındaki adalet ve dayanışma anlayışlarından hareketle, sosyal demokrasinin temel ilkelerini teorisini ve pratiğini Türkiye'nin gerçekleriyle bütünleştirmek amacıyla kurulduğunu⁶⁰⁷ iddia eden CHP, bu şekilde kendini Türkiye'de sosyal demokrat düşüncenin kurucusu ve mirasçısı kabul ederek, 1960'ların hareketli düşünce ortamında solun evrensel doğrularıyla, Türkiye gerçeklerinin birleşmesine neticesinde ortaya çıktığını belirttiği "demokratik sol" tanımını neden benimsediğini anlatırken bir ölçüde Türkiye'deki sosyal demokrasinin kökenlerinin de Batı Avrupa ülkelerinden farklılığı hususundaki kabullerini de tekrarlamaktadır. Bu bağlamda Batı ülkelerinden farklı olarak Türkiye'de sosyal demokrasinin bir işçi sınıfı hareketi olarak doğmadığına işaret edilerek, Türk Sosyal Demokrasi'sinin sanayi ve tarım işçilerinin yanı sıra, küçük memurların, tarım/sanayi/hizmet sektörlerindeki küçük üreticilerin de siyasi temsilciliğini de yüklenmek zorunda olduğunu ifade etmektedir.

CHP, sosyal demokrasinin, fırsatları, kültür ve eğitimi, zenginlikleri en geniş kitlelere yaymanın ve ulaştırmanın iddiası ile sürekli bir adalet arayışı olduğunu belirtmek suretiyle sosyal demokrasiyi algılayışını açıklarken, sosyal demokrasinin, emek ile sermaye arasında taraflardan birini karşısına alarak birini ötekiden üstün tutan bir karşıtlığın ifadesi olmadığını belirtmektedir.⁶⁰⁸ Böylece CHP, sosyal demokrasinin toplumun sadece bir kesitini gözetmekle sınırlı tutan bir siyaset de olmadığını ifade etmek suretiyle kanaatimizce açıkça işçi sınıfını öne çıkarmadan yine 1980 öncesinde olduğu gibi dayanmak istediği toplum kesimini olabildiğince geniş tutma kaygısı ve değişen siyasal konjonktüre göre pozisyon alabilme çabası içindedir.

⁶⁰⁷ **CHP Parti Tüzüğü**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

⁶⁰⁸ **CHP Parti Tüzüğü**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

İlk üç bölümde partinin doktrini vurgulandıktan sonra sırasıyla altı ilke tanımlanmakta ve CHP'nin yeni kurucularının da, geçmişte olduğu gibi "Altı Ok"a sahip çıktıkları görülmektedir. Programa göre; "Cumhuriyetçilik" ilkesi ile farklı yarar grupları, farklı kültürel, toplumsal duyarlılık kümeleri arasında yeni anlayış ve hoşgörü kanallarının açılması ile insanların kendi farklılıkları içinde bütünleşmesini anladığını belirten Parti programında; Türkiye bütünü oluşturarak çok sayıdaki etnik özellik karşısında devletin yanlılığının olamayacağını belirterek hangi dili konuşursa konuşsun ve hangi inancı paylaşırsa paylaşınsın, kimsenin "azınlık" konumuna indirgenemeyeceğini de belirtilmektedir.⁶⁰⁹ Öte yandan "Halkçılık" ilkesini tarih sürecinde geliştirdiği sol kimliğin kaynakları arasında gösteren CHP, halkçılık anlayışının sosyal demokrat değerleri, akılcılıkla, üretkenlikle bütünleştirmek olduğunu belirterek 1980 öncesi dönemde olduğu gibi yöneten- yönetilen ilişkilerini, yöneten sınıfın bakış açısından tanımlamaya devam ettiği izlenimini vermektedir. Ayrıca tüm üretim araçlarının ve mülkiyetinin toplum yararına, emeğin üstünlüğü ve gelişmenin bütünlüğü kurallarına uygun biçimde değerlendirilmesini, devletin gözetmesi gereken temel ölçüler olduğu düşüncesini benimseyen parti programı; devletin işleyişinde katılımcılığı öngörmekle; merkeziyetçiliği ve israfı azaltacak, etkinliği ve verimliliği arttıracak şekilde, devletin "yerinden yönetim" anlayışına dönük olarak yeniden yapılanmasını savunmaktadır.⁶¹⁰ Parti programında belirtilen amaçlara ulaşmak için uzun vadeli ekonomik stratejilerin oluşmasında devlete öncelikli görevi veren CHP, ekonomisi geri kalmış yörelerin geliştirilmesi ve bölgesel farklılaşmaların giderilmesinin öncelikle devletin sorumluluğu olduğu⁶¹¹ düşüncesiyle çağdaş sosyal demokrat değerlere yaklaşmaktadır.

Çağdaşlığın, bilimselliğin ve demokrasinin temel taşının laiklik olduğu belirtilen parti programında laiklik korunmadan demokrasinin olmayacağı

⁶⁰⁹ **CHP Parti Programı**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

⁶¹⁰ **CHP Parti Programı**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

⁶¹¹ **CHP Parti Programı**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

vurgulanmak suretiyle bu ilkeye özel bir önem atfedilmektedir.⁶¹² Eğitimin laik yapısı korunmaksızın, yeniliğe ve değişime açık çağdaş bir toplum ve devlet yapısı oluşturulamayacağı belirten CHP, halihazırda laiklik konusunda geçmiş tavrını korurken laikliğin uzun vadedeki gereğinin, inanç dünyasının sivil topluma devredilmesi olduğunu parti programında açıklamak suretiyle siyasal konjonktüre göre koşullar elverdiğinde siyasal partiler kanunun ötesinde bir düzenlemeye de sıcak bakabileceğinin işaretini vermektedir.⁶¹³

CHP'nin devrimcilik anlayışı ise, çağdaş düşüncelere açılarak yenilikleri kavrayıp benimsemek olarak açıklanmaktadır. Bu anlayış, Parti'nin demokratik hukuk devleti kurallarına ve barışçı yöntemlere bağlı olduğu şeklinde belirtilmekte⁶¹⁴ ve bu konuda da 1980 öncesinde olduğu gibi devrimcilik anlayışının anayasanın gerekleri ile sınırlı olduğu teyit edilmektedir. Nitekim, “demokratik sol” devrimciliğin bu yönü tıpkı 1980 öncesinde olduğu gibi onun anayasal sınırlarını çizirken yeni CHP'nin devrimciliği de, 1980 öncesi CHP gibi anayasal çerçeve üzerine bindirilmiş durumdadır.

Öte yandan programda kabul edilen altı kural ile de; kendi sosyal demokrasi düşüncesini dayandırdığı ilkeleri açıklayan CHP'ye göre; bu ilkeler, özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü ve bütünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve etkinliği ve demokratikleşmedir.⁶¹⁵ Programda bunlara kural denmekte ise de ilk üç tanesi parlamenter demokrasilerin anayasalarında bulunan klasik kavramlardandır. Bunlar özgürlük, eşitlik ve dayanışmadır. Diğer üç kural ise daha çok ekonomik içeriklidir. Emekten, gelişmeden ve halk yönetiminden bahsetmektedir. Buna göre; CHP programında özgürlük kavramının toplum ve kişinin gelişmesinin, insanın ve

⁶¹² **CHP Parti Programı**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

⁶¹³ 22.04.1983 gün ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 89ncü maddesi uyarınca siyasi partiler, laiklik ilkesi doğrultusunda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, genel idare içinde yer almasına ilişkin Anayasa'nın 136ncı maddesine aykırı amaç güdemezler.

⁶¹⁴ **CHP Parti Programı**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

⁶¹⁵ **CHP Parti Programı**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

toplumun gelişmesini sağlayacağını ve bu gelişmenin başlıca koşulu olduğunu anlatılmakta ve program, eşitlik ilkesini; özgürlük ilkesinin doğal bir sonucu olarak kabul etmektedir.⁶¹⁶ Bu durum ise, Batı demokrasilerinin temel ilkelerinden biridir. Kendi milliyetçilik anlayışını, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde gereksinim duyulan ulusallaşma sürecinin işlevsel tanımı olarak gören parti; bu anlayışın, farklı kültür kümeleri arasında bir ayrım ölçüsü olmayıp tersine bütünleşme ve kaynaşmanın ögesi olduğunu ve tüm ayrışmaları kapsamakla beraber Türkiye'nin ulusal bütünlüğü çerçevesinde demokratik farklılaşma özgürlüğünü tanıyan, farklılık, içinde bütünleşmeyi öngören yaklaşımının ifadesi olduğunu açıklamaktadır.⁶¹⁷ Bu bağlamda CHP, uluslararası antlaşmalarla konumları "azınlık" olarak nitelenmiş olan toplum kesimlerini, kazanılmış haklarını da saklı tutarak, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın doğal sonucu olan tüm haklara eksiksiz sahip kılmayı ve yurttaşlık hukuku içinde eşitlemeyi amaçladığını ve ırk, din, dil, mezhep ve köken farklılıklarını ülkenin kültür mozaiğinin zenginliği ve çoğulculuk anlayışının koşulu olarak gördüğünü ifade ederek kültür kümelerinin her alanda eşitliğini temel alan bir toplum yapılanmasını öngörmekle⁶¹⁸ ülkenin üniter yapısı konusundaki düşüncesini net bir biçimde ortaya koyarken farklılıkları "kültür kümeleri" şeklinde tanımlamaktadır. 1980'li yıllardan itibaren gündeme gelen etnik milliyetçilik sorununa da değinilen parti programında "Etnik Duyarlılıklara Demokratik Çözüm" başlığı adı altında ülkede farklı etnik yapıların, farklı kültür kimliklerinin varolması ile varlıklarını sürdürmesinin çoğulcu demokrasinin zenginliği olduğu belirtilmiştir. Bu zenginliklerin her boyutuyla geliştirilmesi ve her kökenden insanların kendi ana dillerini daha iyi öğrenebilmeleri ve geliştirebilmelerine olanak tanınması; her türlü iletişim ortamından bu amaçla yararlanabilmesi kültürde çoğulculuk anlayışının ve kültürel kimliğe duyarlılığın gereği sayılmakta ve bu şekilde Parti; Kürt sorununun da, sosyal demokrat özdeki çoğulcu politikalar ve evrensel değerler çerçevesinde aşılabileceğine inandığını açıklamaktadır. Bu

⁶¹⁶ **CHP Parti Programı**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

⁶¹⁷ **CHP Parti Programı**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

⁶¹⁸ **CHP Parti Programı**, www.chp.org.tr, Erişim tarihi, 02.07.2007

bakımdan CHP'nin "Güneydoğu" sorununun çözümü hakkındaki düşünceleri kamuoyunda zaman zaman tartışılan federatif çözümlerin dışında ve sorunu geri kalmış yörelerin sosyo-ekonomik koşullarının düzeltilmesi ile kültürel haklar bağlamında tanımlama ve ülkenin üniter yapısı içinde çözmeye çalışmak üzerinde odaklanmaktadır.

Öte yandan parti programında getirilen dayanışma ilkesi ise, birey-toplum ilişkilerini düzenlemek için kriter olarak kullanılmaktadır. Böylece dayanışma ilkesi, hem toplumu hem de bireyi düşünen bir parti politikası olarak karşımıza çıkarken tıpkı 1980 öncesinde olduğu gibi bu iki ögeyi dengede tutmak istemektedir. Nitekim programda toplumsal dayanışmaya açıklık getirilirken bu kavram toplumsal bütünlük olarak ifade edilmekte ve kavram ekonomik ağırlıklı bir kavram olarak kullanılmaktadır. Nitekim gelişmenin bütünlüğü ve etkinliği ile CHP, gelişmenin temelini, ekonomik büyümeye ve üretim artışına bağlamaktadır. Üretim artışının ekonomik büyümeyi getireceğini ve bunun da toplumun gelişmesini hazırlayacağını anlatılırken toplumun gelişmesinin sadece maddi ögelere bağlı olduğunun düşünüldüğü gibi bir izlenim doğmakta ancak bir sonraki bölümde parti gelişmeyi bir bütün olarak ele aldığını ve bu bütünün içinde ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerin hepsini kattığını da beyan etmekle bu çelişkiyi gidermeye çalışmaktadır.

Parti programında demokratikleşme ile insan hakları, sosyal adalet, laiklik, ve çoğulculuk içinde gelişme gibi temel ölçüler ile bütünleşen bir toplum oluşturmayı hedeflediğini belirten CHP'ye göre; Cumhuriyeti meydana getiren tüm unsurların, inanç ve kimlik özelliklerinin, siyasal tercihlerinin "kendi demokratik farklılaşmaları içinde bütünlüğü" anlayışı geliştirilmelidir. Zira Parti'ye göre; demokrasi kültürünün benimsenmesi ve yaygınlaşması amacıyla kamunun planlı çabasına ve organizasyonuna gereksinim vardır. Bu amaçla sivil toplum yapılanmasının desteklenerek geliştirilmesi gerektiğini belirten Parti programında; devletin çağdaş bir hizmet aracına dönüşümünü sağlamak için özgürce kurulan sivil toplum örgütlerinin, kendilerini doğrudan

ilgilendiren konular başta olmak üzere, her alanda kararlara katılım süreçlerinde yer almalarının gözetilmesi gereğinden de söz edilmektedir. Bu bağlamda insanca yaşama ve çalışma koşullarının sağlanmasının ve insan kişiliğinin özgürce geliştirilmesinin ön koşulunun, örgütlü toplumun yaratılması olduğunu kabul eden CHP, özellikle ücretli çalışanların sendikalarda örgütlenmesini teşvik ettiğini beyan etmiştir. Devletin, herkese çalışma hakkını sağlaması ve bu hakkın korunmasında birinci derecede sorumlu olması yanında, çalışma hakkının kaybı durumunda, ekonomik ve sosyal kayıpları giderme işlevini üstlenmesi gerektiğini de belirtmektedir. Günümüzde ancak liberal ekonomi görüşlerinin etkisiyle Batılı sosyal demokrat partilerce de savunulan verimlilik ve sosyal güvenlik sistemlerinin reformu konusunda 1980 öncesi anlayışında olduğu izlenimini vermektedir.

SONUÇ

Bir toplumu, toplum kılan temel özelliklerden birincisi; toplumun farklı gruplardan oluşması ve iktidarın bu gruplar arasındaki güç ilişkileriyle belirlenmesiyken ikincisi, toplumun kendi arasındaki yatay geçişleri, temasları mümkün kılarak bu grupların bir arada yaşamalarına olanak sağlayan bir meşruluk zeminine ve alışveriş sahasına, yani kendisine ait bir ortak değerler, kurallar, yapılar, süreçler bütününe sahip olmasıdır. İlk özellik toplumsal değişimin motoru olmakla adı farklılık ve çatışmadır. İkinci özellik ise; iletişim ve sürekliliktir. Bu iki özellik birlikte dinamizmi, yani değişimi ve değişimin sınırlarını ifade ederler ve ikisi de yarattıkları değişimin sonuçlarına tabi olurlar. İşte bu nedenle ve bu sınırlar dahilinde, bir toplum için denge hali istisna, dengesizlik hali kuraldır. Dengesizlik değişimi ifade ederken, değişim ise çatışma, sancı, yani geçici krizler üzerine temellenir. Değişim dalgalarının iç yüzünü ve istikametini bu krizlerin niteliği ve derinliği tanımlar. Bir değişim dalgası, toplumsal ve siyasi yapı krizleri emdiği, yeni duruma uyum sağlayabildiği anda yerini bir yenisine bırakmak üzere son bulur.⁶¹⁹ Dolayısıyla çalışmamız boyunca göstermeye çalıştığımız üzere; kapitalist devletin değişim sürecinde emek-sermaye arasındaki çelişkilerin giderilmesinde önemli bir aşama olarak ortaya çıkmış olan sosyal demokrasi de, siyasal merkezin, zaman içerisinde sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan toplumsal talepleri demokratik bir anlayışla karşılamak zorunda kalmasının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Böylece 20. yüzyılın başından itibaren ama özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1970'lerin ortalarına kadar devam eden bir süreçte sosyal demokrasi düşüncesi ve neticesi olan refah devleti dönemin koşullarının da etkisiyle en yüksek noktasına çıkmış ve bu tarihlerden itibaren daha önce incelendiği üzere yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır. Öte yandan 1950'li yıllardan bu yana Batı'da modernizmin amacına ulaşmasıyla ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler, hemen hemen dünyanın her yanında yeni toplumsal grupların siyasete girme çabalarını

⁶¹⁹ Ali Bayramoğlu, "Seçim Öncesi Toplumsal İklim ve Parametreler", **Birikim**, S.162, Ekim 2002, s. 38

yansıtmaya devam etmişler ve sonucunda gençlik hareketleri, kadın hareketleri, etnik hareketler, dinsel hareketler ve çevresel hareketler geçtiğimiz kırk yıla damgasını vuran kimlik temelli hareketler olarak karşımıza çıkmışlardır. Dünya nüfusunun kentleşme, göç ve uluslaşma süreçleriyle birlikte özellikle kuzey yarımkürede heterojenleşmesi ve bir anlamda global ve yerel ölçekte çevrenin merkeze taşınması, 'kültürel, etnik ve dinsel farklılık' olgusunu kamusal alanda daha da görünür kılmıştır. Bu durum ise uluslararası konjonktür ve kapitalizmin kendi yapısal problemleri ile birleşince, oluşturulan refah devletleri yavaş yavaş çözülmeye ve bunun neticesinde de refah devleti düşüncesinin arka planında bulunan sosyal demokrasi düşüncesinde de üçüncü yol düşüncesini incelediğimiz bölümlerde belirttiğimiz üzere; yeni dönüşümler meydana gelmeye başlamıştır. Bu şekilde sosyal demokrasi düşüncesi, günümüzde, içeriği daha öncekinden farklı olarak siyaset ve düşün dünyasında yerini korumaya devam etmektedir.

Türkiye örneğinde ise; kendisini bir sosyal demokrat parti olarak tanımlayan CHP'nin devleti kuran parti kimliği, dönem dönem ön plana çıkan diğer tüm kimliklerine baskın olmuştur. Her ne kadar bu konuda çok partili siyasal yaşamın gereklerinin zorlamasıyla da olsa bir dönüşüm geçirmek istese de; CHP'nin devleti kuran parti kimliği birincil veya ana kimlik, diğerleri ise türev veya ikincil kimlikler olarak kalmıştır. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinin özellikleri arasında ön sırada yer alan, devletin halkı kurması/oluşturması olgusu dikkate alınınca, devleti kurmuş bir parti olan CHP'nin toplumsal-siyasal alandaki doğal konumlanışı belirginleşmektedir. Bu bağlamda CHP'nin birincil kimliğini "halk partisi" olmak değil, "devlet partisi" olmak oluşturmuştur. "Devlet Partisi" gibi çok özel bir vurguyu taşısa da, böyle bir birincil kimlik tek başına bir sorun teşkil etmeyebilirdi ama CHP'nin devleti kuran parti olarak bir bakıma da kendini yenileyerek toplumu kendi anlayışıyla tanımlama ve buna göre yönlendirme özelliği ile önünde nasıl bir sosyolojik özellikte toplum bulunduğu ve parti olarak kendisinin de nasıl bir sosyal oluşumdan meydana geldiğini doğru olarak tanımlamadan

sosyal demokrat parti olarak siyasi hayatına devam etme isteği arasında bir çelişki ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle çalışmamız boyunca üzerinde durmaya çalıştığımız üzere; CHP'nin sosyal demokrat ideolojiyi kalkınmacılık ve adaletli gelir dağılımı güdüsü etrafında yorumlayarak “demokratik sol” adı altında bir ideoloji icat etmesi, gerçekte, Parti'nin hangi adla adlandırırsa adlandırırsın ülkenin kendi bakışı içinde yorumladığı sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını, Batılı ideolojilerin üzerine eklenerek sunmuş olduğu bir siyasal ifade olarak yorumlanmalıdır. Her ne kadar 1970'lerde Türk toplumunda yaşanan hareketlenmenin verdiği ivmeyle bir ölçüde geniş toplum kesimlerinin, özellikle özel sektörde çalışan ücretlilerin gençlerin, yeni kentlilerin, değişim beklentisi içindeki toplumun alt kesimlerinin ümitlerini bağladığı bir parti olabilmesine rağmen, bu dönemde bile bu kesimlerle organik bağlar kurmak konusunda sıkıntılar yaşayan bir partiydi. 1970'lerde toplumsal hareketlenmenin taşıyıcı ideolojisi olan eşitlik, özgürlük, bağımsızlık üçlüsünü güçlü biçimde dile getiren Bülent Ecevit'in önderliğinde; “ne ezilen ne ezen, insanca hakca düzen”, “toprak işleyenin, su kullananın”, “bu düzen değişmeli”, “karaoğlan”, “akgünler”, “Kıbrıs Fatih”, “Halkçı Ecevit” gibi sloganlarla geniş toplum kesimlerine ulaşan ve oy oranını 1977 seçimlerinde % 41.4 gibi yüksek bir değere çıkaran sol bir tahayyül olduğu için CHP de, kendine rağmen sol bir parti görünümü elde etti. Oysa CHP, devletçi/seçkinlerin partisi özelliğini hep korumuştur. Bu nedenle CHP'ye yüklenen birincil kimlik toplumsal bilinçaltına kazınmış bir güvensizlik refleksini uyarmaya, canlı tutmaya dayanan bir ideolojiden besleniyordu. Devleti sürekli olarak tehdit altında gören bu ideoloji, Osmanlı'nın Tanzimat döneminden beri aydınlara sirayet eden ve Cumhuriyet döneminde de devam eden bir durum olarak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Kemalizm olarak somutlaşmış ve Osmanlı'dan gelen kurum ve ilişkileri reddederek yeni, Batılı formları kabullenirken, temelde, Osmanlı yönetici elitinin de kullandığı ayrıcalıktan yararlanmıştı. Bu amaçla Türk Devrimi'nin ideolojisi olan Kemalizm; geleneksel toplumdan modern topluma geçişin ideolojisiydi. Osmanlı toplum yapısını ifade eden geleneksel toplum; tarım ekonomisine, dinsel-monarşik bir yönetime ve dinsel cemaatlere dayanırken Cumhuriyetin

geçmeye çalıştığı modern toplum; sanayileşmeye/kapitalistleşmeye, ulus-devlete, aydınlanmaya ve bireyselleşmeye, dolayısıyla bu kavramlarla eş anlamlı olan toplumsal ilerlemeye dayanmak istiyordu. Böylece Kemalizm olarak formüle edilen ilke ve uygulamalar bütünü siyasal iktidarı devralan Cumhuriyet'in ilk kadrolarının zaman içerisinde kavramlaştırdığı ideolojisini oluşturmuştu. Ancak çok partili hayata geçtikten sonra CHP açısından durum giderek zorlaşmıştı. Genelde “sol” ve özelde sosyal demokrat olduğunu ileri süren “demokratik sol” açısından durum daha da farklıydı. Zira Gürpınar'ın da belirttiği gibi “Batı Avrupa'nın geçirdiği sanayileşme sürecini kaçıran ve tipik bir çevre ülkesi ekonomisine sahip Türkiye örneğinde herhangi bir sosyalist kitle hareketinin yokluğunda sol tamamen bir “entelektüel çaba” olmuş ve bu nedenle Türkiye’de insanlar “sol”dan bahsederken aslında hep “aydınlar”dan bahsetmişlerdir.”⁶²⁰ Oysa ki; “entelektüellik tanım gereği “seçkin” olduğundan bu bağlamda “Sol” da “entelektüelliğin” kaçınılmaz sınıf ideolojisi olmaktadır. İşte bu noktada “entelektüelleri” ve “devletçi/seçkinleri” bir statü olarak kabul edersek, çok partili hayata geçişle birlikte siyasal sistemde kendilerinin, kendilerine biçtiği değeri sistemden maddi ve manevi olarak alamayanların veya alamayacaklarını düşünenlerin bu sisteme mesafeli olmaları ve yeni oluşumları düşlemeleri tabii olduğundan “sistemin adaletsizliğinin diğer mağdurları”yla bu tür bir sınıfsal-stratejik bir bütünleşme ilişkisinde kendilerine ayrıcalıklı konum kazandırma çabasında sosyal demokrasiden de esintiler taşıyan “demokratik sol” icat edilmiştir.”⁶²¹ Çünkü Kemalizm 1950'ye kadar devlet eliyle halkı “aydınlatma”, eğitme ve biçimlendirme kaygısında “demokratik sol”un farkı artık bunu “cebirle” yapamayacağını çok partili siyasal hayata geçiş ile birlikte uzun süre bocaladıktan sonra keşfetmiş olmasıdır. Ancak Parti'nin bu durumu kabullenmesi onun toplumla yeni bir iletişim dili yaratamamış olduğu gerçeğini giderememiş ve sonunda çok partili hayatın gerekleri karşısında zorunlulukla da olsa çağdaş sosyal demokrat değerlerden farklı bir “demokratik sol” dönüşüm CHP’de yaşanmıştır. Ancak 1980 darbesinin

⁶²⁰ Doğan Gürpınar, “Elmalar ile Armutlar: Sağ ile Sol”, www.tpe.org.tr, Erişim Tarihi, 17.06.2007

⁶²¹ Gürpınar, a.g.m.

yarattığı şiddetli kopuş ve partinin kapanışı ile darbeyi izleyen depolitizasyon dönemi diğer siyasal partiler gibi CHP'nin de kendisini sorgulamasına fırsat bırakmamış ama Parti, 1992'de yeniden kuruluşundan sonra da, sosyal demokratlık iddiasına rağmen hiçbir yönleriyle işçi partisi özelliği taşımamış ezilen sınıfların içinden gelen bir hareketin sonucunda ortaya çıkmamıştır. Partilerin yönetici aygıtı, meslekten politikacılardan oluşmuş ve seçmen kitlesinin sınıfsal sınırlarını muğlak tutmaya özen gösteren popülist bir politikayı özenle takip etmiş, özellikle dinsel ve etnik kimlik tartışmaları esnasında resmi görüşlerin dışına çıkmamıştır. Bu noktada değişen koşulları kavramakta yetersiz kaldığından geçmişten gelen ideolojik birikiminin de etkisiyle diğer merkez sağ ve sol partiler gibi uzun süre farklı grupların taleplerini klasik sosyolojinin kolektif hareket tanımlamalarına göre genelde ekonomik talepler olarak tanımlamış ve 2007 seçimlerinin oy dağılımında da bir kez daha gözüküğü üzere, toplumun % 80'i gibi büyük bir kesimiyle buluşamamış hatta Güneydoğu Bölgesi ile Karadeniz Bölgesi'nde hemen hemen hiç varlık gösterememiştir.

Sonuç olarak demokratik sol düşünce ile sosyal demokrasi bazı kavramları ortak kullanmanın dışında ayrı düşünceler olduğundan CHP, her ne kadar oy kaygıları ile 1960'ların ortalarından itibaren sosyal demokrat bir söylem benimsemeye çalışmış ise de; sosyal demokrat bir parti olmayı başaramamış gerçekte merkez sağ bir konumdan öteye geçememiştir. Nitekim “düzene ve topluma alternatif oluşturacak şekilde benimsenen işçi ve işçileşme kavramlarıyla “demokratik sol” düşüncenin ilgisi olmadığı gibi tam aksine “demokratik sol”culuk, devletin temel ilkelerini, temel yönelimlerini kabul etmeye yöneliktir.”⁶²² Bu bağlamda; sosyal demokrasi Marksizm geleneğinden gelmesine karşılık, demokratik solculuk, sanayileşmenin mevcut olmadığı bir zamanda şekillendirilen ve temelde mevcut statükoyu sürdürmeyi amaçlayan bir şekilde köylülük, kırsal üretim ilişkileri ve köyle

⁶²² Hasan Bülent Kahraman, **Sosyal Demokrasi: Türkiye ve Partileri**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.199

özdeşleşme fikirleri üzerinde vurgu yapmayı yeğlemiştir. Bu açıdan ele alındığında, demokratik solculuk merkez sağdan, yalnızca bazı kavramları daha çok telaffuz etmesiyle ayrılan bir kapsama ve söyleme ulaşmıştır.

Bu nedenle çalışmamız sonucunda incelenen her iki dönem açısından da uluslararası sosyal demokrat hareketle karşılaştırıldığında, gerek gelenekleri, gerek programatik yönelimleri ve gerekse partilerin işçi sınıfıyla kurduğu organik ilişkiler açısından CHP ile Batı Avrupa sosyal demokrat partileri arasında büyük farklar olduğunu söylemek mümkün gözükmemekte ve bu farkların mevcudiyeti CHP'nin sosyal demokrat bir parti olarak nitelenmesini olanaksız kılmaktadır.

KAYNAKÇA

ABADAN, Nermin, Yücekök, Ahmet N.; “1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerde Gelir Durumuna göre Oy Verme Davranışlar”ı, 1966, **A.Ü SBF Dergisi**, XXI: 4

ADAMS, J.; **Politicial İdeology Today**, Manchester Universiy Press, 1993

AĞTAŞ, Özkan; “Ortanın Solu: İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e”, **Sol, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 8, Der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007

AHMAD, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Hil Yayınları, İstanbul, 1994

AKAT, İlter; **Endüstri Toplum Bilimi**, Ege Basım, İzmir, 1984

AKSOY, Muammer; **Sosyalist Enternasyonel ve CHP**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1977

İLKER, Aktükün; “Türkiye’de Sosyal Demokrasi”, **İktisat Dergisi**, İFMC Yayınları, Ağustos-Eylül, 1999, Sayı 19

ALCOCK Cliff, Payne, Sarah Sullivan, Michael; **Introducing Social Policy**, Pearson Education Ltd., Tottenham, 2000

ALPER, Emin; “Milliyetçilik Modernleşme Geriliminde Ortanın Solu ve Ecevit”, **Toplum ve Bilim**, sayı 93, 2002

ANDERSEN, G.; **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Cambridge Polity Press

ANDRESKİ, Stanislav; “Aim of the Course, General Considerations on the Nature and Importance of Positive Philosophy”, **The Essential Comte**, Ed. By Stanislav Andreski, Barner and Noble Boks, New York, 1974

ARI, Mehmet; “Türkiye’de Sol Milliyetçilik 1: Yön Hareketi”, **Birikim**, Sayı 67, Kasım 1994

ARSEV, Bektaş; **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi: 1960-1980**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s.105

ATEŞ, Toktamış; **Demokrasi Kavramı, Tarihi Süreç, İlkeler**, Eser Matbaası, İstanbul, 1976

ATEŞ, Toktamış; **Demokrasi**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994

AVCIOĞLU, Doğan; “Sosyalizm Anlayışımız”, **Yön**, 1962, sayı 36

AVCIOĞLU, Doğan; “T.İ.P’e Dair”, **Yön**, sayı 168

AYATA, Ayşe Güneş; “The Republican People’s Party”, Der. Barry Rubin ve Metin Heper, **Political Parties in Turkey**, London, Frank Cass.

AYATA, Ayşe Güneş, Ayata Sencer; “Ethnic and Religious Bases of Voting”, Der. Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer, **Politics, Parties and Elections in Turkey**. Boulder Co. Lynne Rienner Publishers

AYATA, Güneş Ayşe; **CHP Örgüt İdeoloji**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992

AYBAR, Mehmet Ali; **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968

AYDAR, Kemal; “Ecevit’in Özel Demeci”, Cumhuriyet, 12.02.1975’den aktaran Konur Ertop, **Cumhuriyet**, Cumhuriyet Matbaacılık

AYDEMİR, Şevket S.; **Tek Adam**, 3.Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966

AYDEMİR, Şevket S.; **İkinci Adam: İsmet İnönü**, Cilt I, İstanbul, Remzi Kitabevi

BARKER, Rodney; "Fabianism", **The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought**,

BAYRAMOĞLU, Ali; **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2001

BAYRAMOĞLU, Ali; "Seçim Öncesi Toplumsal İklim ve Parametreler", **Birikim**, sayı 162, Ekim 2002

BEER, Max; **Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi**, Çev. Galip Üstün, May Yayınları, İstanbul, 1941

BELGE, Murat; "Sol", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Schick ve Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2003

BERNSTEIN, Eduard; **Evolutionary Socialism**, Schocken Boks, New York, 1972, s.197

BERNSTEIN, Eduard; **Evrimsel Sosyalizm**, Kavram Yayınları, 1991

BİLA, Hikmet; **CHP 1919-1999**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 4. Baskı, 2008

BİRTEK Faruk, Toprak Binnaz; "The Conflictual Agendas of Neo Liberal Reconstruction and the Rise of Islamic Politics in Turkey: The Hazards of Rewriting Modernity", *Praxis International*, 13:2

BORA Tanıl, Erdoğan Necmi; "CHP ve DSP'de solun bakiyesi nedir", **Birikim**, sayı 120, Nisan 1999

BORA, Tanıl; “Yeni Toplumsal Hareketlere Dair Notlar”, **Birikim Dergisi**, Mayıs 1990, sayı 13

BORATAV, Korkut; “Türkiye’de Popülizm, 1962-1976 dönemi Üzerine Notlar”, **Yapıt**, sayı 1, 1983

BORATAV, Korkut; “Dünyayı 68’e getiren Koşullar, Uzantıları ve Son Bulması”, **Teori**, Sayı 101, 1998

BORATAV, Korkut; **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İmge Kitabevi, Ankara, 2. Baskı, 2005

BORATAV, Korkut, Erder Necat, Kalaycıoğlu Ersin; “Türkiye’de Siyasi Temsil ve Siyaset”, **İktisat Dergisi**, 432, Aralık 2002

BOSWELL, Terry, Stevis Dimitris; “Globalization and International Labor Organizing”, **Work&Occupations**, Aug 1997, Vol: 24, Issue 3

BOZKURT, Veysel; **Endüstriyel&Post Endüstriyel Dönüşüm**, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005

BRİGGS, Asa; “The Welfare State in the Historical Perspective”, (Ed. Pierson, C and F Castles), **The Welfare States Reader**, Cambridge Polity Press

BULUTAY, Tuncer; “Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasal Gelişmeler”, **AÜ SBF Dergisi**, XXV: 3

BURNS, Edward M; **Western Ciuvilization Their History and Their Culture**, W.W Norton and Company Inc., New York, 1958

BUTTLER D, Kavanagh Dennis; **The British General Election of 1992**, London, 1992

CAN, Kemal; “Yoksulluk ve Milliyetçilik”, Ed. Nemci Erdoğan, **Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri**, İstanbul, Demokrasi Kitaplığı, 2002

CANGIZBAY, Kadir; **Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realitiye**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2003

CAPRA, Fritjof; **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, Çev. Mustafa Armağan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992

CEM, İsmail; **Sosyal Demokrasi, Nedir, Ne Değildir**, Can Yayınları, İstanbul

COCHRANE Allan, Clarke John; **Comparing Welfare States**, Sage Publications, London, 1993

CHF 1927 Nizamnamesi, Ankara, 1927

CHP 1931 Programı, Ulus Matbaası, Ankara

CHP Programı, Ankara, Mayıs 1935

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tualgası, 9-16 Mayıs 1935, Ankara, 1935

CHP 1965 Milletvekili Seçim Bildirgesi, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1965

CHP 19. Kurultay Bildirisi, Ulusal Basımevi, Ankara, 1968

CHP Düzen Değişikliği Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1969

CHP 1973 Seçim Bildirgesi, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1973

CHP Programı, Yeni Hedefler, Yeni Türkiye, Ocak 1994

ÇAM, Esat; **Siyaset Bilimine Giriş**, İ. Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1981

ÇARKOĞLU Ali, Avcı Gamze; “An Analysis of the Electorate from a Geographical Perspective”, der. Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer, **Politics, Parties and Elections in Turkey**. Boulder Co. Lynne Reinner Publishers,

ÇAVDAR, Tevfik; “Seçim Sonuçlarının Getirdiği Ön Bulgular”, **Özgür İnsan**, 1974, Sayı 18

ÇELİK, Nur Betül; “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, der. Ahmet İnsel, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Demokratik Sol Düşünce Forumu, CHP Gençlik Kolları Yayını, Ankara, 1974

DETLEF, Jahn; **Das Politische System Schwedens**, Ismayr, Wolfgang, 2003

DEMİR, Ömer; **Küresel Rekabette Etkin Devlet**, Ankara, Nobel Yay., 2003

DİE, Yıllık Sanayi Anketi, 1971, Ankara, 1976

DİE, İstatistik Yıllığı, 1977

DİLAN, Hasan; **Sosyal Demokrasi ve CHP**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995

DSP 1987 Programı, Sistem Ofset, Ankara, 1987

DSP 1987 Seçim Bildirgesi, DSP Yayınları, No:9, Sistem Ofset, Ankara, 1987, s.54

DUQUETTE David; **Hegel’s History of Philosophy: New Interpretations**, Albany, State University of New York Press, 2002

EBENSTEİN, W.; **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, çev. İ.Özel, İstanbul, 1996

ECEVİT, Bülent; **Ortanın Solu**, Ankara, Kim Yayınları, 1966

ECEVİT, Bülent; **Ecevit'in Açıklamaları: 1976**, Ankara, 1976

ECEVİT, Bülent; **Bu Düzen Değişmelidir**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1973

ECEVİT, Bülent; **Toplumsal Kültürün Türk Siyasal Yaşamına Etkisi**, Sistem Ofset, Ankara, 1990

EKİN, Nusret; **Endüstri İlişkileri**, Beta Basım Yayım Dağıtım, 6. Baskı, İstanbul, 1994

EMREALP, Sadun; **Sosyal Demokrasiden Sosyal Demokrasiye**, Afa Yayınları, İstanbul, 1991

ERDOĞAN, Necmi; "Demokratik Sol'dan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar", **Toplum ve Bilim**, Sayı 78, 1998

ERGÜDER, Üstün, Esmer Yılmaz, Kalaycıoğlu Ersin; **Türk Toplumunun Değerleri**, İstanbul, Tüsiad, 1991

EROĞUL, Cem; "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Schick ve Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2003

ESMER, Yılmaz; "At the Ballot Box: Determinants of Voting Behavior", Der. Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer, **Politics, Parties and Elections in Turkey**. Boulder Co. Lynne Reinner Publishers,

FEJTÖ, F.; **Her Şeye Rağmen Sosyal Demokrasi**, Çev. Turan-Nermin Güneş, Ankara, V Yayınları, 1989

FİNCANCIOĞLU, Yurdakul; Küreselleşme Olgusu, Yeni Evrensel sermaye ve Üçüncü Yol Doktrini”, **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu**, Ed. M.C. Yalçınan, İstanbul, Aydoğan Matbaacılık, Kasım 2000

FLORA, P., Heidenheimer A.J.; **The Development of Welfare States in Europe and America**, 1981, News Brunswick, NJ, Transaction Boks

GAY, Peter; **The Dilemma of Democratic Socialism-Bernstein Challenges to Marks**, New York, 1952, Columbia University Press

GEVGİLİLİ, Ali; **Türkiye’de 1971 Rejimi**, 1973

GEYİKDAĞI, Mehmet Yaşar; **Political Parties in Turkey: The Role of Islam**, New York, Praeger, 1984

GİDDENS, Anthony; **Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, Birey Yay., İstanbul, 2000

GİDDENS, Anthony; “Üçüncü Yol Politikaları”, **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu ?**, Ed. Murat Cemal Yalçınan, İstanbul: Aydoğan Matbaacılık, Kasım 2006,

GİDDENS, Anthony; “Eşitsizlik ve Sosyal Demokrasi”, Çev. M. C. Yalçınan, **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu**, Ed. Murat Cemal Yalçınan, İstanbul: Aydoğan Matbaacılık, Kasım 2000, 28

GLENNESTER, Howard; **British Social Policy since 1945**, Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 1995

GÖZE, Ayferi; **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınevi, İstanbul, 9. baskı, 2000

GRAY, John; **Liberalism**, Buckingham Open University Press, 2. Baskı, 1995

GÜLALP, Haldun; **Kimlikler Siyaseti, Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri**, İstanbul, Metis, 2003

GÜLMEZ, Mesut; **Uluslararası Sosyal Politika**, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2000

HALL Peter, Soskice David; “Varieties of Capitalism”, **The Institutional Foundations of Comparative Advantage**, Oxford, Oxford University Pres, 2001

HAMPSON, Norman; **Aydınlanma Çağı**, çev. Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991

HANÇERLİOĞLU, Orhan; **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, 1970, İstanbul

HATİPOĞLU, Şevket Ratip; **Türkiye’de Zirai Buhran**, T.C Ziraat Enstitüsü Çalışmaları, No. 39, Ankara, 1936

HEATON, Herbert; **Avrupa İktisat Tarihi**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, 1995

HECLO H., Madsen H.; **Policy and Politics in Sweden**, 1987, Philadelphia, Temple University Press,

HEILBRONER, Robert L.; **The Making of Economic Society**, New Jersey, 1985, 78

HELPHAND, Alexander; **Türkiye’nin Mali Tutsaklığı**, Der. Muammer Sencer, İstanbul, May Yayınları, 1977

HOBSEAWN, Eric; **Devrim Çağı 1789-1848**, Çev. B. Sina Şener, 2. baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2000

HOBSON, John A.; **The Evolution of Modern Capitalism**, George Allen and Unwin Ltd., London, 1965

HOFFMAN, Robert; **Geschichte Der Deutschen Parteien**, von der Kaiserzeit bis zur Gegenwart, München, Clausen&Bosse, Leck, 1993

HOMBACH, Bodo; **Aufbruch die Politik der Neuen Mitte**, München, Econ Verlag, 1998

HUGHES, Jonothan; **Industrialization and Economic History: Thesis and Conjectures**, McGraw-Hill Book Company, New York, 1970

İNSEL, Ahmet; “Olağanlaşan Demokrasi ve Modern Muhafazakarlık”, **Birikim**, s.163-164, Kasım-Aralık 2002

INGLEHART R.; “Values, Ideology and Cognitive Mobilization in Social Movements”, **Challenging the Political Order**, (Ed. R.J Dalkon, M. Kuechler), New York, 1990

JÖRG, Michael Dostal; “From Moderniser to Tradionalist: Oscar Lafontaine and German Social Democracy in the 1990’s”, **Debatte**, Volume 8, No: 1, 2000

KAHRAMAN, Hasan Bülent; **Sosyal Demokrasi: Türkiye ve Partileri**, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.199

KAHRAMAN, Hasan Bülent; **Sosyal Demokrasi Düşüncesi ve Türkiye Pratiği**, İstanbul, SODEV Yayınları, 2002

KAHRAMAN, Hasan Bülent; **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008,

KALAYCIOĞLU, Ersin; “1960 sonrası Türk Politik Hayatına Bir bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000,

KALAYCIOĞLU, Ersin; “The Shaping of Party Prefences in Turkey: Coping with the Post Cold War Era”, **New Perspectives on Turkey**, 1999

KARPAT, Kemal H.; "Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and after 1980", Metin Heper ve Ahmet Evin (der.) **State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980's**, Berlin, 1988, Walter de Gruyter,

KARPAT, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967

KAŞ, Ali; "Kentsoyluların Uzun Yürüyüşü", Frankofoni, 1:41-55, 1989

KAUTSKY, Karl; "The Dictatorship of Proletariat", çev. Ahmet Evrim, **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi**, Der. Mete Tunçay, Cilt II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976

KAVUKÇUOĞLU, Deniz; **Karl Marks'tan Günümüze Almanya'da Sosyal Demokrasi**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997

KAVUKÇUOĞLU, Deniz; **Sosyal Demokrasi'de Temel Eğilimler**, 3. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2003

KAYA, Ayhan; "21.Yüzyıl Başında Yeni Dünya Düzeni, Farklılıklar ve Sosyal Demokrasi"

KAYNAR, Mete Kaan; **Türkiye'de Sosyal Demokrat Düşüncenin Temelleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997

KAZGAN, Gülten; **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974

KEPENEK, Yakup; "SHP-CHP Gemisi Nasıl Batırıldı ? Nasıl Onarılır ?", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, XXIII: 216

KEYDER, Çağlar; "İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Schick ve Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1992

KEYDER, Çağlar; “Türk Milliyetçiliğine Bakmaya Başlarken”, **Toplum ve Bilim**, Yaz-Güz, 1999

KEYDER, Çağlar; “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Polisiği” **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Schick ve Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 2003

KEYDER, Çağlar; **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

KEYMAN, E. Fuat; “Küreselleşme, Modernite ve Devlet Sorunu”, **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu ?**, Ed. M. C. Tan, İstanbul, Aydoğan Matbaacılık, Kasım 2000

KIŞLALI, Ahmet Taner; **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, Ankara, 1993

KIVILCIMLI, Hikmet; **27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi**, İstanbul, Ant Yayınları, 1970

KİLİ, Suna; **1960-1975 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Gelişmeler-Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, Boğaziçi Ü. Yayınları, İstanbul, 1976

KİLİ, Suna; **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 8.Baskı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1981

KONGAR, Emre; **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004

KORAY, Meryem; **Sosyal Politika**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000,

KÖKER, Levent; **Moderleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim yayınları, 6. basım, Ankara, 2003

KÖKER, Levent; “Yokolmanın Eşiğinde Bir Fikir: İlerleme”, **Toplum ve Bilim**, 27, Güz, 1984

LERNER, Robert E., Meacham Standish, Burns Edward M.; **Western Civilization**, W.W. Norton and Company Inc. New York, 12.Bası,1993

LİNDHAGEN, J.; **Socialdemokratins Program**, Stockholm, 1972

LİPSON Leslie; **Politika Biliminin Temel Sorunları**, çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. 503

MARKS, Karl; **Grundisse**, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, İstanbul, 1965

MATS, Benner; "Sweden and Denmark, Defending the Welfare State", **Welfare and Work in the Open Society**, Volume II, 399

MEYER, Thomas; **Demokratik Sosyalizm/Sosyal Demokrasi**, Çev. Yonca Özkaya, Yorum Matbaası, 1991

MEYER, Thomas; "Modernity, Beyond Left and Right, European Social Democracy/Transformation in Progress", **Social Democratic Think Tanks Explore the Magical Return of Social Democracy**, Amsterdam, Friedrich Ebert Stiftung

MEYER, Thomas; **Sosyal Demokrasinin Geleceği**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005

MİLL, J.S.; **Hürriyet**, (Çev. M. O. Dostel), İstanbul,1997

MİLLS, Wright; **Marksistler**, çev. T. Hasan, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1966

MYLES, John, Quadagno Jill; "Political Theories of the Welfare State", **Social Service Review**, March 2002, Vol: 76

NİSSET R.; "History of the Idea of Progress"

NORRİS, Pippa; "Anatomy of a Landslide", **Parliamentary Affairs**, Vol.50 No:4, 1997

OBERRUETER, Heinrich; **Die Politischen Parteien in Deutschland**, Bonn, Olzog, 2000

OLSSON S.; "Sweden", Dixon J. & Scheurell R. (Eds.) **Social Welfare in Developed Market Countries**, London, Routledge

ONULDURAN, S. Ersin; **Political Development and Political Parties in Turkey**, Los Angeles, Ca., University of Southern California

ORHAN Tuna, Yalçıntaş Nevzat; **Sosyal Siyaset**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1991

OZANKAYA, Özer; **Türkiye’de Laiklik**, Cem yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1990

ÖLÇEN, Ali Nejat; **Halk Sektörü**, Ayyıldız Matbaası, 1974

ÖZBUDUN, Ergun; "Turkey: Crises, Interruptions and Reequilibrations", L. Diamond, J.J Linz ve S.M. Lipset (der.), **Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy**, Boulder Lynnee Reinner

ÖZBUDUN, Ergun; "Turkey", J. M. Landau, E. Özbudun and E. Taschau (Der.), **Electoral Politics in the Middle East: Issues, Votes and Elites**, Londra, Croom Helm

ÖZDALGA, Haluk; **Çağdaş Sosyal Demokrasinin Oluşumu**, İstanbul, 1984

ÖZDALGA Haluk; **Sosyal Demokrasi’nin Kuruluşu**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001

ÖZDEMİR, Hikmet; "Altı Ok Tartışmasına Girerken", **Sosyal Demokrat**, S. 40, 1991

PARLA, Taha; **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 5. Baskı, 2005

PAULINE, Greg; **A Social and Economic History of Britain 1760-1965**, George Harap&Co Ltd., 1965

PETERS, Richard; “John Locke”, **Batı Dünyasında Siyaset Felsefeleri**, Ed. Maurice Cranston, çev. Nejat Muallimoğlu, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2000

PINCH, Steven; “Labour Flexibility and the Changing Welfare State”, **Towards a Post Fordist Welfare State**, Roger Burrows&Brian Loader, Routledge, London, 1994

PİPPA, Norris; “Anatomy of a Landslide”, **Parliamentary Affairs**, Vol.50, No: 4, 1997

PİPPIN, Robert B.; **Hegel’s Idealism: The Satisfactions of Self-Consciousness**, Cambridge, Cambridge University Press, 1989

PİRENNE, Henri; **Ortaçağ Kentleri**, Dost Kitabevi, İstanbul, 1982,

RİVA, E.T.; “Personalities, Ideologies and Circumstances”, **Social Democracy in Central America**, Edited by Menno Vellinga, Westuer Press, 1993

ROLL, Eric A.; **History of Economic Thought**, Faber & Faber, Londra, 1973

SABİNE, George; **Yakın Çağ Siyasi Düşünceler Tarihi**, (Çev. Özer Ozankaya), Ankara, 1991

SAKALLIOĞLU, Ümit Cizre; “The Anatomy of the Turkish Military’s Political Autonomy”, **Comparative Politics**, 29: 4

SAKALLIOĞLU, Ümit Cizre; “Türkiye 1999: Tatbikattan Harekete”, **Birikim**, Sayı 122, Haziran 1999

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, İmge Yayınevi, Ankara, 1986

SARFATİ, Metin; **Piyasa Ekonomisinin Evrimi ve Sosyal Demokrasi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993

SARICA, Murat; “Toplumcu Açından Halkçılık, Milliyetçilik-Devrimcilik”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları,

SARITAŞ, İbrahim; **Sosyal Demokrasi**, Orion Yayınevi, Ankara, 2006

SAVCI, Bahri; “1965 Milletvekili Seçimleri Üzerine Bir Analiz”, **A.Ü SBF Dergisi**, XX:4

SAYBAŞILI, Kemali; **Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)**, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1986

SAYBAŞILI, Kemal; **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993

SCHİCK, Irvin Cemil, Tonak Ertuğrul Ahmet; “Uluslararası Boyut, Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, Der. Schick, Irvin Cemil ve Ertuğrul Ahmet Tonak, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul, Belge Yayınları

SENCER, Oya; **Türkiye’de İşçi Sınıfı**, Habora Kitabevi, İstanbul

SHERWOOD, W.B.; “The Rise of The Justice Party in Turkey”, **World Politics**, XX:1

SHP Parti ve Yöneticiler Rehberi, Sanem Matbaacılık, Ankara, 1986

SİNGER, M.; **The Economic Advance of Turkey, 1938-1960**, Ankara, 1977

SKIDMORE, Thomas E.; "The Future of Democracy,: An Analytical Summary", **Democracy in the America** (Ed. R. A Pastor), New York, 1989

SKOWRENEK, Stephen; "The Risks of Third-Way", **Politics, Society**, Vol. 33, No.6, 1996

SMELSER, Neil; **The Theory of Collective Behavior**, New York Free Pres, 1962

STEWART, Doty; **The Industrial Revolution**, London, 1969

STRANGE, Susan; **The Erosion of The State**, 1997, Current History, vol:613

SUNAR, İlkay; "State and Society in the Politics of Turkey's Development", Ankara, **AÜ SBF**, 1974

ŞENEL, Alaeddin; **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Verso Yayıncılık, Ankara, 1990

ŞENKAL, Abdülkadir; **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000

ŞİŞMANOV, Dimitr; **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sosyalist Hareketi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1990

TACHAU, Frank; "An Overview of Electoral Behavior: Toward Protest or Consolidation of Democracy", (Der. Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer), **Politics, Parties and Elections in Turkey**. Boulder, Co.: Lynne Rienner Publishers

TACHAU, Frank; **Turkey: The Politics of Authority, Democracy and Development**, New York, Preager

TALAS, Cahit; **Toplumsal Politikaya Giriş**, S Yayınları, Ankara, 1981

TEKELİ İlhan, Şaylan Gencay; “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, **Toplum ve Bilim**, Yaz-Güz, 1978

TEKELİ İlhan, Gökçeli Raşit; **1973 ve 1975 Seçimleri: Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1977

THOMPSON, Allan; **Dynamics of Industrial Revulation**, St. Martin’s Pres, New York, 1973

TİMUR, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Yayınları, Ankara, 1994

TOPRAK, Binnaz; “The State, Politics and Religion in Turkey”, Metin Heper ve Ahmet Evin (der.) **State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980’s**, Berlin, 1988, Walter de Gruyter

TUNA Orhan, Yalçıntaş Nevzat; **Sosyal Siyaset**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1991

TUNÇAY Mete; **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi 3**, Teori Yayınları, Ankara, 1986

TURAN, Ali Eşref; **Türkiye’de Seçmen Davranışı, Önceki Kırılmalar ve 2002 seçimi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004

TURAN, İlter; “Evolution of the Electoral Process”, (Der. Metin Heper ve Ahmet Evin) , **Politics in the Third Turkish Republic**, Boulder, Westview Press

TURŞUCU, Hamdi; **Totalitarizm, Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler**, Ankara, 2006

Türkiye İşçi Partisi Programı, İstanbul, Ersan Matbaacılık, 1964

TÜRKÖNE, Mümtaz’er; **Siyaset**, Lotus yayınevi, Ankara, Eylül 2003

ULAM, Adam; **Bitmemiş Devrim**, çev. Erdoğan Güçbilmez, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1965

ULUTAN, Burhan; **İktisadi Doktrinler Tarihi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1978

ÜLKEN, Yüksel; **20.Y.Y'da Dünya Ekonomisi**, Filiz Yayınları, 1992

VAİZEY, John; **Çağımızın Devrimleri, Sosyal Demokrasi**, (Çev.) Ahmet Gazioğlu, İstanbul, Efes Yayınları, 1974

WALLBANK, T.W, Bailkey N.M.; **Civilization Past and Present**, Scott Foresman and Company Inc., Chiago, 1962

WEBER, Max; **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Üçüncü Baskı, Temmuz 2002

WEİKER W. F.; **The Turksh Revolution 1960-1961**, Washington DC, 1963

WİNKES, Robin; **Western Civilization**, Prentice-Hall Inc. New Jersey, 1979

WORCESTER, Robert; "Introduction", Blundell and Gosschalk, Beyond Left and Right, s. 3

YALÇIN, Aydın; **İktisadi Sistemler ve Doktrinler Tarihi**, A.Ü S.B.F Yayınları, Ankara, 1991

YALÇINTAN, Murat Cemal; **Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye: Siyaset Küreselleşiyor mu**, İstanbul, Aydoğan Matbaacılık, Kasım 2006

YALMAN, Galip; "Avrupa Sosyal Demokrat Partilerinin Siyasal ve İdeolojik Yönelimlerindeki Değişimler: İngiliz İşçi Partisi Örneği", **İktisat Dergisi**, Ağustos-Eylül 1999

YAYLA, Atilla; **Liberalizm**, Liberte yayınları, Ankara, 3. Baskı, 2000

YAYLA, Atilla; **Siyaset Teorisine Giriş**, Ankara, Liberte Yayınları, 2002

YAZICI, Erdinç; **Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi**, Ankara, Aktif Yayınları, 1996

YAZICI, Erdinç; **Sendikal Hareket ve Yeni Misyon Arayışları**, Ankara, Şeker-İş Yayınları, 1999, No.96

YEĞEN, Mesut; "Kemalizm ve Hegemonya", (Der. Ahmet İnel) , **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

YILMAZ, Aytekin; **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 2. Basım, 2003

YÜCEKÖK, Ahmet N.; **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara, 1997

EKLER

EK-1

Alman İşçileri Genel Birliği Programı (Lasalcı)

1. Madde

Alman emekçi sınıfının toplumsal çıkarlarının gereği gibi temsil edilebilmesine ve uzlaşmaz sınıf ilişkilerinin ortadan kaldırılabilmesine yalnızca eşit ve doğrudan genel oy hakkının izin vereceği inancından hareketle biz aşağıda imzaları bulunanlar, alman federe devletinde barışçı ve yasal yollarla çalışarak, özelliklede kamu oyunu kendinden yana kazanarak eşit ve doğrudan genel oy hakkının yerleştirilmesi amacını sürdürecektir olan bir derneği, alman işçileri genel birliği adı altında koruyoruz.

Leipzig, 23 mayıs 1863

EK-2**Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi
1869 Programı (Marksist)****I**

Sosyal-Demokrat İşçi Partisi, özgür halk devletinin kuruluşunu gerçekleştirmeye çalışır.

II

Sosyal-demokrat İşçi Partisi'nin bütün üyeleri, şu aşağıdaki ilkeleri tüm güçleriyle savunmayı üstlenirler :

- 1) Var olan siyasi ve toplumsal koşullar alabildiğine adaletsizdirler ; öyleyse alabildiğine büyük bir güçle, yılmazlıkla onlara karşı mücadele etmek gerekir.
- 2) Emekçi sınıflarının kurtuluşu için mücadele, ayrıcalıklar ve kişiye özgü çıkarlar için bir mücadele değil, ama hak ve görevlerde eşitlikle, bütün sınıf hakimiyetlerini ortadan kaldırmak için bir mücadeledir.

- 3) Kapitalizm karşısındaki iktisadi bağımlılık, emekçiler için tüm biçimleri altında köleliğin temelini oluşturur ve sosyal-demokrasi, güncel üretim biçiminin (ücretliliğin) ortadan kaldırılmasıyla ve çalışmanın kooperatif bir temelde örgütlenmesiyle, her emekçiye çalışmanın ürününün tamamını vermeye çelışır.
- 4) Siyasi özgürlük, emekçi sınıflarını iktisadi kuruluşunun en vazgeçilmez koşuludur. Yani toplumsal sorun, siyasi sorundan ayrılmaz ; birincinin çözümü ikincinin çözümüne bağılıdır ve bu yalnızca demokratik bir devlet içinde mümkündür.
- 5) İşçi sınıfının siyasi ve iktisadi kuruluşunun ancak bu sınıf dayanışma içinde ve birlikte bir mücadeleye girilirse mümkün olabileceği kabul edilen Sosyal-Demokrat İşçi Partisi, tek düzenli bir örgüttür ; ama topluluğun çıkarları için, herkese gücünü değerlendirme özgürlüğünü verir.
- 6) Emeğin kurtuluşunun yerel ne de ulusal bir sorun olmadığını, tüm uygar ülkeleri kapsayan toplumsal bir sorun olduğunu kabul ederek Sosyal-Demokrat Parti, dernekler yasasının izin verdiği ölçüde, uluslararası emekçiler birliğinin [*Enternasyona*] bir şubesini oluşturacağını ve onunla aynı amacı izleyeceğini ilan eder.

Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin canlı bir biçimde ajitasyolarını yapmak zorunda olduğunu en acil talepler arasında şu aşağıdakileri belirtmek gerekir.

- 1) Parlamento, Landtaglar, bölge ve belediye meclisleriyle tüm diğer temsil kurumlarının seçimleri için, yirmi aşağıdaki bütün insanlara verilmiş eşit, doğrudan ve gizli genel oy hakkı, seçilmiş temsilcilere yeterince bir maaş bağlanması.
- 2) doğrudan yasama (yani yasaları önerme ve reddetme hakkının halka verilmesi).

- 3) Tüm sınıfsal, mülkiyetten kaynaklanan, dinsel ve doğuştan gelen ayrıcalıkların ortadan kaldırılması.
- 4) Düzenli ordunun yerine bir halk milisinin koyulması.
- 5) Devletle kilisenin aynı zamanda okulla kilisenin birbirinden ayrılmaları.
- 6) Halk okullarında zorunlu temel öğretim ve bütün kamu eğitim kuruluşlarında parasız öğretim.
- 7) Mahkemelerin bağımsızlığı; sanayinin her dalı için özel iş mahkemelerinin ve sivil yargıcılardan oluşan kurulların [*jüri heyetlerinin*] yaratılması ; kamuya açık yargılama usulü ; ücretsiz adalet.
- 8) Basın, toplanma dernek kurma hakkı üzerindeki tüm yasaların yürürlükten kaldırılması ; normal bir iş gününün kabul edilmesi ; kadın çalışmasının sınırlandırılması ve çocukların çalışmasının yasaklanması.
- 9) Dolaylı vergilerin kaldırılması ; gelir ve miras üzerinden tek ve müterakki bir vergi alınması.
- 10) Kooperatif hareketinin devlet tarafından desteklenmesi ; serbest üretim birliklerine, bazı demokratik garantiler altında, devlet tarafında özel krediler tahsis edilmesi.

Eisenach, Ağustos 1869

Almanya Sosyalist İşçi Partisi 1875 Gotha Programı

Emek tüm zenginliğin ve tüm kültürün kaynağıdır, üretken [*yararlı*] emek ancak toplum içinde ve toplum tarafından mümkün olduğundan, ürünü tamimiyle topluma, yani eşit haklarla toplumun bütün üyelerine aittir.

Bugünkü toplumda emek [*çalışma*] araçları kapitalist sınıfın tekelindedir. İşçi sınıfı için bu durumdan doğan bağımlılık hali, tüm biçimleri altında sefaletin ve köleliğin nedenidir.

Emeğin kurtuluşu, emek araçlarının toplumun ortak malı durumuna yükseltilmesini ve ürünün adil bir paylaşım ile birlikte ortaklaşa [*kollektif*] emeğin topluluk tarafından düzenlenmesini gerektirir.

Emeğin kurtuluşu, karşısında tüm diğer sınıfların yalnızca gerici bir yığın oluşturduğu işçi sınıfının kendi eseri olmalıdır.

II

Bu ilkelerden hareketle Almanya Sosyalist İşçi Partisi, tüm yasal araçlarla özgür devleti ve sosyalist toplumu kurmaya ; ücretlerin tunç yasasıyla birlikte ücretlilik sistemini olduğu gibi, eşitsizlikleri tasfiye etmeye çalışır.

Tüm uygar ülkelerin işçilerinde ortak olan çabaları zorunlu sonucunun halkların uluslararası kardeşliği olacağı bilincinde olarak işçi sınıfı, kurtuluşu için her şeyden önce bugünkü ulusal devletin çerçevesinde çalışır.

Toplumsal sorunların çözüm yollarını hazırlamak amacıyla Almanya Sosyalist İşçi Partisi, emekçi halkın denetimi altında ve devletin yardımıyla üretim şirketleri [*üretim kooperatifleri*] kurulmasını talep eder. Bu üretim şirketleri, sanayide ve tarımda, tüm emeğin sosyalist örgütlenmesini sonucunu verecek bir genişlikte yaratılmış olmalıdırlar.

Almanya Sosyalist İşçi Partisi devletin düşünsel ve ahlaki temeli olarak şunları talep eder :

- 1) Devlet tarafından sağlanan eşit ve genel halk eğitimi, herkes için temel öğretim zorunluluğu.
- 2) Tüm yerel genel seçimlerde en az yirmi yaşındaki bütün yurttaşlar için eşit, doğrudan, gizli ve mecburi genel oy hakkı. Seçim günü bir Pazar veya resmi tatil günü olacaktır.
- 3) Halk tarafından doğrudan yasama. Savaş ve barışın halk tarafından oylanması.
- 4) Herkes için askeri hizmet zorunluluğu. Sürekli ordunun yerine milisinin koyulması,
- 5) Özellikle basın üzerindeki, toplantı ve dernek kurma hakları üzerindeki yasaların, genel olarak da ifade özgürlüğünü, düşünce ve araştırma özgürlüğünü kısıtlayan yasaların, özel yasaların ortadan kaldırılması.

Bugünkü toplumsal rejim altında Almanya Sosyalist İşçi Partisi şunları talep eder :

- 1) Daha önce zikredilmiş talepler yönünde mümkün en geniş siyasi hak ve özgürlükler.
- 2) Devlet ve yerel idareler olan bütün dolaylı vergiler, özellikle halkı bunaltan dolaylı vergiler yerine, tek bir müterakki gelir vergisi.
- 3) Sınırsız dernek ve birlikler kurma hakkı.
- 4) Toplumun ihtiyaçlarına uygun normal bir iş günü. Pazar günleri çalışma yasağı.
- 5) Sağlığa ve ahlaka zararlı kadın emeği ile çocukların çalışmasının yasaklanması.
- 6) Emekçilerin yaşam ve sağlığını korumak için bir yasa. İşçi konutlarında sağlık denetimi. İşçilerin seçeceği memurlar tarafından fabrikalarda, imalathanelerde, atölyelerde aynı şekilde evlerde de çalışmanın [*emeğin*] gözetimi. Aykırı davranışları cezalandıracak bir yasa.
- 7) Hapishanelerdeki çalışmaları düzenleyen bir mevzuat.
- 8) Tüm işçi sigortalılarının ve yardımlaşma sandıklarının tam özerk bir yönetimi.

Gotha, 22-27 Mayıs 1875

EK-4

Almanya Sosyal-Demokrasi İşçi Partisi 1891 Erfurt Programı

Burjuva toplumunun iktisadi evrimi, emekçilerin kendi üretim araçları sıfatıyla sahip oldukları ve temelini özel mülkiyet oluşturduğu küçük işletmelerini, doğal yasalar nedeniyle, yıkıma götürüyordu. Bu evrim, emekçiyi kendi üretim araçlarından ayırır ve onun hiçbir şeye sahip olmayan bir proletere dönüştürür ; üretim araçları da nispeten az sayıdaki kapitalistlerle büyük toprak sahiplerinin tekeli haline gelir.

Bölünmüş küçük işletmelerin devasa işletmeler tarafından ortadan kaldırılması, aletin makineye dönüştürülmesi ve nihayet insan emeğinin [çalışmanın] olağanüstü artışı sıkı sıkıya üretim araçlarının tekelleştirilmesine bağlıdır. Proletarya ve boğulmuş ara tabakalar (küçük burjuvalar, köylüler) için bu, yaşam güvensizliklerinin, sefaletin, köleliğin, aşağılanmanın, sömürünün giderek artan büyümesi anlamına gelir.

Proleterlerin sayısı durmadan artar, yedek işçi ordusu durmadan daha kalabalıklaşır, sömürülenlerle sömürenler arasındaki karşıtlık durmadan daha da derinleşir, burjuva ve proleter sınıflar arasındaki sınıf mücadelesi durmadan daha bir şiddetlenir... çağdaş toplumu iki düşman kampa bölen ve tüm sanayileşmiş ülkelerin ayırt edici niteliği olan bir mücadele.

Kaynağını kapitalist üretim tarzının özünde bulan, her geçen daha da yaygınlaşan,

yıkıcılaşan ve toplumun normal halini genelleşmiş bir güvensizliğe dönüştüren ve de güncel toplumun üretici güçlerinin bu toplum için çok fazla büyümüş olmasının, üretim araçlarının özel mülkiyetin bu üretim araçlarının tam gelişmesiyle ve akıllıca bir kullanımıyla uzlaştırılmaz hale gelmiş

olduğunun kanıtlarını gösteren bunalımlarla birlikte...mülk sahibi olanlarla mülksüzler arasındaki uçurum daha da derinleşti.

Vaktiyle üreticiye ürününün mülkiyetini garanti etmeye yaramış olan üretim araçlarının özel mülkiyeti, bugün köylüleri, zanaatkar esnafı, küçük tacirleri mülksüzleştirmeye, onları işsiz bırakmaya ve kapitalistlerle büyük toprak sahiplerinin emekçilerin ürünlerine sahip olabilmelerine yarıyor. Üretim araçlarının (toprak, madenler, ham maddeler, aletler, makineler, ulaşım araçları) kapitalist özel mülkiyetinin toplumsal mülkiyete, meta üretiminin sosyalist üretime, [yanı] büyük işletmelerle toplumsal emeğin durmadan artan verimliliğini yaratabilecek olan toplum tarafından ve toplum için gerçekleştirilmiş bir üretime dönüştürülmeleriyle ancak, bugüne kadar sömürülmüş olan sınıflar için sefalet ve baskının kaynağı olan her şey, en büyük bir refahın, uyumlu ve evrensel bir mükemmelleşmenin kaynağı haline gelirler.

Bu toplumsal dönüşüm, yalnızca proletaryanın değil, ama mevcut durumdan acı çeken insanlığın tümünün kurtuluşu anlamına gelir. Ama bu ancak işçi sınıfının eseri olabilir, çünkü bütün diğer sınıflar, onları bölen çıkar kavgalarına rağmen, üretim araçlarının özel mülkiyeti olanında yerleşmişler ve var olan toplumun temellerini korumak gibi bir amaçları var.

İşçi sınıfının sömürüye karşı mücadelesi zorunlu olarak siyasi bir mücadeledir. Siyasi haklar olmaksızın işçi sınıfı iktisadi mücadelesini yürütemez ve iktisadi örgütlenmesini geliştiremez. Siyasi iktidara sahip olmaksızın, işçi sınıfı üretim araçlarının toplumsal ortaklaşa mülkiyete geçişini gerçekleştiremez.

İşçi sınıfının bu mücadelesini bilinçli ve birleştirici kılmak ve ona bu amaca gerekliliğini göstermek... işte Sosyal-Demokrat Parti'nin görevi budur.

İşçi sınıfının çıkarları, kapitalist üretim tarzının var olduğu tüm ülkelerde

aynıdır. Uluslararası ticaret yayıldıkça ve dünya pazarı için üretim geliştikçe, bir ülkenin işçilerinin durumu, hep daha fazla diğer ülkelerdeki işçilerin durumuna bağlı hale gelir. Öyleyse işçi sınıfının kurtuluşu, aynı zamanda tüm uygar ülkelerin işçilerini ilgilendiren bir çalışmadır. Bu olgunun bilincinde olarak Almanya Sosyal-Demokrat Partisi, sınıflarının bilincine sahip tüm diğer ülkelerin işçileriyle tam birlik içinde olduğunu ilan eder.

Almanya Sosyal-Demokrat Parti yeni sınıf ayrıcalıkları için mücadele etmez, ama sınıf hakimiyetini ve sınıflar kendilerini ortadan kaldırmak ve ne cins ne de ırk ayrımı yapmaksızın herkese eşit haklar, eşit görevleri [verilmesi] için mücadele eder. Bu fikirlerden hareketle bugünkü toplumda yalnızca ücretli emekçilerin sömürüsüne ve maruz kaldıkları baskılara karşı değil, ama ister bir sınıfa, ister bir partiye, ister bir cinse veya isterse de bir ırka yöneltilmiş olsun her tür baskı ve sömürüye karşı savaşıır.

Bu ilkelerden hareket ederek Almanya Sosyal-Demokrat İşçi Parti öncelikle şunları talep eder :

- 1) Her oylamada, her seçimde cins ve ırk ayrımı yapılmaksızın yirmi yaşına aşmış bütün imparatorluk tebaası için eşit ve doğrudan genel oy hakkıyla, gizli oy kullanma hakkı. Nispi temsil sistemi ve – bu yerleşinceye kadar – her sayımda sonra yasal seçim bölgelerinin yeniden gözden geçirilmesi. Yasama meclislerini seçimlerinin iki yada bir yapılması. Seçim ve oy verme günlerinin resmi bir tatil gününe gelecek şekilde saptanması. Seçilmiş temsilcilere maaş bağlanması. Kamu haklarından mahrum Edilmiş kişiler haricinde, bütün siyasi hak sınırlamalarının ortadan kaldırılması.

2) Yasa önerme ve veto hakkı aracılığıyla halk tarafından yasama.

İmparatorlukta

devlette eyaletlerde ve yerel yönetimlerde halkın idari özerkliği. Memurların halk tarafından seçilmesi, ve bu kişilerin cezai sorumluluğu.

3) Herkes için askeri hizmet eğitimi. Sürekli ordu yerine milisler. Savaşa ve barışa karar vermek sadece halk temsilcilerine bırakılmalı. Uluslararası bütün anlaşmazlıkların yargı yoluyla çözülmesi

4) Düşüncenin ifade edilmesi özgürlüğüyle dernek ve toplantı haklarını sınırlayan veya ortadan kaldıran tüm yasaların yürürlükten kaldırılması.

5) Kamu ve özel hukuk açısından kadını erkeğin karşısında daha alt bir seviyeye tutan tüm yasaların yürürlükten kaldırılması.

6) Dinin kişisel bir iş olduğunun ilan edilmesi. Kamu hazinesinden kiliselere ve dinlere yönelik yapılan tüm harcamaların ortadan kaldırılması. Çeşitli kiliselerin ve dinsel toplulukların, işlerini tam bağımsızlık içinde düzenleyen özel dernekler olarak kabul edilmeleri gerekir.

7) Eğitimin laik olması. Halk okullarına [*özel ve dinsel olmayan kamu okulları*] devam etme mecburiyeti. Halk okullarında olduğu gibi yüksek öğrenim kurumlarında da bütün öğrenciler için olduğu gibi, yetenekleri gereği daha yüksek bir öğrenim görmeye uygun bulunmuş öğrenciler içinde öğretimin, okul malzemelerinin ve beslenmenin parasız olması.

8) Adaletin adli yardımının ücretsiz olması. Adaletin halk tarafından seçilmiş yargıçlarca sağlanması. Ceza davalarında üst mahkemelere başvurma hakkı. Daha önce suçlanmış, tutuklanmış ve mahkum edilmiş kişilere suçsuzluğun tanınması halinde bir tazminat ödemesi. Ölüm cezasının kaldırılması.

9) Doğumlar ve ilaçlar dahil olmak üzere sağlık hizmetlerinin ücretsiz olması. Cenazelerin ücretsiz defnedilmesi.

10) Tüm kamu harcamalarını karşılamak için, vergilerde karşılanmış olmaları gerektiği ölçüde, gelir ve servetler üzerinden alınacak müterakki vergilerin koyulması. Gelir bildirim mecburiyeti. Mirasın miktarına ve akrabalık derecesine göre müterakki bir veraset vergisi. Tüm dolaylı vergilerin, gümrük vergilerinin ve toplumun çıkarlarını ayrıcalıklı bir azınlığın çıkarlarına feda eden diğer iktisadi önlemlerin yürürlükten kaldırılması.

Almanya Sosyal-Demokrat İşçi Partisi, işçi sınıfının korunması için de öncelikle şunları talep eder :

1) Şu aşağıdaki temeller üzerinde, ulusal ve uluslararası düzeyde emeği koruyan etkin bir mevzuat

a) Günlük azami sekiz saatlik normal bir iş gününün saptanması.

b) on dört yaşına altındaki çocuklar için sınai çalışmanın yasaklanması.

c) Doğaları gereği yada teknik veya kamu huzuru nedeniyle gece çalışmasını gerektiren sanayi dalları dışında, gece çalışmasının yasaklanması.

d) Dinlenme amacıyla her işçi için haftada bir kez en az otuz altı saat kesintisiz ara verilmesi

e) Takas sisteminin [*truck-sistem*], ücretlerin mal olarak ödenmesinin [*aynı ücret*] yasaklanması.

2) Tüm sınai işletmelerin izlenmesi ; şehirde ve kırsal alanda çalışma koşulları üzerine incelemeler yapılması ve İmparatorluk Çalışma Dairesi tarafından çalışma koşullarını düzenleyen bir mevzuat hazırlanması ; bölge çalışma müdürlükleriyle meslek odalarını kurulması ; sanayideki sağlık koşullarının titizlikle gözlenmesi.

3) Tarım işçileri, hizmetçiler ve sanayi emekçileri için aynı koşullar ; hizmetçilerle ilgili mevzuatın ortadan kaldırılması.

4) Birlikler, dernekler oluşturma hakkının güvenceye alınması.

5) [*Mali yükü*] tamamen imparatorluğa ait olan ve yönetiminde işçilerin çoğunluğu oluşturdukları bir işçi sigortası.

Erfurt 1891

Not : *Alman Sosyal-Demokrasisi'ni bu programı 1933'e kadar yürürlükte kalacaktır*

EK-5**CUMHURİYET HALK PARTİSİ TÜZÜĞÜ****BİRİNCİ BÖLÜM KURULUŞ VE İLKELER****KURULUŞ****Madde-1**

Cumhuriyet Halk Partisi; MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ün önderliğinde; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak 9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen "Parti Tüzüğü" ile kurulmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurucusu, önderi ve ilk Genel Başkanı MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'tür.

Genel Merkezi Ankara'dır.

SİYASAL İLKELER VE DEĞERLER**Madde-2**

Cumhuriyet Halk Partisi; programındaki anlamlarıyla

Cumhuriyetçilik,

Milliyetçilik,

Halkçılık,

Devletçilik,

Laiklik,

Devrimcilik,

ilkelerine bağlı ve evrensel Sosyal Demokrasinin

Özgürlük,

Eşitlik,

Dayanışma,

Barış,

Emeğin yüceliği,

Hukukun üstünlüğü,

Dengeli kalkınma,

Gönenç (Refah),

Doğanın ve çevrenin korunması,

Çoğulcu ve katılımcı demokrasi değerlerine ve insan haklarına dayanan, gücünü halktan alan, çağdaş demokratik sol bir siyasal kuruluştur.

Kısaltılmış adı "CHP" olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yukarıda yazılı ilkelerini ifade eden ve biçimi, ölçüleri, niteliği yönetmelikle belirlenen "ALTI OK"lu özel bir simgesi ve kırmızı zemin üzerine beyaz **"ALTI OK"lu bayrağı vardır.**

AMAÇ

Madde-3

Cumhuriyet Halk Partisi'nin amacı;

Ülkenin güvenliğini ve bütünlüğünü, ulusal birliği, ekonomik ve siyasal bağımsızlığı, yurttta ve dünyada barışı koruyup; güçlendirmek,

Yaygın, hızlı ve dengeli kalkınmayı, insanca ve hakça gelişmeyi ve toplumsal dayanışmayı sağlamak,

Halkın mutluluğunu, gönencini (refahını), özgürlüğünü ve yönetime katılma olanağını arttırmak,

İnsan haklarına ve hukukun üstünlüğüne dayanan, çağdaş, katılımcı ve çoğulcu demokrasinin yerleşip kökleşmesine katkıda bulunmak,

Toplumsal yaşamın her alanında kadının hakkı olan işlevleri üstlenmesinin önündeki engelleri kaldırmak,

Gençlerimizi, çağdaş gereksinimlere uygun alanlarda, bilime, teknolojiye, gelişmeye, yeniliğe ve değişime açık; özgür düşünceye ve insana saygılı; yaratıcı, üretken ve erdemli; ülkeye ve topluma yararlı insanlar olarak yetiştirmek,

Çocuk haklarını korumak, çocukların yaşlarına uygun olmayan işlerde çalıştırılmasını önlemek, beslenmelerini ve eğitimlerini eksiksiz sağlamak,

İnsan kişiliğinin ve özgürlüğünün geliştirilmesi önündeki engelleri kaldırmak ve toplumsal yararı gerçekleştirmek,

Bilime, sanata ve kültüre sahip çıkmak,

Doğayı ve çevreyi korumak,
 Ayırmıcılığa karşı koymak,
 Her türlü sömürünün ve sömürgeciliğin önlenmesine ve tüm insanlığın
 esenliğine ve özgürlüğüne katkıda bulunmak,

Ülkeyi ve toplumu çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmak üzere
 demokrasi kuralları içinde, laik düşünce doğrultusunda toplum ve devlet
 düzeniyle, kamu çalışmalarını etkilemek, yönetmek ve denetlemektir.

SİYASAL YAŞAM ANLAYIŞI

Madde-4

Cumhuriyet Halk Partisi ve üyeleri için siyasal yaşamda görev almak,
 onurlu bir toplum hizmetidir.

Siyasal görevler, özel çıkarlar için kullanılamaz..

Siyasal yaşamda etkinlik kazanmak için kimseye kişisel yarar
 sağlanamaz.

Toplumsal ve siyasal yaşamda erdemli olmak, erdemliliği savunmak,
 korumak ve gerçekleştirmek Cumhuriyet Halk Partili olmanın ön koşuludur.

ÇALIŞMA İLKELERİ

Madde-5

Partinin bütün görevleri, tüzük kuralları içinde, partililerin tümüne
 açıktır.

Partili için başarı, Partinin başarısıdır. Siyasal eylem Partinin eylemidir.

Partililer; özel yaşamlarında, görevlerinde, işlerinde ve üyesi
 bulundukları kuruluşlarda, Partinin ilkelerine ve doğrultusuna uygun
 davranırlar ve çalışırlar.

Partililer toplum hayatının ve parti görevlerinin gerektirdiği yetenekleri kazanmak; sorumluluk yerlerine, partinin başarılı, bilgili ve yetenekli üyelerinin seçilmelerini sağlamak için sürekli çaba harcarlar.

Siyasal yaşamda; erdemliliğe, üretkenliğe, yeteneğe ve emeğe uygun yükselmek esastır. Partililer, bu ilkelere uymakla, parti yöneticileri de bu ilkeleri uygulamakla yükümlü ve sorumludurlar.

ÖZET

F.Orkunt CANYAŞ, Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Evrimi: CHP Örneği, Doktora Tezi, Ankara, 2008

Ülkemizde Cumhuriyet Halk Partisi, kendisini 1970’lerin ortasından itibaren günümüze kadar “demokratik sol bir parti” olarak tanımlamak suretiyle sosyal demokrat geleneğin temsilcisi olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle çalışmanın amacı; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bağlamında; Türkiye’de, sosyal demokrasinin çıkışı, gelişimi ve gelinek noktanın incelenmesi ve bu şekilde CHP örneğinde, günümüzde sosyal demokrasinin Türk siyasal yaşamındaki durumunu tespit etmeye çalışmak olmuştur.

Çalışma boyunca CHP içinde sosyal demokrat düşüncenin hangi ihtiyaçtan ve nasıl ortaya çıktığıyla ilgili tartışmalara Cumhuriyet dönemi Türk siyasal hayatına paralel bir şekilde değinilmiş ve Parti’nin ideolojik altyapısını oluşturan Kemalizm ile “demokratik sol” hareketin Türk işçi sınıfının bir ideolojisi olmaktan çok, siyasal sistem içerisinde sahip olduğu otonomiye koruyabilmek için ideolojisini dönemin şartlarına uyarlamakta olan yönetici elitin bir ideolojisi olduğu” sonucuna varılmıştır. Böylece çalışmamızın sonucunda uluslararası sosyal demokrat hareketle karşılaştırıldığında, gerek gelenekleri, gerek programatik yönelimleri ve gerekse partilerin işçi sınıfıyla kurduğu organik ilişkiler açısından CHP ile Batı Avrupa sosyal demokrat partileri arasında büyük farklar tespit edildiğinden günümüzde CHP’nin sosyal demokrat bir parti olarak nitelenmesinin mümkün olmadığı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Sözcükler

- 1.Cumhuriyet Halk Partisi
- 2.Sosyal Demokrasi
- 3.Türkiye’de Sosyal Demokrasi

ABSTRACT

F.Orkunt CANYAŞ, The Evolution of Social Democracy in Turkey: In the Republican People's Party Context, Ph. D., Ankara, 2008

In our country Turkey, Republican People's Party asserts itself as a delegate of social democratic tradition by identifying itself as a democratic left party since the 1970s. Thus, the aim of the study is: in the Republican People's Party context; investigating the social democracy's rise, development and actual position in Turkey and by doing so, in the example of Republican People's Party, detecting the position of social democracy in the Turkish political life . During the study, we discussed the arguments about how the social democratic thinking raised inside Republican People's Party parallel to Republic Time Turkish political life and arrived at a conclusion that Kemalism and "democratic left" movement composing the background of party is an ideology of the administer elite whom adopting its ideology for period's conditions for protecting the autonomy it had in the political system rather than being an ideology of the Turkish worker class. Consequently, as a result of our study, when comparing with international social democratic movement, there are distinct differences between Republican People's Party and West European social democratic parties by means of traditions, pragmatismal orientations and organic relations that parties had with workers, and for this reason, it is impossible identifying Republican People's Party as a social democratic party.

Key Words

- 1.The Republican People's Party
- 2.Social Democracy
- 3.Social Democracy in Turkey